

मूल्य अभिवृद्धि कर निर्देशिका,
२०६९

नेपाल सरकार

अर्थ मन्त्रालय

सिंहदरबार, काठमाण्डौं

२०६९ जेष्ठ

भूमिका

मूल्य अभिवृद्धि कर विश्वमा प्रचलित नविनतम् कर प्रणालीहरूमध्ये एक हो । यो सरल, तटस्थ, वैज्ञानिक र फराकिलो कराधार भएको उपभोगमा आधारित महत्वपूर्ण कर प्रणाली हो । समान किसिमको उपभोग गर्ने वा खर्च गर्ने क्षमता भएका व्यक्तिलाई समान किसिमको करको भार पर्ने भएकोले सामान्यतया यस करले सबै उपभोक्तालाई समान व्यवहार गर्दछ । आम उपभोक्ताले उपभोग गर्ने केही आधारभूत कृषि, शिक्षा, स्वास्थ्य एवम् वित्तीय वस्तु तथा सेवालाई करको दायराभन्दा बाहिर राखी अन्य वस्तु वा सेवामा कर लाग्ने व्यवस्था गरिने प्रचलनले यस कर प्रणालीमा अन्तर्निहित अप्रगतिशीलताको अवगुणलाई केही हदसम्म न्यून गरेको हुन्छ ।

कर प्रणालीको सुदृढीकरण र विकासका विश्वव्यापी कार्यसूचीहरू कराधार विस्तार गर्ने, करका दरहरू क्रमशः घटाउदै जाने, कर सम्बन्धी कानूनी प्रक्रियालाई सरल र स्पष्ट बनाउने र कर प्रशासनलाई सक्षम, दक्ष र करदातामैत्री बनाउनेतर्फ परिलक्षित रहेको पाइन्छ । नेपालमा आर्थिक वर्ष २०४९/०५० देखि लागू गरिएको आर्थिक सुधारको कार्यक्रम संगसंगै कर प्रणालीलाई सुधार गर्ने उद्देश्यले मूल्य अभिवृद्धि करको अवधारणालाई अगाडि सारिएको हो । यो कर लगाउनका लागि वि. सं. २०५० सालको मध्यदेखि तयारी कार्य शुरु भई कानूनको तर्जुमा, करदाता शिक्षा कार्यक्रम संचालन, कार्यमूलक संगठनात्मक संरचना, अधिकृतमूलक कर्मचारी व्यवस्थाको सिर्जना, कर्मचारी प्रशिक्षण, कार्य निर्देशिकाको तयारी, कम्प्युटर प्रणालीको विकास जस्ता विभिन्न तयारी कार्य पुरा गरी निजी क्षेत्रसंग व्यापक छलफल र अन्तरक्रिया पश्चात आपसी सहमतिबाट २०५४ साल मार्ग १ गतेदेखि लागू गरिएको हो । नेपालमा मूल्य अभिवृद्धि कर लागू भएको चौध वर्ष व्यतित भएको छ ।

करको आधार फराकिलो बनाई राजस्व परिचालनमा प्रभावकारीता ल्याउने, बिजक तथा कारोबार मूल्यमा आधारित पारदर्शी कर प्रणालीको स्थापना गरी आन्तरिक राजस्व परिचालनको मूल आधार बनाई भन्सार, आयकर लगायत अन्य करहरूलाई परिपूरकको रूपमा विकास गर्ने राजस्व नीति अख्तियार गरिएको छ । राष्ट्रको सर्वाङ्ग विकासका लागि राजस्वको भूमिका सर्वोपरी रहेको सन्दर्भमा व्यापक कराधार भएको दिगो राजस्वको स्रोत आवश्यक भएकोले नेपाल सरकारले मूल्य अभिवृद्धि कर लागू गरेको हो । मूल्य अभिवृद्धि करको कार्यान्वयनसंगै समग्र कर प्रणालीमा सुधारका यात्रा प्रारम्भ भएका छन् र यो यात्रा निरन्तररूपमा चलायमान रहेको छ । मूल्य अभिवृद्धि कर ऐन, २०५२ ले असल कर प्रणालीका आधारभूत मान्यताहरू जस्तै सरलता, तटस्थता, समता, स्वच्छता, निश्चितता र पारदर्शीतालाई अंगाल्दै करको अन्तरलाई घटाई कर संकलनमा दक्षता अभिवृद्धि गरेको छ ।

वस्तु तथा सेवामा साविकमा लागी आएका चारवटा करहरूलाई प्रतिस्थापन गर्दै लागू गरिएको मूल्य अभिवृद्धि कर कार्यान्वयन गर्न शुरुका वर्षहरूमा त्यति सहज हुन सकेन । यस प्रणालीका असल पक्षप्रति पर्याप्त ज्ञान र अनुभव नभएको कारण शुरुका दिनमा चौतर्फी विरोधको सामना गर्नुपर्थो । तर यस कर प्रणालीको कार्यान्वयनको क्रमसगै यस विषयमा रहेका सन्देह एवं आशंका क्रमशः समाप्त हुन गई एक स्थिर कर प्रणालीको रूपमा विकास हुदै आएको सबैमा विदितै छ । तथापि वास्तविक कारोबार मूल्यमा करारोपण हुन नसक्नु, करदाताको स्वेच्छिक कर सहभागिता अपेक्षितरूपमा वृद्धि हुन नसक्नु र कर छली र चुहावटका नयां नयां घटना उजागर हुनुले यस प्रणालीमा थप सुधारका पर्याप्त संभावनालाई इंगित गरेको छ ।

मूल्य अभिवृद्धि कर कार्यान्वयन गर्न शुरुमा नौवटा विषयगत कार्य संचालन निर्देशिका तर्जुमा गरिएको थियो । उक्त निर्देशिकाहरूलाई परिमार्जन र अद्यावधिक गर्दै नयां स्वरूपमा हालको निर्देशिका तयार गरिएको छ । ती निर्देशिकाहरूमा गरिएका सबै विषयगत व्यवस्थाहरूलाई यस निर्देशिकामा सम्पूर्ण रूपमा समावेश गर्न सम्भव नभएकाले यो निर्देशिका जारी भएपछि साविकमा जारी भएका निर्देशिकाहरूमा गरिएको व्यवस्था यस नयां निर्देशिकासंग वाफिएको हदसम्म स्वतः निष्कृत र अमान्य हुने गरी यस निर्देशिकासंग नवाफिएको हदसम्मका व्यवस्थाहरू यथावत रूपमा लागू हुने व्यवस्था गरिएको छ । जारी हुने निर्देशिकाहरूमा एकरूपता कायम गर्ने प्रयास स्वरूप आयकर निर्देशिका कै ढांचामा यसलाई पनि प्रस्तुत गरिएको छ । ऐन नियममा रहेका सबै व्यवस्थाहरूलाई उल्लेख गर्दै सबैले बुझ्न सक्ने सरल र सान्दर्भिक उदाहरणहरू राखिएका छन् । यो निर्देशिकाको प्रयोगले कर प्रशासनको कार्य सञ्चालन कुशलता अभिवृद्धि हुने विश्वास लिएको छु । साथै यसले कर प्रशासनलाई थप जवाफदेही बनाउनेछ । कर प्रशासन, करदाता तथा कर मध्यस्थकर्ताहरूबीच ऐन तथा कानूनको व्याख्या र प्रयोगमा एकरूपता आई करको औपचारिकता पूरा गर्न करदातालाई सक्षम बनाउने भएकोले करदाताको स्वेच्छिक कर सहभागिता अभिवृद्धि हुने अपेक्षा राखिएको छ । यस निर्देशिकामा भएका कमी कमजोरी हटाउन सरकारी, निजी तथा गैरसरकारी क्षेत्रका सम्पूर्ण प्रयोगकर्ता वर्गबाट राय, सुझाव र सल्लाहको अपेक्षा गर्दछु । सुधार भनेको पूर्ण विराम नभै निरन्तर यात्रा भएकोले यस निर्देशिकालाई आगामी वर्षहरूमा ऐन नियममा आउने परिवर्तनपछि थप परिमार्जन एवं अद्यावधिक गरिदै लगिने छ ।

प्रस्तुत निर्देशिका तयार गर्न लामो समय साधन स्रोत तथा धेरै जनशक्तिको उपयोग भएको छ । यो निर्देशिका तयार पार्नका लागि वित्तीय तथा प्राविधिक सहयोग डेनिस प्राविधिक सहयोगद्वारा संचालित राजस्व प्रशासन सहयोग परियोजना (RAS) बाट प्राप्त भएको थियो । निर्देशिका निर्माणको लागि विभागको अनुरोधलाई स्वीकार गरी आफ्नो अत्यन्त कार्य व्यस्तताका बावजुद पनि अथक मेहनत तथा लगनका साथ यस निर्देशिकाको मस्यौदाको प्रारूप तयार गरी नेतृत्वदायी भूमिका निर्वाह गर्नु भएका र यो कर प्रणाली लागू गर्न महत्वपूर्ण भूमिका निर्वाह गर्ने तात्कालीन मूल्य अभिवृद्धि कर विभागका महानिर्देशक तथा पूर्व सचिव श्री नारायण प्रसाद सिलवालज्यूप्रति अन्तरहृदयदेखि धन्यवाद सहित आभार व्यक्त गर्दछु ।

यो निर्देशिका जारी गर्न महत्वपूर्ण भूमिका निर्वाह गर्ने आन्तरिक राजस्व विभागका महानिर्देशक श्री टंकमणि शर्मा र उप महानिर्देशक श्री कृष्णप्रसाद देवकोटालाई विशेष धन्यवाद दिन चाहन्छु । साथै यो निर्देशिकालाई हालको स्वरूपमा ल्याउन समन्वयकारी भूमिका र कार्यसम्पादनको लागि राजस्व महाशाखाका सहसचिव श्री शान्तराज सुवेदीलाई धन्यवाद दिन चाहन्छु । यसैगरी निर्देशिका तर्जुमामा महत्वपूर्ण योगदान दिनुहुने विभागका पूर्व महानिर्देशक श्री राजन खनाल एवं पूर्व उप महानिर्देशक श्री लक्ष्मण अर्याललाई पनि धन्यवाद दिन चाहन्छु । यो निर्देशिका लेखन तथा परिमार्जन गर्ने कार्यमा संलग्न विभागका उप महानिर्देशक श्री विष्णुप्रसाद नेपाल, निर्देशकहरु श्री बद्रिप्रसाद गौतम, श्री प्रेम उपाध्याय, श्री राजेन्द्र पौडेल, श्री महाराज कोइराला र श्री मदन दहाल, प्रमुख कर अधिकृतहरु श्री गोपालप्रसाद घिमिरे र श्री खिमबहादुर कुंवर, पूर्व प्रमुख कर अधिकृत श्री लालबहादुर खत्री तथा कर अधिकृत श्री कपिलप्रसाद सुवेदी विशेष धन्यवादका पात्र हुनुहुन्छ । यो निर्देशिका तयारीको क्रममा सल्लाह तथा सुझाव उपलब्ध गराई सहयोग गर्ने मन्त्रालय तथा विभागका अन्य पदाधिकारी तथा नेपाल चार्टर्ड एकाउण्टेण्टस संघ एवं उद्योग वाणिज्यसंग सम्बन्धित संघ संस्था जस्ता पेशागत संघ संस्थाका पदाधिकारीहरुलाई समेत धन्यवाद दिन चाहन्छु ।

यो निर्देशिका बनाउन सदैव उत्प्रेरणा र हौसला दिई सहयोग पुर्याउने माननीय अर्थमन्त्री श्री वर्षमान पुनप्रति हार्दिक आभार व्यक्त गर्दछु ।

जेष्ठ ३०, २०६९

कृष्णहरि बाँस्कोटा
सचिव

परिच्छेद १

निर्देशिकाको प्रस्तुती र यसको स्थान

मूल्य अभिवृद्धि करको परिचय:

मूल्य अभिवृद्धि कर वस्तु वा सेवाको उपभोगमा लाग्ने अप्रत्यक्ष कर हो । वस्तु वा सेवाको उत्पादन, पैठारी तथा वितरणका विभिन्न तह र चरणहरूमा हुने मूल्य अभिवृद्धिको अंशमा लाग्ने कर भएकाले यसलाई मूल्य अभिवृद्धि कर भनिएको हो । दर्ता भएको व्यक्तिले कच्चा पदार्थ, माध्यमिक पदार्थ (*intermediary goods*), तयारी पदार्थ तथा पूंजीगत सामग्रीहरूको स्थानीय खरिद वा विदेशबाट पैठारी गर्दा ती वस्तु तथा सेवाको मूल्य, ढुवानी भाडा, भण्डारण खर्च, ज्याला, शुल्क, दस्तुर, नाफा जस्ता विभिन्न किसिमका संचालन लागत र मुनाफाको माध्यमबाट मूल्य अभिवृद्धि गरिरहेका हुन्छन् ।

मूल्य अभिवृद्धि कर प्रणालीमा उपभोक्ता वास्तविक करदाता (*de facto Taxpayer*) हुन्छन् किनकी उनीहरूले करको वास्तविक भार बहन गर्दछन् । कर संकलन गर्न कानून बमोजिम दर्ता भएका बिक्रेतालाई राज्यले अधिकार हस्तान्तरण गरेको हुन्छ । निजहरूलाई करदाताको रूपमा (*de jure Taxpayer*) व्यवहार गरिन्छ । दर्ता भएको व्यक्तिले करयोग्य आपूर्ति गर्दा कारोबार मूल्यमा कर संकलन गरी सरकारलाई बुझाउनु पर्ने कानूनी दायित्व बहन गरेको हुन्छ । दर्ता नभएको बिक्रेताले कारोबार गर्दा कर संकलन गर्न पाउँदैन । मूल्य अभिवृद्धि करमा बिक्रीमा संकलन गरेको करबाट खरिद वा पैठारीमा तिरेको करलाई कट्टी (*credit*) गर्न पाउने व्यवस्थाले करमाथि कर लाग्ने (*Tax cascading*) अवस्था रहदैन । बिक्रेता तथा क्रेताबीच मूल्य निर्धारणमा परस्पर विपरीत स्वार्थ लुकेको कारणले गर्दा कारोबार मूल्य निर्धारण गर्नमा एकले अर्को पक्षलाई स्वतः निगरानी (*Self policing*) गर्दछन् भन्ने मान्यता यस प्रणालीमा रहेको छ ।

मूल्य अभिवृद्धि कर सन् १९५४ देखि फ्रान्सबाट शुरुवात भएको भए तापनि सन् १९९० को दशकदेखि निकै लोकप्रिय हुँदै हाल १५० भन्दा बढी मुलुकले लागू गरिसकेका छन् । नेपालमा सन् १९८० को उतरार्द्धदेखि यो कर प्रणाली लागू गर्ने प्रयास गरिएको भए पनि सरकार एवं निजी क्षेत्र बीच छलफल गरी २०५४ साल मंसिर १ गतेदेखि मात्र प्रारम्भ भयो । यसको पूर्ण कार्यान्वयन सोही सालको फागुन १ देखि मात्र शुरु भयो ।

नेपालमा लागू गरिएको मूल्य अभिवृद्धि कर प्रणाली गन्तव्य सिद्धान्त (*Destination principle*) मा आधारित रहेको छ । यस सिद्धान्त बमोजिम करयोग्य वस्तु तथा सेवा प्राप्त हुने वा उपभोग हुने स्थानको आधारमा करारोपण गरिन्छ । यसै सिद्धान्त बमोजिम नेपालमा प्रयोग तथा उपभोग हुने सबै करयोग्य वस्तु तथा सेवामा कर लाग्दछ भने निकासी हुने करयोग्य वस्तु र सेवामा शून्य दरको सुविधा प्रदान गरिएको छ । यसमा सबै किसिमका करयोग्य पैठारीमा कर लाग्दछ भने निकासीलाई करमुक्त गरिएको हुन्छ । स्वदेशभित्र गरिने सबै किसिमको करयोग्य आपूर्तिमा कर लाग्दछ चाहे त्यो आपूर्ति स्वदेशी वा विदेशी जुनसुकै आपूर्तिकर्ताबाट गरिएको होस् । तर विदेशमा गरिने आपूर्तिलाई भने करमुक्त गरिन्छ ।

आन्तरिक रूपमा संकलन गरिने नेपालको अप्रत्यक्ष करको इतिहास पुरानो रहेको छ । अप्रत्यक्ष कर संकलन गर्न मनोज्ञन कर ऐन, २०१७, होटल कर ऐन, २०१८, बिक्री कर ऐन, २०२३ र ठेक्का कर ऐन, २०२३ लागू भै कार्यान्वयनमा आएको थियो । मूल्य अभिवृद्धि करको कार्यान्वयनपछि तत्कालीन अवस्थामा लागू भई रहेका चारवटा करहरू कमशः बिक्रीकर, होटल कर, ठेक्का कर र मनोरंजन कर खारेज गरिएको थियो । बिक्री करको तत्काल प्रचलित दरलाई परिवर्तन गरी मूल्य अभिवृद्धि कर लगाउँदा १० प्रतिशतको एकल दरले लगाईएको थियो । खरिदमा तिरेको कर कट्टी गर्न दिएर पनि यस करको कार्यान्वयनपछि सरकारी राजस्वमा कमी नभई वृद्धि नै भयो र अहिले मूल्य अभिवृद्धि कर नेपाल सरकारको राजस्वको प्रमुख स्रोत भएको छ ।

मूल्य अभिवृद्धि कर ऐन, २०५२ वि.सं. २०५४ साल मार्ग १ गतेदेखि लागू भयो । कार्यान्वयन प्रक्रियालाई सरलीकरण एवम् व्यवस्थित गर्न २०५३ सालमा मूल्य अभिवृद्धि कर नियमावली जारी भयो । विषयगत एवम् कार्यमूलक ढाँचामा ९ वटा कार्यसञ्चालन निर्देशिकाहरू जारी भए र प्रत्येक वर्षको आर्थिक ऐनमार्फत ऐनमा संशोधन एवम् परिमार्जन गर्ने कार्य भैरह्यो । २०५८ सालमा तात्कालीन मूल्य अभिवृद्धि कर विभाग तथा कर विभागलाई एकीकरण गरी आन्तरिक राजस्व विभागको पूर्णगठन भएपश्चात् आयकर, मूल्य अभिवृद्धि कर तथा अन्तःशुल्क प्रशासन एउटै कार्यालयहरूबाट गरिदै आएको छ । मूल्य अभिवृद्धि कर लागू भएको विगत १४ वर्षको कार्यानुभवको समीक्षा गर्दै विभिन्न समयमा गरिएका नीतिगत, कानूनी, एवम् प्रशासनिक सुधारलाई समेत एकीकृत गर्न र मूल्य अभिवृद्धि कर ऐन, २०५२ तथा मूल्य अभिवृद्धि कर नियमावली, २०५३ कार्यान्वयन गर्न मूल्य अभिवृद्धि कर नियमावली, २०५३ को नियम ६१ ले दिएको अधिकार प्रयोग गरी नेपाल सरकार अर्थ मन्त्रालयले देहाय बमोजिमको मूल्य अभिवृद्धि कर निर्देशिका, २०६८ जारी गरेको छ ।

१.१ निर्देशिकाको महत्व:

मूल्य अभिवृद्धि कर ऐन, २०५२ लागू भएपश्चात हालसम्म पनि ऐनका कतिपय प्रावधानहरूको सम्बन्धमा कर प्रशासन, करदाता एवं कर मध्यस्थको बीचमा फरक फरक अवधारणा रहेको छ । मूल्य अभिवृद्धि करसंग प्रत्यक्ष रूपले गाँसिएका कर प्रशासन, करदाता एवं कर मध्यस्थलाई ऐन तथा नियमावलीको मर्मलाई आत्मसात हुने गरी ऐन एवं नियमका सबै व्यवस्थाहरूको सम्बन्धमा उपयुक्त स्थानमा सान्दर्भिक उदाहरण समेत राखी प्रस्तुत निर्देशिकामा स्पष्ट गरिएको छ । यो निर्देशिकाको कार्यान्वयन गर्दा करसंग सरोकार राख्ने जो सुकैलाई पनि करसंग सम्बन्धित विषयबस्तु बुझ्न र जान्न सहज एवम् सरल हुनेछ । प्रत्येक दिन मूल्य अभिवृद्धि करसंग सम्बन्धित असंख्य कारोबार हुन्छन् र प्रत्येक कारोबारको प्रकृति एक अर्कासंग मिल्न पनि सक्छ र फरक पनि हुन सक्छ । प्रत्येक कारोबारको आफ्नो चारित्रिक विशेषता हुन्छ । यसै निर्देशिकाबाट विभिन्न कारोबारको प्रकृतिलाई व्याख्या गर्ने प्रयास गरिएको छ । यसबाट सम्बद्ध विभिन्न पक्षहरूलाई एउटा स्पष्ट धारणा र दृष्टिकोण निर्माण गरी कानून कार्यान्वयनमा सहजता र एकरूपता प्रदान गर्नेमा विश्वस्त हुन सकिन्छ ।

१.२ निर्देशिकाको प्रस्तुती र यसको स्थान:

यस निर्देशिकाले मूल्य अभिवृद्धि कर ऐन, २०५२ तथा नियमावली २०५३ का सबै व्यवस्थाहरूलाई ऐन वा नियमको दफा एवं क्रमवद्धताको आधारमा उल्लेख नगरी मूल्य अभिवृद्धि करको चारित्रिक विशेषता अनुरूपका शब्दावलीहरूलाई ऐन र नियमका प्रावधानलाई मिलाएर विभिन्न १४ परिच्छेदमा प्रस्तुती गरिएको छ । प्रत्येक परिच्छेद अन्तर्गत परिच्छेदले समेटेको विषयसंग सम्बन्धित ऐनको सम्बन्धित दफा एवं नियमावलीको सम्बन्धित नियमहरू उल्लेख गरी सोको मनसाय उल्लेख भएको छ । ऐन एवं नियमावलीको व्यवस्थालाई सरल रूपले बुझ्न सहयोग पु-याउने उद्देश्यले सकभर सबै व्यवस्थालाई सान्दर्भिक उदाहरणबाट स्पष्ट पारिएको छ ।

प्रस्तुत निर्देशिका विषयगत रूपमा तयार गरिएको छ । यसरी निर्देशिका तयार गर्दा ऐनमा रहेको दफा, सो दफासँग सरोकार राख्ने अन्य दफा र सम्बन्धित नियम एकै ठाउँमा समावेश गरी प्रस्तुत गरिएको छ । यस निर्देशिकामा ऐनको दफाहरू उल्लेख गर्दा **गाडा अक्षर (bold letters)** प्रयोग गरिएको छ भने नियमलाई *छड्के गाडा अक्षर (bold italics)*

letter) प्रयोग गरिएको छ । अन्य उदाहरणहरूका लागि सामान्य अक्षर प्रयोग गरिएको छ । उदाहरणमा उल्लेख नामहरू काल्पनिक हुन् तथा यस्ता नामहरू वास्तविकतासँग मेल खाएमा संयोग मात्र हुनेछ ।

मूल्य अभिवृद्धि कर ऐन, २०५२ र मूल्य अभिवृद्धि कर नियमावली, २०५३ को प्रयोग प्रचलन र प्रशासनिक व्याख्याको क्रममा यस निर्देशिकाको प्रयोग गरिनु पर्छ । मूल्य अभिवृद्धि कर कार्यान्वयनको सन्दर्भमा प्रस्तुत निर्देशिकाको स्थान मूल्य अभिवृद्धि कर ऐन २०५२ (सं.स.) तथा मूल्य अभिवृद्धि कर नियमावली २०५३ (सं.स.) पछि हुनेछ ।

१.३ प्राथमिकता सम्बन्धी व्यवस्थाहरू:

कर सम्बन्धी निर्णय अर्द्धन्यायिक प्रकृतिको हुन्छ । कर कार्यान्वयन गर्दा कानून र करसम्बन्धी न्यायिक सिद्धान्तलाई आधार मान्नु जरुरी हुन्छ । कर प्रशासनमा कार्यरत कर अधिकृतले न्यायिक मन प्रयोग गरी कानूनको अक्षर र भावना बुझी निर्णय गर्नुपर्दछ । त्यस्तो नभएमा कर अधिकृतद्वारा भएका निर्णय र अन्य काम कारवाही बदरभागी हुन्छन् । त्यसैले मूल्य अभिवृद्धि कर कानूनको सहि प्रयोग गर्न जरुरी हुन्छ । यस दृष्टिले केहि प्राथमिक जानकारी राख्नुपर्ने कुरा यहाँ प्रस्तुत गरिएको छ ।

१.३.१ कानून बाभिएको अवस्था:

कतिपय अवस्थामा कानून एक आपसमा बाभिएका हुन्छन् । कानून भन्ने शब्दले संविधान, ऐन, नियम, उपनियम, विनियम, आदेश, सूचना, परिपत्र इत्यादि सम्पूर्णलाई बुझाउँदछ । तसर्थ कानून शब्दले जटिलता र व्यापकता बोध गराउँछ । कानूनको प्रयोग प्राथमिकता क्रममा गरिन्छ । संविधान सबै भन्दा सर्वोपरि हुन्छ, त्यसपछि ऐन, अनि नियमावलीको क्रम हुन्छ । दुईवटा कानून बाभिएमा जो माथिल्लो क्रममा छ त्यो बलियो हुन्छ अनि त्यो कायम हुन्छ । तर समान स्तरका कानून बाभेको अवस्थामा भने सम्बन्धित विषय वा पक्षसँग कुन कानून विशिष्ट ढंगले जोडिएको र नजिक भएको छ ? कुन अधिको हो र कुन पछिको हो ? जस्ता कुराबाट निर्धारण गर्नुपर्दछ । जस्तै: संविधान र ऐन बाभिएकोमा संविधानको व्यवस्था लागु हुन्छ । ऐन र नियम बाभिएको व्यवस्थामा ऐन लागु हुन्छ । ऐनसँग ऐन बाभिएकोमा भने सम्बन्धित विषयवस्तुका लागि बनेको विशिष्ट ऐन लागु हुन्छ ।

१.३.२ कानूनका प्रकार:

वाधात्मक र स्वेच्छिक गरी कानून दुई प्रकारका हुन्छन् । बाध्यात्मक कानूनको प्रयोग र प्रचलन गर्नु अनिवार्य हुन्छ भने इच्छाधीन कानूनको प्रयोग गर्न नगर्न सम्बन्धित अधिकारी स्वतन्त्र हुन्छ । कुनै कानूनमा हुनेछ, गर्नेछ, गर्नु पर्नेछ । (अंग्रेजीमा Shall / Will) भन्ने लेखिएको रहेछ भन्ने त्यो बाध्यात्मक हुन्छ र जुन कानूनमा गर्न सकिनेछ, सक्नेछ (अंग्रेजीमा May) भन्ने लेखिएको रहेछ भने त्यस्तोमा प्रयोगकर्ता सो कानूनको प्रयोग गर्नमा स्वतन्त्र हुन्छ, उसले सो कानूनको पालना गर्नुपर्ने ठहर्‍याएमा वा आवश्यक ठानेमा मात्र पालना/प्रयोग गर्न सक्छ ।

१.३.३ विवेकको प्रयोग:

विवेकको प्रयोग गर्दा निकै विचार पुर्‍याउनु पर्दछ । अधिकृतलाई कानूनले विवेक प्रयोग गर्ने प्रशस्त अवसर दिएको हुन्छ । त्यस्तो विवेक प्रयोग गर्दा जथाभावी नगरी तर्क एवं न्याय संगत ढंगले गर्नुपर्दछ । जवाफदेहिताको सिद्धान्त अनुसार कानूनको प्रयोग गर्दा लिएका आधार र कारण खुलाउनुपर्छ । तर्कसंगत आधार र कारण वेगार गरिएको स्व:विवेकीय निर्णय बदरभागी हुन्छ ।

१.३.४ कानूनको व्याख्या:

कानूनको व्याख्याको सिद्धान्त अन्तर्गत एक वचनले बहुवचन र बहुवचनले एक वचनलाई जनाउँदछ ।

१.३.५ नजीर:

सर्वोच्च अदालतबाट प्रतिपादित सिद्धान्त कानून सरह हुन्छ । तसर्थ कानून लागू गर्ने गराउने अधिकारीबाट त्यसको पालना हुनुपर्दछ । त्यस्तै राजश्व न्यायधिकरणबाट भएका फैसलाहरु वहस छलफल गरी गराई कानून र न्यायका मूल्य मान्यताको आधारमा हुने हुँदा न्यायाधिकरणबाट व्यक्त राय, ठहर वा निर्णय सर्वोच्च अदालतले अन्यथा घोषणा नगरेसम्म सो निर्णयलाई मार्गदर्शनको रूपमा लिनु उपयुक्त हुन्छ । न्यायका मान्य सिद्धान्तहरुले न्यायिक क्रियाकलापमा निकै ठूलो भूमिका राख्दछन् । नेपालको अन्तरिम संविधानले न्यायिक निर्णय गर्दा न्याय सिद्धान्तलाई आधार मान्नु पर्ने व्यवस्था गरेको छ । तसर्थ कुनै निर्णय, काम कारवाहीको क्रममा कुनै न्यायिक सिद्धान्तको प्रश्न उपस्थित भएमा त्यसप्रति विचार गरी उचित र उपयुक्त देखिएमा प्रयोग गर्नुपर्ने हुन्छ ।

१.३.६ प्राकृतिक न्यायका सिद्धान्तः

न्यायिक निर्णय गर्ने क्रममा प्राकृतिक न्यायका सिद्धान्त निकै नै महत्वपूर्ण मानिन्छन् । यसका मुख्य दुई उपसिद्धान्त छन् - पक्षपातको सिद्धान्त र सुनवाईको सिद्धान्त । प्राकृतिक न्यायका सिद्धान्तको प्रतिकूल गरिएका कर निर्धारण आदेश निर्णय बदर हुन्छन् । कर निर्धारणका सन्दर्भमा सुनवाईको सिद्धान्तको पालना गर्न अनिवार्य हुन्छ ।

१.३.७ परिपत्रः

मूल्य अभिवृद्धि कर ऐनको कार्यान्वयनमा एकरूपता ल्याई कर प्रशासनलाई सरल बनाउने एवं कर अधिकृत एवं करदातालाई मार्गनिर्देशन गर्न आन्तरिक राजस्व विभागले सार्वजनिक परिपत्र जारी गर्ने गर्दछ । त्यस्ता परिपत्रहरू लिखित हुन्छन् अनि तिनले आवश्यकतानुसार मूल्य अभिवृद्धि कर ऐन नियमको व्याख्या गर्दछन् ।

१.३.८ पूर्वादेशः

मूल्य अभिवृद्धि कर ऐन २०५२ द्वारा व्यवस्थित यो नयाँ व्यवस्था हो । पूर्वादेश पनि विभागद्वारा नै जारी हुन्छ । कुनै खास करदाताले मूल्य अभिवृद्धि करका प्रावधान लागु हुने नहुने, लागु हुने भए निजको हकमा कसरी कुन हदसम्म हुने भन्ने कुराका सम्बन्धमा उत्पन्न द्विविधा हटाई माग्न वा निराकरणका लागि आफ्नो राय सहित विभाग समक्ष आवेदन गर्न पाउँछ । विभागले आफ्नो धारणा पूर्वादेशको रूपमा त्यस्तो करदातालाई उपलब्ध गराई दिन्छ । विभागबाट पूर्वादेश जारी भएकोमा त्यस्तो आदेश बहाल रहेसम्म निज व्यक्तिको हकमा सो बमोजिम गर्न विभाग तथा कार्यालय बाध्य हुन्छन् । ऐन वा नियमावलीको जुन व्यवस्थाको सम्बन्धमा पूर्वादेश जारी भएको हो सो ऐन तथा नियमावलीका उक्त व्यवस्थाहरूमा कुनै संशोधन वा खारेज भएमा पूर्व जारी पूर्वादेश स्वतः निष्कृत हुन्छ ।

सार्वजनिक परिपत्र र पूर्वादेश बाभिएको स्थितिमा पूर्वादेश जारी गरिएको व्यक्तिको हकसम्म सो पूर्वादेशको व्यवस्था लागु हुन्छ । एवं विभागबाट यो निर्देशिका जारी भएका मितिसम्म जारी भएका पूर्वादेशहरू यस निर्देशिकासंग बाभिन गएको अवस्थामा विभागले पूनः उक्त व्यक्तिलाई पूर्वादेश नदिएसम्म सो व्यक्तिको लागि उक्त पूर्वादेशनै कायम रहन्छ । अर्थात् व्यक्तिगत तवरबाट विभागले यसअघि जारी भएको पूर्वादेश खारेज भएको जानकारी नगराएसम्म यस अघि जारी भइसकेका पूर्वादेश खारेज भएको मानिदैन ।

१.४ निर्देशिकाको नाम, विस्तार र प्रारम्भ:

१(१) यस निर्देशिकाको नाम “मूल्य अभिवृद्धि कर निर्देशिका २०६९” रहेको छ ।

परिच्छेद २

करदाता र कर लाग्ने कारोबार

नाफाको उद्देश्य लिई वा नलिई उत्पादन, व्यापार, पेशा, व्यवसाय गरी कुनै करयोग्य वस्तु वा सेवा आपूर्ति गर्ने व्यक्ति वा कानूनद्वारा स्थापित निकायलाई करयोग्य व्यक्ति भनिन्छ । कुनै व्यक्ति वा निकायको कर्मचारी वा श्रमिक करयोग्य व्यक्ति हुदैन । कुनै व्यक्ति वा कम्पनी करदाताको रूपमा रहेको अवस्थामा कर दायित्व भुक्तान गर्ने प्राथमिक जिम्मेवारी सोही व्यक्ति वा कम्पनीको रहन्छ । कुनै कम्पनीका शेयरहोल्डर वा लगानीकर्तालाई मूल्य अभिवृद्धि कर प्रत्यक्षरूपमा आकर्षित हुदैन तर साभेदारी फर्म खडा गरी करयोग्य कारोबार गरेमा साभेदारी सम्भौतामा उल्लेख भएबमोजिमको अनुपातमा साभेदारसमेत करको दायित्वबाट मुक्त हुन सक्दैनन् । कुनै पेशा व्यवसाय गरी करयोग्य वस्तु वा सेवाको बिक्री, विनिमय, हस्तान्तरणलाई करयोग्य कारोबार मानिन्छ । यस परिच्छेदमा करदाता र कर लाग्ने कारोबारको बारेमा विस्तृतरूपमा व्याख्या गरिएको छ ।

२.१ करयोग्य व्यक्तिको परिभाषा:

करयोग्य व्यक्ति भन्नाले कर लाग्ने कारोबारमा संलग्न रहेको व्यक्ति वा निकाय दुबैलाई जनाउँछ । यस निर्देशिकाको प्रयोजनको लागि व्यक्तिले प्राकृतिक व्यक्ति तथा निकाय दुबैलाई जनाउँछ । निकायले कम्पनी, संस्था, साभेदारी व्यवसाय (श्रीमान तथा श्रीमतीबीचको साभेदारी समेत), सहकारी, संयुक्त उद्यम, धार्मिक संघसंस्था वा कोषजस्ता कानूनद्वारा स्थापित संस्थालाई जनाउँछ । मूल्य अभिवृद्धि कर करयोग्य वस्तु तथा सेवाको आपूर्तिमा लाग्ने कर हो । तसर्थ कुनै पनि व्यक्तिले करयोग्य वस्तु वा सेवाको कारोबार गरेमा सो व्यक्ति करयोग्य व्यक्तिको परिभाषा भित्र पर्दछ । त्यस्तो कारोबार कुन व्यक्तिले कहाँ र कसरी संचालन गर्दछ भन्ने कुरा यस सन्दर्भमा विचारणीय हुदैन । यस कारणले गर्दा नै मुनाफा आर्जन गर्ने उद्देश्य रहेको वा नरहेको जे भए तापनि करयोग्य कारोबार संचालन गरिरहेका कुनै पनि सरकारी निकाय, धार्मिक संघसंस्था, परोपकारी ट्रष्ट, उपभोक्ता समिति वा यस्तै प्रकारका अन्य निकाय वा शाखा वा उपशाखाहरु समेतलाई यसले समेट्छ ।

मुनाफा आर्जन गर्ने उद्देश्य नभएको निकायलाई समेत मूल्य अभिवृद्धि करको दायरामा ल्याउनुको मुल उद्देश्य कर तटस्थता कायम गर्नु हो । त्यस्तै ऐनले दर्ता नभए तापनि कर संकलन गर्नु पर्ने दायित्व निर्धारण गरेका सरकारी वा अन्य निकाय समेत करयोग्य व्यक्तिको परिभाषा भित्र पर्दछन् । ऐनको दफा २(ठ) ले व्यक्तिलाई देहाय बमोजिम परिभाषित गरेको छः

दफा २ (ठ): “व्यक्ति” भन्नाले कुनै व्यक्ति, फर्म, कम्पनी, संघ, संस्था, साभेदारी संस्था, सहकारी, संयुक्त व्यवसाय, गुठी वा कोष सम्भन्नु पर्छ र सो शब्दले नाफाको उद्देश्य लिई वा नलिई कर लाग्ने कारोबारमा संलग्न रहेको सरकारी निकाय, धार्मिक संगठन, परोपकारी संस्था वा त्यस्तै अन्य निकायहरु र तिनका शाखा वा उपशाखाहरुलाई समेत जनाउँछ ।

करयोग्य व्यक्ति र संचालित पेशा व्यवसाय र उद्यमबीच एक आपसमा अन्योन्याश्रित सम्बन्ध रहेको हुन्छ । मूल्य अभिवृद्धि करमा व्यक्ति दर्ता हुन्छ, व्यवसाय होइन । एकलौटी व्यवसायको अस्तित्व, स्वरूप र प्रकृति परिवर्तन हुन सक्दछ तर, सो व्यक्तिले प्राप्त गर्ने स्थायी लेखा नम्बर परिवर्तन हुंदैन । करयोग्य कारोबार गरेको कारणले कुनै व्यक्ति मूल्य अभिवृद्धि करमा दर्ता रहेको व्यक्तिले आफ्नै एकल स्वामित्वमा नयां व्यवसाय थप गरेमा सो व्यवसाय पनि पूर्ववत् स्थायी लेखा नम्बरमा थप गर्नुपर्दछ, । यसलाई निम्न उदाहरणबाट प्रष्ट पारिएको छः

उदाहरण २.१

श्री केशव महर्जन पेशाले निर्माण व्यवसायी हुन् । उनको महर्जन निर्माण सेवा भन्ने फर्म रहेको छ । उक्त निर्माण सेवा २०६० सालमा आन्तरिक राजस्व कार्यालय भक्तपुरमा मूल्य अभिवृद्धि करमा दर्ता भई ३०००१२३४ स्थायी लेखा नम्बर प्राप्त गरेका रहेछन् । २०६७ साल बैशाखदेखि निज महर्जनले आफ्नो स्वामित्वमा भक्तपुर, सानोठिमीमा महर्जन हार्डवेयर भन्ने निर्माण सामग्री आपूर्ति गर्ने अर्को व्यवसायिक फर्म संचालन गरेका रहेछन् ।

यस उदाहरणमा निज महर्जन मूल्य अभिवृद्धि करमा पहिले नै दर्ता भै सकेका हुंदा निजले सो पश्चात् स्थापना गरेको फर्मको लागि अर्को स्थायी लेखा नम्बर लिनु पर्दैन र लिन पनि सकिंदैन । किनकी एउटा प्राकृतिक व्यक्तिले एउटा मात्रै स्थायी लेखा नम्बर प्राप्त गर्न सक्ने व्यवस्था ऐनले गरेको छ । तसर्थ निजले स्थापना गरेको उक्त हार्डवेयरको व्यवसायलाई

उक्त कारोबार शुरु भएको मितिले १५ दिनभित्र आफ्नो स्थायी लेखा नम्बर (३००००१२३४) मा थप गर्न आन्तरिक राजस्व कार्यालय भक्तपुरमा आवेदन गर्नुपर्दछ र कार्यालयले पनि कारोबार थप गरिदिनु पर्दछ ।

करयोग्य व्यक्ति अन्तर्गत साभेदारी फर्म, कम्पनी, ट्रष्टजस्ता निकाय पर्दछन् । यस ऐनको प्रयोजनको लागि प्रत्येक निकाय छुट्टै व्यक्तिको रूपमा रहन्छ । कर प्रयोजनका लागि निकायका लगानीकर्ता जस्तै: साभेदार, सेयरहोल्डर वा ट्रष्टीहरु जस्ता व्यक्ति दर्ता हुँदैनन् । ती निकाय नै करदाताको रूपमा दर्ता हुनुपर्दछ । कुनै निकायका लगानीकर्ताले अर्को कुनै निकाय स्थापना गर्न सक्दछन् । हरेक निकायको कानूनी अस्तित्व पृथक हुने भएकाले मूल्य अभिवृद्धि करमा पृथक पृथक करयोग्य व्यक्ति मानिने र पृथक पृथक रूपमा दर्ता गर्नुपर्दछ । यससम्बन्धमा निम्न उदाहरणले प्रष्ट पार्नेछ:

उदाहरण २.२

श्री राजेन्द्र शर्मा र गजेन्द्र राउत मिलेर संयुक्त रूपमा टेक प्रा. लि. नाम गरेको एक सफ्टवेयर निर्माण गर्ने कम्पनी सञ्चालन गरिरहेका रहेछन् । उक्त प्रा.लि. मूल्य अभिवृद्धि कर प्रयोजनको लागि आन्तरिक राजस्व कार्यालय काठमाडौंमा दर्ता रहेछ ।

हालसालै निज दुबै जना मिली अर्को एउटा आर एण्ड जी एसोसियट्स नामको साभेदारी फर्म दर्ता गराएका रहेछन् । दुबै निकायका संस्थापक व्यक्तिहरु समान भए पनि टेक प्रा.लि. र आर एण्ड जी एसोसियट्स दुबै निकाय रहेको र यस ऐनको प्रयोजनको लागि हरेक निकाय छुट्टाछुट्टै व्यक्ति हुने हुँदा आर एण्ड जी एसोसियट्सलाई मूल्य अभिवृद्धि कर प्रयोजनको लागि छुट्टै दर्ता गराउनु पर्दछ । यी दुबै निकायहरुको कानूनी अस्तित्व पृथक पृथक रहेको हुँदा साभेदारी फर्मको लागि अलग स्थायी लेखा नम्बर लिनु पर्दछ । यस्तो अवस्थामा उक्त साभेदारी फर्मलाई प्रा.लि.को स्थायी लेखा नम्बर प्रयोग गर्ने गरी कारोबार थप गर्न मिल्दैन ।

२.२ करयोग्य व्यक्तिको एकल वा बहु स्वतन्त्र व्यवसाय:

मूल्य अभिवृद्धि करमा दर्ता भएको व्यक्तिको मुख्य कारोवारस्थल अर्थात मुख्य कार्यालय (Head Office) को अतिरिक्त विभिन्न स्थानमा शाखा, प्रशाखाहरु रहेका हुन सक्छन् । मुख्य कार्यालयको अतिरिक्त धेरै शाखा प्रशाखा भएता पनि ती सबैलाई एकल करयोग्य

व्यक्तिको रूपमा व्यवहार गरिन्छ । त्यस्तो अवस्थामा शुरुमा एउटा मुख्य कार्यालय दर्ता गरिन्छ र स्थायी लेखा नम्बर उपलब्ध गराइन्छ । अन्य शाखा प्रशाखाहरूलाई सोही स्थायी लेखा नम्बर प्रयोग गरी कारोबार गर्न स्वीकृति दिई आन्तरिक राजस्व कार्यालयको अभिलेखमा जनाइन्छ । करदाताले दर्ता भएको आन्तरिक राजस्व कार्यालयको स्वीकृति लिई विजक, खाता, तथा अभिलेख मुख्य कारोबारस्थल र शाखा भएमा शाखा रहेको स्थानमा राख्नु पर्दछ । प्रत्येक कर अवधिमा सबै शाखाको कारोबारलाई एकमुष्टरूपमा कर विवरणमा समावेश गरी दर्ता रहेको कार्यालयमा पेश गर्नुपर्दछ ।

उदाहरण २.३

काठमाडौं नयांसडकमा मुख्य कारोबारस्थल रहेको एक मिठाई पसलले काठमाडौं, ललितपुर, भक्तपुर, पोखरा, वीरगंज, बिराटनगरजस्ता शहरमा १० वटा शाखा कार्यालय स्थापना गर्न निवेदन दिएको रहेछ । मिठाई पसल आन्तरिक राजस्व कार्यालय काठमाडौं क्षेत्र नं. २ मा दर्ता रहेछ । करदाताको निवेदनउपर कार्यवाही गर्दा उक्त कार्यालयले १० वटा शाखाहरूमा अलग अलग खाता राख्ने, विजक जारी गर्ने, सबै शाखाहरूको कारोबारलाई एकीकृत गरी एकमुष्ट रूपमा आवधिक कर विवरण पेश गर्ने गरी स्वीकृति दिनु पर्दछ । त्यसरी स्वीकृति दिए पछि आन्तरिक राजस्व कार्यालयले उक्त मिठाई पसलको विभिन्न शाखाहरूको अभिलेख कम्प्युटर प्रणालीमा अद्यावधिक गर्नुपर्दछ ।

यदि एउटै परिसर वा कारोबारस्थलमा एकभन्दा बढी छुट्टै अस्तित्व रहेका व्यवसायिक इकाईहरू संचालनमा रहेको अवस्थामा ती हरेक व्यवसायिक इकाईलाई छुट्टा छुट्टै करदाताको रूपमा दर्ता गरी ती हरेक इकाईलाई अलग अलग स्थायी लेखा नम्बर उपलब्ध गराउनु पर्दछ । यस्तो अवस्थामा त्यस्तो प्रत्येक व्यवसायिक इकाईले छुट्टा छुट्टै विजक, खाता तथा हिसाब किताब एवम् मौज्जातको अभिलेख राख्नु पर्दछ । यस्ता प्रत्येक इकाईहरू स्वायत्त आर्थिक इकाई र करदाताको रूपमा रहन्छन् ।

उदाहरण २.४

ग्यालेक्सी तारे होटल परिसरभित्र लजिंग, रेष्टुरेण्ट, हेल्थक्लब, सपिंग मल संचालनमा रहेछन् । यी सबै इकाईहरू व्यवसायिक रूपले एक आपसमा अन्तरसम्बन्धित रहेछन् । यी सबै इकाईहरू पृथक पृथक व्यक्तिहरूको नाउमा दर्ता गरी सञ्चालन गरिएको रहेछ । बिक्री

मूल्य र सेवा शुल्क पनि बेग्ला बेग्लैरूपमा असुल गर्ने गरिएको रहेछ । यस्तो अवस्थामा लजिंग, रेष्टुरेण्ट, हेल्थक्लब, सपिंग मल एकै स्थानमा सञ्चालन भएको भएता पनि छुट्टा छुट्टै व्यक्तिद्वारा सञ्चालन भएकोले मूल्य अभिवृद्धि कर प्रयोजनको लागि अलग अलग दर्ता गर्नुपर्दछ ।

एउटै परिसर वा कारोबारस्थलमा भिन्दाभिन्दै इकाइहरू संचालन भएका रहेछन् । ती इकाइहरूको कार्यप्रकृति फरक रहे तापनि एकै व्यक्तिको स्वामित्व वा व्यवस्थापनमा संचालन रहेका छन भने ती सबै व्यवसायहरू एक आपसमा अन्तरसम्बन्धित रहेको हुने हुंदा ती सबैलाई एउटै व्यवसायिक इकाई मानिन्छ । यस्तो कारोबारस्थलमा एकभन्दा बढी स्थानबाट विजक जारी गरी विक्री मूल्य वा सेवा शुल्क असुल गर्ने व्यवस्था गरिएको भए पनि ती इकाइहरूको पृथक अस्तित्व भएको मानिदैन । यस्तो अवस्थामा सबै इकाइहरूले एउटै स्थायी लेखा नम्बर प्रयोग गर्नुपर्दछ ।

उदाहरण २.५

ग्यालेक्सी तारे होटल परिसरभित्र लजिंग, रेष्टुरेण्ट, हेल्थक्लब, सपिंग मल संचालनमा रहेछन् । यी सबै इकाइहरू एकै व्यक्तिको स्वामित्व र व्यवस्थापन अन्तर्गत संचालन भै आएका रहेछन् । यी सबै इकाइहरूको विजक जारी गर्ने र भुक्तानी प्राप्त गर्ने स्थान भने अलग अलग रहेछ । उपर्युक्त व्यवसायिक इकाइहरूले अलग अलग विजक जारी गर्ने र भुक्तानी प्राप्त गर्ने भए तापनि ती सबै इकाइहरू एउटै व्यक्तिको स्वामित्व र व्यवस्थापनमा संचालनमा रहेको हुंदा उपर्युक्त लजिंग, रेष्टुरेण्ट, हेल्थक्लब, सपिंग मलसमेत सबैले मूल्य अभिवृद्धि कर प्रयोजनको लागि एउटै दर्ता नम्बर लिई प्रयोग गर्नुपर्दछ ।

२.३ संयुक्त उद्यम (Joint Venture):

निश्चित कार्य गर्ने उद्देश्यले दुई वा दुईभन्दा बढी व्यक्तिहरू सम्मिलित भई खडा गरिएको निकायलाई संयुक्त उद्यम भनिन्छ । मूल्य अभिवृद्धि कर लाग्ने कारोबार गर्ने गरी मूल्य अभिवृद्धि करमा दर्ता भएका वा नभएका विभिन्न व्यक्तिहरू मिली खडा भएको संयुक्त उद्यमलाई छुट्टै निकायको रूपमा मूल्य अभिवृद्धि करमा दर्ता गर्नुपर्दछ । किनकी संयुक्त उद्यम संचालन गर्नको लागि संलग्न साभेदारहरू मध्ये कुनै एउटा साभेदारको दर्ता नम्बरलाई संयुक्त उद्यमले गर्ने कारोबारको लागि प्रयोग गर्न सकिदैन । यस्तो संयुक्त उद्यम कार्य

समाप्त भए पश्चात् स्वतः विघटन भएको मानिने हुंदा त्यस्तो संयुक्त उद्यम खडा भएको उद्देश्य अनुरूपको कार्यसम्पादन भएपछि मूल्य अभिवृद्धि गरेको दर्ता खारेज गर्न सम्बन्धित कार्यालयमा निवेदन पेश गर्नुपर्दछ । संयुक्त उद्यमको अतिरिक्त सो उद्यममा संलग्न सबै साभेदारहरु सो उद्यमले बहन गर्नु पर्ने कर दायित्व बहन गर्न व्यक्तिगत वा सामुहिक रुपमा जिम्मेवार हुनेछन् ।

उदाहरण २.६

रमेश गोर्खाली एक सिने कलाकार हुन् । उनले स्थायी लेखा नम्बर लिई कारोवार गरेका रहेछन् । उमेश पाल्पाली एक सिनेमा हलका मालिक हुन् । उनको सिनेमा हल मूल्य अभिवृद्धि करमा दर्ता रहेको छ । दिनेस भगपालीले सिनेमा डिष्टिब्युटरको कार्य गर्ने योजना बनाएका रहेछन् । तर उनले स्थायी लेखा नम्बर भने लिएका रहेनछन् । यी तीनजना व्यक्तिहरुले एक चलचित्र निर्माण गर्ने उद्देश्यले सिर्जना फिल्मस् भन्ने एक संयुक्त उद्यम स्थापना गरेका रहेछन् । उक्त उद्यमका साभेदारमध्ये एक जनाको मूल्य अभिवृद्धि कर दर्ता रहे तापनि यस उद्यमको छुट्टै अस्तित्व हुने हुंदा उमेश पाल्पालीको मूल्य अभिवृद्धि कर दर्ता नम्बर प्रयोग गरी यस उद्यमले आफ्नो कारोवार संचालन गर्न मिल्दैन । सो उद्यमले अर्कै स्थायी लेखा दर्ता नम्बर लिइ आफ्नो कारोवार गर्नुपर्दछ ।

(निर्माण व्यवसाय लगायत अन्य प्रकारका कुनै कार्य गर्न गठन भएका संयुक्त उद्यमको हकमा समेत उक्त उदाहरणमा उल्लेखित व्यवस्था लागु हुन्छ ।)

२.४ साभेदारी फर्म:

मूल्य अभिवृद्धि कर प्रयोजनको लागि साभेदारी संस्थालाई एक निकायको रुपमा लिइन्छ र सो निकाय मूल्य अभिवृद्धि करमा दर्ता हुनुपर्छ । कर दायित्वका लागि साभेदारी फर्मका अतिरिक्त सबै साभेदारहरु व्यक्तिगत तथा सामूहिकरुपमा जवाफदेही हुन्छन् ।

२.५ करयोग्य विदेशी व्यक्ति:

नेपाल राज्यभित्र कर लाग्ने कारोवारमा संलग्न हुन चाहने विदेशी व्यक्तिले मूल्य अभिवृद्धि करमा दर्ता हुनुपर्दछ । त्यस्तै नेपालस्थित अन्तर्राष्ट्रिय संघ संस्था वा नियोगले कर लाग्ने

वस्तु तथा सेवाको बिक्री गर्दा कर असूल उपर गर्नुपर्ने व्यवस्था ऐनले गरेको छ । यस सम्बन्धमा मूल्य अभिवृद्धि कर ऐन, २०५२ को दफा १५(३) मा देहायको व्यवस्था रहेको छ ।

दफा १५(३) : उपदफा (१) र (२) मा जुनसुकै कुरा लेखिएको भए तापनि स्थानीय निकाय वा नेपाल स्थित अन्तर्राष्ट्रिय संघ-संस्था वा नियोग वा नेपाल सरकार वा मूल्य अभिवृद्धि कर नलाग्ने वस्तुको कारोबार गर्ने सार्वजनिक संस्थानहरूले मूल्य अभिवृद्धि कर लाग्ने वस्तु वा सेवा बिक्री गर्दा कर असूल उपर गर्नु पर्नेछ ।

ऐनको उपर्युक्त व्यवस्था अनुसार नेपाल स्थित अन्तर्राष्ट्रिय संघ संस्था, नेपाल सरकार, स्थानीय निकाय, मूल्य अभिवृद्धि कर प्रयोजनको लागि दर्ता हुन नपर्ने भए तापनि ती निकायहरूले कुनै करलाग्ने वस्तु लिलाम बिक्री गर्दा वा व्यवसायिक हिसाबले कुनै सेवा प्रदान गर्दा मूल्य अभिवृद्धि कर असूल गर्नु पर्दछ ।

२.६ विदेशबाट सेवा प्राप्त गर्ने व्यक्तिको कर निर्धारण (Reverse Charge System):

नेपाल बाहिरको दर्ता नभएको सेवाप्रदायकले नेपालमा कुनै व्यक्तिलाई सेवा आपूर्ति गरेवापत उक्त व्यक्तिले नेपालबाट विदेशी सेवा प्रदायकलाई भुक्तानी गर्दा भुक्तानी गर्ने मूल्यमा आफैले प्रचलित दरमा (हाल १३ प्रतिशत) मूल्य अभिवृद्धि कर गणना गरी कर दाखिला गर्नु पर्ने व्यवस्था ऐनले गरेको छ । अन्तर्देशीय सेवा आपूर्तिमा सम व्यवहार (Equal treatment) कायम गर्नु यस व्यवस्थाको उद्देश्य हो । कुनै सेवा स्वदेशी आपूर्तिकर्ताबाट खरिद गर्दा कर लाग्ने तर त्यही सेवा विदेशी आपूर्तिकर्ताबाट खरिद गर्दा कर नलाग्ने अवस्थाले स्वदेशी सेवाप्रदायकको प्रतिष्पर्धात्मक क्षमतामा ह्रास आउने तथ्यलाई दृष्टिगत गरी विदेशबाट पैठारी हुने सेवामा कर लाग्ने व्यवस्था ऐनले गरेको हो । सामान्यतया पैठारी हुने सेवा भन्सार विन्दूमा घोषणा नभई पैठारी हुने र सो कारणले भन्सार विन्दूमा कर दाखिला नहुने कारणले ऐनमा यस किसिमको व्यवस्था गरिएको हो । यसरी दाखिला भएको कर दर्तावाल करदाताले दाखिला गरेको भए उक्त कर कट्टी पाउने व्यवस्था समेत ऐनले गरेको छ । यस सम्बन्धमा ऐनको दफा ८(२) ले देहाय बमोजिम कानूनी व्यवस्था गरेको छ ।

दफा ८(२) : नेपाल बाहिरको दर्ता नभएको कुनै व्यक्तिबाट सेवा प्राप्त गर्ने दर्ता भएको वा दर्ता नभएको व्यक्तिले यो ऐन र यो ऐन अन्तर्गत बनेको नियम बमोजिम कर लाग्ने मूल्यमा भुक्तानीका बखत कर निर्धारण र असुल उपर गर्नु पर्नेछ ।

उक्त करारोपण सम्बन्धी व्यवस्था देहायको अवस्थामा लागू हुन्छ:

१. कुनै विदेशस्थित व्यक्तिले नेपालस्थित व्यक्तिलाई सेवा आपूर्ति गरेको हुनुपर्दछ ।
२. आपूर्ति हुने सेवा विदेशबाट आपूर्ति भएको हुनु पर्छ, ।
३. आपूर्ति हुने सेवा करयोग्य सेवा हुनुपर्दछ ।

उदाहरण २.७

अल्फा ईन्टरनेशनल प्रा.लि ईन्टरनेट र दुर संचार सेवा प्रदायक कम्पनी रहेछ । उक्त कम्पनीले आफ्नो सेवा खरीद गर्ने प्रयोजनको लागि सिंगापूर स्थित Skynet कम्पनी संग प्राविधिक सेवा खरीद गरेको रहेछ । सो बापत उक्त कम्पनीलाई मासिक एक लाख अमेरिकी डलर बराबरको रकम भुक्तानी गर्ने गरेको रहेछ । उक्त कारोवार करयोग्य भएकोले अल्फा ईन्टरनेशनल प्रा. लि. ले भुक्तानीकै समयमा १३ प्रतिशत मू.अ.कर कट्टा गरी बाँकि रकममात्र भुक्तानी गर्नुपर्दछ । कट्टा गरेको सो कर रकम बैकमा दाखिला गर्नुपर्दछ । त्यस्तो खरीदमा तिरेको कर निजले आफूले बिक्रीमा संकलन गरेको करबाट कट्टी लिन पाउँछ ।

२.७ काठको कारोबारमा लाग्ने कर:

राष्ट्रिय वनको काठको छोडपूर्जी दिंदा वा चिरान आदेश दिंदा वा लिलाम बिक्री गर्दा वन कार्यालयहरुले ऐनको दफा १२क बमोजिम त्यस्तो काठको रोयल्टी वा लिलाम रकममा जुन बढी हुन्छ सो रकममा प्रचलित दर (हाल १३ प्रतिशत) ले मूल्य अभिवृद्धि कर संकलन गर्नुपर्दछ । त्यस्तै निजी आवादी, निजीवन वा सामुदायिक वनको काठ व्यापारिक प्रयोजनका लागि बिक्री गरेमा त्यसमा रोयल्टी नलाग्ने भए पनि राष्ट्रिय वनको काठ सरह नै कर संकलन गर्नुपर्दछ ।

२.८ करयोग्य कारोवार:

व्यवसायिक उद्देश्यले कुनै वस्तु वा सेवा आपूर्ति गर्ने कार्यलाई कारोवार भनिन्छ । मूल्य अभिवृद्धि कर प्रयोजनको लागि करयोग्य वस्तु तथा सेवाको आपूर्तिलाई करयोग्य कारोवार

मानिन्छ । कर प्रयोजनको लागि वस्तु तथा सेवालार्ई करयोग्य र कर छुट गरी दुई वर्गमा विभक्त गरिएको छ । ऐनले एकातर्फ अधारभूत कृषि उत्पादन एवम् अत्यावश्यक वस्तुमा कर छुट हुने व्यवस्था गरेको छ भने अर्कोतर्फ कर असुलीमा सिर्जना हुने प्रशासनिक जटिलता, असुलीको लागत र आर्थिक लागतलाई मध्यनजर गरी केही वस्तु तथा सेवामा कर छुट हुने व्यवस्था गरिएको छ । कर छुट हुने वस्तु तथा सेवाको सूची ऐनको अनुसूची १ ले निर्धारण गरेको छ । सो अनुसूचीमा उल्लेख गरिएका वस्तु तथा सेवाबाहेक अन्य सबै वस्तु तथा सेवाहरु कर लाग्ने वस्तु तथा सेवा हुन् र ती वस्तु तथा सेवाको कारोबारलाई करयोग्य कारोबार भनिन्छ ।

करयोग्य वस्तु तथा सेवा मुलुकभित्र आपूर्ति गरेमा, विदेशबाट आयात गरेमा र नेपाल बाहिर निर्यात गरेमा त्यस्तो कारोबारलाई करयोग्य कारोबार मानिन्छ । कुनै वस्तु तथा सेवा नेपाल राज्यबाहिर उत्पत्ति भई नेपाल राज्य बाहिरनै आपूर्ति भएको रहेछ भने त्यस्तो अवस्थामा करयोग्य कारोबार भएको मानिदैन । यस सम्बन्धमा ऐनमा देहाय बमोजिमको व्यवस्था रहेको छ :

दफा २(ग) : “कर लाग्ने कारोबार” भन्नाले दफा ५ को उपदफा (१) मा उल्लेखित कारोबार सम्झनु पर्छ ।

दफा ५(१) : यस ऐनमा अन्यथा व्यवस्था भएकोमा बाहेक देहायका कारोवारमा मूल्य अभिवृद्धि कर लाग्नेछ :

- (क) नेपाल राज्यभित्र आपूर्ति भएका वस्तु वा सेवामा,
- (ख) नेपाल राज्यभित्र आयात गरिएको वस्तु वा सेवामा,
- (ग) नेपाल राज्य बाहिर निर्यात गरिएको वस्तु वा सेवामा,

उदाहरण २.८

सयपत्री हार्डवेयर मूल्य अभिवृद्धि कर प्रयोजनको लागि दर्ता भएको करदाता रहेछ । उक्त हार्डवेयरले पाइपको खुद्रा कारोबार गर्दो रहेछ । पाइप करयोग्य वस्तु हो । मूल्य अभिवृद्धि कर ऐन, २०५२ को दफा ५ को उपदफा (१) को खण्ड (क) बमोजिम नेपाल राज्यभित्र पाइप आपूर्ति गर्दा सयपत्री हार्डवेयरले कारोबार मूल्यमा ऐनको दफा ७ को उपदफा (१) बमोजिम १३ प्रतिशतका दरले मूल्य अभिवृद्धि कर असुल गर्नुपर्दछ ।

उदाहरण २.९

कुनै दर्तावाल व्यक्तिले जर्मनीबाट ४०० मेट्रिक टन स्टिल आयात गरेको रहेछ । स्टिल करयोग्य वस्तु भएको हुंदा मूल्य अभिवृद्धि कर ऐन, २०५२ को दफा ५ को उपदफा (१) को खण्ड (ख) बमोजिम नेपाल राज्यभित्र स्टिल आयात हुंदा भन्सार कार्यालयले कारोबार मूल्यमा सोही ऐनको दफा ७ को उपदफा (१) बमोजिम १३ प्रतिशतका दरले मूल्य अभिवृद्धि कर असुल गर्नुपर्दछ ।

उदाहरण २.१०

अक्सिडेण्टल एक्जिम प्रा.लि.ले तयारी पोसाक उत्पादन गरी विदेश निकासी गर्ने गरेको रहेछ । करयोग्य वस्तुको निकासी कारोबार पनि करयोग्य कारोबार नै हो । उक्त प्रा.लि. मूल्य अभिवृद्धि करमा दर्ता रहेछ । सो प्रा. लि. ले मूल्य अभिवृद्धि कर ऐन, २०५२ को दफा ५ को उपदफा (१) को खण्ड (ग) बमोजिम नेपाल राज्यबाहिर तयारी पोसाक निकासी गरेको सो प्रा. लि. को सो कारोबार करयोग्य कारोबार हो ।

उदाहरण २.११

नेपाल एक्सपोर्ट प्रा.लि.मूल्य अभिवृद्धि करमा दर्ता रहेछ । सो प्रा.लि.ले अन्य सामानको अतिरिक्त विभिन्न प्रकारका चित्रकला, मूर्तिकला, वास्तुकला, हस्तकलाका सामानहरु पनि उत्पादन गरी विदेश निकासी गर्ने गरेको रहेछ । मूल्य अभिवृद्धि कर ऐन, २०५२ को अनुसूची १ को समूह ८(क) बमोजिम चित्रकला, मूर्तिकला, वास्तुकला, हस्तकलाका सामानहरु कर छुटका वस्तु हुन् । तसर्थ उक्त निकासी कर छुट वस्तुको निकासी भएकोले सो कारोबारलाई करयोग्य कारोबार नमान्नी कर छुटको कारोबार मानिन्छ र यस्तो निकासीले करयोग्य वस्तुको निकासी सरह सुविधा प्राप्त गर्न सक्दैन ।

२.९ करयोग्य कारोबारमा लाग्ने करको दर:

मूल्य अभिवृद्धि कर ऐन, २०५२ को दफा ७ ले ऐन बमोजिम कर लाग्ने वस्तु वा सेवामा १३ प्रतिशतको एकल दरले कर लाग्ने व्यवस्था गरेको छ भने सोही दफामा करयोग्य वस्तुको निकासीमा भने शून्य दरले कर लाग्ने व्यवस्था रहेको छ । ऐनको दफा ७ मा यस सम्बन्धमा देहाय बमोजिमको व्यवस्था रहेको छ :

दफा ७(१) : यस ऐन बमोजिम लाग्ने करको दर तेह प्रतिशतको एकल दर हुनेछ ।

दफा ७(२) : उपदफा (१) मा जुनसुकै कुरा लेखिएको भए तापनि अनुसूची २ मा उल्लेखित वस्तु वा सेवाको कारोबारमा शून्य दरमा कर लाग्नेछ ।

ऐनको उपर्युक्त व्यवस्था अनुसार नेपाल राज्यभित्र हुने करयोग्य वस्तु तथा सेवाको आपूर्ति र करयोग्य वस्तु तथा सेवाको नेपाल राज्यभित्र हुने पैठारीमा १३ प्रतिशतका दरले मूल्य अभिवृद्धि कर लाग्दछ । सो दरलाई सामान्य करको दर भन्ने गरिन्छ । ऐनको अनुसूची १ मा कर नलाग्ने भनी किटान गरेका वस्तु तथा सेवा बाहेक अन्य सबै वस्तु तथा सेवाहरूमा मूल्य अभिवृद्धि कर आकर्षित हुने व्यवस्था छ । ऐन अनुसार नेपालमा १३ प्रतिशतको एकल दर कायम रहेको छ । एकलदरले मूल्य अभिवृद्धि कर प्रणालीलाई सरल तथा प्रशासनयोग्य बनाएको

छ ।

यसै गरी ऐनको दफा ७ को उपदफा (२) ले ऐनको अनुसूची २ मा उल्लिखित वस्तु तथा सेवाको आपूर्तिमा शून्य दरले कर लाग्ने व्यवस्था गरेको छ । उक्त अनुसूचीले मूलतः नेपालबाहिर हुने करयोग्य वस्तु तथा सेवाको निकासी, अन्तर्राष्ट्रिय उडानमा उपभोग वा बिक्रीको लागि राखिएको वस्तु, कुटनीतिक सुविधाप्राप्त व्यक्ति वा निकायलाई गरिएको आपूर्तिजस्ता कारोबारमा शून्य दरले कर लाग्ने व्यवस्था गरेको छ । शून्य दरको कर भन्नाले कुनै करयोग्य वस्तु वा सेवा तोकिएको व्यक्ति वा निकायलाई वा तोकिएको प्रयोजनको लागि आपूर्ति गरेमा कर नलाग्ने तर त्यस्तो आपूर्ति गरिएको वस्तु तथा सेवा प्राप्त गर्दा वा उत्पादन गर्दा तिरेको कर कट्टी गर्न पाउने विशेष व्यवस्था हो । त्यसैले शून्य दरको आपूर्तिलाई कर कट्टी सहितको कर छुट (Exemption with Credit) पनि भनिन्छ ।

उदाहरण २.१२

श्री आशुतोष गार्मेटले तयारी पोसाक उत्पादन गरी स्थानीय बजारमा बिक्री तथा विदेशमा माँग भए बमोजिम निकासी पनि गर्ने गरेको रहेछ । पोसाक उत्पादन गर्दा कपडा, सिलाई धागो, सिलाई मेसिन खरिद लगायत अन्य खर्चहरू पनि भएको रहेछ । उद्योगले यस्ता खरिदमा तिरेको मूल्य अभिवृद्धि कर ऐनको दफा १७ (१) बमोजिम कर कट्टी दावी गरेको रहेछ । ऐनको दफा ५(१) बमोजिम उक्त वस्तुको स्थानीय बिक्री तथा

निकासी दुबै कारोबार करयोग्य करोबार हुन् । स्थानीय बिक्रीमा ऐनको दफा ७(१) बमोजिम १३ प्रतिशतले कर लाग्छ भने निकासी कारोबारमा सोही ऐनको दफा ७(२) बमोजिम शून्य प्रतिशतले कर लाग्छ । निजको स्थानीय बिक्री र निकासी दुबै करयोग्य कारोबार भएको हुनाले सो कारोवारमा प्रयोग भएको वस्तु वा सेवाको खरिदमा तिरेको सम्पूर्ण कर कट्टी गर्न पाउँछ ।

शून्य दरको आपूर्ति भएका वस्तु तथा सेवाहरूको फेहरिस्त यस निर्देशिकाको अन्तमा अनुसूची - २ को रूपमा राखिएको छ ।

परिच्छेद ३

मूल्य अभिवृद्धि कर दर्ता

मूल्य अभिवृद्धि कर प्रणालीमा दर्ताको महत्वपूर्ण स्थान रहेको छ । करयोग्य वस्तु वा सेवाको कारोबार गर्ने व्यक्तिहरु दर्ता हुनुपर्दछ । दर्ता भएका व्यक्तिले करयोग्य वस्तु वा सेवाको आपूर्ति गर्दा कर संकलन गर्नुपर्दछ । मूल्य अभिवृद्धि कर प्रयोजनको लागि कुनै व्यक्तिलाई दर्ता गर्दा कारोबार गर्ने व्यक्ति, कारोबारको प्रकृति, कारोबार अंक जस्ता आधारभूत पक्षमा विशेष ध्यान दिनु पर्दछ । दर्ता हुनु पर्ने कर्तव्य भएका व्यक्ति दर्ता नभई करको दायरा बाहिर रहेमा कराधार संकुचित हुने र दर्ता हुन नपर्ने व्यक्ति दर्ता भएमा यसले कर प्रशासनलाई बोझिलो र खर्चिलो बनाउने भएको हुंदा यसतर्फ विशेष सतर्क हुनुपर्दछ । करयोग्य वस्तु वा सेवाको कारोबार गरे तापनि निश्चित अवधिमा निश्चित मात्रामा कारोबार गर्ने व्यक्तिहरु दर्ता हुन नपर्ने गरी कानूनले कारोबार सीमा (**Threshold**) निर्धारण गर्ने विश्वव्यापी प्रचलन रहेको छ । नेपालले अवलम्बन गरेको मूल्य अभिवृद्धि करमा पनि यस्तो प्रचलनलाई आत्मसात् गरिएको छ । सामान्यतया प्रशासनिक क्षमता, संकलन लागत तथा साना करदातालाई करको औपचारिकताबाट उन्मुक्ती दिनु पर्ने अवस्थालाई विश्लेषण गरी यस्तो कारोबार सीमा निर्धारण गर्ने गरिन्छ ।

३.१ मूल्य अभिवृद्धि कर प्रयोजनको लागि दर्ता:

मूल्य अभिवृद्धि कर ऐनले दर्ता भएका व्यक्तिले आफूले करयोग्य वस्तु वा सेवाको आपूर्ति गर्दा कर लाग्ने मूल्यमा कानूनले तोकेको दर बमोजिम कर संकलन गर्ने कानूनी अधिकार प्रदान गरेको छ भने यसरी संकलन गरेको करलाई सरकारी कोषमा जम्मा गर्ने दायित्व पनि तोकेको छ । मूल्य अभिवृद्धि कर प्रयोजनको लागि यसरी दर्ता भएका व्यक्तिलाई करदाता भनिन्छ । यस्ता करदाताले करयोग्य वस्तु वा सेवा आपूर्ति गर्दा त्यस्तो वस्तु वा सेवा प्राप्त गर्ने खरिदकर्ताबाट कर संकलन गर्नुपर्दछ । दर्ता भएका व्यक्तिले करयोग्य वस्तु वा सेवाको आपूर्ति गर्दा कर संकलन नगरेको अवस्थामा समेत सो कारण देखाई निज करदाता करको दायित्वबाट मुक्त हुन सक्दैन ।

३.२ अनिवार्य रूपमा दर्ता गर्नु पर्ने व्यवस्था:

मूल्य अभिवृद्धि कर ऐन २०५२ को अनुसूची १ मा उल्लिखित वस्तु वा सेवा बाहेक अन्य सबै वस्तु वा सेवाहरूलाई करयोग्य वस्तु तथा सेवा भनी परिभाषित गरिएको छ । करयोग्य वस्तुको कारोबार वार्षिक रु बीस लाख भन्दा बढी, करयोग्य सेवाको कारोबार वार्षिक रु दश लाख भन्दा बढी र करयोग्य वस्तु तथा सेवाको मिश्रित कारोबार वार्षिक रु दश लाख भन्दा बढी भएमा त्यस्तो कारोबार गर्ने प्रत्येक व्यक्ति र ऐनले तोकेको क्षेत्रमा तोकिएको वस्तु वा सेवाको कारोबार गर्ने व्यक्ति अनिवार्यरूपमा मूल्य अभिवृद्धि करमा दर्ता हुनुपर्दछ । यस्ता व्यक्तिलाई मूल्य अभिवृद्धि करमा दर्ता नगरी कारोबार गर्ने उन्मुक्ति वा सुविधा कानूनले दिएको छैन । यस सम्बन्धमा ऐनको दफा १० को उपदफा (१) र (२) ले निम्न व्यवस्था गरेको छ :

दफा १०(१) : कुनै कारोबारमा संलग्न हुन चाहने व्यक्तिले कारोबार शुरु हुनु भन्दा अघि कारोबार दर्ताको लागि तोकिएको ढाँचामा कर अधिकृत समक्ष दरखास्त दिनु पर्नेछ ।

(२) : कुनै व्यक्तिले कारोबार गरेको वस्तुमा कर लाग्ने भएमा वा कुनै व्यक्तिले महानगरपालिका, उप-महानगरपालिका, नगरपालिका वा विभागले तोकेको क्षेत्रभित्र हार्डवेयर, सेनिटरी, फर्निचर, फिक्स्चर, फर्निसिङ्ग, अटोमोवाइल्स, मोटरपार्ट्स, इलेक्ट्रोनिक्स, मार्बल, शैक्षिक परामर्श, डिस्को थेक, हेल्थ क्लब, क्याटरिंग सेवा, पार्टी प्यालेस व्यवसाय, पार्किंग सेवा, मेसिनरी उपकरण प्रयोग भएको ड्राइक्लिनर्स, बारसहितको रेष्टुरेण्ट र कलरल्यावको कारोबार संचालन गरेमा त्यसरी कर लागेको वा कारोबार संचालन गरेको मितिले तीस दिनभित्र त्यस्तो कारोबार दर्ताको लागि तोकिएको ढाँचामा कर अधिकृत समक्ष दरखास्त दिनु पर्नेछ ।

दर्ताको सम्बन्धमा मूल्य अभिवृद्धि कर नियमावली, २०५३ को नियम ७ मा देहाय बमोजिमको व्यवस्था रहेको छः:

नियम ७ (१) : कुनै व्यक्तिको वार्षिक कारोबार बीस लाख रुपैयाँ नाघ्न सक्ने अनुमान गर्न सक्ने अवस्था भएमा त्यस्तो अवस्था खुलाई अनुसूची-१ बमोजिमको ढाँचामा कारोबार दर्ता गर्नको लागि सम्बन्धित कर अधिकृत समक्ष दरखास्त दिनु पर्नेछ ।

(२) : उपनियम (१) मा उल्लेख भए अनुसार अनुमान गर्न सकिने अवस्था नभै कसैले गरेको कारोबारको रकम बीस लाख रुपैयाँ नाघ्न गएमा त्यसरी नाघेको मितिले तीस

दिनभित्र त्यस्तो कारोबार गर्ने व्यक्तिले अनुसूची-१ बमोजिमको ढाँचामा कारोबार दर्ता गर्नको लागि सम्बन्धित कर अधिकृत समक्ष दरखास्त दिनु पर्नेछ ।

(३).....

(४) : ऐनको दफा १० को उपदफा (२) बमोजिम दर्ता गर्नुपर्ने वस्तु वा सेवाको कारोबार गरेका व्यक्तिले यो उपनियम प्रारम्भ भएको मितिले तीस दिनभित्र त्यस्तो कारोबार दर्ता गर्नु पर्नेछ ।

(५) : यस नियमावलीमा अन्यत्र जुनसुकै कुरा लेखिएको भए तापनि कुनै व्यक्तिले गरेको कर लाग्ने वस्तु वा सेवाको कारोबारको सम्बन्धमा देहायको अवस्था भएमा त्यस्तो कारोबार कार्यालयमा दर्ता गर्नु पर्नेछ ।

(क) कर अधिकृतले निरीक्षण गर्दाका बखत कारोबार गर्ने व्यक्तिसँग रहेको वस्तुको प्रकृतिको आधारमा विभागले तोकेको रकमभन्दा बढी मूल्यको वस्तु मौज्जात भएमा

(ख) कुनै व्यक्तिको टेलिफोन महसुल र घर बहाल गरी वार्षिक एक लाख रुपैयाभन्दा बढी खर्च भएमा, वा

(ग) विभागले तोकेको बजार वा सडक क्षेत्रभित्रको विभागले तोकेको निश्चित क्षेत्रफलमा कुनै व्यक्तिको कारोबार स्थल भएमा ।

ऐन तथा नियमावलीका उपर्युक्त व्यवस्था अनुसार देहाय बमोजिमको अवस्था वा कारोबार वा कारोबारस्थल रहेका व्यक्तिहरुले आफ्नो कारोबार अनिवार्यरूपमा मूल्य अभिवृद्धि करमा दर्ता गराउनु पर्दछ ।

१. करलाग्ने वस्तुको हकमा विगत बाह्र महिनामा रु.बीस लाखभन्दा बढी करयोग्य वस्तुको कारोबार भएको व्यक्ति,
२. करलाग्ने सेवा प्रदान गर्ने व्यक्ति वा कर लाग्ने वस्तु तथा सेवा मिश्रित कारोबार गर्ने व्यक्तिको हकमा विगत १२ महिनामा रु.दश लाखभन्दा बढी कारोबार भएको व्यक्ति,
३. कुनै करयोग्य कारोबारमा संलग्न हुन चाहने व्यक्ति,
४. वार्षिक कारोबार रु.बीस लाख नाघ्न सक्ने अवस्था भएको वा कसैको करयोग्य कारोबार रु बीस लाख नाघ्न गएमा त्यस्तो व्यक्ति,

५. महानगरपालिका, उपमहानगरपालिका र नगरपालिका क्षेत्रमा तोकिएका वस्तु तथा सेवाको कारोबार गर्ने व्यक्ति,
६. विभागले तोकेको भन्दा बढी मूल्यको करयोग्य वस्तुको मौज्जात भएको व्यक्ति र
७. वार्षिक रु.१ लाखभन्दा बढी टेलिफोन महसुल र घरबहाल भुक्तान गर्ने व्यक्ति ।

३.३ स्वेच्छक दर्ता:

विगत बाह्र महिनामा बीस लाख रुपैयासम्म करयोग्य वस्तुको कारोबार, दस लाख रुपैयां सम्मको सेवाको कारोबार र दश लाख रुपैयां सम्मको वस्तु तथा सेवा मिश्रित कारोबार गर्ने साना व्यवसायीले मूल्य अभिवृद्धि कर प्रयोजनको लागि दर्ता हुन आवश्यक छैन । यस्ता साना व्यवसायीले आफ्नो कारोबार दर्ता गरिदिन आवेदन गरेमा कर प्रशासनले आवश्यक जाँचबुझ प्रक्रिया पूरा गरी दर्ता गरिदिन सक्दछ । यस्ता व्यक्तिले आफ्नो कारोबार मूल्य अभिवृद्धि करमा दर्ता गर्ने वा नगर्ने भन्ने कुरा उनीहरूको स्वेच्छामा भर पर्दछ । स्वेच्छक दर्तासम्बन्धमा ऐनको दफा ९ ले देहाय बमोजिमको व्यवस्था गरेको छ:

दफा ९: यस ऐनमा अन्यत्र जुनसुकै कुरा लेखिएको भए तापनि तोकिएको रकम सम्मको वार्षिक कर लाग्ने कारोबार गर्ने साना व्यवसायीलाई दर्ता गर्न नपर्ने र विवरण पेश गर्नु नपर्ने तथा अन्य प्रक्रियाहरू पूरा गर्नु नपर्ने गरी तोकिए बमोजिम छूट दिन सकिनेछ ।

तर सानो कारोबार गर्ने व्यवसायीले स्वेच्छाले आफ्नो कारोबार दर्ता गर्न चाहेमा दफा १० बमोजिम प्रक्रिया पूरा गरी दर्ता गराउन सक्नेछ ।

यसै गरी नियमावलीको नियम ६ को उपनियम (३) ले स्वेच्छक दर्ता सम्बन्धमा देहाय बमोजिमको व्यवस्था गरेको छः:

नियम ६(२) : उपनियम (१) मा जुनसुकै कुरा लेखिएको भए तापनि सानो कारोबार गर्ने व्यवसायीले स्वेच्छाले आफ्नो कारोबार दर्ता गराउन चाहेमा नियम ३ बमोजिम दरखास्त दिन सक्नेछ । यसरी स्वेच्छाले कारोबार दर्ता गराउन दरखास्त परेमा कर अधिकृतले नियम ४ बमोजिमको जाँचबुझ प्रक्रिया पूरा गरी कारोबार दर्ता गरिदिनु पर्नेछ ।

३.४ मूल्य अभिवृद्धि करमा दर्ता प्रक्रिया:

मूल्य अभिवृद्धि कर नियमावली २०५३ मा मूल्य अभिवृद्धि करमा दर्ता गर्न सम्बन्धित करदाताले देहाय बमोजिम गर्नु पर्ने व्यवस्था रहेको छ:

नियम ३(१): ऐन प्रारम्भ हुंदाका बखत कुनै कारोबारमा संलग्न रहेको व्यक्तिले ऐन प्रारम्भ भएको मितिले नब्बे दिनभित्र सम्बन्धित कर अधिकृत समक्ष अनुसूची १ बमोजिमको ढांचामा दर्ताको लागि दरखास्त दिनु पर्नेछ ।

नियम ३(२): ऐन प्रारम्भ भएपछि कुनै कारोबारमा संलग्न हुन चाहने व्यक्तिले कारोबार शुरु गर्नुभन्दा अघि सम्बन्धित कर अधिकृत समक्ष अनुसूची १ बमोजिमको ढांचामा दर्ताको लागि दरखास्त दिनु पर्नेछ ।

नियम ३(३): उपनियम (१) वा (२) बमोजिम दर्ताको लागि दरखास्त दिने व्यक्ति साभेदार भएमा अनुसूची २ बमोजिमको ढांचामा साभेदारीको पूर्ण विवरण समेत दरखास्तसाथ संलग्न राखी पेश गर्नु पर्नेछ ।

मूल्य अभिवृद्धि कर नियमावली, २०५३ मा मूल्य अभिवृद्धि करमा दर्ता गर्न सम्बन्धित करदाताले निवेदन दिएमा कार्यालयले त्यस्तो निवेदनउपर छानबिन गरी थप कागजात तथा विवरण मांग गर्नु पर्ने भए मांग गरी दर्ता गर्नु पर्ने देखिएमा दर्ता गरी प्रमाणपत्र दिनु पर्ने र दर्ता गर्न नपर्ने देखिएमा सोही व्यहोराको जानकारी दिनु पर्ने व्यवस्था नियमावलीले गरेको छ । नियमावलीको नियम ४ र नियम ५ मा सो सम्बन्धमा देहाय बमोजिम व्यवस्था रहेको छ:

नियम ४(१): नियम ३ बमोजिम परेको दरखास्तसाथ संलग्न विवरण तथा कागजातहरु जांचबुझ गर्दा आवश्यक देखिएको अन्य थप विवरण तथा कागजातहरु समेत पेश गर्न सम्बन्धित कर अधिकृतले दरखास्तवालासंग मांग गर्न सक्नेछ । यसरी मागिएको थप विवरण तथा कागजातहरु मांग गरिएको मितिले सात दिनभित्र सम्बन्धित कर अधिकृत समक्ष पेश गर्ने कर्तव्य दरखास्तवालाको हुनेछ ।

नियम ४(२): ऐनको दफा १० को उपदफा (३) मा उल्लेख भए बमोजिम दर्ता गर्नु नपर्ने कारोबार दर्ता गर्नको लागि कसैको दरखास्त पर्न आएको रहेछ भने सम्बन्धित कर

अधिकृतले दर्ता गर्नु नपर्ने व्यहोरा उल्लेख गरी सोको जानकारी दरखास्त परेको मितिले सात दिनभित्र दरखास्तवालालाई दिनु पर्नेछ ।

नियम ५: नियम ३ बमोजिम दर्ताको लागि परेको दरखास्त उपर सम्बन्धित कर अधिकृतले नियम ४ बमोजिम जांचबुझ गरी दर्ता गर्न उपयुक्त हुने देखेमा दरखास्त परेको मितिले तीस दिनभित्र दरखास्तवालाले गरेको वा गर्न चाहेको कारोबारलाई दर्ता गरी अनुसूची ३ बमोजिमको ढांचामा दरखास्तवालालाई दर्ता नम्बर सहितको दर्ताको प्रमाणपत्र दिनु पर्नेछ ।

३.५ दर्ता गर्दा आवश्यक हुने कागजातहरु:

करदाताले आफ्नो कारावार दर्ता गर्नको लागि दरखास्त दिदा सो दरखास्त साथ देहायका कागजातहरु संलग्न गरी पेश गर्नुपर्दछ :

- (क) प्रोप्राइटर वा संचालक वा साभेदारको पासपोर्ट साइजको दुई प्रति फोटो,
- (ख) व्यवसाय दर्ताको प्रमाण पत्र
 - उद्योगको हकमा उद्योग विभाग वा घरेलु तथा साना उद्योग विभाग वा विशेष प्रकृतिको उद्योग व्यवसायको हकमा त्यस्तो उद्योग व्यवसाय दर्ता गर्ने अन्य निकायमा दर्ता भएको प्रमाण,
 - कम्पनीको हकमा कम्पनी रजिष्ट्रारको कार्यालयमा दर्ता भएको प्रमाण,
 - व्यापार व्यवसायको हकमा बाणिज्य विभाग वा यस अन्तर्गतका कार्यालयहरुमा दर्ता भएको भए सोको प्रमाण,
 - स्थानीय निकायमा दर्ता भएको भए सो को प्रमाण ।
- (ग) शिक्षक, डाक्टर, वकिल, नर्स, लेखा परीक्षक जस्ता सेवा व्यवसायको हकमा अनुमति दिने निकायले जारी गरेको प्रमाण पत्र
- (घ) निर्माण तथा ठेक्का व्यवसायको हकमा भौतिक योजना तथा निर्माण मन्त्रालय र जिल्ला विकास समितिले जारी गरको अनुमति प्रमाण पत्र
- (ङ) अन्तःशुल्क लाग्ने पदार्थ उत्पादन, आयात र बिक्री वितरण गर्ने व्यक्तिले आन्तरिक राजस्व विभाग तथा कार्यालयबाट जारी भएको अन्तःशुल्क ईजाजत पत्र

- (च) नागरिकता प्रमाणपत्रको प्रतिलिपि (एकल व्यक्ति भएको प्रा.लि. भए एक्लो शेयरधनीको, साभेदारी भए सबै साभेदारहरुको)
- (छ) कारोवारस्थल पहिचान गर्न सकिने गरी बनाइएको नक्सा
- (ज) घर बहाल सम्भौता वा जग्गा धनी पूर्जा (आफ्नो घरमा भए जग्गा धनी पूर्जा अर्काको घरमा भए घरधनी संग गरेको घरबहाल सम्भौतापत्र)
- (झ) कम्पनीको हकमा प्रबन्ध पत्र/नियमावली
- (ञ) कम्पनीको अधिकारनामा (Power of Attorney)
- (ट) संयुक्त उपक्रम (Joint Venture) को हकमा सम्बन्धित पक्षबीचको सम्भौता र साभेदारहरुको स्थायी लेखा नम्बर भए सो प्रमाणपत्रको प्रतिलिपि ।

मूल्य अभिवृद्धि करमा दर्ता हुनुपर्ने कर्तव्य भएको व्यक्तिले दर्ता हुन आवदेन पेश गरेमा सम्बन्धित आन्तरिक राजस्व कार्यालय वा करदाता सेवा कार्यालय वा तोकिको अन्य निकायहरुले आवश्यक छानबिन गरी दर्ता गर्न उपयुक्त देखिए दर्ता गर्नुपर्दछ । दर्ता गर्दा देहाय बमोजिमको रीत पुगेको हुनुपर्दछ:

- (क) करयोग्य कारोबारमा संलग्न हुन चाहने व्यक्तिले माथि ३.३ मा उल्लिखित कागजातहरु संलग्न राखी नियमावलीको अनुसूची १ बमोजिमको दरखास्त फाराम भरी पेश गरिएको हुनुपर्दछ । साथै उक्त दरखास्त फाराममा मांग गरिएका सबै सूचना तथा विवरणहरु स्पष्ट हुने गरी भरिएको हुनुपर्दछ ।
- (ख) साभेदारी फर्म दर्ता गर्नु परेमा माथि (क) मा उल्लेख भएको दरखास्त फारामसाथ नियमावलीको अनुसूची २ बमोजिमको ढांचामा साभेदार र साभेदारी फर्मको पूर्ण विवरण संलग्न राखिएको हुनुपर्दछ ।
- (ग) संयुक्त उद्यम (Joint Venture) व्यवसाय दर्ता गर्न माथि (क) मा उल्लेख भएबमोजिमको दरखास्त फारामसाथ अनुसूची २ बमोजिमको ढांचामा सम्बद्ध व्यक्ति वा फर्म वा कम्पनीहरुको पूर्ण विवरण र संयुक्त उद्यम गर्ने उद्देश्यले सम्पन्न सम्भौताको प्रतिलिपि संलग्न रहेको हुनुपर्दछ ।

- (घ) दरखास्त फारामसाथ पेश भएका विवरणको अतिरिक्त करदाताको विषयमा थप सूचना, विवरण वा कागजातहरु आवश्यक भएमा ७ दिनको म्याद दिई दरखास्तवालासंग मांग गर्नु पर्नेछ । यसरी मांग गरिएको विवरण तथा कागजातहरु सो म्यादभित्र पेश गर्ने कर्तव्य दरखास्तवालाको हुनेछ ।
- (ङ) ऐनको दफा १० को उपदफा (३) मा उल्लेख भए बमोजिम दर्ता हुन नपर्ने कारोबार दर्ता गरिदिन कसैले दरखास्त पेश गरेमा सम्बन्धित कर अधिकृतले दर्ता गर्न नपर्ने कारण र आधार खुल्ने व्यहोरा उल्लेख गरी दरखास्त परेको मितिले ७ दिनभित्र दरखास्तवालालाई जानकारी दिनु पर्नेछ ।

३.६ दर्ता हुन नपर्ने व्यक्ति:

कुनै व्यक्तिले व्यवसायिक प्रयोजनबाहेक निजी उपभोग र प्रयोगको लागि आन्तरिक खरिद गर्नु पर्दा मूल्य अभिवृद्धि करमा दर्ता हुनु पर्दैन र त्यस्ता व्यक्तिलाई गर्न पनि हुँदैन । ऐनको अनुसूची १ मा उल्लिखित वस्तु तथा सेवाको मात्र कारोबार गर्ने व्यक्तिले मूल्य अभिवृद्धि करमा दर्ता हुनु पर्दैन । कुनै व्यक्तिले यस्तो कारोबार दर्ता गरिदिन आवेदन दिएमा पनि दर्ता गर्न मिल्दैन । त्यस्तै वार्षिक बीस लाख रुपैयां सम्मको वस्तु वा दस लाख रुपैयां सम्मको सेवा वा दस लाख रुपैयां सम्मको वस्तु तथा सेवाको मिश्रित कारोबार गर्ने व्यक्ति समेत मूल्य अभिवृद्धि कर प्रयोजनको लागि दर्ता हुनु नपर्ने व्यवस्था रहेको छ । तर माथि उल्लिखित करयोग्य कारोबार भएका कुनै व्यक्तिले स्वेच्छिकरूपमा दर्ता गरिदिन आवेदन गरेमा आवश्यक छानबिन गरी दर्ता गर्नु पर्ने देखिए त्यस्ता व्यक्तिलाई भने दर्ता गरिदिनु पर्दछ ।

३.७ दर्ता गर्न नपर्ने व्यक्ति र कारोबार :

मूल्य अभिवृद्धि कर दर्ता गर्नको लागि करयोग्य व्यक्ति वा करयोग्य कारोबार हुनुपर्दछ । मूल्य अभिवृद्धि करमा दर्ता भएपछि करयोग्य आपूर्ति गर्दा कर विजक जारी गरी खरिदकर्ताबाट कर संकलन गर्नुपर्दछ । तर कर छुट हुने वस्तु वा सेवाको मात्र आपूर्ति गर्ने व्यक्तिले कर विजक जारी गरी कर संकलन गर्न सक्दैन । तसर्थ मूल्य अभिवृद्धि कर ऐन, २०५२ को अनुसूची १ मा उल्लिखित वस्तु वा सेवाको मात्र कारोबार गर्ने व्यक्तिलाई दर्ता गर्न सकिदैन । मूल्य अभिवृद्धि करमा दर्ता भएको कारणले करको सुविधा वा सहूलियत लिने

उद्देश्य राखी कर छुटको कारोबार गर्ने कुनै व्यक्तिले दर्ता गरिदिन आवेदन दिएमा पनि त्यस्तो व्यक्ति दर्तायोग्य नहुने हुंदा नियम ४(२) अनुसार दर्ता गर्न नमिल्ने व्यहोरा जानकारी गराउनु पर्दछ । यदि भूलवस दर्ता भएको छ भने पनि त्यस्तो दर्ता खारेज गरिदिनु पर्दछ । यस सम्बन्धमा ऐन र नियमावलीमा देहाय बमोजिम व्यवस्था रहेको छ:

दफा १०(३): उपदफा (१) र (२) मा जुनसुकै कुरा लेखिएको भए तापनि अनुसूची १ मा उल्लिखित कर छुट हुने वस्तु वा सेवाको मात्र कारोबार गर्ने व्यक्तिले दर्ता गराउनु पर्ने छैन ।

नियम ४(२): ऐनको दफा १० को उपदफा (३) मा उल्लेख भए बमोजिम दर्ता गर्नु नपर्ने कारोबार दर्ता गर्नको लागि कसैको दरखास्त पर्न आएको रहेछ भने सम्बन्धित कर अधिकृतले दर्ता गर्न नपर्ने व्यहोरा उल्लेख गरी सोको जानकारी दरखास्त परेको मितिले ७ दिनभित्र दरखास्तवालालाई दिनु पर्नेछ ।

३.८ अस्थायी दर्ता सम्बन्धी व्यवस्था:

औद्योगिक, व्यवसायिक, शैक्षिक प्रबर्द्धन र विकासको लागि आयोजना गरिने प्रदर्शनी, मेला आदिमा स्वदेशी र विदेशी उद्योगी तथा व्यवसायीको सहभागिता रहेको हुन्छ । त्यस्तो मेला वा प्रदर्शनीमा करयोग्य वस्तु वा सेवाको कारोबार हुने सम्भावना रहन्छ । त्यस्ता आयोजनाहरुमा करयोग्य वस्तु वा सेवाको कारोबार हुने भएमा छोटो अवधिको लागि आयोजना गरिने भए तापनि ती आयोजनामा सहभागी हुने दर्ता नभएका उद्योगी तथा व्यवसायीहरु अल्पकालीन अवधिको लागि मूल्य अभिवृद्धि करमा अस्थायीरूपमा दर्ता गर्नु पर्ने व्यवस्था रहेको छ । यसरी अस्थायी दर्ता गर्दा सो प्रदर्शनी वा मेलामा हुने कारोबारको अनुमान गरी मनासिब माफिकको रकम धरौटीको रूपमा कर अधिकृतले मांग गर्न सक्ने र यसरी मांग गरिएको रकम बुझाउनु सम्बन्धित व्यक्तिको कर्तव्य हुनेछ । यस्तो प्रावधानले स्वदेशी र विदेशी करदाताबीच वा दर्ता भएका र दर्ता नभएका उद्योग वा व्यवसायहरुबीच स्वच्छ र समान व्यवहार कायम गर्न मद्दत गर्दछ । अस्थायी दर्तासम्बन्धमा ऐनमा देहायबमोजिमको व्यवस्था रहेको छ:

दफा १०क (१): अस्थायी रूपमा आयोजना गर्ने प्रदर्शनी, मेला तथा अन्य यस्तै कारोबारको हकमा कारोबार शुरु हुनु भन्दा अगावै आयोजक तथा सो आयोजनामा कर लाग्ने वस्तु वा

सेवाको कारोबार गर्ने मूल्य अभिवृद्धि करमा दर्ता नभएका व्यवसायी मूल्य अभिवृद्धि करमा अस्थायी रूपमा दर्ता हुनु पर्नेछ । यसरी दर्ता हुनेको हकमा कर अधिकृतले सुरक्षण वापत धरौटी माग्न सक्नेछ ।

(२): उपदफा (१) बमोजिम साबिकदेखि मूल्य अभिवृद्धि करमा दर्ता भएको व्यवसायीले सो कार्यक्रममा राख्ने वस्तु स्टक ट्रान्सफर गरी लैजान पाउनेछ ।

(३): उपदफा (१) बमोजिमको कार्यक्रमको लागि मात्र दर्ता भएको करदाताले आयोजना गरेको प्रदर्शनी, मेला समाप्त भएको ७ दिनभित्र कारोबारको विवरण पेश गरी लाग्ने सम्पूर्ण कर समेत दाखिला गरी अस्थायी दर्ता खारेज गर्नु पर्नेछ ।

३.९ अस्थायी दर्ता सम्बन्धी प्रक्रिया:

अस्थायी दर्ता तथा सोको व्यवस्थापन सम्बन्धमा देहायबमोजिमको कार्यप्रक्रिया अवलम्बन गर्नुपर्दछ:

(क) प्रदर्शनी, मेला आयोजक, आयोजना स्थल, आयोजना अवधिको बारेमा लिखित जानकारी प्राप्त गर्ने,

(ख) नियमावलीको अनुसूची १ बमोजिमको दरखास्त (यदि साभेदारी फर्म भए अनुसूची २ बमोजिमको विवरणसमेत संलग्न राख्नु पर्ने) पेश गर्ने,

(ग) प्रदर्शनी तथा मेला आयोजक र अस्थायी रूपमा दर्ता हुन चाहने व्यक्तिलाई भएको सम्झौता वा बहाल वा यस्तै अन्य कुनै शुल्क दस्तुर आदिको विवरण पेश गराउने,

(घ) मुख्य व्यक्ति वा प्रोप्राइटर वा साभेदारहरूको परिचय खुल्ने कागजात, दुई प्रति फोटो र व्यवसाय भए सोसम्बन्धी अन्य कागजातहरू,

(च) कारोबारको प्रकृति तथा अनुमानित कारोबारको आधारमा अनुमानित कर वापत हुने रकम धरौटी दाखिला भएको हुनु पर्ने,

उपर्युक्त बमोजिमको प्रक्रिया पूरा गर्ने व्यक्तिलाई अस्थायी रूपमा दर्ता गरी प्रमाणपत्र उपलब्ध गराउनु पर्दछ । यसरी प्रमाणपत्र दिँदा सम्बन्धित व्यक्तिलाई प्रदर्शनी वा मेला

समापन भएको मितिले ७ दिनभित्र अनिवार्य रूपमा कर विवरण र सम्पूर्ण कर रकम दाखिला गर्न जानकारी गराउनु पर्दछ ।

दर्तावाल करदाताहरूले पनि यस्ता प्रदर्शनी वा मेलामा भाग लिन सक्ने हुँदा उक्त करदाताहरूको सम्बन्धमा देहायबमोजिमको प्रक्रिया अवलम्बन गर्नुपर्दछ:

१. वस्तु स्थानान्तरण गर्नुपूर्व सोको स्टक ट्रान्सफर सम्बन्धी विवरण सम्बन्धित कार्यालयमा पेश गर्नु पर्ने,
२. आयोजना स्थलमा वस्तु वा सेवा आपूर्ति गर्दा प्रयोग गरिने कर विजक वा संक्षिप्त कर विजकको शुरु नम्बर र अन्तिम नम्बर खोली पूर्व जानकारी गराउने,
३. आयोजना समापन भएपश्चात् मौज्जात रहेको वस्तुको स्टक ट्रान्सफर विवरण र प्रयोग हुन बाँकी रहेका कर विजक तथा संक्षिप्त कर विजकको विवरणको जानकारी प्रदर्शनी वा मेला समाप्त भएको मितिले ७ दिनभित्र दिने,

अस्थायी दर्ता भएका करदाता तथा प्रदर्शनी वा मेलामा सहभागी हुने दर्तावाल करदाताको अभिलेख अद्यावधिक राख्ने जिम्मेवारी सम्बन्धित आन्तरिक राजस्व कार्यालय वा करदाता सेवा कार्यालयको हुनेछ ।

३.१० निर्देशात्मक दर्ता (Forced Registration) सम्बन्धी व्यवस्था:

दर्ता हुनु पर्ने कर्तव्य भएका व्यक्ति दर्ता नभएमा कर प्रशासनले दर्ता गर्न आदेश दिन सक्दछ । यस किसिमको दर्ता व्यवस्थालाई निर्देशात्मक दर्ता (Forced Registration) भनिन्छ । यस्तो आदेश करदाताको लागि बाध्यकारी हुन्छ । यसरी प्राप्त हुने आदेश बमोजिम दर्ता हुनु नपर्ने अवस्था रहेको भए सोको प्रमाण पुऱ्याउनु पर्ने दायित्व सम्बन्धित करदाताको रहन्छ । यस सम्बन्धमा ऐनको दफा ५ख मा देहाय बमोजिमको कानुनी व्यवस्था गरेको छ:

दफा ५ख: दर्ता हुनु पर्ने व्यक्तिले दर्ता नगरी कुनै कारोबार गरीरहेको छ भन्ने कुरा कर अधिकृतलाई मनासिब लागेमा त्यस्तो व्यक्तिलाई दर्ता गर्न आदेश दिन सक्नेछ ।

तर दफा ९ बमोजिम तोकिएको रकमसम्मको मात्र कारोबार गरेको हुँदा दर्ता हुनु नपर्ने भन्ने जिकिर लिने व्यक्तिले सो कुराको प्रमाण पुऱ्याउनु पर्नेछ ।

देहायको अवस्था विद्यमान रहेमा त्यस्तो कारोबार दर्ता गर्न आदेश दिनुपर्दछ :

- (क) दर्ता हुन नपर्ने गरी कानूनले तोकेको कारोबार सीमा (Threshold) भन्दा बढीको करयोग्य कारोबार भए तापनि दर्ता नभई कारोबार गरेको पाइएमा,
- (ख) ऐनको दफा १० को उपदफा (२) बमोजिम कुनै व्यक्तिले कारोबार दर्ता नगरी महानगरपालिका, उप-महानगरपालिका, नगरपालिका वा विभागले तोकेको क्षेत्रभित्र हार्डवेयर, सेनिटरी, फर्निचर, फिक्स्चर, फर्निसिङ्ग, अटोमोबाइल्स, मोटरपार्ट्स, इलेक्ट्रोनिक्स, मार्बल, शैक्षिक परामर्श, डिस्को थेक, हेल्थ क्लब, क्याटरिंग सेवा, पार्टी प्यालेस व्यवसाय, पार्किंग सेवा, मेसिनरी उपकरण प्रयोग भएको डाइक्लिनर्स, बारसहितको रेष्टुरेण्ट र कलरल्यावको कारोबार संचालन गरेमा,
- (ग) विभागले तोकेको सीमा भन्दा बढी मूल्यको करयोग्य वस्तुको मौज्जात भएमा,
- (घ) वार्षिक रु एक लाखभन्दा बढी टेलिफोन महसुल र घरबहाल भुक्तान गरेमा ।

दर्ता गर्नु पर्ने कर्तव्य भएका व्यक्तिले दर्ता नगरी कारोबार गरेमा करअधिकृतले अनिवार्यरूपमा दर्ता हुन आदेश दिनु पर्दछ । कर अधिकृतले जारी गरेको आदेश बमोजिम दर्ता हुन नआएको खण्डमा कर अधिकृतले त्यस्ता व्यक्तिलाई दर्ता गरी सोको प्रमाणपत्र तथा करदाताको दायित्व सम्बन्धी जानकारी दिनु पर्दछ । निर्देशात्मक रूपमा गरिएको दर्तालाई अनिवार्य दर्ताको रूपमा मानी करदातालाई मासिकरूपले कर विवरण पेश गर्न आदेश दिनु पर्दछ । दर्ता नभई कारोबार गरे तापनि छानबिन तथा अनुसन्धानको क्रममा दर्ता हुनु पर्ने देखिएको अवस्थामा कारोबार अंकलाई करसहितको कारोबार मानी करको गणना गरी ऐनको दफा १९, दफा २६ र दफा २९ बमोजिम क्रमशः थपदस्तुर, व्याज तथा जरिवाना सहित कर निर्धारण गर्नुपर्दछ । ऐनको उपर्युक्त व्यवस्था अनुसार अनिवार्यरूपमा दर्ता हुनु पर्ने भनी ऐनले तोकेका व्यक्तिहरुले दर्ता नभई कारोबार गरेको कारणले मात्र यस ऐन बमोजिम तिर्न बुझाउन पर्ने कर दायित्वबाट उन्मुक्ति पाउन सक्दैन ।

उदाहरण ३.१

२०६६ साल आश्विनमा नियमित बजार अनुगमन तथा निरीक्षणको सिलसिलामा करयोग्य कारोबार गर्ने एक व्यक्तिले कारोबारको न्युन घोषणा गर्दै आय विवरण पेश गरेको र वार्षिक २० लाखभन्दा न्युन कारोबार भएको कारण देखाई मूल्य अभिवृद्धि करमा दर्ता नभै कारोबार

गरेको पाइयो । उक्त व्यक्तिको कारोबार छानबिन गर्दा रु. १ करोड २० लाख मूल्यको करयोग्य कारोबार गरेको पुष्टि भयो । कारोबारको विस्तृत छानबिन गर्दा २०६५ आश्विन १० गतेदेखि २०६५ फागुन मसान्तसम्मको कारोबार रु २० लाख नाघेको पुष्टि भयो ।

२०६५ फागुन मसान्तमा रु २० लाख नाघेकोमा सो को ३० दिनभित्र दर्ताको लागि निवेदन दिनु पर्ने कानूनी व्यवस्था विपरित सो व्यक्तिले निवेदन नदिई कारोबार गरेको हुँदा कर प्रशासनले २०६५ चैत्र १ गतेदेखि २०६६ आश्विनसम्मको कारोबार रु १ करोडलाई कर सहितको कारोबार मूल्य मानी सो मूल्यमा गरेको अंश गणना गरी जरिवाना सहित कर निर्धारण गर्नुपर्दछ । यसरी कर निर्धारण गरिएको व्यक्तिको करयोग्य कारोबार रु. २० लाखभन्दा बढी भएकोले निजलाई मूल्य अभिवृद्धि करमा दर्ता हुन आदेश दिनु पर्दछ ।

३.११ दर्ता भएको करदाताले अनिवार्यरूपमा परिपालना गर्नु पर्ने कानूनी व्यवस्थाहरु:

दर्ता भएको व्यक्तिले दर्ताको प्रमाणपत्र आफ्नो कारोबार संचालन गर्ने प्रमुख स्थानमा सबैले देख्ने गरी राख्नुपर्नेछ र कारोबारको स्थान एकभन्दा बढी भएमा प्रमुख स्थान बाहेक अन्य स्थानमा समेत दर्ता प्रमाणपत्रको प्रतिलिपि सबैले देख्ने गरी राख्नु पर्दछ । दर्ता भएको व्यक्तिले आफ्नो दर्ता नम्बरको प्रयोग मूल्य अभिवृद्धि करसंग सम्बद्ध सबै कारोबार, अन्तःशुल्क, भन्सार एवं तोकिएका अन्य कारोबारमा गर्नुपर्नेछ । मूल्य अभिवृद्धि करमा दर्ता भएका करदाताले कारोबारको नाउं, ठेगाना, जिम्मेवार व्यक्ति वा कारोबारसित सम्बन्धित कुनै सूचनाहरु परिवर्तन भएमा सोको जानकारी सम्बन्धित कार्यालयलाई दिनु पर्ने करदाताको कर्तव्य हो ।

मूल्य अभिवृद्धि कर ऐन, २०५२ र मूल्य अभिवृद्धि कर नियमावली, २०५३ वमोजिम मूल्य अभिवृद्धि करमा दर्ता भएको व्यक्तिले देहाय अनुसारका व्यवस्थाहरु अनिवार्य रूपमा परिपालना गर्नु पर्नेछ :

(क) दरखास्त फाराम तथा सोको साथमा पेश भएका अनुसूचीहरुमा उल्लेख भएका सूचना कारोबारको प्रकृति वा उद्देश्य परिवर्तन भएमा वा फोन नं., फ्याक्स नं. आदिमा कुनै परिवर्तन भएमा त्यसरी परिवर्तन भएको १५ दिनभित्र कर अधिकृतलाई सूचना दिनुपर्नेछ ।

यस सम्बन्धमा ऐनको दफा १०(७) मा निम्न व्यवस्था गरिएको छ :

दफा १०(७) : उपदफा (१) वा (२) बमोजिम दर्ताको लागि दिएको दरखास्तमा उल्लेखित विवरणमा कुनै परिवर्तन भएमा त्यस्तो परिवर्तन भएको पन्ध्र दिनभित्र दर्ता भएको व्यक्तिले कर अधिकृतलाई सो कुराको जानकारी दिनु पर्नेछ ।

(ख) कारोबारस्थल परिवर्तन हुने भएमा सो को जानकारी कर अधिकृतलाई दिनु पर्ने व्यवस्था रहेको छ । यससम्बन्धमा नियमावलीको नियम (९) र (१०) मा निम्न व्यवस्था गरिएको छ :

नियम ९ (१) : कुनै दर्ता भएको व्यक्तिले आफ्नो कारोबारको स्थान परिवर्तन गर्नु पर्ने भएमा त्यस्तो परिवर्तन गर्नुभन्दा पन्ध्र दिन अगावै सो कुराको जानकारी सम्बन्धित कर अधिकृतलाई दिनु पर्नेछ ।

(२) : उपनियम (१) बमोजिमको सूचना प्राप्त भएपछि सम्बन्धित कर अधिकृतले परिवर्तन हुने कारोबार स्थान अर्को कर कार्यालयको कार्य क्षेत्रभित्र पर्ने देखेमा सम्बन्धित कार्यालय लाई सो कुराको जानकारी त्यस्तो सूचना पाएको मितिले सात दिनभित्र दिनु पर्नेछ ।

(ग) कारोबारको प्रकृति र उद्देश्य परिवर्तन भएमा त्यस्तो परिवर्तन हुनु अगावै सम्बन्धित कर अधिकृतलाई सूचना दिनु सम्बन्धित करदाताको कर्तव्य हुनेछ। यस सम्बन्धमा नियमावलीको नियम १० मा देहाय बमोजिमको व्यवस्था रहेको छ:

नियम १०.(१) : कुनै दर्ता भएको व्यक्तिले आफ्नो कारोबारको प्रकृति वा उद्देश्य परिवर्तन गर्नुभन्दा पन्ध्र दिन अगावै सम्बन्धित कर अधिकृतलाई सो कुराको सूचना दिनु पर्नेछ ।

(२) : उपनियम (१) बमोजिमको सूचना प्राप्त गरेपछि सम्बन्धित कर अधिकृतले दर्ता भएको व्यक्तिको कारोबारको प्रकृति वा उद्देश्यलाई परिवर्तन गरी त्यसको जानकारी त्यस्तो दर्ता भएको व्यक्तिलाई दिनु पर्नेछ ।

(घ) यसै गरी नियमावलीको नियम १४क ले व्यवसाय गर्ने प्रत्येक व्यक्तिले आफ्नो कारोबारस्थलमा करपाटी राख्नु पर्ने व्यवस्था गरेको छ । मूल्य अभिवृद्धि करमा दर्ता भएको व्यक्तिले करपाटीको रंग हरियो, दर्ता नभएको तर करयोग्य कारोबार भएको व्यक्तिले पहेलो र कर छुटका वस्तु तथा सेवाको मात्र कारोबार गर्ने व्यक्तिले सेतो

करपाटी राख्नु पर्नेछ । यो व्यवस्था २०६२ साल आश्विन १४ गतेदेखि लागू गरिएको हो । करपाटीको आकार ३० से.मी. लम्बाई र १० से.मी.चौडाई हुनुपर्नेछ । यसको नमूना अनुसूचीमा राखिएको छ । सबै विक्रेताले करपाटी राख्नु पर्ने सम्बन्धमा नियम १४क ले निम्न व्यवस्था गरेको छ:

नियम १४क. : करदाताले यो नियम प्रारम्भ भएको मितिले तीस दिनभित्र कारोबार स्थलमा सबैले देख्न सक्ने गरी विभागले तोकेको ढाँचामा करपाटी राख्नु पर्नेछ ।

(ड) दर्ता भएको व्यक्तिले दर्ताको प्रमाणपत्र आफ्नो कारोवारस्थलमा सबैले देख्ने गरी राख्नुपर्नेछ । यदि कारोवास्थल एक भन्दा बढी भएमा दर्ता प्रमाणपत्रको छायाँप्रति शाखा वा प्रशाखाको किटान गरी कर अधिकृतबाट प्रमाणित गरिएको प्रमाणपत्र सबैले देख्ने गरी राख्नुपर्नेछ । यस सम्बन्धमा ऐनको दफा १०(५) मा निम्न व्यवस्था गरिएको छ :

दफा १० (५) : दर्ता भएको व्यक्तिले दर्ताको प्रमाण पत्र आफ्नो कारोवार संचालन गर्ने प्रमुख स्थानमा सबैले देख्ने गरी राख्नु पर्ने छ र कारोवारको स्थान एकभन्दा बढी भएमा प्रमुख स्थान बाहेक अन्य स्थानमा समेत कर अधिकृतद्वारा प्रमाणित गरेको दर्ताको प्रमाणपत्र सबैले देखिने गरी राख्नु पर्नेछ ।

(च) दर्ता भएको व्यक्तिले आफ्नो दर्ता नम्बर अन्तःशुल्क, मूल्य अभिवृद्धि कर, भन्सार लगायत सबै कारोवारमा प्रयोग गरिने कागजातहरूमा प्रयोग गर्नुपर्नेछ । यस सम्बन्धमा ऐनको दफा १०(६) मा निम्न व्यवस्था गरिएको छ :

दफा १० (६) : दर्ता भएको व्यक्तिले आफ्नो दर्ता नम्बरको प्रयोग मूल्य अभिवृद्धि कर, अन्तःशुल्क र भन्सार सम्बन्धी सबै कारोवार र तोकिए बमोजिमका अन्य कारोवारको सम्बन्धमा समेत गर्नु पर्नेछ ।

यस सम्बन्धमा नियमावलीको नियम १३ मा निम्न व्यवस्था गरिएको छ :

नियम १३ : दर्ता नम्बरको प्रयोग: ऐनको दफा १० को उपदफा (६) मा उल्लिखित कारोवारहरूका अतिरिक्त दर्ता भएको व्यक्तिले आफ्नो दर्ता नम्बरको प्रयोग आफूले गर्ने कारोवारसंग सम्बन्धित देहायका कागजातहरूमा समेत गर्नु पर्नेछ:-

- (क) आयकर सम्बन्धी कागजातमा,
- (ख) बैंक तथा वित्तीय संस्थाहरुमा व्यापारिक तथा औद्योगिक प्रयोजनको लागि एक लाख रुपैयाँभन्दा बढी ऋणको लागि दिइने निवेदन सम्बन्धी कागजातमा,
- (ग) आयात तथा निर्यात सम्बन्धी कागजातमा ।

३.१२ दर्ता हुदाको अवस्थाको मौज्जातमा तिरेको कर:

करयोग्य कारोवारमा संलग्न नरहेका व्यक्ति पछि कर लाग्ने कारोवारमा संलग्न भएमा वा स्वेच्छिक रुपमा दर्ता भएमा यस्ता व्यक्ति दर्ता हुन आउंदा उनीहरूसंग कर तिरेको वस्तु मौज्जातमा रहेको हुन सक्दछ । कुनै व्यक्तिसंग दर्ताको समयमा मौज्जातमा रहेको वस्तुको आयात तथा खरीदमा तिरेको कर कट्टी गर्न पाउने गरी विशेष व्यवस्था गरिएको छ । यस्तो सुविधा प्राप्त गर्न नियमावलीको अनुसूची १६ बमोजिमको विवरण भरी सो विवरणसाथ मौज्जातमा रहेका वस्तु आयात तथा खरिद गर्दा प्राप्त भएका आयातसंग सम्बन्धित भन्सार प्रज्ञापन पत्र लगायतका कागजात र स्थानीय खरीदका कर बिजकहरु संलग्न गरी सम्बन्धित कार्यालयमा दर्ता गराउनु पर्दछ । यस सम्बन्धी विस्तृत व्यवस्था यसै निर्देशिकाको परिच्छेद ७ मा उल्लेख गरिएको छ ।

३.१३ ठेक्का वा करार सम्बन्धी व्यवस्था:

ठेक्का बन्दोबस्त गरी वस्तु वा सेवाको खरिद गर्ने प्रचलन सरकारी निकाय, सार्वजनिक संघसंस्था वा अन्य व्यक्तिहरुमा रहेको पाइन्छ । आर्थिक कार्यविधि ऐन तथा नियमावली, सार्वजनिक खरिद ऐन तथा नियमावली, तथा अन्य विनियमहरुले सरकारी निकाय तथा सार्वजनिक संघसंस्थाहरुले विभिन्न वस्तु वा सेवा खरिद गर्दा विभिन्न प्रकारका ठेक्का बन्दोबस्त गर्नु पर्ने अनिवार्य व्यवस्था गरेको छ । मूल्य अभिवृद्धि कर नियमावलीले सरकारी निकाय, सार्वजनिक संघसंस्था वा दर्ता भएको व्यक्तिले २० लाख रुपैयाँ भन्दा बढीको निर्माण वा अन्य प्रकारको ठेक्का प्रदान गर्दा वा १ लाख रुपैयाँ भन्दा बढीको परामर्श सेवा लगायतका सेवा प्राप्त गर्दा दर्ता भएका व्यक्तिसंग मात्र गर्नु पर्ने व्यवस्था गरेको छ । यस व्यवस्थाले उपर्युक्त निकाय वा व्यक्तिहरुले उपर्युक्त बमोजिमको वस्तु वा सेवा प्राप्त गर्दा मूल्य अभिवृद्धि करमा दर्ता नभएको व्यक्तिसंग प्राप्त गर्न नसक्ने र त्यस्तो वस्तु वा सेवा मूल्य अभिवृद्धि करमा दर्ता नभएको व्यक्तिले उपर्युक्त निकाय वा व्यक्तिलाई बिक्री गर्न वा

आपूर्ति गर्न नसक्ने अवस्थाको सिर्जना गरेको छ । यस सम्बन्धमा नियमावलीको नियम ६क मा देहाय बमोजिमको व्यवस्था रहेको छ:

नियम ६क: ठेक्का दिने सरकारी निकाय, सार्वजनिक संघसंस्था वा दर्ता भएको व्यक्तिले आफूले गरेको ठेक्का सम्झौता र कर भुक्तानीको जानकारी सम्बन्धित आन्तरिक राजस्व कार्यालयमा दिई गरेको भुक्तानी सम्बन्धित ठेकेदारलाई गर्नु पर्नेछ । सरकारी निकाय, सार्वजनिक संघसंस्था वा दर्ता भएको व्यक्तिले वार्षिक बीसलाख रुपैयांभन्दा बढीको ठेक्कापट्टा दिंदा वा वार्षिक एक लाख रुपैयांभन्दा बढीको परामर्श सेवा लिंदा दर्ता भएको व्यक्तिसंग मात्र दिनु लिनु पर्नेछ ।

३.१४ रासन ठेक्काको हकमा करलाग्ने मूल्य:

सामान्यतया रासन ठेक्काको कारोबार गर्ने व्यक्तिहरु मूल्य अभिवृद्धि करमा दर्ता भएका व्यक्तिहरु नै हुन्छन् । रासन ठेक्का अन्तर्गत आपूर्ति गरिने वस्तुहरुमध्ये केही वस्तु कर छुटका वस्तु हुन्छन् भने केही वस्तुहरु कर लाग्ने हुन्छन् । रासन ठेक्कामा कर लाग्ने र कर छुटका वस्तुहरुको समिश्रण रहेमा दुवै प्रकारका वस्तुहरुको कुल बोल कबोल अंकलाई नै कर लाग्ने मूल्य मानिने हुंदा सो कुल रकममा नै मूल्य अभिवृद्धि कर असुल र दाखिला गर्नुपर्दछ ।

३.१५ संरचना निर्माण सम्बन्धी विशेष व्यवस्था:

मूल्य अभिवृद्धि करमा दर्ता भएका वा दर्ता नभएका व्यक्तिले व्यवसायिक प्रयोजनको लागि पचास लाख रुपैयांभन्दा बढी लागतको भवन, अपार्टमेण्ट, सपिंग कम्प्लेक्स वा विभागले तोकेको अन्य यस्तै प्रकारका संरचना निर्माण गर्दा दर्ता भएको व्यक्तिबाट मात्र गराउनु पर्ने व्यवस्था गरेको छ । कराधारमा वृद्धि गर्ने, निर्माण कार्यलाई व्यवस्थित गर्ने र करमा दर्ता हुन उत्प्रेरित गर्ने उद्देश्यले यो विशेष व्यवस्था गरिएको हो । उपर्युक्त व्यवस्था अनुसार निर्माण कार्य नगराउने व्यक्तिलाई त्यस्तो निर्माण कार्यसंग सम्बन्धित कारोबारमा लाग्ने कर निर्धारण गरी असुल उपर गरिनेछ । यस सम्बन्धमा ऐनको दफा ८(३) तथा नियमावलीको नियम ६ख मा देहाय बमोजिमको व्यवस्था गरिएको छ:

दफा ८(३): व्यावसायिक प्रयोजनको लागि निर्माण गरिने पचास लाख रुपैयांभन्दा बढीको भवन वा अपार्टमेण्ट वा सपिंग कम्प्लेक्स वा विभागले तोकेका यस्तै प्रकारका अन्य संरचना दर्ता नभएको व्यक्तिबाट निर्माण गराएको भए तापनि त्यस्तो निर्माण दर्ता भएको व्यक्तिबाट गराए सरह मानी कर दाखिला गर्नु पर्नेछ । त्यसरी दाखिला नगरेमा सो संरचनाको स्वामित्व रहेका व्यक्तिबाट कर निर्धारण गरी असुल उपर गरिनेछ ।

नियम ६खः कुनै व्यक्तिले व्यवसायिक प्रयोजनको लागि पचास लाख रुपैयांभन्दा बढी लागतको भवन, अपार्टमेण्ट, सपिंग कम्प्लेक्स वा विभागले तोकेको अन्य यस्तै प्रकारका संरचना निर्माण गर्दा दर्ता भएको व्यक्तिबाट मात्र गराउनु पर्नेछ ।

३.१६ दर्ता खारेजी

दर्ता भई करयोग्य कारोबारमा संलग्न रहेको व्यक्तिले त्यस्तो कारोबारलाई निरन्तरता नदिन सक्दछ । यसै अवस्थालाई दृष्टिगत गरी ऐनले केही निश्चित अवस्थाहरुमा दर्ता भएका व्यक्तिले दर्ता खारेज गर्ने प्रक्रिया शुरू गर्न सक्ने वा कर प्रशासनले दर्ता खारेज गरिदिन सक्ने व्यवस्था गरेको छ । दर्ता खारेजीको लागि आवेदन गर्ने व्यक्तिले तोकिएको प्रक्रिया पुरा गरी सो दर्ता खारेज हुने अवस्था सिर्जना भएको मितिले तिस दिनभित्र दर्ता खारेज हुने अवस्था खुलाई अनुसूची ११ वमोजिमको कर विवरण तथा वुभाउनु पर्ने कर रकम वुभाएको प्रमाण (बैंक भौचर) समेत संलग्न राखी सम्बन्धित कर अधिकृत समक्ष दरखास्त दिनु पर्नेछ । यसरी दर्ता खारेजीको दरखास्त पेश भैसकेपछि निजको सो अवधिसम्मको कारोबारको कर परीक्षण गरी सोबाट कायम भएको तथा त्यस अगाडि नै सरकारलाई तिर्न वुभाउन बाँकी कुनै कर वक्यौता भए सो समेत चुक्ता गरिसके पछि दर्ता खारेजीको प्रक्रिया अगाडि वढाइन्छ । यसरी दर्ता खारेजी गर्दा दर्ता कायम रहेका वखत करदाताले तिर्न वुभाउन पर्ने गरेको सम्पूर्ण रकम चुक्ता गरेको हुनुपर्दछ । साथै दर्ता खारेज हुने मितिमा मौज्जातमा रहेका कर लाग्ने कारोबारसंग सम्बन्धित वस्तु वा सम्पत्तिहरु भए सो पनि प्रचलित बजार मूल्यमा विक्री भएको मानी कर दाखिला गर्नुपर्छ ।

३.१७ दर्ता खारेजी गर्न सक्ने अवस्था:

ऐनले तोकेको अवस्थामा दर्ता भएको व्यक्तिको कारोवारको दर्ता खारेजी कर अधिकृतले गर्न सक्नेछ । दर्ता खारेजी गर्न सक्ने अवस्थाहरुका सम्बन्धमा ऐनको दफा ११ को उपदफा (१) को देहायका खण्डहरुमा देहायवमोजिमको व्यवस्था रहेको छ :

(क) संगठित संस्था भए त्यस्तो संगठित संस्था बन्द, विक्री वा हस्तान्तरण भएमा वा अन्य कुनै किसिमबाट त्यस्तो संगठित संस्थाको अस्तित्व कायम नरहेमा ।

उदाहरण ३.२

चाउचाउ विक्री वितरण गर्ने रञ्जन कम्पनीले आफ्नो कारोवार बन्द गरी कम्पनीको दर्ता खारेज गरेको रहेछ । कम्पनि खारेजी पछि, सो कम्पनीको अस्तित्व नै समाप्त हुने भएकोले मूल्य अभिवृद्धि करमा पनि दर्ता खारेजीको लागि निवेदन दिएको अवस्थामा छानवीन गरी त्यसको दर्ता खारेजी गर्नुपर्छ । तर सो कम्पनीले गरिरहेको चाउचाउको कारोवार छाडी सो को ठाउँमा चियाको कारोवार गरेमा भने दर्ता खारेजी गर्नु पर्दैन ।

(ख) व्यक्तिगत स्वामित्व भए त्यस्तो स्वामित्व भएको व्यक्तिको मृत्यु भएमा,

व्यक्तिगत स्वामित्वमा दर्ता भई संचालित कारोवारको हकमा मालिकको मृत्यु भएमा निजको दर्ता खारेज गर्नुपर्छ । सो कारोवारको संचालन मृतकको हकवालाले गर्न चाहेमा पछिल्लो मालिकको नाउबाट नयाँ दर्ता गर्नुपर्छ ।

उदाहरण ३.३

बाबुको मृत्यु भई निजले गरिरहेको कारोवार निजको छोराको नाउँमा नामसारी भई आएको अवस्थामा सो कारोवार बाबुको नाउँबाट छोराको नाउँमा हस्तान्तरण भएको मानिन्छ । यस अवस्थामा बाबुको नाउँमा रहेको कारोवारको दर्ता खारेज गरी छोराको नाउँमा नयाँ कारोवारको रूपमा उक्त कारोवार छुट्टै दर्ता गर्नु पर्छ । तर छोराको नाउँमा पहिले नै कुनै कारोवार मूल्य अभिवृद्धिमा दर्ता रहेको भएमा सो कारोवारलाई नयाँ दर्ता नगरी साबिकको कारोवारको दर्ता नम्बरमा नै कारोवार थप गर्नुपर्दछ । प्राकृतिक व्यक्तिको मृत्यु संगै निजको कानुनी अस्तित्व समाप्त हुने भएकोले यस्तो प्रावधान गरिएको हो ।

(ग) साभेदारी संस्था भए त्यस्तो साभेदारी संस्था विघटन भएमा वा साभेदारको मृत्यु भएमा

साभेदारी फर्ममा साभेदारहरूको निर्णयबमोजिम दर्ता खारेज गर्ने प्रक्रिया शुरु हुन्छ । साभेदारी सम्भौता पूर्णतया: खारेज गरी फर्म विघटन भएमा वा साभेदारहरूको मृत्यु भएमा त्यस्तो साभेदारी फर्मको अन्त्य भएको मानी सो साभेदारीको दर्ता खारेज हुने व्यवस्था ऐनले गरेको छ । यसैगरी एकल स्वामित्वमा भएको फर्मलाई साभेदारीमा रुपान्तरण भएमा वा वा साभेदारी फर्म एकल स्वामित्वको फर्मको रुपमा रुपान्तरण भएको अवस्थामा साविकको स्थायी लेखा नम्बर खारेज गरी नयां स्थायी लेखा नम्बर लिनु गर्नुपर्दछ ।

(घ) दर्ता भएका व्यक्तिले कर लाग्ने कारोबार गर्न छाडेमा,

करलाग्ने वस्तुको कारोबार गरिरहेको व्यक्तिले करयोग्य वस्तुको कारोबार गर्न छाडेमा वा कर कर छुटका वस्तुको मात्र कारोबार गर्न थालेमा निजको दर्ता खारेज गर्नुपर्छ । यस्तै दर्ता भएको व्यक्तिले एक वर्षमा तोकिएको थ्रेसहोल्ड (Threshold) भन्दा कम कारोबार गर्न थालेमा त्यस्तो व्यक्तिले दर्ता खारेज गर्न चाहेमा तोकिएको प्रक्रिया पूरा गरी दर्ता खारेज गर्न सकिनेछ ।

तर स्वेच्छाले आफ्नो कारोबार दर्ता गराएको सानो कारोबार गर्ने व्यवसायीले दर्ता गराएको मितिले एकवर्ष पुरा नभएसम्म दर्ता खारेज गर्न पाउदैन ।

(ङ) लगातार एक वर्ष सम्म शून्य विवरण दिने वा विवरण नै नदिई वसेका करदाता भएमा,

करयोग्य कारोबार नगर्ने दर्तावाल करदाताको दर्ता कायम राखी राख्नु औचित्य छैन । त्यस्तै करदाताको हकमा समेत करको औपचारिकता पूरा गर्नु र त्यस प्रयोजनको लागि अनावश्यक लागत व्यहोर्नु पर्ने अवस्था रहनु उचित होइन । त्यसैले दर्ता भएका तर कारोबार नगर्ने करदातालाई निश्चित समयपछि अनिवार्यरूपमा दर्ता खारेजी गरिदिनु उचित हुन्छ । त्यसैले लगातार एक वर्षसम्म शून्य विवरण दिने वा विवरण नै नदिई वसेका करदाताको कारोबार नभएको मानी खारेज गर्न सक्ने व्यवस्था गरिएको छ ।

च. भूलवश दर्ता भएकोमा,

करयोग्य कारोवार नगर्ने वा करछुट हुने वस्तु वा सेवाको मात्र कारोवार गर्ने करदाता भूलवश दर्ता भएमा त्यस्ता करदाताले दर्ता खारेजीको लागि निवदेन दिएमा वा अन्य कुनै माध्यमबाट कर अधिकृतलाई सो कुराको जानकारी प्राप्त भएमा कर अधिकृतले सो को दर्ता खारेजी गर्न सकिन्छ । करछुटको वस्तु वा सेवाको कारोवारमा मूल्य अभिवृद्धि कर नलाग्ने भएकाले त्यस्तो व्यवसाय मूल्य अभिवृद्धि करमा दर्ता गर्न सकिदैन ।

३.१८ मौज्जातमा रहेको वस्तु बिक्री भएको मानिने:

दर्ता खारेजी हुँदाका बखत मौज्जातमा रहेको करयोग्य वस्तु तथा पूँजीगत सम्पत्तिको कर कट्टी वा कर फिर्ता लिईसकेको अवस्था हुन सक्छ । त्यसैले पहिला कर कट्टी सुविधा लिई सकेका र दर्ता खारेजीको अवस्थामा मौज्जातमा रहेका वस्तु तथा पूँजीगत सम्पत्तिको बजार मूल्यमा बिक्री भएको मानी कर असूल गनुपर्छ । दर्ता खारेजीका बखत मौज्जातमा रहेको वस्तुमा कर असूल गर्ने बारेमा ऐनको दफा ११ को उपदफा (३) ले निम्न व्यवस्था गरेको छ ।

दफा ११(३) : पहिले कर कट्टी सुविधा लिई सकेका वस्तुहरूमध्ये दर्ता खारेज हुँदाका बखत बाँकी रहेको मौज्जात (पूँजीगत सामान समेत) लाई बजार मूल्यमा आपूर्ति गरेको मानिनेछ र सो बमोजिम कर निर्धारण गरी असूल गरिनेछ ।

स्पष्टिकरण: यस उपदफाको प्रयोजनको लागि “पूँजीगत सामान” भन्नाले कुनै सम्पत्ति वा सम्पत्तिको कुनै भाग र करलाग्ने कारोवारमा प्रयोग हुने सम्पत्तिलाई जनाउँछ ।

उदाहरण ३.४

सुमन शर्माले आफ्नो कारोवार मूल्य अभिवृद्धि करमा दर्ता गरी करयोग्य वस्तुको कारोवार गर्ने गरेका रहेछन् । निजले आफ्नो कारोवारको सिलसिलामा एउटा कार र टाटा मोवाइल गाडी समेत खरिद गरी कर कट्टी लिएका रहेछन् । निजले घरायसी कारण सो कारोवार गर्न छाडेछन् । सो समयमा उनीसंग बिक्री हुन बाँकी रहेको करयोग्य वस्तु र कार समेत दुईवटा गाडी पूँजीगत सामान मौज्जातमा रहेछन् । यस्तो अवस्थामा उक्त करयोग्य वस्तु र सवारी साधन बिक्री नभएता पनि कारोवार गर्न छाडेकाले निजले प्रचलित बजार मूल्यमा बिक्री गरेको मानी कर निर्धारण गरी कर असूल गर्नुपर्ने हुन्छ ।

३.१९ दर्ता खारेज हुँदा उन्मुक्ति नपाइने:

दर्ता खारेज हुँदा दर्ता हुँदाको बखत कुनै व्यक्तिको नाममा कायम रहेको कर दायित्व तिर्नु नपर्ने गरी ऐनले उन्मुक्ति दिएको छैन । यस सम्बन्धमा ऐनको दफा ११ को उपदफा (४) ले निम्न व्यवस्था गरेको छ :

दफा ११(४) : कर लाग्ने कारोवार हुँदा कुनै कुरा गरेको वा नगरेको कारणले यस ऐन बमोजिम गनुपर्ने कार्य तथा दायित्व बाँकी भएमा सो करदाताको दर्ता खारेज हुँदा त्यस्तो दायित्वको असरबाट उन्मुक्ति पाउने छैन ।

उदाहरण ३.५

कुनै एक करदाताले दर्ता हुँदाका बखत दिवस सप्लायर्स भन्ने आपूर्तिकर्ताबाट रु. ५० लाखको करयोग्य सामान खरीद गरी उक्त सामान विभिन्न व्यक्तिलाई रु. ६० लाखमा विक्री गरेको रहेछ । उसले सो खरीद तथा विक्री दुवै नदेखाई अन्य कारोवारको मात्र विवरण पेश गरेको रहेछ । पछि उसले कारोवार गर्न छाडेको कारण दर्ता खारेज गरेछ । शुरुमा कर प्रशासनलाई सो कुराको जानकारी नभएको कारण दर्ता खारेजी भएछ । पछि कर प्रशासनलाई निजले गरेको अन्य कारोवारको सूचना प्राप्त भएछ । यस्तो अवस्थामा दर्ता खारेजी भैसकेता पनि दर्ता हुँदाका बखत गरेको कारोवारबाट सृजना भएको कर दायित्वाट उसले उन्मुक्ति पाउदैन । दर्ता खारेजी भैसकेता पनि नियमानुसार कर तिर्नुपर्ने हुन्छ । पुनः कर निर्धारण गरी कर असूल गर्नुपर्दछ ।

परिच्छेद ४

वस्तु वा सेवाको आपूर्ति

वस्तु तथा सेवाको बिक्री, विनिमय वा कुनै प्रकारले स्वामित्व हस्तान्तरण गर्ने कार्य वा त्यससम्बन्धी अनुमति दिने वा ठेक्का पट्टा गर्ने कार्यलाई आपूर्ति भनिन्छ । मूल्य अभिवृद्धि कर प्रयोजनको लागि करयोग्य वस्तु तथा सेवाको आपूर्तिको स्थान तथा समयको महत्वपूर्ण भूमिका रहेको हुन्छ । वस्तु तथा सेवाको उत्पादन, निर्माण, बिक्री, विनिमय, हस्तान्तरण आदिमा आपूर्तिको स्थान र समय फरक फरक रहेको हुनु सक्छ । करयोग्य वस्तु तथा सेवाको आपूर्तिको स्थान नेपाल राज्य भएमा मूल्य अभिवृद्धि कर ऐन २०५२ आकर्षित हुन्छ । वस्तु तथा सेवाको आपूर्ति स्थान तथा समयको सम्बन्धमा प्रस्तुत परिच्छेदमा व्याख्या गरिएको छ ।

४.१ आपूर्तिको परिभाषा:

वस्तु तथा सेवाको बिक्री, विनिमय वा कुनै प्रकारले स्वामित्व वा प्रयोगाधिकार हस्तान्तरण गर्ने कार्यलाई आपूर्ति भनिन्छ । ऐनको दफा २(छ) ले आपूर्तिको सम्बन्धमा देहाय बमोजिम परिभाषित गरेको छ:

दफा २ (छ) : आपूर्ति भन्नाले प्रतिफल लिई कुनै वस्तु वा सेवा बिक्री, विनिमय, हस्तान्तरण गर्ने कार्य वा तत्सम्बन्धी अनुमति दिने वा ठेक्का पट्टा गर्ने कार्य सम्भन्धनु पर्छ ।

प्रतिफल भन्नाले वस्तु वा सेवाको आपूर्ति गर्दा सोको मूल्य वापत प्राप्त हुने मुद्रा, वस्तु वा सेवा वा अन्य कुनै स्वरूपको प्रतिफललाई सम्भन्धनु पर्दछ । करयोग्य आपूर्ति भए तापनि दर्ता भएको वा दर्ता हुनु पर्ने कर्तव्य भएको व्यक्तिले आपूर्ति गरेको र सो आपूर्ति वापत प्रतिफल प्राप्त गरेको खण्डमा मात्र मूल्य अभिवृद्धि कर ऐन आकर्षित हुन्छ । करयोग्य आपूर्तिको परिभाषामा निम्न तत्वहरु समावेश भएका हुन्छन् ।

क. वस्तु तथा सेवाको खरिद बिक्री विनिमय वा हक हस्तान्तरण वा तत् सम्बन्धी अनुमति दिने वा ठेक्का पट्टा भएको हुनुपर्दछ,

ख. आपूर्ति आफ्नो क्षेत्राधिकार (Within own Jurisdiction) अन्तर्गत भएको हुनु पर्दछ । अर्थात् यस्तो आपूर्ति नेपालभित्र गरिएको हुनुपर्दछ,

- ग. आपूर्ति कुनै व्यवसाय संचालन गर्ने सिलसिलामा गरिएको हुनुपर्दछ,
- घ. आपूर्ति कुनै कर छुट हुने आपूर्तिसंग सम्बन्धित हुनु हुँदैन,
- ड. आपूर्ति वापत आपूर्तिकर्ताले प्रतिफल प्राप्त गरेको हुनुपर्दछ ।

उदाहरण ४.१

कुनै व्यक्तिले चिनीको विक्री वितरण गर्दछ, भने ऐनको दफा २(छ) बमोजिम त्यसलाई वस्तुको आपूर्ति भनिन्छ । यसै गरी कुनै व्यक्तिले शैक्षिक परामर्श सेवा उपलब्ध गराउँछ, भने त्यसलाई सोही दफा बमोजिम सेवाको आपूर्ति भएको मानिन्छ । यी वस्तु तथा सेवाको आपूर्ति मूल्य अभिवृद्धि करमा दर्ता भएको व्यक्तिले गरेमा मूल्य अभिवृद्धि कर आकर्षित हुन्छ भने दर्ता नभएको व्यक्तिले गरेको रहेछ भने मूल्य अभिवृद्धि कर आकर्षित हुँदैन । तर तोकिएको थ्रशहोल्ड (काराबार सिमा) नाघेको अवस्थामा ऐनको ब्यवस्था आकर्षित हुन जान्छ ।

४.२ भुक्तानीको बदलामा आपूर्ति (Supplies against Payment):

मूल्य अभिवृद्धि कर प्रणालीमा प्रतिफल प्राप्त गर्ने उद्देश्यले आपूर्ति गरिएका सबै वस्तु तथा सेवालाई करको दायरामा समेटेको हुन्छ । सामान्यतः करयोग्य कारोबार हुन प्रतिफल प्राप्त गरेको हुनु पर्दछ । प्रतिफल जुनसुकै तरिकाबाट जहिले प्राप्त गरे पनि हुन्छ । प्रतिफल नगद वा जिन्सी वा अन्य कुनै स्वरूपमा हुन सक्दछ । प्रतिफल अग्रिम, तत्काल वा बिलम्बितरूपमा प्राप्त हुन सक्दछ । तर कसले कसलाई के आपूर्ति गरे वापत कति प्रतिफल प्राप्त गरेको हो सो कुरा कर प्रयोजनको लागि महत्वपूर्ण हुन्छ ।

उदाहरण ४.२

राम स्टेसनरी पसलले श्याम स्टेसनरीबाट रु. एक लाखमा ५ वटा प्रिन्टर खरिद गरेको रहेछ । उक्त ५ वटा प्रिन्टरको मूल्य वापत राम स्टेसनरीले श्याम स्टेसनरीलाई सो रकम नगदै भुक्तान गरेमा वा सो रकम बराबरको अन्य कुनै वस्तु आपूर्ति गरेमा वा श्याम स्टेसनरीबाट प्राप्त गर्नु पर्ने कुनै रकममा मिलान गरेमा राम स्टेसनरीले उक्त प्रिन्टर वापतको प्रतिफल प्राप्त गरेको र श्याम स्टेसनरीले खरिद वापतको भुक्तानी गरेको मानिन्छ,

४.३ आपूर्तिको स्थान र समय:

मूल्य अभिवृद्धि कर गन्तव्य सिद्धान्त (Destination Principle) मा आधारित रहेको छ । कर लाग्ने वस्तु वा सेवाको उपभोग नेपाल राज्यभित्र भएको छ भने त्यस्तो कारोबारमा मूल्य अभिवृद्धि कर आकर्षित हुन्छ । विदेशबाट आयात हुने वस्तु नेपालको भूमिमा प्रवेश गरेलगत्तै भन्सार आकर्षित भएकै मूल्य अभिवृद्धि कर पनि आकर्षित हुन्छ । वस्तु कुन स्थानमा उत्पादन भयो भन्ने विषय कर प्रयोजनको लागि त्यति महत्वपूर्ण हुँदैन, बरु ती वस्तुहरू कसले कहिले र कहाँ प्राप्त गरेको वा उपभोग गरेको हो भन्ने विषय बढी महत्वपूर्ण हुन्छ । अन्तर्राष्ट्रिय सेवाको आपूर्ति यकिन गर्ने कार्य निकै कठिन हुने गर्दछ । वस्तुको कारोबारमा जस्तो सेवा आपूर्तिमा आपूर्तिको स्थान र समय यकिन गर्न कठिनाई हुन्छ । ऐनको दफा ५ अनुसार देहायको अवस्थामा हुने वस्तु तथा सेवाहरूको व्यापारिक आपूर्तिमा मूल्य अभिवृद्धि कर आकर्षित हुन्छ:

- क. नेपाल राज्यभित्र आपूर्ति भएका वस्तु वा सेवामा,
- ख. नेपाल राज्यभित्र आयात गरिएको वस्तु वा सेवामा,
- ग. नेपाल राज्यबाहिर निर्यात गरिएको वस्तु वा सेवामा

वस्तु तथा सेवाको आपूर्तिको स्थानको सम्बन्धमा ऐनको दफा ६ मा देहायको व्यवस्था गरिएको छ ।

दफा ६(१): यस ऐन बमोजिम कर निर्धारण र असुल उपर गर्ने प्रयोजनको लागि कुनै वस्तु वा सेवाको आपूर्ति नेपालभित्र वा बाहिर भएको कुराको निर्धारण तोकिएबमोजिम हुनेछ ।

यसै गरी नियमावलीको नियम १५ मा देहाय बमोजिमको व्यवस्था रहेको छ:

नियम १५: वस्तुको आपूर्तिको स्थानको निर्धारण: देहायको स्थानलाई वस्तुको आपूर्ति भएको स्थान मानिनेछ:

(क) विक्री गरी हस्तान्तरण गरिएको चल वस्तुको आपूर्तिको स्थान जहाँ त्यस्तो वस्तु विक्री गरिएको वा हस्तान्तरण गरिएको छ सोही ठाउँ,

उदाहरण ४.३

काठमाडौँका एक तयारी पोसाकका थोक विक्रेताले धनगढीको कुनै खुद्रा व्यापारीलाई

पोसाक बिक्री गरेको रहेछन् । तयारी पोसाक कर लाग्ने वस्तु हो । उक्त वस्तुको बिक्री काठमाडौँबाट भएको हुँदा उक्त वस्तुको आपूर्तिको स्थान बिक्रेताको कारोबारस्थल हुन्छ

(ख) स्वामित्व परिवर्तन गरिए पनि स्थान परिवर्तन गर्न नसकिने अचल वस्तुको सम्बन्धमा त्यस्तो वस्तु रहेको ठाउँ,

उदाहरण ४.४

विराटनगरस्थित नेपाल विस्कट उद्योगलाई कुनै अर्को कम्पनीले खरिद गर्ने गरेको रहेछ । विराटनगरमा स्थापित उद्योगको दर्ता काठमाडौँस्थित कम्पनी रजिष्टारको कार्यालयमा रहेको छ । उद्योग खरिद बिक्री सम्बन्धी सम्पूर्ण कानूनी कार्यवाही कम्पनी रजिष्टारको कार्यालयमा गरेको रहेछ । यस्तो अवस्थामा आपूर्तिको स्थान काठमाडौँस्थित कम्पनी रजिष्टारको कार्यालय नभई विराटनगर स्थित उद्योगको कारोबारस्थल नै हुन्छ । उद्योग एकमुष्टरूपमा बिक्री भएको र उद्योगलाई एक अचल वस्तुको रूपमा मानिएको हुँदा सोही स्थानलाई आपूर्तिको स्थान भनिन्छ ।

(ग) आयात गरिएको वस्तुको सम्बन्धमा त्यस्तो वस्तु नेपाल अधिराज्यभित्र आयात गरिने नेपाल अधिराज्यको भन्सारबिन्दू,

(घ) कुनै उत्पादक वा बिक्रेताले कुनै वस्तु स्वयम् आफूलाई आपूर्ति गरेमा त्यस्तो वस्तुको उत्पादक वा बिक्रेता रहेको स्थान ।

उदाहरण ४.५

भैरहवामा रहेको एक फलाम उद्योगले नेपालगंजमा पनि नयाँ कारखाना स्थापना गरेको रहेछ । नेपालगंजमा स्थापना भैरहेको कारखानाको लागि आफ्नै उद्योगबाट उत्पादित छडमध्ये ५०० क्विण्टल छड प्रयोग गरेछ । यस्तो अवस्थामा ५०० क्विण्टल छड आपूर्तिको स्थान भैरहवास्थित उद्योग हुन्छ ।

नियम १६ सेवाको आपूर्ति स्थानको निर्धारण: सेवाको आपूर्ति स्थान सेवाबाट लाभ प्राप्त गर्ने ठाउँ हुनेछ ।

उदाहरण ४.६

नेपालका एक कानून व्यवसायीले जर्मनीको कुनै एउटा कानूनी फर्मलाई कुनै परामर्श सेवा उपलब्ध गराएका रहेछन् । जर्मनीमा रहेको कानूनी फर्मले त्यसको प्रयोग अमेरिकामा थुनामा रहेका आफ्नो पक्षलाई थुनामुक्त गर्नको लागि गरेको छ । यस्तो अवस्थामा परामर्श सेवाको आपूर्ति स्थान कुन देशलाई मान्ने ? नेपाल, जर्मनी वा अमेरिका ? प्रस्तुत उदाहरणमा नेपालको कानून व्यवसायीले जर्मनीमा सेवा आपूर्ति गरेका, सो सेवाको उपभोग जर्मनीको कानूनी फर्मले गरेको र सो सेवा उपभोग गरे वापत सेवा शुल्क जर्मनीबाट नेपालमा भुक्तानी पठाइएको हुंदा सेवाको आपूर्तिस्थान जर्मनी हो ।

यदि जर्मनीको फर्मको सहयोगमा नेपाली कानून व्यवसायीले अमेरिकाको कारागारमा रहेको कैदीलाई सोभै कानूनी सेवा प्रदान गरेको र सोबापत अमेरिकाबाट सोभै नेपालमा भुक्तानी प्राप्त भएको अवस्था भएमा आपूर्तिस्थान अमेरिकालाई हुन्थ्यो ।

आपूर्तिको समय निर्धारण गर्दा विशेषतः बिजक जारी भएको, वस्तु वा सेवा ग्रहण गरेको र भुक्तानी गरेको समयलाई ध्यान दिनुपर्दछ । यी तीन अवस्थामध्ये जुन पहिले घटित हुन्छ त्यसलाई आपूर्तिको समय मानिन्छ । वस्तु वा सेवाको आपूर्तिको समय निर्धारणको सम्बन्धमा ऐनको दफा ६(२) मा व्यवस्था गरिएको छ ।

दफा ६(२) यस ऐन बमोजिम कर निर्धारण र असुल उपर गर्ने प्रयोजनको लागि कुनै वस्तु वा सेवाको आपूर्ति देहायको समयमध्ये जुन पहिले हुन्छ सोही समयमा त्यस्तो वस्तु वा सेवाको आपूर्ति भएको मानिनेछः

- (क) आपूर्तिकर्ताले बिजक जारी गरेको बखत,
- (ख) वस्तुको आपूर्तिको हकमा प्रापकले आपूर्तिकर्ताको कारोबारस्थलबाट वस्तु उठाएको वा ग्रहण गरेको बखत,
- (ग) सेवाको आपूर्तिको हकमा सेवा प्रदान भएको बखत,

स्पष्टीकरणः यस खण्डको प्रयोजनको लागि देहायका अवस्थामा प्राप्त गरेको मानिनेछः

- (क) कपिराइट्स, पेटेण्ट, लाइसेन्स, ट्रेडमार्क र यस्तै समान प्रकृतिका अधिकारहरु,
- (ख) बिज्ञापन सेवा,

(ग) प्राविधिक सेवा, इन्जिनियरिंग सेवा, प्राविधिक सेवा प्रदान गर्ने आपूर्तिकर्ताको सेवा, कानूनी सेवा, लेखासम्बन्धी सेवा, तथ्यांक तथा तथ्यांक प्रशोधन सेवा, सूचनाको सेवा र यस्तै समान प्रकृतिको सेवा,

(घ) उपदफा (१) को सेवा प्रदान गर्दा वा कुनै दायित्व वा अनुबन्धन स्वीकार गर्दा वा सो अनुबन्धनको आंशिक वा पूर्ण अंशको अभ्यास गर्दा वा त्यस्तो अधिकारको प्रयोग गरी कुनै व्यावसायिक क्रियाकलाप गर्दा वा

(ङ) सेफ डिपोजिटको सुविधाको कार्य बाहेक बीमा वा पूर्णबीमाको सेवा ।

उपर्युक्त खण्ड (ग) को स्पष्टिकरणमा उल्लिखित सेवाहरु मध्ये सो स्पष्टिकरणको खण्ड (क) मा उल्लिखित सेवाहरुको हकमा सो सेवा प्रयोग गर्ने अधिकार प्राप्त गरेको बखत वा त्यस्तो अधिकार वापत भुक्तानी गरेको समय मध्ये जुन पहिले हुन्छ सो समयमा, खण्ड (ख) मा उल्लिखित सेवाको हकमा विज्ञापन प्रकाशन भएको वा सो वापतको बिजक जारी भएको समय मध्ये जुन पहिले हुन्छ सो समयमा, खण्ड (ग) र (ङ.)मा उल्लिखित सेवाको हकमा सो सेवा प्राप्त भएको वा सो वापतको बिजक जारी भएको वा भुक्तानी प्राप्त भएको समय मध्ये जुन पहिले हुन्छ सो समयमा सो सेवा आपूर्ति भएको वा प्राप्त भएको मानिनेछ ।

(घ) आपूर्तिकर्ताले वस्तु वा सेवाको प्रतिफल प्राप्त गरेको बखत ।

उदाहरण ४.७

महेन्द्रनगरका चिया व्यापारी श्री गोविन्द लेखकले भापाका चिया उत्पादक श्री नारायण राजवंशीलाई २०६६ पौष २५ गते ५०० किलोग्राम सि.टि.सी चिया महेन्द्रनगर पठाई दिन अनुरोध गरेको रहेछ । श्री लेखकको अनुरोधलाई स्वीकार गर्दै श्री राजवंशीले २०६६ पौष २८ गते हुवानी सेवामार्फत चिया र सोको रु ४०,००० मूल्यको कर बिजक महेन्द्रनगर पठाएको रहेछ । उक्त चिया महेन्द्रनगरमा माघ २ गते पुगेछ र उक्त चियाको भुक्तानी २०६६ माघको २५ गते बैंकमार्फत पठाएको रहेछ ।

यस्तो अवस्थामा आपूर्तिको समय २०६६ पौष २८ लाई मानिन्छ । प्रस्तुत उदाहरणमा बिजक जारी गरेको, खरिदकर्ताले वस्तु ग्रहण गरेको र मूल्य भुक्तानी गरेको समय फरक रहेका छन् । यी तीन समयमध्ये बिजक जारी गरेको दिन पहिला भएको हुंदा आपूर्तिको समय २०६६ पौष २८ हुन्छ ।

उदाहरण ४.८

महेन्द्रनगरका चिया व्यापारी श्री गोविन्द लेखकले भापाका चिया उत्पादक श्री नारायण राजवंशीलाई २०६६ पौष २८ गते ५०० किलोग्राम सि.टि.सी चिया महेन्द्रनगर पठाई दिन अनुरोध गरेका रहेछन् । चियाको अर्डर गर्दा श्री लेखकले रु २०,००० अग्रिमरूपमा भुक्तानी पठाई बांकी रकम चिया प्राप्त भएपश्चात् दिने सहमति गरेका रहेछन् । श्री लेखकको अनुरोधलाई स्वीकार गर्दै श्री राजवंशीले २०६६ माघ २ गते हुवानी सेवामार्फत चिया र कर बिजक महेन्द्रनगर पठाए । उक्त चिया महेन्द्रनगरमा माघ ६ गते पुगेछ । प्रस्तुत उदाहरणमा श्री राजवंशीले चियाको अग्रिम भुक्तानी स्वरूप रु २०,००० प्राप्त गरेको मिति आपूर्ति समय हुन्छ ।

बिजक जारी गरेको, खरिदकर्ताले वस्तु ग्रहण गरेको र मूल्य भुक्तानी गरेको समय फरक फरक रहेकोमा भुक्तानी प्राप्त मिति पहिला भएकोले सो दिन आपूर्तिको समय हुन्छ ।

उदाहरण ४.९

लोकसेवा आयोगले निजामती सेवाको रा.प.तृतीय श्रेणीको विज्ञापन प्रकाशन गर्न गोरखापत्र संस्थानलाई २०६६ कार्तिक २५ गते आइतबार पत्र लेखी सोही दिन संस्थानमा दर्ता गराएको रहेछ । विज्ञापनसम्बन्धी सूचना बुधवारको अंकमा छापिने भएको हुंदा गोरखापत्रको बुधवार अंकमा उक्त सूचना प्रकाशित भएछ । विज्ञापन सेवा बुधवार प्रदान भएको हुंदा ऐनको दफा ६ को उपदफा ३ को खण्ड(क) बमोजिम सार्वजनिक सेवा पर्ने देखिदा बिजक जारी गर्दाको समयलाई आपूर्तिको समय मान्नु पर्ने हुन्छ ।

यसैगरी ऐनमा कुनै वस्तु वा सेवा कुन समयमा आपूर्ति भएको हो भन्ने कुरा यकिन गर्ने सम्बन्धमा देहायको व्यवस्था रहेको छ:

दफा ६(३) उपदफा (२) मा जुनसुकै कुरा लेखिएको भए तापनि देहायका अवस्थाहरुमा देहाय बमोजिमको समयलाई आपूर्ति समय मानिनछ:

(क) निरन्तररूपमा आपूर्ति हुने दूरसंचार सेवा वा त्यस्तै अन्य सार्वजनिक सेवाहरुको हकमा बिजक जारी गर्दाको समय,

(ख) करार बमोजिम किस्ताबन्दीरूपमा कुनै वस्तु वा सेवाको मूल्य एकभन्दा बढी दिनमा आंशिकरूपमा भुक्तानी हुने अवस्था भएकोमा भुक्तानी भएको वा करारमा भुक्तानी गर्नु पर्ने भनेर उल्लेख गरिएको दिनमध्ये जुन पहिले हुन्छ, सो समय,

उदाहरण ४.१०

काठमाडौं न्युरोडको स्टार टेलिभिजन भन्ने पसलले किस्ताबन्दीरूपमा टेलिभिजन बिक्री गर्ने गरेको रहेछ । सो फर्मको किस्ताबन्दी कार्यक्रमको लागि तयार गरिएको सम्झौतापत्र बमोजिम रु २० हजार मूल्यको टेलिभिजन खरिद गर्ने व्यक्तिले शुरुमा ४० प्रतिशत रकम अर्थात रु ८ हजार नगद भुक्तानी गर्नु पर्ने, त्यसपछि मासिकरूपमा रु १ हजार र मासिक १ प्रतिशतले व्याज भुक्तानी गर्नु पर्ने रहेछ । किस्ताबन्दी रकम प्रत्येक महिनाको मसान्तभित्र बुझाउनु पर्ने उल्लेख भएको रहेछ । एक उपभोक्ताले रु २० हजार मूल्यको एउटा टेलिभिजन २०६६ पौष ७ गते रु ८ हजार नगद भुक्तानी गरी माथि उल्लेख भएको शर्तमा खरिद गरेका रहेछन् । २०६६ माघ महिनाको रु १ हजार र व्याज किस्ताबन्दी रकम माघ मसान्तभित्र भुक्तानी प्राप्त नभई माघ र फागुन महिनाको किस्ताबन्दी रकम फागुनको ५ गते प्राप्त भएको रहेछ । यस्तो अवस्थामा दफा ६(३)(ख) बमोजिम माघ महिनाको सेवाको आपूर्तिको समय २०६६ माघ मसान्त र फागुन महिनाको सेवा आपूर्ति समय फागुन ५ गतेलाई मानिन्छ । माघ महिनाको किस्ताबन्दी रकम भुक्तानी भएको समय (फागुन ५ गते) भन्दा भुक्तानी गर्नु पर्ने भनी सम्झौतामा उल्लेख भएको समय (माघमसान्त) पहिले छ । फागुन महिनाको किस्ताबन्दी रकम सो महिनाको मसान्तमा बुझाउनु पर्ने भए तापनि उपभोक्ताले अग्रिमरूपमा फागुनको ५ गते नै बुझाएको हुँदा सोही दिनलाई आपूर्ति समय मानिन्छ ।

(ग) यस ऐनअन्तर्गत कर कट्टी सुविधा प्राप्त नहुने गरी प्रयोग भएका वस्तु वा सेवाको हकमा त्यस्तो वस्तु वा सेवा प्रयोग भएको समय, ।

उपर्युक्तानुसार कुनै वस्तु वा सेवाको आपूर्ति एकभन्दा बढी समयमा आपूर्ति हुन सक्ने अवस्था विद्यमान भएमा आपूर्तिको समयको निर्धारण महानिर्देशकले तोके बमोजिम हुने व्यवस्था ऐनले गरेको छ ।

(४) कुनै कारोबारको आपूर्ति समयको बखतको सम्बन्धमा उपदफा (२) मा उल्लिखित अवस्थाहरूमध्ये एकैपटक एकभन्दा बढी अवस्थाहरू लागू हुन सक्ने भएमा त्यस्तो कारोबारमा आपूर्तिको समयको निर्धारण महानिर्देशकले वस्तुगत आधारमा तोकेबमोजिम हुनेछ ।

४.४ आयातको स्थान (Place of Importation):

नेपाल राज्यभित्र आयात गर्ने सिलसिलामा कुनै आयातकर्ताले भन्सार बिन्दूमा आयात गरिएका वस्तु तथा सेवाको पूर्ण विवरण, मूल्य, गुणस्तर र परिमाणसहित घोषणा गर्छ भने त्यसलाई आयातको स्थान भनिन्छ । यसरी आयात गरी प्रज्ञापनपत्रमार्फत घोषणा गरिएका वस्तु तथा सेवालार्इ भन्सार कार्यालयले आयातको रूपमा गणना गर्छ । नियमावलीको नियम १५(ग) बमोजिम यस्तो अवस्थामा वस्तुको आपूर्तिको स्थान भन्सार बिन्दूलाई मानिन्छ र भन्सार महसूलको साथसाथै मूल्य अभिवृद्धि कर असूल गरिन्छ । आयातित वस्तुको हकमा भन्सार प्रयोजनको लागि कायम गरेको मूल्यमा भन्सार कार्यालयले असुल गर्ने मूल्य अभिवृद्धि कर बाहेक अन्य सबै कर शूलक जोडी हुन आउने रकमलाई करयोग्य मूल्य मानिन्छ । भन्सार कार्यालयले करयोग्य मूल्य कायम गर्दा आयातकर्ताले घोषणा गरेको वस्तुको मूल्य, ढुवानी खर्च, बीमा प्रिमियम, हवाई वा स्थल यातायात ढुवानी भाडा, एजेण्ट वा अन्य कुनै व्यक्तिलाई दिइने कमिसन, शुल्क, दस्तुर तथा भन्सार महसूल, अन्तःशुल्क आदि समावेश गर्दछ । भन्सार कार्यालयले कायम गरेको करयोग्य मूल्यमा १३ प्रतिशतले मूल्य अभिवृद्धि कर असुल गरिन्छ ।

४.५ निर्यातको अस्वीकृति (Rejection of Export):

नेपालमा उत्पादित वस्तु तथा सेवालार्इ मुलुकबाहिर बिक्री, विनिमय, हस्तान्तरण गर्ने कार्यलाई निर्यात वा निकासी भन्ने गरिन्छ । ऐनको अनुसूची २ अनुसार नेपाल राज्यबाहिर हुने निकासी कारोवारमा शून्य दरले कर लाग्दछ । नेपालबाट निकासी भएको वस्तुलाई गुणस्तर वा परिमाणमा वा यस्तै कुनै कारण जनाई विदेशमा अवस्थित आयातकर्ताले ती वस्तु तथा सेवा प्राप्त गर्न वा बुझ्न अस्वीकार गरेको खण्डमा उक्त निकासी भएका वस्तु तथा सेवा पुनः नेपाल राज्यभित्र फिर्ता आउन सक्छ । यसरी फिर्ता आएका वस्तुलाई आयात भएको मानी कर असुल गर्ने वा पूर्ववत् निकासीलाई अस्वीकार गरिएको मानी कर असुल

नगर्ने भन्ने प्रश्न महत्वपूर्ण रहेको छ । एक पटक निर्यात भैसकेको हुंदा ती वस्तु तथा सेवा उत्पादन वा खरिद गर्दा साविकमा तिरेको कर करदाताले कर कट्टी दावी गरेको वा कर फिर्ता दावी गरी फिर्ता प्राप्त गरिसकेको पनि हुन सक्दछ । तसर्थ पुनः आयातित वा विदेशबाट फिर्ता भै आएका वस्तुको मिलान गर्न बांकी कुनै कर नहुन पनि सक्दछ ।

निर्यातको अस्वीकृति (Rejection of Export) लाई निर्यात खारेजी (Annulment of Export) को रूपमा व्यवहार गर्नको लागि उक्त निर्यातकर्ताले विदेशस्थित खरिदकर्ताले निर्यातित वस्तुलाई अस्वीकार गरेको कारण र पर्याप्त आधार तथा सोसंग सम्बन्धित प्रमाण कागजातहरू पेश गर्नु पर्ने हुन्छ । निर्यातकर्ताले यस्तो प्रमाण र कागजात पेश गर्न नसकेमा फिर्ता हुने वस्तुलाई आयात मानी मूल्य अभिवृद्धि कर असुल गर्नु पर्ने हुन्छ । तर यसरी फिर्ता आउने वस्तु वा सेवामा आवश्यक परिमार्जन गरी पुनः निर्यात गरिने अवस्था विद्यमान रहेमा मूल्य अभिवृद्धि कर वापत धरौटी मांग गरिनेछ । कुनै करदाताले निर्यात गरेको कुनै वस्तु कुनै कारणले फिर्ता आई भन्सार विन्दूमा पैठारी सरह मूल्य अभिवृद्धि कर तिरेमा वा सो वस्तु पुनः निर्यात गर्ने भनी धरौटी राखेको अवस्थामा सो वस्तु पुनः निर्यात नगरेमा निर्यात गरेको वस्तुमा पहिले दावी गरेको वा फिर्ता लिएको कर गणना गरी असुल उपर गरिनेछ । यस सम्बन्धमा ऐनको दफा २८ को उपदफा (१क) व्यवस्था गरिएको छ ।

दफा २८(१क): नेपालभित्र उत्पादन भएको वा तयार भएको मालवस्तुहरू भन्सार कार्यालयबाट निकासीको प्रक्रिया पूरा भइसकेपछि वा विदेशमा पुगिसकेपछि सम्बन्धित पार्टीले लिन अस्वीकार गरी वा अन्य कारणले पुनः पैठारी गरी ल्याई सोही मालवस्तु पैठारी भएको ३ महिनाभित्र निकासी गर्ने भएमा यसरी फिर्ता ल्याउदाको बखत लाग्ने मूल्य अभिवृद्धि कर धरौटीमा राखी छाड्न सकिनेछ र त्यस्तो मालवस्तु पुनः निकासी भएपछि उक्त धरौटी फिर्ता दिइने छ । यसरी धरौटीमा राखिएको र फिर्ता गरिएको रकमको विवरण सम्बन्धित भन्सार कार्यालयले आन्तरिक राजस्व विभागमा दिनु पर्नेछ ।

४.६ कर छुटको आपूर्ति:

मूल्य अभिवृद्धि कर प्रणालीमा कर प्रयोजनको लागि आपूर्तिलाई दुई किसिमबाट वर्गीकरण गरिएको छ । पहिलो, कर लाग्ने आपूर्ति र अर्को कर नलाग्ने आपूर्ति । कर लाग्ने आपूर्तिलाई करयोग्य आपूर्ति भनिन्छ भने कर नलाग्ने आपूर्तिलाई कर छुटको आपूर्ति पनि भनिन्छ । कराधार विस्तार गर्न र मूल्य अभिवृद्धि करलगायत समग्र करप्रणालीको सफल

कार्यान्वयनको लागि प्रायः सबै वस्तु तथा सेवाको उपभोगलाई मूल्य अभिवृद्धि करको दायरामा ल्याउनु पर्दछ, भन्ने सैद्धान्तिक मान्यता रहेको पाइन्छ । तर पनि आधारभूत कृषि उत्पादन एवम् अत्यावश्यक वस्तु, कर असुलीमा सिर्जना हुने प्रशासनिक जटिलता, असुलीको लागत र आर्थिक लागतलाई मध्यनजर गरी केही वस्तु तथा सेवामा कर छुट दिने अन्तर्राष्ट्रिय प्रचलन रही आएको छ । नेपालमा पनि कर छुटका वस्तु तथा सेवालार्इ परिभाषित गर्दा यही सिद्धान्तबाट अभिप्रेरित भएको देखिन्छ । मूल्य अभिवृद्धि कर ऐन, २०५२ को अनुसूची १ मा उल्लिखित वस्तु तथा सेवाहरुमा कर छुट हुने व्यवस्था गरिएको छ । कर छुटको आपूर्तिमा करदाताले न त कर संकलन गर्नुपर्दछ न त आपूर्तिसंग सम्बद्ध खरिदमा तिरेको कुनै कर कट्टी दावी गर्न सक्छ । ऐनको दफा ५ को उपदफा (३) मा यससम्बन्धी व्यवस्था गरिएको छ ।

दफा ५(३) : उपदफा (१) मा जुनसुकै कुरा लेखिएको भए तापनि अनुसूची १ मा उल्लेखित वस्तु वा सेवाहरुको कारोबारमा कर लाग्ने छैन । साथै त्यस्तो वस्तु वा सेवाको खरिदमा पहिले लागेको कर दफा १७ बमोजिम कट्टी गर्न र दफा २४ बमोजिम फिर्ता लिन पाइने छैन ।

उदाहरण ४.११

ऐनको अनुसूची १ को समूह ७ बमोजिम पुस्तक र त्यसको मुद्रणलाई समेत कर छुटको वस्तु भनी परिभाषित गरिएको रहेछ । पुस्तकको खरिद तथा बिक्रीमा मूल्य अभिवृद्धि कर लाग्दैन । पुस्तक तयार गर्दा कागज, मसी, मुद्रण कार्य आवश्यक पर्दछ । अनुसूची १ मा कागज र मसीलाई समावेश नगरिएको हुंदा यी वस्तु तथा सेवाको खरिद गर्दा ऐनको दफा ५(१) बमोजिम कर लाग्दछ । पुस्तक छपाई गर्दा यी वस्तु तथा सेवा खरिद आवश्यक हुने भएकाले यस्तो खरिदमा मूल्य अभिवृद्धि कर तिरेको हुन्छ । कुनै वस्तु वा सेवाको बिक्री गर्दा मूल्य अभिवृद्धि कर संकलन गर्न सकिदैन भने ती वस्तुको खरिद वा उत्पादन वा पैठारीमा तिरेको मूल्य अभिवृद्धि कर कट्टी गर्न वा करफिर्ता दावी गर्न पाइदैन । तसर्थ पुस्तक प्रकाशन गरी बिक्री वितरण गर्ने व्यक्तिले पुस्तक बिक्री गर्दा कर असुल गर्न नपर्ने हुंदा पुस्तक छपाई गर्ने प्रयोजनको लागि खरिद गरेका कागज, मसी जस्ता वस्तुमा तिरेको कर कट्टी गर्न पाउँदैन ।

अनुसूची १ मा उल्लेख भएका वस्तु तथा सेवाहरूमध्ये पैठारी हुने वस्तुको हकमा भन्सार दरबन्दीको संकेत नम्बर किटान गर्ने अधिकार विभागमा रहेको छ । सो व्यवस्थालाई कर छुटको अनुसूचीको द्रष्टव्यले पनि प्रष्ट गरेको छ ।

४.७ वस्तुको आपूर्ति:

वस्तुको आपूर्ति भन्नाले वस्तुको बिक्री, विनिमय वा स्वामित्व हस्तान्तरणलाई बुझिन्छ । यसले मालिकको हैसियतबाट वस्तुको निसर्ग गर्न सक्ने अधिकारको हस्तान्तरणलाई जनाउँदछ । वस्तुलाई परिभाषित गर्दा यसले सबै मूर्त, अमूर्त, वैयक्तिक वा वास्तविक (Personal & Real) सम्पत्तिलाई समेटेको हुन्छ । जसअन्तर्गत व्यापारिक मौज्जात, पूँजीगत सामाग्री, भवन जस्ता स्थिर सम्पत्ति समेत पर्दछन् । वस्तुको आपूर्ति हुनको लागि निम्न अवस्था विद्यमान रहेको हुनुपर्दछ:

क. कुनै सम्पत्तिको निसर्ग गर्न सक्ने अधिकारको हस्तान्तरण भएको,

ख. किस्ताबन्दीमा गरिएको कुनै वस्तुको बिक्री ।

मूल्य अभिवृद्धि कर ऐन, २०५२ ले वस्तुको सम्बन्धमा देहायबमोजिमको परिभाषा दिएको छ:

दफा २(ड) : वस्तु भन्नाले चल वा अचल दुबै किसिमको सम्पत्ति सम्झनु पर्छ ।

४.८ स्व:आपूर्ति (Self Supply):

मूल्य अभिवृद्धि कर प्रयोजनको लागि स्व:आपूर्ति भन्नाले बिक्री प्रयोजनको लागि खरिद वा उत्पादन गरिएको वस्तु वा सेवा आफैले आफ्नो व्यवसायिक प्रयोजनको लागि प्रयोग गर्ने कार्यलाई जनाउँछ । स्व: आपूर्तिमा समेत मूल्य अभिवृद्धि कर विजक जारी गरी मूल्य अभिवृद्धि कर असुल गर्नुपर्दछ । त्यसरी विजक जारी गरी असुल गरिएको कर ऐनको दफा १७ बमोजिम कर कट्टी गर्न भने पाइन्छ । उपर्युक्त व्यवस्था अनुसार यस्तो कारोबारको कर असर शून्य हुने भए तापनि करयोग्य कारोबार गर्ने व्यक्तिले विजक जारी नगरी कुनै पनि करयोग्य आपूर्ति गर्न ऐनले प्रतिबन्ध लगाएको कारणले स्व:आपूर्तिमा समेत विजक जारी गर्नु पर्ने व्यवस्था गरिएको हो । तर घरायसी वा व्यक्तिगत प्रयोजनको लागि त्यस्तो वस्तु वा सेवा प्रयोग गरिएको भए कर कट्टी दावी गर्न पाइनेछैन ।

उदाहरण ४.१२

सिया सरावगीले प्लाइउड व्यापार गर्दो रहेछ । सो व्यवसाय मूल्य अभिवृद्धि करमा दर्ता रहेको रहेछ । सिया सरावगीले व्यावसायिक प्रयोजनको लागि केही फर्निचर बनाउन एक हजार स्क्वायर फिट प्लाईउड प्रयोग गरेका रहेछन् । उक्त प्लाइउड निजले आफ्नै व्यावसायिक प्रयोजनको लागि प्रयोग गरेको भए तापनि उक्त परिमाणको प्लाइउड निजले आफैलाई बिक्री गरेको मानी कर बिजक जारी गरी कर असुल गर्नुपर्दछ । निजले जारी गरेको त्यस्तो बिजकबाट तिरेको कर दफा १७ बमोजिम करयोग्य खरिदमा तिरेको कर सरह कर कट्टी दावी गर्न पाउंछ ।

घरेलु वा वैयक्तिक उपभोगको लागि खरिद गरिएका उपभोग्य वा पूंजीगत वस्तुलाई स्वः आपूर्ति मानिदैन । एक प्राकृतिक व्यक्तिको निजी व्यक्तित्व (Private Personality) र करयोग्य व्यक्तित्व (Taxable Personality) रहेको हुन्छ । व्यक्तिगत प्रयोजनको लागि खरिद गरिएका र कर लाग्ने कारोबारमा प्रयोग नभएका वस्तु वा सेवामा तिरेको कर ऐनको दफा १७ बमोजिम कर कट्टी गर्न पाइदैन । यदि निजी प्रयोजनको लागि गरिएको यस्तो खरिदमा तिरेको कर कट्टी दावी गरिएको भए कर अधिकृतले ऐनको दफा २० (१) (घ) बमोजिम कर निर्धारण गर्नुपर्दछ ।

४.९ मिश्रित आपूर्ति:

मिश्रित आपूर्तिमा विभिन्न थरिका वस्तु तथा सेवाको संमिश्रण रहेको हुन्छ । मिश्रित आपूर्तिमा मुख्य आपूर्ति वस्तुको हो वा सेवाको हो भन्ने विषयमा स्पष्ट हुनुपर्दछ । मुख्य आपूर्तिसंग सम्बन्धित ससानो सम्बद्ध (incidental to main supply) आपूर्तिलाई मुख्य आपूर्तिको एक भागको रूपमा स्वीकार गर्नु पर्छ । कहिलेकांही एकल प्रतिफल भएको मिश्रित आपूर्तिमा वस्तुको आपूर्ति हो वा सेवाको आपूर्ति हो भनी निक्कैल गर्न द्विविधा हुन सक्दछ । यस्तो दुविधाजनक अवस्थामा आपूर्ति बन्दोबस्तमा के कस्ता प्रावधानहरू उल्लेख गरिएका छन् सो विषयको छानबिन गर्नुपर्दछ । यदि कुनै एक वस्तुको आपूर्ति गरिदैंछ र सो आपूर्ति गर्ने सिलसिलामा अन्य ससाना सेवाको आपूर्ति पनि गरिएको रहेछ भने वस्तु वा सेवाको आपूर्तिलाई नछुट्टाई त्यस्ता सम्बद्ध सेवालाई मुख्य आपूर्तिसित आवद्ध गरिनु पर्दछ । किनकी ती ससाना सेवाबिना मुख्य वस्तु वा सेवाको आपूर्ति पूर्ण हुदैन ।

उदाहरण ४.१३

गोरखा विस्कट उद्योगले विस्कट उत्पादन गर्न आवश्यक पर्ने एउटा जेनेरेटर उद्योगसम्म ल्याई जडानसमेत गर्ने गरी कुनै आपूर्तिकर्तासित आपूर्ति बन्दोबस्त गरेको रहेछ । यस आपूर्तिभित्र जेनेरेटर, उद्योग परिसरसम्मको ढुवानी तथा जडान जस्ता वस्तु तथा सेवाको समिश्रण रहेको रहेछ । कर प्रयोजनको लागि आपूर्तिकर्ताले जेनेरेटर, जेनेरेटरको ढुवानी र जडान कार्य खण्डीकरण गरी अलग अलग बिजक जारी गर्न मिल्दैन । जेनेरेटर संगै उपलब्ध गराइएका सेवाहरु जेनेरेटर बिक्रीसंग सम्बन्धित रहेका छन् । जेनेरेटरको ढुवानी र जडान कार्य जेनेरेटरको आपूर्तिसंगसंग सम्बद्ध (incidental) सेवाको आपूर्ति भएको मानी यसलाई एकमुष्टरुपमा बिजक जारी गरी सम्पूर्ण रकममा कर असुल गर्नुपर्दछ ।

आयातको सम्बन्धमा पनि यही नियम आकर्षित हुन्छ । वस्तुको आयातसंग सम्बद्ध ढुवानी, सामान लोड/अनलोड, गोदाम भाडा लगायत अन्य विभिन्न सञ्चालन लागतलाई मुख्य वस्तुको मूल्यमा जोडेर कर असुल गर्नुपर्दछ ।

उदाहरण ४.१४

आन्तरिक राजस्व विभागले विभाग तथा अन्तर्गतका कार्यालयको संगठन तथा व्यवस्थापन अध्ययन (Organization and Management Study) गरी ३ महिनाभित्र राय सुझाव सहितको प्रतिवेदन पेश गर्न कुनै व्यवस्थापन विज्ञसंग सम्झौता गरेको रहेछ । उक्त अध्ययनको लागि तय भएको कार्यदेश (Terms of Reference) बमोजिमको कार्य सम्पादन गरेमा ५ लाख रुपैयां भुक्तानी दिने सहमती भएको रहेछ । यस्तो अवस्थामा आन्तरिक राजस्व विभागले व्यवस्थापन विज्ञबाट एकमुष्टरुपमा रु. ५ लाखको सेवा खरिद गरिरहेको छ । व्यवस्थापन विज्ञ मूल्य अभिवृद्धि कर प्रयोजनको लागि दर्ता भएको व्यक्ति भएको हुंदा विभागले भुक्तानी दिंदा कुल मूल्यमा कर सहित भुक्तानी गर्नुपर्दछ ।

व्यवस्थापन विज्ञले आफ्नो अध्ययनको क्रममा गरेको भ्रमण खर्च, स्टेशनरी खर्च, ल्यापटप खरिद, छलफल र अन्तरक्रिया गर्न होटेल भाडा र आफ्नो सेवा शुल्क आदि खण्डीकृत गरी अलग अलग बिजक बनाई आफ्नो सेवा शुल्कलाई मात्र करयोग्य कारोबार जनाई सो शुल्कमा मात्र कर संकलन गर्न हुंदैन । उक्त विज्ञले अध्ययनको क्रममा गरेको खर्चमा तिरेको कर ऐनको दफा १७ बमोजिम कट्टी दावी गर्न सक्दछन् ।

४.१० आपूर्ति भएको मानिने (Deemed Supply) अवस्थाहरु:

वस्तुको आपूर्तिको हकमा आपूर्तिकर्ताले विजक जारी गरेको बखत वा प्रतिफल प्राप्त गरेको बखत, प्रापकले कारोबारस्थलबाट वस्तु उठाएको वा ग्रहण गरेको बखतमध्ये जुन पहिले हुन्छ सोही समयमा वस्तुको आपूर्ति भएको मानिन्छ । यसैगरी सेवाको आपूर्तिको हकमा सेवा प्रदान भएको बखतलाई आपूर्तिको समय मानिन्छ । तर कहिलेकांही उपर्युक्त अवस्थाहरु प्रत्यक्षरूपमा विद्यमान हुँदैनन् । यस अवस्थामा पनि वस्तु वा सेवा आपूर्ति भएको मानिने (Deemed Supply) व्यवस्था ऐनले गरेको छ । प्रत्यक्षरूपमा आपूर्ति भएको अवस्था नहुने तर कुनै करदाताले गरेको कुनै कार्यले कर प्रयोजनका लागि आपूर्ति भएको मान्नु पर्ने ऐनले निर्दिष्ट गरेका अवस्था विद्यमान रहेमा त्यस्ता अवस्थालाई आधारको रूपमा लिई त्यस्तो कार्यलाई आपूर्ति मान्नुपर्दछ ।

व्यवासायिक प्रयोजनको लागि खरिद भएका वस्तु तथा सेवालाई स्व:प्रयोजन वा स्व: उपभोगमा प्रयोग गरेमा, खरिद गरिएका वस्तु तथा सेवा करयोग्य कारोबारमा प्रयोग भएको नपाइएमा, हुनु पर्ने भन्दा घटी मौज्जात रहेको भएमा, कर कट्टी लिएको वस्तु करयोग्य कारोबारमा प्रयोग हुन छाडेमा, दर्ता खारेजीका बखत करयोग्य वस्तुको मौज्जात रहेमा त्यसलाई आपूर्ति मानी करारोपण गर्नुपर्दछ । यस सम्बन्धमा ऐनको दफा ११(३), दफा १७(४), नियमावलीको नियम ४०(१) समेत विभिन्न व्यवस्था गरिएको छ ।

उदाहरण ४.१५

श्री भूवन ब्रदर्सले एच पी ब्राण्डका ल्यापटप कम्प्युटर आयात गर्ने गरेको रहेछ । आर्थिक वर्ष २०६५/६६ मा स्थापना गरिएको उक्त फर्मले सो अर्थिक वर्षमा HP 6530s ब्राण्डका कुल ५०० थान ल्यापटप पैठारी गरेको रहेछ । सो आर्थिक वर्ष भरिमा ४५० वटा ल्यापटप विक्री गरेको अभिलेखबाट देखिएछ । २०६६ साल श्रावण १ गते सम्बन्धित आन्तरिक राजस्व कार्यालयले उक्त फर्मको कारोबारस्थलमा भ्रमण गरी मौज्जातको भौतिक परीक्षण गर्दा १० वटा ल्यापटप मात्र मौज्जातमा रहेको पाइएछ । करदाताले ४० थान ल्यापटप मौज्जातमा न्यून भएको स्वीकार गरेछ । यस्तो अवस्थामा ऐनको दफा २० (१) (ज) तथा नियमावलीको नियम ४० (१) र (२) बमोजिम मौज्जातमा नपुग भएका ४० थान ल्यापटप प्रचलित बजार मूल्यमा विक्री भएको मानी कर निर्धारण गर्नुपर्दछ ।

यसैगरी आगजनी, चोरी, दुर्घटना, टुटफुट वा ध्वंशात्मक गतिविधिको कारणले हानी नोक्सानी भएको कारणले कुनै वस्तु करयोग्य कारोबारमा प्रयोग नभएमा वा न्युन मूल्यमा बिक्री गर्नु पर्ने अवस्था सिर्जना भएमा त्यस्तो वस्तुमा तिरेको कर कट्टी पाउन नियमावलीको नियम ३९क बमोजिम करदाताले सम्बन्धित कार्यालयमा निवेदन दिनु पर्दछ । उपर्युक्त व्यवस्था अनुसार निवेदन नदिएमा नोक्सानी भएको वस्तुलाई पनि बजार मूल्यमा बिक्री भएको वा आपूर्ति भएको मानी कर निर्धारण गर्नुपर्दछ ।

४.११ सम्बद्ध पक्षहरुबीचको आपूर्ति:

यदि सम्बद्ध पक्षहरुबीच कुनै वस्तु वा सेवाको आपूर्ति भएको छ र यदि क्रेता मूल्य अभिवृद्धि करमा दर्ता भएको छैन र आपूर्ति वापत प्राप्त हुने प्रतिफल स्वतन्त्र बजार मूल्य (Arms length Price) भन्दा न्युन रहेको छ भने यस्तो सम्बद्ध पक्षहरुबीचको करयोग्य आपूर्तिमा कर संकलन गर्दा स्वस्थ बजार मूल्यको नियम आकर्षित हुन्छ । यस्तो नियम खासगरी दर्तावाल् करदाताले आफ्नो कर दायित्व बेदर्तावाल् व्यक्तिमा सार्न नदिन र कर चुहावट गर्ने प्रवृत्तिलाई नियन्त्रण गर्न लागु गरिन्छ ।

४.१२ वित्तीय पट्टा (Finance Lease):

वित्तीय पट्टा आर्थिकरूपले सशर्त बिक्री हो । यसमा बिक्री सरह मानी कर संकलन गर्नु पर्छ । वित्तीय पट्टा उधारोमा बिक्री गरे सरह हुन्छ । कुनै वस्तु वित्तीय पट्टा अन्तर्गत बिक्री गरिएको अवस्थामा सोही बखत त्यसरी पट्टामा दिइएको सम्पत्तिको कुल मूल्यमा कर विजक जारी गर्नुपर्दछ । यसमा पट्टा दिने (Lessor) ले पट्टामा बिक्री भएको सम्पत्तिहरुको स्वामित्वका सबै फाइदाहरु (Benefits) र जोखिमहरु (Risks) पट्टा लिने (Lessee) लाई हस्तान्तरण गरी सकेको हुन्छ, केवल कानूनी रूपमा सम्पत्तिहरु हस्तान्तरण हुन मात्र बाँकी रहन्छ ।

वित्तीय पट्टा अन्तर्गत बैंक तथा अन्य वित्तीय संस्थाहरुले खरिदकर्ताको तर्फबाट आपूर्तिकर्तालाई मूल्य भुक्तानी गरी वस्तुको स्वामित्व आफ्नो नाउंमा राखी उपभोग वा प्रयोगको अधिकार खरिदकर्तालाई नै दिने गर्दछन् । खरिदकर्ताले किस्ताबन्दीरूपमा बैंक तथा वित्तीय संस्थाहरुलाई रकम भुक्तानी गर्दछन् । सवारी साधन, आवासगृह, व्यवसायिक कम्प्लेक्स आदि खरिद गर्ने कारोबारलाई उदाहरणको रूपमा लिन सकिन्छ । यसरी खरिद

गरिएका पूंजीगत सम्पत्तिको उपभोग आय आर्जन तथा मर्मत सम्भार र जोखिम बहन आदि सबै खरिदकर्ताले लिएको हुन्छ ।

उदाहरण ४.१६

श्री किरण डिष्ट्रीव्युटर्सले चाउचाउको थोक व्यापार गर्ने गरेको रहेछ । उक्त फर्म मूल्य अभिवृद्धि करमा दर्ता रहेछ । प्रोप्राइटर किरणले डेलिभरी भ्यान खरिद गर्न लक्ष्मी बैंक सुकेधाराबाट रु १० लाख ऋण लिएका रहेछन् । डेलिभरी भ्यानको सम्पूर्ण मूल्य लक्ष्मी बैंकले भुक्तानी दिई ऋण चुक्ता नभएसम्म सो डेलिभरी भ्यानको स्वामित्व आफ्नै नाउंमा राखेको रहेछ । बैंक तथा किरणबीच मासिक रु २५ हजार र व्याजसहितको किस्ता तिर्ने सम्झौता भएको छ ।

श्री किरण डिष्ट्रीव्युटर्सले व्यावसायिक प्रयोजनको लागि खरिद गरेको डेलिभरी भ्यानको स्वामित्व आफ्नो नाउंमा नभए पनि उक्त भ्यानको प्रयोग करयोग्य कारोबारमा भएको हुंदा खरिदमा तिरेको रु १ लाख ३० हजार मूल्य अभिवृद्धि कर ऐनको दफा १७(५क) बमोजिम कर कट्टी दावी गर्न सक्छन् ।

४.१३ संचालन पट्टा (Operating Lease):

संचालन पट्टा (Operating Lease) भन्नाले कुनै व्यक्तिले आफ्नो स्वामित्वमा रहेको चल वा अचल सम्पत्ति कुनै निश्चित अवधिको लागि निश्चित सेवा शुल्क भुक्तानी प्राप्त गर्ने गरी अन्य व्यक्तिलाई प्रयोगाधिकार हस्तान्तरण गर्ने कार्यलाई बुझिन्छ । संचालन पट्टामा संलग्न व्यक्तिहरुबीच आपसी सहमति गरी पट्टामा दिइएको सम्पत्ति प्रयोग गर्न दिने र लिने विषयमा केही शर्तहरु निर्धारण गरिएको हुन्छ । संचालन पट्टामा सम्पत्ति आपूर्ति गर्दा पट्टा दिने (Lessor) को आर्थिक र कानूनी अधिकार यथावत् रहन्छ । पट्टामा सम्पत्ति लिने पट्टाधारक (Lessee) लाई त्यस सम्पत्तिको उपभोग गरेवापत आवधिक रुपमा सेवा शुल्क वा भाडा वापत रकम भुक्तानी गर्ने दायित्व सिर्जना हुन्छ । संचालन पट्टा अन्तर्गत आपूर्ति गरिएको सम्पत्तिको सम्बन्धमा कर प्रयोजनको लागि कुनै करयोग्य वस्तु आपूर्ति भएको मानिदैन । यस्तो अवस्थामा सेवाको आपूर्ति भएको मानिन्छ । संचालन पट्टा अन्तर्गत आपूर्ति गरिएको सम्पत्तिको पट्टा दिने र लिने व्यक्तिहरुबीच स्वामित्वको अधिकार (Right to ownership) परिवर्तन भएको हुंदैन, नियन्त्रण वा भोग चलनको अधिकार (Right to

Possession) मात्र परिवर्तन भएको हुन्छ । यसरी हुने आपूर्ति बन्दोबस्तमा सम्पत्तिको मालिक (Lessor) लाई पट्टाधारक (Lessee) ले आवधिक रुपमा शर्तनामामा उल्लेख भए बमोजिमको सेवा शुल्क भुक्तानी गर्ने गर्दछ । यसरी सेवा शुल्कको रुपमा प्राप्त रकम बराबर सेवाको आपूर्ति भएको मानी मूल्य अभिवृद्धि करमा दर्ता भएको र अनुसूची १ मा उल्लेख नभएको भए सो पट्टा दिने (Lessor) ले कर असुल गर्नुपर्दछ । पट्टाधारक (Lessee) पनि मूल्य अभिवृद्धि करमा दर्ता भएको व्यक्ति भए ऐनको दफा १७ बमोजिम कर कट्टी दावी गर्न सक्दछ ।

कुनै अमुक सम्पत्ति मात्र संचालन पट्टा अन्तर्गत (Dry Lease) प्रयोग गर्न दिएको भए सोको सेवा शुल्क मात्र करयोग्य कारोबारको रुपमा मानी कर असुल गर्नु पर्दछ । तर अमुक सम्पत्तिको साथसाथै सोसंग सम्बन्धित अन्य सेवाहरु पनि संचालन पट्टा अन्तर्गत (Wet Lease) आपूर्ति भएको भए त्यस्तो सेवा शुल्कसमेतको एकमुष्ट रकममा मूल्य अभिवृद्धि कर आकर्षित हुन्छ । संचालन पट्टा अन्तर्गत आपूर्ति गरिएका सम्पत्तिहरुलाई यथावत वा चालु अवस्थामा राख्न आवधिक रुपमा गरिने मर्मत सम्भार आदिको खर्च यदि पट्टा दिने (Lessor) ले गरी सो वापतको रकम पट्टाधारक (Lessee) वाट प्राप्त गर्ने गरेमा सो मर्मत सम्भार खर्चमा समेत कर असुल गर्नुपर्दछ ।

४.१४ सफ्टवेयरको आपूर्ति:

विद्युतीय माध्यमबाट सफ्टवेयर आपूर्ति भएको अवस्थालाई सेवाको आपूर्ति मानिन्छ । तर सि.डी., डि.भि.डी., पेन ड्राइभ, वा यस्तै कुनै डाटा केरियर मार्फत आपूर्ति गरिएको भए त्यस्तो आपूर्तिलाई वस्तुको आपूर्ति मानिन्छ ।

धेरै उपभोक्ताले एकै पटकमा असीमित रुपमा उपभोग गर्न सक्ने गरी निर्माण गरिएको उत्पादनलाई स्ट्याण्डर्ड सफ्टवेयर मानिन्छ । स्ट्याण्डर्ड सफ्टवेयरसित अन्य विभिन्न प्रोग्राम तथा सपोर्ट मेटेरियल्सजस्ता सेवाहरु पनि आवद्ध भएको हुन सक्दछ । जस्तै: सफ्टवेयर जडान, संचालन निर्देशिका, मर्मत सम्भार सेवा आदि । स्ट्याण्डर्ड सफ्टवेयरको उदाहरणको रुपमा पी.सी सफ्टवेयर, पी.सी. होम सफ्टवेयर, कम्प्युटर गेम आदिलाई लिन सकिन्छ ।

स्ट्याण्डर्ड सफ्टवेयरको आपूर्तिलाई देहायको अवस्थामा सेवाको आपूर्ति मानिन्छ । यदि:

- क. खरिदकर्तालाई सफ्टवेयरको स्वामित्वको अधिकार हस्तान्तरण भएको छैन,
- ख. सफ्टवेयरको आपूर्ति हुंदा भौतिकरूपले हस्तान्तरण भएको देखिदैन (विद्युतीयमाध्यमबाट डाटा प्रसारण मात्र भएको हुन्छ), र
- ग. विक्रेता र क्रेताबीच सम्पन्न भएको सम्झौताको करार दायित्वमा सफ्टवेयर प्रयोग गर्ने अधिकार मात्र हस्तान्तरण भएको अवस्था हुन्छ ।

उपर्युक्त अवस्था बाहेक अन्य अवस्थामा स्ट्याण्डर्ड सफ्टवेयरको आपूर्तिलाई वस्तुको आपूर्ति मानिन्छ ।

४.१५ सेवाको आपूर्ति:

वस्तुको आपूर्ति भनी परिभाषित गरिएको बाहेक अन्य सबै आपूर्तिलाई सेवाको आपूर्ति मानिन्छ । यसै गरी वस्तुको उपयोग गर्ने अख्तियारीको हस्तान्तरणलाई समेत सेवाको आपूर्ति भनिन्छ । यसभित्र अमूर्त सम्पत्तिको हस्तान्तरण पनि समावेश हुन्छ । सामान्य अर्थमा सेवाको रूपमा स्वीकार गरिएका अन्य कार्यहरुभित्र बौद्धिक वा औद्योगिक सम्पत्ति अधिकार, लाईसेन्स, अन्य अमूर्त अधिकार र पट्टा आदि पर्दछन् । ऐनको दफा २ (च) ले सेवालार्ई देहाय बमोजिम परिभाषित गरेको छ ।

२(च): "सेवा" भन्नाले वस्तु बाहेकको जुनसुकै कुरा सम्भन्नु पर्छ ।

४.१६ वित्तीय सेवा आपूर्ति:

नेपाल राष्ट्र बैंकले वित्तीय सेवा भनी तोकेका बैंक तथा वित्तीय संस्थाहरुले गर्ने बचत संकलन र ऋण प्रवाहजस्ता सेवालार्ई वित्तीय सेवा भनिन्छ । मूल्य अभिवृद्धि कर ऐनमा यस्तो वित्तीय सेवामा कर छुट हुने व्यवस्था रहेको छ । तर बैंक तथा वित्तीय संस्थाहरुले प्रदान गर्ने अन्य सेवाहरुमा मूल्य अभिवृद्धि कर आकर्षित हुन्छ ।

वित्तीय सेवामा कर छुट गरिनुका पछाडि दुई वटा कारणहरु रहेको पाइन्छ । पहिलो, वित्तीय सेवा प्रदान गरेवापत वित्तीय संस्थाले के कति दस्तुर वा शुल्क लिन्छन् भन्ने तथ्य पहिचान गर्न कठिनाई हुन्छ, किनकी यस्तो दस्तुर वा शुल्क बैंकको ब्याजदर अन्तर (Interest Rate Spread) मा समाहित भएको हुन्छ । दोस्रो, यदि वित्तीय मध्यस्थता सेवा दस्तुर वा

शुल्कलाई छुट्याउन सकियो भने पनि यस्तो सेवा निक्षेपकर्ता तथा ऋणी दुबैलाई प्रदान गर्ने भएकाले कुन पक्षलाई कति सेवा प्रदान गरियो र कति सेवा शुल्क वा दस्तुर लाग्छ भन्ने बांडफांड गर्न निकै कठिनाई हुने गर्दछ । यही कठिनाईले गर्दा वित्तीय सेवालालाई कर छुट हुने सेवामा राख्ने प्रचलन रहेको छ ।

१७ मध्यस्थकर्ता (Intermediary):

व्यावसायिक विशिष्टकरणको कारणले गर्दा वस्तु तथा सेवाहरूको उत्पादन, बजारीकरण, एवम् बिक्री वितरण अलग अलग व्यक्ति वा निकायहरूले गर्ने गरेको पाइन्छ । वस्तुको उत्पादक वा बिक्रेता र अन्तिम उपभोक्ताको बीचमा बसी वस्तु तथा सेवा आपूर्ति गर्न सहयोगी वा कुनै माध्यमको भूमिका निर्वाह गर्ने व्यक्तिलाई मध्यस्थकर्ता भनिन्छ । यस्ता मध्यस्थकर्ताहरू उत्पादक वा बिक्रेता वा खरिदकर्ता वा उपभोक्ताको तर्फबाट खडा गरिएको हुन सक्छन् । मध्यस्थकर्ताले वस्तु वा सेवाको उत्पादक वा बिक्रेता वा खरिदकर्ता वा उपभोक्ताका बीचमा बसी वस्तु वा सेवाको आपूर्ति कार्यमा सहयोग गरे वापत सेवा शुल्क प्राप्त गर्दछ । यस्तो सेवा शुल्कमा मूल्य अभिवृद्धि कर आकर्षित हुन्छ ।

उदाहरण ४.१७

नेपाल टुथपेष्ट उद्योगले आफ्ना उत्पादनलाई बजारीकरण गर्ने जिम्मा नेपाल एडभरटाइजिंग कम्पनीलाई दिएको रहेछ । उद्योगले उत्पादन गरेका टुथपेष्टको बजारीकरण गरेवापत सो एडभरटाइजिंग कम्पनीले सेवा शुल्क प्राप्त गर्ने गरेको रहेछ । नेपाल एडभरटाइजिंग कम्पनी मूल्य अभिवृद्धि करमा दर्ता भएको कारणले ऐनको दफा ८(१) बमोजिम सेवा शुल्कमा १३ प्रतिशतका दरले मूल्य अभिवृद्धि कर असुल गर्नुपर्दछ ।

उदाहरण ४.१८

गुरांस मोटरसाइकल खरिद गर्ने ग्राहकलाई वारेण्टी समयभित्र गोर्खा कम्पनीको तर्फबाट निःशुल्क मर्मत सम्भार गर्ने गरेको रहेछ । मर्मत कार्यको लागि उक्त कम्पनीले नेपालका विभिन्न ठाउँमा खोलेका सेवा केन्द्रहरूलाई जिम्मा दिने गरेको रहेछ, र ती केन्द्रले पनि गोर्खा कम्पनीले तोकेको शर्त एवम् प्रक्रिया र मापदण्ड बमोजिम सेवा आपूर्ति गर्दछन् । यसरी सेवा आपूर्ति गरे वापत ती केन्द्रले गोर्खा कम्पनीबाट प्राप्त गर्ने सेवा शुल्कमा ऐनको दफा ५(१)(क) बमोजिम मूल्य अभिवृद्धि कर लाग्छ ।

कुनै आपूर्तिकर्ताले आफ्नो कारोबार गर्ने सिलसिलामा विभिन्न एक वा एकभन्दा बढी आधिकारिक एजेण्ट नियुक्त गर्ने गरेको पाइन्छ । ती आपूर्तिकर्ताले आधिकारिक एजेण्टहरुमाफत वस्तु तथा सेवा आपूर्ति गर्दछन् । त्यस्तो कारोबार ती एजेण्टहरुको आफ्नो स्वतन्त्र कारोबार नभई मूल आपूर्तिकर्ताबाट गरिएको आपूर्ति मानिन्छ । आपूर्तिकर्ता र उपभोक्ताबीच हुने वस्तु वा सेवाको खरिद बिक्री कारोबारमा त्यस्ता एजेण्टले आवश्यक विभिन्न प्रकारको सहयोग गर्दछन् । यस्तो सेवा आपूर्तिकर्ताकोतर्फबाट उपभोक्तालाई प्रदान गरिएको हुन्छ । आपूर्तिकर्ताकोतर्फबाट उपभोक्तालाई सेवा प्रदान गरेवापत आपूर्तिकर्ताबाट ती आधिकारिक एजेण्टहरुले कमिसन वा दस्तुर वा सेवा शुल्क प्राप्त गर्ने गर्दछन् । एजेण्टले यसरी सेवा प्रदान गरेवापत प्राप्त भएको कमिसन वा दस्तुर वा शूलक ऐनको दफा १२ बमोजिम करयोग्य सेवा वापतको प्रतिफल मानिन्छ । यसलाई देहायको उदाहरणबाट थप स्पष्ट गरिएको छ ।

उदाहरण ४.१९

मोहित इन्जिनियरिंगले इन्भर्टर बिक्री गर्ने गरेको रहेछ । इन्भर्टर बिक्री भएको एक वर्षसम्मको वारेण्टी पिरियडमा ५ पटकसम्म निःशुल्क सर्विसिंग गरिदिने व्यवस्था रहेछ । इन्भर्टर सर्विसिंग गरिदिने मोहित इन्जिनियरिंगले मुलुकभरिका १०० वटा विभिन्न सर्विस सेण्टरहरुलाई आधिकारिक एजेण्टको रूपमा नियुक्त गरेको रहेछ । ती सर्विस सेण्टरहरुले इन्भर्टर सर्विसिंग गरिदिने वापत प्रति इन्भर्टर रु. ३०० मोहित इन्जिनियरिंगबाट प्राप्त गर्ने सम्झौता गरेको रहेछ । ती सर्विस सेण्टरले मासिकरूपमा सेवा शुल्क दावी गर्नु पर्ने प्रबन्ध मिलाईको छ । वारेण्टी पिरियडभरि इन्भर्टर खरिद गर्ने ग्राहकहरुले ती तोकिएका सर्विस सेण्टरहरुबाट इन्भर्टरको सर्विसिंग गराएको खण्डमा शुल्क भुक्तानी गर्नु नपर्ने व्यवस्था रहेछ ।

मोहित इन्जिनियरिंगले नियुक्त गरेका ती १०० वटा सर्विस सेण्टरहरु सो इन्भर्टर बिक्रेता फर्मका एजेण्टको रूपमा कार्य गरेको मानिन्छ । इन्भर्टरको सर्विसिंग गरेर ती सर्विस सेण्टरहरुले इन्भर्टर खरिदकर्ताहरुलाई सेवा आपूर्ति गरेको देखिए तापनि त्यो सेवा मोहित इन्जिनियरिंगको तर्फबाट आपूर्ति गरिएको र सोवापत ती सर्विस सेण्टरहरुले मोहित इन्जिनियरिंगबाट सेवा शुल्क भुक्तानी प्राप्त गर्दछन् । एजेण्टको रूपमा सेवा आपूर्ति गर्ने

सर्विस सेण्टरहरूले प्राप्त गर्ने सेवा शुल्क ऐनको दफा १२ बमोजिम करयोग्य कारोबार मानिन्छ ।

४.१८ नाफा नकमाउने उद्देश्यले स्थापना भएका संस्था तथा व्यक्तिले गर्ने आपूर्ति:

नाफा नकमाउने उद्देश्यले स्थापना भएका सार्वजनिक प्रकृतिका सामाजिक, धार्मिक, शैक्षिक वा परोपकारी संस्थाले आफ्ना सदस्य तथा गैरसदस्यबीच कुनै विभेद नगरी मुनाफा प्राप्त नगरी वा भविष्यमा पनि मुनाफा प्राप्त गर्ने उद्देश्य नलिई समाज कल्याणको काम गर्दछन् । आयकर ऐनले मुनाफा आर्जन गर्ने व्यक्ति र मुनाफा आर्जन नगर्ने व्यक्ति भनी विभाजन गरेको भए तापनि मूल्य अभिवृद्धि कर ऐनले यस्तो विभाजन गरेको छैन । मूल्य अभिवृद्धि कर ऐनले कर लाग्ने कारोबार गर्ने व्यक्ति र कर छुट हुने कारोबार गर्ने व्यक्ति भनी विभाजन गरेको छ । नाफा नकमाउने उद्देश्यले स्थापना भएको र आयकर ऐन बमोजिम कर छुटको प्रमाणपत्र प्राप्त गरेको संघसंस्थाले पनि कहिले कांही मूल्य अभिवृद्धि कर लाग्ने र नलाग्ने कारोबार गरेको पाइन्छ । मूल्य अभिवृद्धि कर कारोबारमा लाग्ने कर भएकोले कर लाग्ने कारोबारमा संलग्न जो सुकै व्यक्ति भए तापनि मूल्य अभिवृद्धि कर प्रयोजनको लागि दर्ता भई आपूर्ति गर्नुपर्दछ । कर नलाग्ने कारोबारमा संलग्न भएको व्यक्ति वा निकाय मूल्य अभिवृद्धि कर प्रयोजनको लागि दर्ता हुन सक्दैन । नाफा नकमाउने उद्देश्य राखी स्थापना भएका संघसंस्थाहरूले कानुन बमोजिम तोकिएको थ्रेसहोल्डभन्दा बढीको मूल्य अभिवृद्धि कर लाग्ने कारोबार गरेको वा गर्ने अवस्था विद्यमान रहेको खण्डमा त्यस्तो संस्था मूल्य अभिवृद्धि करमा दर्ता हुनुपर्दछ । कर लाग्ने कारोबारमा संलग्न मुनाफा आर्जन गर्ने वा नगर्ने उद्देश्यको आधारमा मूल्य अभिवृद्धि कर लाग्ने वा नलाग्ने गरी विभेद गरिएमा यसले वस्तु तथा सेवाको आपूर्ति मूल्यमा भिन्नता हुने गर्दछ । मूल्य अभिवृद्धि कर तटस्थताको सिद्धान्तमा आधारित भएकोले कर लाग्ने कारोबार गर्ने जोसुकै व्यक्तिले गरे तापनि मूल्य अभिवृद्धि कर ऐन सबैलाई आकर्षित हुन्छ ।

उदाहरण ४.२०

कुनै एउटा धार्मिक संगठनले काठमाडौंको न्युरोडमा पूजा सामाग्री, धार्मिक अनुष्ठानमा प्रयोग हुने पोसाक एवम् अन्य कपडाहरूको व्यापार गर्ने गरेको रहेछ । उक्त संगठनको वार्षिक कारोबार रु. १ करोड रहेछ । धार्मिक संगठनले उक्त पसलबाट आर्जन हुने आयलाई सदस्यहरूबीचमा वितरण नगर्ने र उक्त संगठनको मुनाफा र सम्पत्तिलाई अन्य मठ

मन्दिरहरूको मर्मत र जिर्णोद्धार कार्यमा खर्च गर्ने उद्देश्य राखेको रहेछ । मुनाफा आर्जन गर्ने उद्देश्य नभएको हुंदा उक्त संगठन मूल्य अभिवृद्धि करमा दर्ता हुन नपर्ने दावी गरेछ । प्रस्तुत उदाहरणमा आपूर्तिकर्ता धार्मिक संगठन भए तापनि सो संगठनले पूजा सामग्री, पोसाक, र अन्य कपडाको कारोबार गर्ने गरेको र ती वस्तुहरू ऐनको अनुसूची १ बमोजिम कर छुट नहुने भएको हुंदा उक्त धार्मिक संगठनले बिक्री गर्ने उपर्युक्त वस्तु वा सेवामा मूल्य अभिवृद्धि कर ऐन आकर्षित हुन्छ । मुनाफा आर्जन गर्ने उद्देश्य नभए तापनि मूल्य अभिवृद्धि कर लाग्ने वस्तुको कारोबार गर्ने गरेको र करयोग्य कारोबार वार्षिक बीस लाखभन्दा बढी भएको हुंदा उक्त संगठनले मूल्य अभिवृद्धि कर प्रयोजनको लागि दर्ता भई कारोबार गर्नुपर्दछ ।

४.१९ सेवा र अन्तर्राष्ट्रिय सेवाको आपूर्ति स्थान (Place of Supply of Services/ International Services):

नेपालभित्र सेवाको आपूर्ति भएको अवस्थामा मात्र कर तिर्नु पर्ने दायित्व सिर्जना हुन्छ । कर छुट हुने भनी स्पष्टरूपले किटान गरेको सेवा आपूर्ति बाहेक सबै सेवामा ऐनको दफा ५(१) बमोजिम मूल्य अभिवृद्धि कर आकर्षित हुन्छ । नेपालमा व्यवसाय गरेको वा सेवा प्रवाह गर्न कुनै स्थायी संरचना निर्माण गरेको व्यक्तिले नेपालभित्र कुनै करयोग्य सेवा आपूर्ति गर्दछ भने सोही स्थानलाई आपूर्तिको स्थान मानिन्छ । नेपालमा दर्ता नभई बाहिरबाटै सेवा आपूर्ति गरेको भए पनि उसको स्थायी बसोबासको ठेगाना नेपालमा छ र अधिकांश समय नेपालमा बसोबास गर्दछ भने आपूर्तिको स्थान नेपालभित्र रहेको मान्नु पर्छ । नेपालभित्र व्यवसाय स्थापना गरेको वा स्थायी संरचना निर्माण गरेको भन्ने विषय सोसंग सम्बन्धित तथ्य र प्रमाणको आधारमा निर्धारण गरिन्छ । यस सम्बन्धमा व्यक्तिले सेवा आपूर्ति गर्ने सिलसिलामा करार सम्झौता गरेको वा सेवा आपूर्ति गर्ने प्रयोजनको लागि आफ्नै नामबाट विज्ञापन वा अन्य प्रबर्द्धनात्मक कार्य गर्दछ वा आफ्नै कार्यालय स्थापना गरी सोमार्फत कारोबार संचालन गरेको छ वा छैन भन्ने कुराले पनि स्थायी संरचनाको यकिन गर्न मार्गदर्शन गर्दछ । यसै गरी नेपालमा दर्ता नभएको कुनै विदेशी सेवाप्रदायकले नेपालभित्र कुनै कर लाग्ने सेवा आपूर्ति गरेमा भुक्तानी गर्ने व्यक्तिले मूल्य अभिवृद्धि कर दाखिला गर्नु पर्ने व्यवस्था पनि रहेको छ ।

परिच्छेद ५

करलाग्ने मूल्य

कर लाग्ने मूल्य कर दायित्व सिर्जना गर्ने मुख्य आधार हो । कर लाग्ने मूल्यमा करको दरले गणना गरी कर दायित्व यकिन गरिन्छ । मूल्यको आधारमा करारोपण गर्ने पद्धतिमा वस्तु वा सेवाको कारोबार मूल्य निर्धारण गर्न कानूनले स्पष्ट व्यवस्था गरेको हुन्छ । मूल्य अभिवृद्धि कर ऐन, २०५२ को दफा १२ ले अन्यथा व्यवस्था भएकोमा बाहेक नगद मात्र प्रतिफल भएको अवस्थामा आपूर्तिकर्ताले प्राप्तसँग लिएको मूल्य मात्र कर लाग्ने मूल्य हुने भनी परिभाषित गरेको छ । वस्तु वा सेवाको उत्पादनदेखि उपभोगसम्मको चरणमा लागत मूल्य, संचालन खर्च, ढुवानी भाडा, बीमा प्रिमियम, सेवा शुल्क, दस्तुर, व्यवसायिक मुनाफा आदिको कारणले मूल्य अभिवृद्धि भई रहने हुंदा वस्तु वा सेवा वितरणका प्रत्येक चरणमा कर लाग्ने मूल्य पनि परिवर्तन भइरहन्छ ।

५.१ कर लाग्ने मूल्यमा समावेश हुने रकमहरु:

कर लाग्ने मूल्यमा प्रचलित करको दरले मूल्य अभिवृद्धि कर गणना गरिन्छ । ऐनको दफा १२ ले कर लाग्ने मूल्यको सम्बन्धमा व्यवस्था गरेको छ । यस मूल्यमा वस्तु वा सेवाको उत्पादन लागत वा पैठारी मूल्य वा खरिद मूल्यका अतिरिक्त मूल्य अभिवृद्धि गर्ने विभिन्न लागतहरु जस्तै: आपूर्तिकर्ताले व्यहोरेको ढुवानी भाडा, बीमा प्रिमियम, वितरण सम्बन्धी अन्य खर्चहरु, नाफाको रकम, अन्तःशुल्क, भन्सार महसुल, स्वामित्व शुल्क र वस्तु तथा सेवा प्राप्त गर्ने सन्दर्भमा भुक्तानी गर्नु पर्ने अन्य त्यस्तै किसिमका कर तथा खर्च रकम समावेश गर्नुपर्दछ ।

यस सम्बन्धमा ऐनको दफा १२ को उपदफा (१) मा देहाय बमोजिमको व्यवस्था रहेको छ:

दफा १२.(१) : यस ऐनमा अन्यथा व्यवस्था भएकोमा बाहेक नगद मात्र प्रतिफल भएको अवस्थामा आपूर्तिकर्ताले प्राप्तसँग लिएको मूल्य मात्र कर लाग्ने मूल्य हुनेछ ।

(२): कर लाग्ने मूल्यमा देहायका रकमहरु समावेश हुनेछन् :

(क) कारोवारको सिलसिलामा आपूर्तिकर्ताले व्यहोरेको ढुवानी र वितरणसम्बन्धी खर्चहरु र नाफाको रकम,

(ख) यस ऐन बमोजिमको कर बाहेक अन्तःशुल्क, स्वामित्व शुल्क र अन्य कर रकम ।

स्पष्टीकरण: यस खण्डको प्रयोजनको लागि “अन्य कर रकम” भन्नाले सालबसाली आर्थिक ऐनले तोकिएको बमोजिम लाग्ने महशुल, दस्तुर र शुल्क सम्भन्धि पर्छ ।

५.२ कर लाग्ने मूल्यमा समावेश नहुने रकमहरू:

कर लाग्ने मूल्य कानूनले व्यवस्थित गरेको मूल्य हो । मूल्य अभिवृद्धि कर ऐनको दफा १२ ले कुन कुन लागत वा खर्चलाई कर लाग्ने मूल्य गणना गर्दा समावेश गर्ने र कुन कुन खर्चहरूलाई समावेश नगर्ने भन्ने विषयमा व्यवस्था गरेको छ । विक्रेताले विक्री प्रवर्द्धन गर्न विभिन्न स्वरूपमा व्यापारिक छुट वा कमिसन दिने गर्दछन् । वस्तु वा सेवा विक्री वा हस्तान्तरण गर्दाका बखत विक्रेताले क्रेतालाई प्रदान गरेका परिमाणात्मक छुट वा व्यापारिक छुट वा कमिसनलाई करयोग्य मूल्यमा समावेश गर्नुपर्दैन ।

ऐनको दफा १२ को उपदफा (३) मा देहायबमोजिमको व्यवस्था रहेको छ:

दफा १२ (३): वस्तु वा सेवा आपूर्ति गर्दा मूल्यमा दिइएको डिस्काउण्ट, कमिसन वा यस्तै अन्य व्यापारिक छुटको रकमलाई कर लाग्ने मूल्यमा समावेश गरिने छैन ।

उदाहरण ५.१

अम्बे नुडल्स भन्ने एक उद्योगले आफ्नो उत्पादन नगदमा विक्री गर्दा विक्री मूल्यको ५ प्रतिशतले डिस्काउण्ट दिने नीति सार्वजनिक गरेको रहेछ । साथै तत्काल वा थोरै समय भित्र भुक्तानी गर्ने गरी खरिद गर्ने व्यक्तिलाई थप ५ प्रतिशत कमिसन पनि दिने व्यवस्था गरेको रहेछ । यस्तो अवस्थामा उद्योगले कर विजक जारी गर्दा कै अवस्थामा डिस्काउण्ट वा कमिसन बापतको रकमलाई घटाई बाँकी हुने रकममा मात्र मूल्य अभिवृद्धि कर असुल गर्नु पर्ने हुन्छ । कारोबार भएपछि अन्य कुनै नगद छुटलगायत अन्य कुनै योजना (Scheme)को कारणबाट घटी प्राप्त गर्ने रकममा मूल्य अभिवृद्धि कर समायोजन गर्न मिल्दैन ।

विक्री प्रवर्द्धनको लागि विक्री पश्चात पनि विभिन्न बोनस वा कमिसन दिने गरिन्छ । निश्चित सर्त वा मापदण्ड पूरा गरेपश्चात् खरिदकर्तालाई भविष्यमा प्रदान गरिने यस्ता बोनस वा कमिसनलाई विजक जारी गर्दाको समयमा पूर्वानुमान गरी करलाग्ने मूल्यमा घटाउन सकिदैन । यस्तो भुक्तानीलाई विक्रेताको विक्री प्रवर्द्धन सम्बद्ध खर्च मानिने हुंदा

खरिदकर्तालाई बिक्री पश्चात् प्रदान गरिने यस्तो भुक्तानीमा मूल्य अभिवृद्धि कर आकर्षित हुँदैन । तर उत्पादक वा सेवाप्रदायक व्यक्तिले निर्धारण गरेको उपभोक्ता मूल्यमा वस्तु वा सेवा बिक्री गर्ने र सो वापत निश्चित रकम (सेवा शुल्क) प्राप्त गरी सेवा प्रदान गर्ने व्यक्तिले उत्पादक वा सेवाप्रदायकसंग दावी गर्ने यस्तो सेवा शुल्कमा भने मूल्य अभिवृद्धि कर आकर्षित हुन्छ ।

उदाहरण ५.२

कुनै दूरसंचार कम्पनीले मोबाइलको रिचार्ज कार्ड बिक्री गर्दा रिचार्ज कार्डमा अंकित मूल्यमा नै उपभोक्तालाई बिक्री गर्ने सर्तमा विभिन्न मध्यस्थकर्ता वा एजेण्टलाई नियुक्त गरेको रहेछ । यसरी नियुक्त गरिएका मध्यस्थकर्ता वा एजेण्टले रिचार्ज कार्ड बिक्री गरेवापत प्राप्त गर्ने रकममा ५ प्रतिशतले सेवा शुल्क प्राप्त गर्ने व्यवस्था रहेछ । यस अवस्थामा मध्यस्थकर्ता वा एजेण्टले दूरसंचार कम्पनीबाट प्राप्त गर्ने रकम (सेवा शुल्क)मा त्यस्ता मध्यस्थकर्ता वा एजेण्टले कर विजक जारी गरी दूरसंचार कम्पनीबाट मूल्य अभिवृद्धि कर समेत असुल गर्नुपर्दछ ।

५.३. पैठारी गर्दा कायम गरिने कारोबार मूल्य:

पैठारी गरिएको वस्तुको कर लाग्ने मूल्य कायम गरिंदा भंसार प्रयोजनका लागि पैठारी हुने मालवस्तुको मूल्यमा ढुवानी भाडा, बीमा, एजेण्ट र अन्य व्यक्तिको कमिसन आदि जोडी कायम हुने मूल्यमा मूल्य अभिवृद्धि कर बाहेक भंसार महसुल लगायत प्रचलित कानून बमोजिमका अन्य महसुल तथा कर जोडी कायम हुने कुल मूल्यलाई मूल्य अभिवृद्धि कर प्रयोजनको लागि कर लाग्ने मूल्य मानिन्छ ।

ऐनको दफा १२ को उपदफा (५) मा देहायबमोजिमको व्यवस्था रहेको छ:

दफा १२(५): यस ऐनमा अन्यथा व्यवस्था भएकोमा बाहेक आयात गरेको वस्तुको कर लाग्ने मूल्य कायम गर्दा मूल्य अभिवृद्धि कर बाहेक ढुवानी, बीमा, एजेण्ट र अन्य व्यक्तिहरुको कमिसन आदिसमेतको पैठारी मूल्य, पैठारी महसुल, समीकारक महसुल, पैठारीमा लाग्ने अन्य कुनै कर भए सो समेत जोडी कर लाग्ने मूल्य कायम गरिनेछ ।

उदाहरण ५.३

मोहित स्टोरले भारतबाट गाडीका टायर पैठारी गरी स्थानीय बजारमा आपूर्ति गर्ने गरेको रहेछ । टायर करयोग्य वस्तु भएकाले टायरको खरिद मूल्य, भन्सार बिन्दूसम्म टायर ल्याउँदा लाग्ने सम्पूर्ण खर्चहरू, भन्सार महसुल, अन्य शुल्क, दस्तुर आदि जोडी कायम हुने कारोबार मूल्यमा सम्बन्धित भन्सार कार्यालयले १३ प्रतिशतका दरले मूल्य अभिवृद्धि कर असुल गर्दछ ।

मोहित स्टोरले उक्त टायर भन्सारबिन्दूबाट आफ्नो कारोबारस्थानसम्म ल्याउँदा लाग्ने भाडा भरोट, टायर लोडअनलोड तथा भण्डारण गर्दा लाग्ने फुटकर खर्च, गोदामको भाडालगायत कार्यालय शिरोभार लागत, बैंक ऋणको व्याज तथा केही मुनाफा आदि जोडी कर लाग्ने मुल्य कायम गर्दछ ।

५.४ अस्थायी आयात गर्दा कायम गरिने कारोबार मूल्य:

निश्चित उद्देश्य पूरा भएपछि फिर्ता हुने सर्तमा विशेष प्रकृतिका माल वा वस्तुहरू कहिलेकाही विदेशबाट नेपालमा अस्थायीरूपमा पैठारी गरिन्छ । वैदेशिक सहयोगमा संचालित ठूला आयोजना संचालन गर्न आवश्यक पर्ने मेसिनरी, उपकरण, सवारी साधनहरू आयोजना समाप्त भएपश्चात् विदेशमा फिर्ता लाने सर्तमा पैठारी गर्ने गरिन्छन् । यसैगरी व्यापार मेला, प्रदर्शनी आदिको लागि विदेशबाट विभिन्न वस्तु तथा उपकरणहरू पनि अस्थायी रूपमा पैठारी गर्ने गरिन्छ । अस्थायी पैठारीमा ती माल वा वस्तुको स्वामित्व नेपालमा हस्तान्तरण भएको हुँदैन, सो माल वस्तुलाई विशेष प्रयोजनको लागि निश्चित अवधिसम्म नेपालमा राखी सेवा उपभोग गर्ने र सो प्रयोजन समाप्त भएपश्चात् पूनः सोही मुलुकमा फिर्ता लैजाने सर्तमा पैठारी गरिएको हुन्छ । यस्तो अस्थायी प्रकृतिको पैठारीमा माल वस्तुहरूको अनुमानित मूल्य कायम गरी सो मूल्यमा मूल्य अभिवृद्धि कर वापतको रकम धरौटीमा राखी पैठारी गर्न दिने व्यवस्था गरिएको छ । सो वस्तु नेपालबाट फिर्ता भएपछि यसरी राखिएको धरौटी फिर्ता गरिन्छ । अस्थायीरूपमा पैठारी गरिएका वस्तुहरू नेपालमा विक्री वा हस्तान्तरण भएमा वा फिर्ता नलगेमा उक्त वस्तुमा मूल्य अभिवृद्धि कर असुल गर्नुपर्दछ । यस सम्बन्धमा नियमावलीको नियम ४९ को उपनियम (१) मा देहायबमोजिमको व्यवस्था रहेको छ:

नियम ४९(१): भन्सार महसुल नलाग्ने गरी पछि फिर्ता हुने सर्तमा आयात भएका वस्तुहरूमा भन्सारले कायम गरेको अनुमानित मूल्यका आधारमा पछि माल वा वस्तु फिर्ता भएपछि धरौटी रकम फिर्ता हुने गरी लाग्ने कर वापत धरौटी लिई आयात गर्न अनुमति दिइनेछ ।

कुनै सम्पत्ति अस्थायी पैठारी गरिएको अवस्थामा उक्त सम्पत्तिको अस्थायी पैठारीमा एकमुष्ट भन्सार महसुल वा अन्य महसुल लाग्ने व्यवस्था रहेको भएमा महसुल भुक्तानीको आधारमा मूल्य अभिवृद्धि कर असुल गर्नु पर्ने व्यवस्था नियमावलीको नियम ४९ को उपनियम (२) मा रहेको छ ।

नियम ४९(२): अस्थायी आयात महसुल लाग्ने गरी अस्थायी रूपमा आयात भएका माल वा वस्तुमा महसुलमै कर लाग्नेछ ।

५.५ निकासी फिर्ता गर्दा कायम गरिने कारोबार मूल्य:

नेपालभिन्न उत्पादन भएको वा तयार भएको मालवस्तुहरू निकासीको प्रक्रिया पूरा भइसकेपछि वा विदेशमा पुगिसकेपछि सम्बन्धित पार्टीले व्यवसायिकरूपले प्रयोग गर्न नसक्ने अवस्थाको कारणबाट उक्त वस्तु लिन अस्वीकार गर्न सक्दछ । साथै अन्य कुनै कारणले त्यस्ता वस्तुहरू सम्बन्धित पार्टीलाई हस्तान्तरण नगरी फिर्ता ल्याउनु पर्ने अवस्था सिर्जना हुन सक्दछ । यस सम्बन्धमा परिच्छेद ४ मा पनि व्याख्या गरिएको छ । यस्तो अवस्थामा वा अन्य कारणले गर्दा एक पटक निकासी भएको माल वस्तु पुनः पैठारी गर्नु पर्ने अवस्था सिर्जना हुन सक्दछ । यसरी एक पटक निकासी भएका माल वस्तु पुनः पैठारी गरी ३ महिनाभिन्न पुनः निकासी गर्ने घोषणा गरेमा यसरी फिर्ता ल्याउँदाका बखत भन्सार कार्यालयले मूल्य अभिवृद्धि कर गणना गरी धरौटीमा राखी पैठारी गर्ने अनुमति दिन सक्दछ र त्यस्तो मालवस्तु पुनः निकासी भएपछि उक्त धरौटी फिर्ता दिनुपर्दछ । यसरी धरौटीमा राखिएको र फिर्ता गरिएको रकमको विवरण सम्बन्धित भन्सार कार्यालयले आन्तरिक राजस्व विभागमा दिनु पर्दछ । यस सम्बन्धमा ऐनमा देहाय बमोजिमको व्यवस्था गरिएको छ:

दफा २८.(१क) : नेपालभिन्न उत्पादन भएको वा तयार भएको मालवस्तुहरू भन्सार कार्यालयबाट निकासीको प्रक्रिया पूरा भइसकेपछि वा विदेशमा पुगिसकेपछि सम्बन्धित

पार्टीले लिन अस्वीकार गरी वा अन्य कारणले पुनः पैठारी गरी ल्याई सोही मालवस्तु पैठारी भएको ३ महिनाभित्र निकासी गर्ने भएमा यसरी फिर्ता ल्याउँदाको बखत लाग्ने मूल्य अभिवृद्धि कर धरौटीमा राखी छाड्न सकिनेछ र त्यस्तो मालवस्तु पुनः निकासीभएपछि उक्त धरौटी फिर्ता दिइने छ । यसरी धरौटीमा राखिएको र फिर्ता गरिएको रकमको विवरण सम्बन्धित भन्सार कार्यालयले आन्तरिक राजस्व विभागमा दिनु पर्नेछ ।

यसरी पैठारी हुन आएको माल वस्तुको कर प्रयोजनको लागि मूल्य कायम गर्दा सो वस्तुको निकासी मूल्यमा सो वस्तु निकासी भएपश्चात् बिक्रेताले व्यहोरेका सम्पूर्ण खर्चहरु समावेश गरी कायम गर्नुपर्दछ ।

५.६ पुनः पैठारी गर्दा कायम गरिने कारोबार मूल्यः

कुनै कर लाग्ने वस्तु जस्तैः मेशिन, उपकरण आदि नेपालमा मर्मत सम्भार गर्न नसकिने अवस्थामा उक्त वस्तु विदेश लगी मर्मत सम्भार गरी पुनः स्वदेशमा फिर्ता ल्याउनु पर्दछ । वस्तुहरुको समान्य मर्मत सम्भार मात्र नभई कहिलेकाही उक्त वस्तुको मुल स्वरुप, आकार गुणस्तर वा मूल्यमा नै परिवर्तन हुने गरी परिवर्तन भएको हुन सक्दछ । यस्तो अवस्थामा ती वस्तुको मर्मत, सम्भार एवम् सुधारमा भएको सम्पूर्ण खर्चलाई कर लाग्ने मूल्य कायम गरी मूल्य अभिवृद्धि कर संकलन गर्नुपर्दछ ।

उदाहरण ५.४

रु. १० लाख पर्ने एउटा मेशिन नेपालमा मर्मत गर्न संभव नभई विदेश लगिएको रहेछ र सो मर्मत गर्दा विदेशमा रु. ५० हजार खर्च भएको रहेछ । सो मेशिन रु. १० लाखमा खरिद गर्दा तिरेको कर दफा १७ बमोजिम कर कट्टी दावी गरिसकेको छ । उक्त मेशिन विदेशबाट मर्मत गरी पुनः पैठारी गर्दा भन्सार कार्यालयले मर्मत खर्च रु.५० हजारलाई कर लाग्ने मूल्य कायम गरी सो मूल्यमा १३ प्रतिशतका दरले मूल्य अभिवृद्धि कर संकलन गर्नुपर्दछ ।

५.७ नमूनाको कारोबार मूल्यः

व्यवसायिक प्रतिष्ठानहरुले नमूनालाई व्यवसाय प्रवर्द्धनको माध्यम मान्दछन् । नयां वस्तुको उत्पादन गर्दा होस् वा पुरानै वस्तुमा समसामयिक रुपान्तरण वा गुणस्तरमा सुधार गरी बिक्री प्रवर्द्धन गर्न विभिन्न बिक्रेताहरुलाई ती वस्तुको नमूनाहरु निःशुल्क रुपमा वितरण गर्ने

गर्दछन् । नमूनाको रुपमा वितरण गरिने यस्ता वस्तुको बाहिरी भागमा स्पष्टरूपले देखिने गरी नमूना भनी उल्लेख गरिएको हुनुपर्दछ । नमूनाको रुपमा वितरण गरिने वस्तुमा करदाताले कुनै किसिमको प्रतिफल लिई बिक्री, विनिमय, हस्तान्तरण गरेको हुनुहुँदैन । नमूनाको रुपमा यसरी वितरण गरिने वस्तुमा मूल्य अभिवृद्धि कर आकर्षित हुँदैन । यसरी नमूनाको रुपमा वितरण गरिएका वस्तुको सम्बन्धमा कर विजक जारी गरी सो कर विजकमा नमूनाको रुपमा वितरण गरिएको भन्ने उल्लेख गरी यस्ता वस्तुको उत्पादन तथा वितरणको अभिलेख अद्यावधिक राख्नुपर्दछ । बिक्री प्रवर्द्धनको लागि वितरण गर्ने करदाता र नमूनाको रुपमा प्राप्त गर्ने करदाता दुबै पक्षले नमूनाको रुपमा प्रयोग भएका वस्तुको अभिलेख अद्यावधिक राख्नुपर्दछ । नमूनाको रुपमा प्राप्त गर्ने व्यक्तिले उक्त वस्तु अन्य कुनै व्यक्तिबाट प्रतिफल लिई बिक्री, विनिमय वा हस्तान्तरण गर्नुहुँदैन । प्रतिफल लिई बिक्री गरेमा मूल्य अभिवृद्धि कर आकर्षित हुन्छ । मूल्य अभिवृद्धि कर नियमावली, २०५३ को नियम २४ मा देहायबमोजिमको व्यवस्था गरिएको छः

नियम २४: नियम २३ मा उल्लिखित अभिलेखहरूका अतिरिक्त दर्ता भएको व्यक्तिले कारोबारसंग सम्बन्धित देहायका विवरणहरू समेत राख्नु पर्नेछः

(क) व्यवसाय प्रवर्द्धनको लागि नमूनाको रुपमा प्राप्त भएका तथा वितरण गरिएको वस्तुको विवरण ।

(ख) बिनामूल्य प्राप्त भएका तथा वितरण गरिएका वस्तुको विवरण ।

५.८ उपहारको कारोबार मूल्यः

व्यवसायिक प्रतिष्ठानहरूले व्यवसाय प्रवर्द्धन गर्ने सिलसिलामा आफ्ना उत्पादन तथा बिक्री वितरण गर्ने वस्तुहरू उपहारको रुपमा वितरण गर्ने गर्दछन् । व्यवसायिक प्रवर्द्धनको लागि देहाय बमोजिम उपहार वितरण गरेको पाइन्छः

(क) जुन वस्तु बिक्री गरेको हो सोही वस्तुको केही थप संख्या दिने,

(ख) एउटा वस्तुको कारोबार गर्ने व्यक्तिले अन्य प्रकृतिका वस्तु उपहारको रुपमा वितरण गर्ने,

- (ग) वस्तु बिक्री गर्दा कुपन समेत वितरण गर्ने र सो कुपनमा परेको उपहार (वस्तु वा नगद) क्रेतालाई तत्काल उपलब्ध गराउने,
- (घ) वस्तु बिक्री गर्दा कुपन समेत दिई सो कुपनलाई चिठ्ठाको रूपमा व्यवहार गरी सो बमोजिमको वस्तु कुनै निश्चित समयपछि हस्तान्तरण गर्ने,
- (ङ) वस्तु बिक्री गर्दा सो वस्तुभित्रै नगद वा नगदसरहको वस्तु वा सोको कुपन राखी बिक्री गर्ने र उपभोक्ताले सो कुपन फिर्ता गरेपछि सो बराबरको वस्तु वा नगद प्राप्त गर्ने अवस्था,
- (च) निश्चित समयभित्र कुनै निश्चित परिमाण बिक्री गरेमा उत्पादक वा बितरकले आफ्नो डिलर एजेण्ट वा खुद्रा बिक्रेतालाई कुनै निश्चित वस्तु वा रकम उपहारको रूपमा उपलब्ध गराउने, वा
- (छ) कुनै उत्पादक वा सेवा प्रदायकले आफ्नो व्यवसाय प्रबर्द्धनमा विभिन्न सुविधा तेस्रो पक्षमार्फत उपलब्ध गराउने अवस्थामा ।

माथि खण्ड (क) मा उल्लेख भएको अवस्थामा जुन वस्तु बिक्री गरेको हो सोही वस्तुको केही थप संख्या दिएको हुन्छ । यस्तो अवस्थामा उक्त वस्तु दर्ता नभएका व्यक्ति वा अन्तिम उपभोक्ताले प्राप्त गरेको भएमा त्यस्ता उपभोक्ताबाट कर असुल गर्न नपर्ने, तर यस्तो उपहार दर्तावाल व्यक्तिले प्राप्त गरेको भएमा दर्तावाल व्यक्तिहरुबीच भएको यस्तो कारोबारमा मूल्य अभिवृद्धि कर असुल नगरी उपहारस्वरूप दिइएको वस्तुको अभिलेख दुबै पक्षले राख्नु पर्नेछ । उपहार पाउने दर्तावाल व्यक्तिले उपहारस्वरूप प्राप्त भएका ती कर लाग्ने वस्तु भए सो वस्तुहरु बिक्री गर्दा कर असुल गर्नुपर्नेछ ।

माथि खण्ड (ख) मा उल्लेख भए जस्तै एउटा वस्तुको कारोबार गर्ने व्यक्तिले अन्य प्रकृतिका वस्तु उपहारको रूपमा वितरण गरेको अवस्थामा बिक्री भएको वस्तु र उपहारको रूपमा दिइने वस्तु पनि साथसाथै हस्तान्तरण भएको भए दर्ता नभएको व्यक्ति वा अन्तिम उपभोक्तालाई उपहारको रूपमा दिइएको त्यस्तो वस्तुमा कर असुल गर्नुपर्दैन । तर यस्तो उपहार दर्तावाल व्यक्तिले प्राप्त गरेको भएमा दर्तावाल व्यक्तिहरुबीच भएको यस्तो कारोबारमा मूल्य अभिवृद्धि कर असुल नगरी उपहारस्वरूप दिइएको वस्तुको अभिलेख दुबै

पक्षले राखनुपर्नेछ । उपहार पाउने दर्तावाल व्यक्तिले उपहारस्वरूप प्राप्त भएको वस्तुहरु कर लाग्ने वस्तु भए सो बिक्री गर्दा कर असुल गर्नुपर्नेछ ।

माथि खण्ड (ग) मा उल्लेख भए जस्तै वस्तु बिक्री गर्दा कुपन समेत वितरण गर्ने र सो कुपनमा उपहारस्वरूप वस्तु रहेको खण्डमा उपर्युक्त खण्ड (क) बमोजिम कर आकर्षित हुनेछ । तर कुपनमा नगद उपहार प्राप्त भएमा र सो नगद रकम कर लाग्ने मूल्यबाट घटाई डिष्काउण्टको रूपमा कर बिजकमा उल्लेख गर्नुपर्दछ ।

माथि खण्ड (घ) मा उल्लेख भए जस्तै वस्तु बिक्री गर्दा कुपन समेत दिई सो कुपनलाई चिठ्ठाको रूपमा व्यवहार गरी सो बमोजिमको वस्तु कुनै निश्चित समयछि हस्तान्तरण गरिएको अवस्थामा त्यस्तो वस्तु प्राप्त गर्ने व्यक्तिले मूल्य अभिवृद्धि कर तिर्नु पर्दैन ।

माथि खण्ड (ङ) मा उल्लेख भए जस्तै वस्तु बिक्री गर्दा सो वस्तुभित्रै नगद वा नगदसरहको वस्तु वा सोको कुपन राखी बिक्री गर्ने र उपभोक्ताले सो कुपन फिर्ता गरेपछि सो बराबरको वस्तु वा नगद प्राप्त गर्ने अवस्था भएमा साविकको कर बिजकमा छुटको रूपमा व्यवहार गरी मूल्य समायोजन गर्न पाइदैन ।

माथि खण्ड (च) मा उल्लेख भए जस्तै निश्चित समयभित्र कुनै निश्चित परिमाण बिक्री गरेमा उत्पादक वा बितरकले आफ्नो डिलर एजेण्ट वा खुद्रा बिक्रेतालाई कुनै निश्चित वस्तु वा सेवा उपहारको रूपमा उपलब्ध गराएको अवस्थामा त्यस्तो कर लाग्ने वस्तु वा सेवा हस्तान्तरण हुंदा वस्तुको बजार मूल्यमा मूल्य अभिवृद्धि कर असुल गर्नुपर्दछ ।

माथि खण्ड (छ) मा उल्लेख भए जस्तै कुनै उत्पादक वा सेवा प्रदायकले आफ्नो व्यवसाय प्रबर्द्धनमा विभिन्न सुविधाहरु तेस्रो पक्षमार्फत उपलब्ध गराएमा तेस्रो पक्षले उपलब्ध गराएको सुविधा वापतको रकममा उत्पादक वा सेवा प्रदायकबाट मूल्य अभिवृद्धि कर असुल गर्नुपर्दछ । जस्तै: कुनै एयरलायन्सले आफ्नो सेवा उपभोग गर्ने दुई जना ग्राहकलाई ठमेलको कुनै दर्तावाल रेष्टुरेण्टमा एक सांभ्र डिनरको व्यवस्था गरेको छ भने उक्त रेष्टुरेण्टले ती ग्राहकलाई उपलब्ध गराएको डिनर वापतको बिजक सो एयरलायन्सको नाउंमा जारी गरी कर असुल गर्नुपर्नेछ । यदि सो एयरलायन्सले दुई जनालाई निजहरुले उपभोग गरेको खाना तथा पेय पदार्थमा ४० प्रतिशतले छुट दिएको अवस्थामा उक्त ४० प्रतिशत वापतको रकमको बिजक एयरलायन्सको नाउंमा जारी गर्नुपर्नेछ । बांकी ६० प्रतिशत बराबरको रकमको बिजक सम्बन्धित उपभोक्ता वा सेवाग्राहीको नाउंमा जारी गर्नु

पर्नेछ । यसैगरी उक्त एयरलायन्सले जारी गरेको सुविधा कार्ड (Privilege Card) बाट नयांसडकस्थित रेडिमेड सेन्टरबाट खरिद गरेको करयोग्य सामानमा २० प्रतिशत छुट प्राप्त गरेको रहेछ भने सो रेडिमेडले कार्डधारकलाई उपलब्ध गराएको उक्त छुट रकम बापत एयरलाइन्सबाट कुनै रकम प्राप्त गरेको वा कुनै खर्च शोधभर्ना प्राप्त गरेको भएमा सो रकममा मूल्य अभिवृद्धि कर एयरलायन्सबाट असुल गर्नुपर्नेछ ।

उपहारको रूपमा वितरण गरिने वस्तु वा नगदको दर्तावाल बिक्रेता तथा खरिदकर्ता दुबैले उपहार दिए लिएको विवरणको अभिलेख अद्यावधिक राख्नुपर्नेछ । साथै सो उपहारसम्बन्धी जानकारी सबैले प्राप्त गर्ने गरी सूचना जारी गरेको हुनुपर्दछ । यस्ता उपहार योजनाको जानकारी कारोबार हुनुपूर्व भएको हुनुपर्दछ ।

५.८ कर लाग्ने मूल्य समायोजन:

वस्तु वा सेवा बिक्री भई बिजक जारी गरिसकेपश्चात् कहिलेकाही ती वस्तु वा सेवाको कर लाग्ने मूल्य र कर रकममा समायोजन गर्नु पर्ने अवस्था सिर्जना हुन्छ । बिक्री भई सकेका वस्तुमा कुनै प्राविधिक त्रुटि देखिएमा खरिदकर्ताले सो वस्तु फिर्ता गरेको पाइन्छ । यसैगरी अर्डर गरे बमोजिमको स्पेसिफिकेसन, मात्रा, गुणस्तर एवम् समयभित्र वस्तु आपूर्ति नभएको कारणले पनि कहिलेकांही आपूर्ति गरिएका वस्तुको सबै वा आंशिक परिमाण बिक्रेतालाई फिर्ता गर्ने गरेको पाइन्छ । यस्तो अवस्थामा खरिदकर्ताले वस्तु सम्बन्धित बिक्रेतालाई फिर्ता गरेमा उक्त वस्तुको कर लाग्ने मूल्यमा समायोजन गर्नुपर्दछ । यसरी कारोबार मूल्यमा समायोजन गर्न डेबिट नोट र क्रेडिट नोटको प्रयोग गर्नुपर्दछ । एकपटक बिक्री भई सकेको वस्तु फिर्ता भएको अवस्थामा बिक्रेताले क्रेडिट नोट जारी गर्नुपर्दछ भने खरिदकर्ताले डेबिट नोटको माध्यमबाट कर समायोजन गर्नुपर्दछ । साथै यसरी फिर्ता लिने दिने दुबै पक्षले बिक्री फिर्ताको परिमाण मौज्दात कितावमा समेत अद्यावधिक गर्नुपर्दछ । देहायका अवस्थाहरुमा यस प्रकारको स्थिति सिर्जना हुन सक्दछ :

(क) बिक्री भएका सम्पूर्ण वस्तु फिर्ता भई क्रेतालाई पूरा मूल्य फिर्ता गर्नु परेमा क्रेडिट नोट जारी गर्नुपर्दछ । तर पहिलेको मूल्य भन्दा बढी मूल्यको वस्तुसँग साट्टा फिर्ता भएको वस्तुको लागि क्रेडिट नोट जारी गरी नयां वस्तुको लागि कर बिजक जारी गर्नुपर्दछ । यसैगरी बिक्री भएको वस्तुको कुनै जायज कारणले बिक्रेता र

खरिदकर्ताबीच वस्तु फिर्ता नगरी मूल्यमा मात्र परिवर्तन (घटी वा बढी) भएमा सोको समायोजन डेविट नोट वा क्रेडिट नोटबाट गर्नुपर्दछ ।

- (ख) वारेण्टी अवधिभित्र पहिले बिक्री गरिएको वस्तु फिर्ता भई सोको मूल्य समायोजन गर्नु परेमा पनि आवश्यकता अनुसार क्रेडिट नोट वा डेविट नोट जारी गर्नुपर्दछ ।
- (ग) खरिदकर्ताले प्राप्त गरेको सम्पूर्ण वस्तुहरु फिर्ता गर्नु पर्ने अवस्था सिर्जना भएको र उक्त वस्तुको कर बिजकलाई खरिद खातामा प्रविष्टि नगरेको र मौज्जात अभिलेखमा पनि प्राप्त नजनाएको अवस्था रहेमा खरिदकर्ताले खरिद गरिएका सम्पूर्ण वस्तु र सोको सक्कल कर बिजक फिर्ता गर्नुपर्दछ । यस्तो अवस्थामा खरिदकर्ताले माथि उल्लेख भए जस्तो डेविट नोट जारी गर्नुपर्दैन । तर बिक्री भएका वस्तु र सोको सक्कल कर बिजक फिर्ता पाएको अवस्थामा सम्बन्धित बिक्रेताले क्रेडिट नोट जारी गर्नुपर्दछ ।
- (घ) एउटै कर बिजकमार्फत धेरै परिमाणमा वस्तु खरिद भएको र ती वस्तुहरुमध्ये केही वस्तु तत्कालै वा केही अवधिपछि कुनै जायज कारणले सम्बन्धित बिक्रेतालाई फिर्ता गर्नु पर्ने अवस्था सिर्जना भएमा उक्त कर बिजक बमोजिमको कारोबारलाई खरिद खातामा प्रविष्टि गरी मौज्जात किताबमा समेत प्राप्त जनाई सो मध्ये फिर्ता गर्नु पर्ने वस्तुको पूर्ण विवरण, संख्या, करलाग्ने मूल्य र कर समेत उल्लेख गरी सम्बन्धित कर बिजकको फोटोकपी समेत राखी सम्बन्धित बिक्रेतालाई फिर्ता गर्नुपर्दछ । यसरी फिर्ता गर्दा फिर्ता भएका वस्तु र कारोबार मूल्य खुलाई डेविट नोट जारी गर्नुपर्दछ । यसरी आंशिकरूपमा फिर्ता भएका वस्तुको सम्बन्धमा बिक्रेताले पनि क्रेडिट नोट जारी गरी दुवै पक्षको अभिलेख अद्यावधिक राख्नुपर्नेछ ।
- (ङ) बिक्रेताले जारी गर्ने क्रेडिट नोटलाई बिक्री खातामा पनि अभिलेख जनाई सो कर अवधिको कुल बिक्री कारोबारमा घटाउनु पर्दछ भने खरिदकर्ताले पनि आफूले जारी गरेको डेविट नोटलाई खरिद खातामा अभिलेख जनाई खरिद कारोबारलाई घटाउनु पर्दछ ।
- (च) कुनै उत्पादक वा वितरकले आफ्ना डिलर, एजेण्ट वा खुद्रास्तरका बिक्रेतालाई वस्तु आपूर्ति गरिसकेपछि विभिन्न जायज कारणले गर्दा पूर्व निर्धारित मूल्यमा वस्तु उपभोक्ता समक्ष बिक्री हुन नसक्ने अवस्था सिर्जना भई उत्पादक वा वितरकले आफ्ना डिलर, एजेण्ट वा खुद्रा बिक्रेतालाई केही प्रतिशत रकम मूल्यमा घटाई बिक्री

गर्न र पहिलेको मूल्यमा फरक परेको हदसम्म मूल्य फिर्ता दिने वा अन्य कुनै तरिकाले समायोजन गरिदिने गरी व्यवसायिक प्रबन्ध गरेको अवस्थामा सो मूल्य वापतको उत्पादक वा वितरकले क्रेडिट नोट र खरिद गर्ने डिलर, एजेण्ट वा खरिदकर्ताले डेबिट नोट जारी गर्नुपर्दछ ।

(छ) मूल्य अभिवृद्धि करमा दर्ता नभएको व्यक्तिले खरिद गरेको वस्तु कुनै जायज कारणले विक्रेतालाई फिर्ता गर्नु पर्ने अवस्था सिर्जना भएमा विक्रेताले क्रेडिट नोट जारी गरी कर समायोजन गर्नुपर्दछ । यसरी समायोजन गर्दा सो वस्तुको कर विजकको फोटोकपी र खरिदकर्ताको पत्रको आधारमा समायोजन गर्नुपर्दछ ।

मूल्य अभिवृद्धि कर नियमावली, २०५३ को नियम २० ले देहाय बमोजिमको व्यवस्था गरेको छ ।

नियम २०(१): दर्ता भएको व्यक्तिले आपूर्ति गरेको वस्तु वा सेवाको मूल्यमा परिवर्तन भई क्रेडिट वा डेबिट नोट जारी गर्नु परेमा त्यस्तो नोटमा स्पष्टसंग क्रेडिट वा डेबिट नोट लेखी देहायका कुराहरु समेत खुलाउनु पर्नेछ:-

(क) क्रमागत संख्या,

(ख) जारी भएको मिति,

(ग) आपूर्तिकर्ताको नाम, ठेगाना र दर्ता नम्बर,

(घ) प्राप्तकर्ताको नाम, ठेगाना र निज दर्ता भएको व्यक्ति भएमा दर्ता नम्बर,

(ङ) कारोबारसंग सम्बन्धित कर विजकको संख्या र मिति,

(च) वस्तु वा सेवाको विवरण र क्रेडिट वा डेबिटको कारण,

(छ) क्रेडिट वा डेबिट भएको रकम,

(ज) क्रेडिट वा डेबिट भएको करको रकम

करयोग्य मूल्यमा आएको परिवर्तन मिलान गर्दा वस्तु वा सेवा आपूर्ति गर्दाको समयमा कायम रहेको करको दर अनुसार मिलान गर्नुपर्ने हुन्छ । यसरी कर मिलान गर्दा डेबिट नोट वा क्रेडिट नोटको माध्यमबाट मिलान गर्नु पर्ने र सोको मासिक लेखा राख्नु पर्नेछ । यस सम्बन्धमा नियमावलीको नियम २० को उपनियम (२) मा देहायको व्यवस्था रहेको छ:

नियम २०(२): दर्ता भएको करदाताले उपनियम (१) बमोजिमको क्रेडिट वा डेबिट नोटको मासिक लेखा राख्नु पर्दछ ।

नियमावलीको उपर्युक्तानुसार जारी गर्नु पर्ने डेबिट / क्रेडिट नोटको ढाँचा देहाय बमोजिम रहेको छ ।

डेबिट / क्रेडिट

डेबिट / क्रेडिट नोटको सि.नं.

जारी भएको मिति:-

आपूर्ति कर्ताको करदाता दर्ता नं.

आपूर्तिकर्ताको नाम:

ठेगाना:

प्रापकको नाम :

कर बिजकको सि.नं.

वस्तु वा सेवाको विवरण	डेबिट / क्रेडिट कारण	डेबिट / क्रेडिट रकम	डेबिट / क्रेडिट कर रकम

.....

जारी गर्नेको सही

५.९ बजार मूल्य:

बजार मूल्य भन्नाले एक आपसमा असम्बन्धित विक्रेता र क्रेताबीच स्वतन्त्ररूपले वस्तु वा सेवा आपूर्ति गर्दा निर्धारण गरिएको मूल्यलाई बुझ्नुपर्दछ। सामान्यतया बजार मूल्य र कर लाग्ने मूल्य समान हुन्छ। तर कहिलेकांही कर लाग्ने मूल्य र बजार मूल्यबीच फरक भएको पनि पाइन्छ। करदाताले व्यवसायिक नीति सार्वजनिक गरी वस्तु वा सेवा आपूर्ति गर्दा सो नीतिको आधारमा डिस्काउण्ट वा छुट दिन सक्दछ। यसरी दिइएको डिस्काउण्ट वा छुटलाई बजार मूल्यमा घटाई कर लाग्ने मूल्य कायम गर्न सकिन्छ। समान वस्तुको कारोबार गर्ने अन्य करदाताले यस्तो डिस्काउण्ट वा छुट दिने नीति अवलम्बन गरेको नभएमा उस्तै उस्तै वा समान वस्तुको बजारमा मूल्य फरक फरक हुने अवस्था सिर्जना हुन सक्दछ। व्यवसाय प्रवर्द्धनको लागि डिस्काउण्ट वा छुट दिने व्यवस्थाले एउटा करदाता र अर्को करदाताको कर लाग्ने मूल्यबीच फरक भएको पाइन्छ। यसरी कहिलेकांही कर लाग्ने मूल्य र बजार मूल्यबीच फरक हुन सक्दछ। यस्तो फरक कानून बमोजिम स्वभाविक भए तापनि त्यो फरक हुनुको कारण र आधारको पुष्टि करदाताले गर्नुपर्दछ। कुनै करदाताले डिस्काउण्ट वा छुट भनी कर बिजकमा उल्लेख नगरी प्रचलित बजार मूल्यभन्दा न्यून हुने गरी कर लाग्ने मूल्य कायम गरेको अवस्थामा बजार मूल्य बमोजिम कर निर्धारण गर्नुपर्दछ।

मूल्य अभिवृद्धि कर ऐन, २०५२ को दफा १३ ले बजार मूल्यको सम्बन्धमा देहाय बमोजिमको कानूनी व्यवस्था गरेको छ।

दफा १३(१): कुनै दिनमा आपूर्ति गरिएको वस्तु वा सेवाको बजार मूल्यको निर्धारण असम्बन्धित व्यक्तिहरूकाबीच स्वतन्त्ररूपले आपूर्ति भएको त्यस्तै किसिमको वस्तु वा सेवा वापत प्राप्त हुने प्रतिफललाई ध्यानमा राखी निर्धारण गरिनेछ।

१३(२): यस दफाको प्रयोजनको लागि बजार मूल्य निर्धारण गर्ने प्रक्रिया तोकिएबमोजिम हुनेछ।

१३(३) उपदफा (१) र (२) बमोजिम कुनै वस्तु वा सेवाको बजार मूल्य निर्धारण गर्न नसकिएको अवस्थामा महानिर्देशकले तोकेको प्रक्रिया अनुसार त्यस्तो वस्तु वा सेवाको बजार मूल्य निर्धारण गरिनेछ।

बजार मूल्य निर्धारण गर्ने प्रक्रियाको सम्बन्धमा नियमावलीको नियम २२ मा देहायबमोजिमको व्यवस्था रहेको छः

नियम २२(१) : ऐनको दफा १३ बमोजिम बजार मूल्य निर्धारण गर्नु पर्दा कर अधिकृतले समान प्रकारको कारोबारको सम्बन्धमा दर्ता भएका अन्य समान बिक्रेताहरूको कारोबार तथा मूल्य अध्ययन गरी बजार मूल्यको निर्धारण गर्नेछ ।

(२) : ऐनको दफा १३ को उपदफा (३) मा उल्लेख भए बमोजिम कुनै वस्तु वा सेवाको बजार मूल्य निर्धारण गर्न नसकिएको अवस्थामा महानिर्देशकले तत्सम्बन्धमा समान प्रकारका दर्ता भएका व्यक्तिहरूबाट आफूलाई प्राप्त भएको जानकारी समेतका आधारमा मूल्य निर्धारण गर्नु पर्नेछ ।

ऐन तथा नियमावलीका उपर्युक्त व्यवस्था अनुसार कुनै व्यक्तिले बजार मूल्यभन्दा न्यून हुने गरी कर लाग्ने मूल्य कायम गरी कारोबार गरेको अवस्थामा कर अधिकृतले बजार मूल्य निर्धारण गर्दा निम्न बमोजिम गर्नुपर्दछः

- क. समान किसिमको कारोबार गर्ने अन्य दर्तावाल व्यक्तिले निर्धारण गरेको कर लाग्ने मूल्य संकलन गर्नुपर्दछ ।
- ख. कर लाग्ने मूल्य संकलन गर्दा सकेसम्म समान स्थान, क्षेत्र, मिति र समयलाई ध्यान दिनुपर्दछ ।
- ग. समान (Identical) वा उस्ता उस्तै (Similar) वस्तु वा सेवाको कारोबार मूल्यबीच तुलना गर्नुपर्दछ । समान वा उस्ता उस्तै वस्तुको कारोबार गर्ने करदाताहरूले कुनै डिष्काउण्ट वा छुट दिने नीति लागू गरेका छन् भने यस्ता डिष्काउण्ट वा छुट दिनुपूर्वको कारोबार मूल्यलाई आधार मान्नुपर्दछ ।
- घ. बिक्रेता र क्रेता एक आपसमा असम्बन्धित हुनुपर्दछ ।
- ङ. कर लाग्ने मूल्य स्वतन्त्ररूपले निर्धारण गरिएको हुनुपर्दछ ।
- च. सन्दर्भको रूपमा लिइएको वस्तु वा सेवा आपूर्ति गरे वापत प्राप्त हुने प्रतिफल समान वा एकैनासको हुनुपर्दछ ।

वस्तुको प्रकृति, परिमाण, गुण, स्पेसिफिकेसन आदिमा समानता हुनुको साथसाथै स्थान र समय पनि समान हुनुपर्दछ । यी पक्षहरूमा अध्ययन र विश्लेषण गरी समान किसिमको

कारोबार गर्ने अन्य दर्तावाल व्यक्तिले निर्धारण गरेको कारोबार मूल्यको आधारमा बजार मूल्य निर्धारण गरिन्छ । माथि उल्लेख भए बमोजिम कुनै वस्तु वा सेवाको बजार मूल्य निर्धारण गर्न नसकिएको अवस्थामा महानिर्देशकले तत्सम्बन्धमा समान प्रकारका दर्ता भएका व्यक्तिहरुबाट आफूलाई प्राप्त भएको जानकारी समेतका आधारमा मूल्य निर्धारण गर्नु पर्ने व्यवस्था नियम २२ मा गरिएको छ ।

५.१० सम्बद्ध पक्षहरुको कारोबारमा कर लाग्ने मूल्य:

व्यक्तिगत वा वित्तीय स्वार्थ भएका सम्बद्ध व्यक्तिहरु बीच गरिएको कारोबारमा कर दायित्व कम गर्ने उद्देश्यले कर लाग्ने मूल्यलाई घटवढ गर्ने संभावना रहन्छ । यस्ता सम्बद्ध व्यक्तिहरुबीचको कारोबारमा कर लाग्ने मूल्यको निर्धारण सामान्य बजार मूल्यका आधारमा गर्नुपर्दछ ।

५.११ वस्तु वा सेवाको स्व:आपूर्तिमा कर लाग्ने मूल्य:

दर्ता भएको व्यक्तिले आफूले आपूर्ति गर्ने वस्तु तथा सेवाहरुलाई आफ्नै व्यवसायिक प्रयोजनको निमित्त उपभोग गरेको खण्डमा त्यसलाई स्व:आपूर्ति भनिन्छ । व्यवसायिक प्रयोजनको निमित्त स्व:आपूर्ति गर्दा प्रथमतः उक्त वस्तु वा सेवाको कर लाग्ने मूल्य ती वस्तु वा सेवाको खरीद वा पैठारी वा उत्पादन मूल्य बराबर हुने गरी यकिन गर्नुपर्दछ । यदि ती वस्तु तथा सेवाको खरीद मूल्य निर्धारण गर्न नसकिने अवस्था भएमा बिक्री प्रयोजनका लागि निर्धारण गरिएको मूल्य वा बजार मूल्यलाई कर लाग्ने मूल्य मानिन्छ ।

५.१२ वस्तु विनिमयको माध्यमबाट कारोबार हुने वस्तुको कर लाग्ने मूल्य:

मुद्रा बाहेक अन्य वस्तु वा सेवा प्रतिफलको रुपमा प्राप्त गर्ने गरी वस्तु तथा सेवा बिक्री, विनिमय, हस्तान्तरण गरिएको अवस्थामा त्यस्तो बिक्रीलाई वस्तु विनिमयमा आधारित कारोबार भनिन्छ । यस्तो कारोबारमा प्रतिफलका रुपमा प्राप्त हुने वस्तु वा सेवाको बजार मूल्यलाई कर लाग्ने मूल्य मानी कर असुल गर्नुपर्दछ । यस सम्बन्धमा ऐनको दफा १२ को उपदफा (४) मा देहायबमोजिमको व्यवस्था रहेको छ:

दफा १२(४): वस्तु विनिमय अन्तर्गत आदान प्रदान गरिएका वस्तु वा सेवाको कर लाग्ने मूल्य त्यसरी आदान प्रदान गरिएका वस्तु वा सेवाको बजार मूल्य बराबर हुनेछ ।

उदाहरण ५.५

कुनै दर्तावाल व्यक्तिले नेपालबाट चाउचाउ चीनको तिब्बत निकासी गरी सो को बदलामा चीनमा उत्पादित कपडा पैठारी गर्ने गरेको रहेछ । वस्तु विनिमयको यस्तो अवस्थामा चाउचाउको कर लाग्ने मूल्य कपडाको बजार मूल्य बराबर हुन्छ ।

५.१३ काठको कारोबारमा कर लाग्ने मूल्य:

ऐनको दफा १२क.मा काठको कारोबारको कर लाग्ने मूल्यका सम्बन्धमा देहाय बमोजिमको विशेष व्यवस्था रहेको छ ।

दफा १२क(१) : राष्ट्रिय वनको काठ लिलामी, छोडपूर्जी, वा चिरान आदेश पाएको समयमध्ये जुन पहिले हुन्छ सो समयमा त्यस्तो काठको रोयल्टी रकम वा लिलाम रकममा जुन बढी हुन्छ सो रकममा कर लगाई असुलउपर गरिनेछ ।

(२): निजी आवादी, निजी वन वा सामुदायिक वनको काठ व्यापारिक प्रयोजनको लागि बिक्री गरेमा रोयल्टी नलाग्ने भए पनि उपदफा (१) मा व्यवस्था भए बमोजिम राष्ट्रिय वनको काठ सरह नै कर लाग्नेछ ।”

उदाहरण ५.६

राष्ट्रिय वनको सालको काठको रोयल्टी मूल्य प्रति क्यू.फीट रु. ६०० तोकिएको रहेछ, वन कार्यालयले लिलाम गर्दा कुनै खरीदकर्ताले प्रति क्यू.फीट रु. ८०० मा सकार गर्‍यो भने रु. ८०० कर लाग्ने मूल्य कायम हुन्छ । तर निजी जग्गाको वनबाट कसैले प्रति क्यू.फीट रु. ५०० का दरले खरीद गर्‍यो भने कर लाग्ने मूल्य रु. ६०० कायम गर्नुपर्दछ ।

५.१४ प्रयोग भैसकेका वस्तुको कर लाग्ने मूल्य:

एक पटक उपयोगमा आइसकेका वस्तुको पुनः प्रयोग गर्ने गरी खरिद बिक्री हुन सक्दछ । प्रयोग भइसकेका वस्तुको कारोबार गर्ने व्यक्तिले यस्ता वस्तुको खरीद सामान्यतया बेदर्तावाल व्यक्ति (मूलतः उपभोक्ता) वा निकायहरुबाट गर्ने गर्दछन् । तर कहिलेकाँही दर्ता

भएका व्यक्तिहरुबाट पनि यस्ता वस्तु खरिद गरिएको पाइन्छ । पुरानो सवारी साधन, ठूला मेसिनरी आदि बिक्री गर्ने रिकन्डिशन हाउस यसका उदाहरण हुन् । यस्ता वस्तुहरुको कर लाग्ने मूल्य भन्नाले त्यस्ता वस्तुको बिक्री मूल्य र खरिद मूल्यबीचको फरकलाई सम्झनुपर्दछ । नियमावलीको नियम १९ अनुसार दश हजार रुपैयाभन्दा बढी मूल्य भएका प्रयोग भैसकेका वस्तुको कारोबार गर्ने व्यक्तिले निजले आपूर्ति गरेको वस्तुको खरिद मूल्यभन्दा बिक्री मूल्य घटी भएमा कर विजक जारी गर्न नपर्ने अर्थात् त्यस्तो बिक्रीमा कर नै असुल गर्न नपर्ने व्यवस्था समेत गरेको छ । पुराना वस्तुको कारोबार गर्ने व्यक्तिले प्रत्येक वस्तुको छुट्टा छुट्टै खरिद एवम् बिक्री अभिलेख राख्नुपर्दछ । प्रयोग भैसकेका वस्तुहरुको कारोबार गर्ने व्यक्तिले पाउने कर कट्टी सुविधाका सम्बन्धमा ऐनको दफा १७ को उपदफा (५) मा देहाय बमोजिमको व्यवस्था रहेको छ:

दफा १७ (५): उपदफा (१) मा जुनसुकै कुरा लेखिएको भए तापनि प्रयोग भइसकेका वस्तुहरुको कारोबार गर्ने दर्ता भएको व्यक्तिले पाउने कर कट्टी सुविधा तोकिए बमोजिम हुनेछ ।

ऐनको उपर्युक्त व्यवस्था बमोजिम नियमावलीको नियम ३३ मा देहाय बमोजिमको व्यवस्था गरिएको छ:

नियम ३३.(१) : प्रयोग भैसकेका वस्तुहरुको कर निर्धारण त्यस्ता वस्तुहरुको बिक्री मूल्य र खरिद मूल्य बीचको बचतमा मात्र गरिनेछ । त्यस्ता वस्तुको विक्रेताले देहाय बमोजिमका स्थायी अभिलेख त्यस्ता वस्तु खरिद वा बिक्री गर्दाकै अवस्थामा तयार गरी राख्नुपर्नेछ ।

(क) खरिद सम्बन्धी

(अ) खरिद मिति,

(आ) वस्तुको पूर्ण जानकारी हुने किसिमको व्यहोराको उल्लेख,

(इ) कर बाहेकको खरिद मूल्य,

(ई) करको दर,

(उ) करको रकम,

(ऊ) तिरेको कूल रकम ।

(ख) बिक्री सम्बन्धी

(अ) बिक्री भएको मिति,

(आ) कर बाहेकको बिक्री मूल्य,

- (इ) खरीद मूल्य र विक्री मूल्य बीचको फरक,
(ई) करको दर,
(उ) करको रकम,
(ऊ) प्राप्त गरेको कूल रकम ।
- (२) : उपनियम (१) मा उल्लेख गरेको खरीद मूल्य भन्नाले कर सहितको मूल्यलाई जनाउनेछ ।
- (३) : प्रयोग भैसकेका प्रत्येक वस्तुहरुको खरीद मूल्य दश हजार रुपैयाँभन्दा बढी भएमा छुट्टा छुट्टै खरीद वा विक्री अभिलेख राख्नु पर्नेछ ।
- (४) : दर्ता भएको व्यक्तिले उपनियम (१), (२) र (३) मा उल्लेख भएको अभिलेख सन्तोषजनक ढंगले राखेको नपाइएमा त्यस्तो करदाताले विक्री गरेको कूल विक्री मूल्यमा कर लगाई अर्को कर विवरणसँगै त्यस्तो कर दाखिल गर्ने गरी कर अधिकृतले लिखित आदेश दिन सक्नेछ ।

परिच्छेद ६

कारोबारको अभिलेख

मूल्य अभिवृद्धि करमा दर्ता भएका करदाताले करयोग्य आपूर्ति गर्दा कारोबार मूल्यमा १३ प्रतिशतका दरले करको गणना गरी कर संकलन गर्नुपर्दछ । कारोबारको सिलसिलामा करदाताले विभिन्न वस्तु तथा सेवा पैठारी तथा स्थानीय रूपमा खरिद गरी त्यस्ता वस्तुहरु बिक्री गर्दछन् । करदाताले विभिन्न व्यक्तिबाट प्राप्त गरेका बिल बिजक वा आफूले जारी गरेका बिल बिजक तथा अन्य कागजातहरुको अभिलेख व्यवस्थापन गर्ने कार्य महत्वपूर्ण रहेको हुन्छ । कारोबारको अभिलेख वास्तविक र अद्यावधिक भएन भने आफ्नो कर दायित्व यथार्थ रूपले यकिन गर्न सक्दैन । यसरी वास्तविक रूपमा कर दायित्व यकिन नभई दाखिला हुन गएको विवरणबाट तिर्नुपर्ने कर दायित्वमा कमी भएमा पछि कर लगायत थप दस्तुर, जरिवाना आदि थप दायित्व श्रृजना हुन जान्छ । त्यस्तै कर प्रशासनलाई समेत समयमा प्राप्त हुनुपर्ने कर रकम प्राप्त हुन सक्दैन । यसर्थ सही एवं यथार्थपरक रूपमा कर दायित्व यकिन गर्न खरिद गरिएको वस्तु वा सेवा र बिक्री गरिएको वस्तु वा सेवाको सही एवं व्यवस्थित रूपले अभिलेख राख्न अनिवार्य रहन्छ । करदाताले कारोबार अभिलेख गर्ने सम्बन्धमा ऐनको विभिन्न दफाहरुमा उल्लेख भएको छ । निर्देशिकाको यस परिच्छेदमा कारोबारको अभिलेखको सम्बन्धमा भएका व्यवस्थाहरुको सम्बन्धमा विस्तृत रूपमा उल्लेख गरिएको छ ।

६.१ मूल्य अभिवृद्धि कर सम्बन्धी अभिलेखहरु:

कुनै पनि करदाताको वास्तविक कर दायित्व यकिन गर्न करदाता तथा कर अधिकृत दुवै पक्षलाई प्रमाण, कागजात तथा सही अभिलेखको आवश्यकता पर्दछ । मूल्य अभिवृद्धि कर प्रणाली कर बिजकमा आधारित प्रणाली हो । स्थानीय खरिदमा तिरेको कर दावी गर्न कर बिजकको आवश्यकता पर्दछ भने पैठारी गरिएका वस्तु तथा सेवामा तिरेको कर दावी गर्न पैठारी प्रज्ञापन पत्र तथा भंसार कार्यालयको नगदी रसिद आवश्यक पर्दछ । मूल्य अभिवृद्धि कर ऐन तथा नियमावलीले कारोबारसित सम्बन्धित पैठारी, खरिद, बिक्री, निकासीसित सम्बन्धित बिल तथा बिजक, प्रज्ञापनपत्र, नगदी रसिद, बिल अफ इन्ट्री, सामान प्राप्त गरेको प्रमाणपत्र, प्रतितपत्र, भुक्तानीको प्रमाणपत्र जस्ता आधारभूत प्रमाणहरुको अभिलेख

राख्नु पर्ने व्यवस्था गरेको छ । यस्तो अभिलेख राख्न खरिद खाता, विक्री खाता र मूल्य अभिवृद्धि कर लेखालाई अनिवार्य गरी सो को ढाँचा तोकिएको छ । मूल्य अभिवृद्धि कर लेखांकनलाई सही एवं यथार्थपरक बनाउन उल्लेखित खाताहरूको अतिरिक्त व्यापार लेखा, वासलात, नाफा नोक्सान हिसाब, नगद प्रवाह विवरण र मौज्जात अभिलेख श्रेस्ताहरू राखेको हुन्छ । कम्प्युटरमार्फत बिजक तथा अभिलेख जारी गर्ने स्वीकृति प्राप्त गर्ने करदाताले विद्युतीय माध्यमबाट राखिएका उपरोक्त अनुसारको अभिलेख अद्यावधिक गरी राख्नु पर्ने व्यवस्था गरेको छ । साथै प्रत्येक कर अवधिको कर दायित्व यकिन गर्न कर विवरण तयार गरी सम्बन्धित कार्यालयमा पेश गर्नुपर्दछ भने उक्त करदायित्व चुक्ता गर्न सम्बन्धित बैंकमा कर दाखिला गरेको भौचर वा कार्यालयमा नगदै दाखिला गरेको भए नगदी रसिद प्राप्त गरी सोको अभिलेख राख्नुपर्दछ । यसको अतिरिक्त मूल्य अभिवृद्धि कर दायित्वमा समायोजन भएको भए सोसंग सम्बन्धित डेबिट क्रेडिट नोट लगायतका प्रमाण कागजातहरू पनि सुरक्षित राख्नु पर्ने व्यवस्था गरेको छ ।

६.२ बिजक:

मूल्य अभिवृद्धि करको प्रमुख आधार बिजक हो । दर्ता भएको प्रत्येक व्यक्तिले कुनै वस्तु वा सेवा आपूर्ति गर्दा बिजक जारी गर्नु पर्ने अनिवार्य व्यवस्था रहेको छ । बिजकलाई कर बिजक र संक्षिप्त कर बिजकको रूपमा छुट्टाछुट्टै व्यवस्था गरिएको छ । कर बिजकको माध्यमबाट कर कट्टी दावी गर्न सकिन्छ भने संक्षिप्त कर बिजकबाट कर कट्टी दावी गर्न सकिदैन । बिजकले कारोबार गरेको पुष्टि गर्दछ । कर दायित्व तथा कर कट्टी दावी यकिन गर्ने आधार तयार गर्दछ । वस्तु तथा सेवा आपूर्तिकर्ताले उपलब्ध गराएको बिजकको आधारमा खरिदकर्ताले कर कट्टी दावी गर्ने हुँदा यसबाट मूल्य अविवृद्धि करको सही लेखांकन गर्न सहयोग पुग्दछ ।

बिजकका सम्बन्धमा ऐनको दफा १४ ले निम्न व्यवस्था गरेको छ :

दफा १४(१) : प्रत्येक दर्ता भएको व्यक्तिले तोकिए बमोजिमको अवस्थामा बाहेक कुनै वस्तु वा सेवा आपूर्ति गर्दा प्रापकलाई बिजक दिनु पर्नेछ

तर दश लाख रुपैयाँ भन्दा बढीको वार्षिक कारोबार गर्ने व्यक्तिले दर्ता नभएको भएपनि आफ्नो नाम, ठेगाना तथा स्थायी लेखा नम्बर उल्लेख गरी सिलसिलेवार नम्बर सहितको बीजक जारी गर्नु पर्नेछ ।

- (२) : बिजकको ढाँचा तोकिए बमोजिम हुनेछ ।
- (३) : बिजक लिनु प्रापकको कर्तव्य हुनेछ ।
- (४) : दश हजार रुपैयाँभन्दा बढीको कर लाग्ने वस्तु विभागले तोकेको क्षेत्र बाहिर हुवानी गर्नेले कर बीजक साथमा राख्नु पर्नेछ ।
- (५) : विभागले करदातालाई क्याश मेसिन वा कम्प्युटरको प्रयोग गरी बिजक जारी गर्न आदेश दिन सक्नेछ । यसरी विभागले आदेश दिँदा अपनाउनु पर्ने प्रक्रिया विभागले तोके बमोजिम हुनेछ ।
- (६) : विभागले सूचना प्रकाशन गरी वा लिखित आदेश दिई तोकेको कुनै व्यक्तिले कुनै वस्तुको सोही सूचना वा आदेशमा तोकेको वस्तुको तोकेको समयावधिका लागि त्यस्तो वस्तुको खुद्रा विक्री मूल्य सार्वजनिक गर्नुपर्ने गरी तोक्न सक्नेछ । यस्तो सूचना वा आदेश प्राप्त भए पछि खुद्रा विक्री मूल्य सार्वजनिक नगरी कुनै वस्तुको विक्री वा हस्तान्तरण गर्न पाउने छैन ।
- (७) : उपदफा (६) बमोजिम तोकिएको व्यक्तिले त्यस्तो वस्तुको दर्ता नभएको व्यक्तिलाई विक्री गर्दा सार्वजनिक भएको मूल्यमा तोकिएको ढाँचामा बिजक जारी गरी उपभोक्ता तहको कर समेत असुल उपर गराउने व्यवस्था गरिनेछ ।

तर उपदफा (६) बमोजिम नतोकिएको कुनै व्यक्तिले स्वेच्छाले यस उपदफा अनुसारको तोकिएको ढाँचामा बिजक जारी गर्न सक्नेछ ।

६.२.१ कर बिजक:

दर्तावाल बिक्रेताले खरीदकर्तालाई वस्तु वा सेवा आपूर्ति गर्दा जारी गर्ने सक्कल बिजकलाई कर बिजक भनिन्छ । कर बिजक जारी गर्ने अधिकार दर्ता भएको व्यक्तिलाई मात्र हुन्छ । कर बिजक कर संकलनको आधारभुत माध्यम हो । प्रत्येक कर बिजक न्युनतम तीन प्रति हुनुपर्छ । बिजकको प्रथम प्रतिको शीर्ष भागमा कर बिजक उल्लेख गर्नुपर्दछ । कर बिजक उल्लेख भएको पहिलो प्रति खरीदकर्तालाई दिइन्छ । दोस्रो प्रति कर प्रशासनले मागेको बखत उपलब्ध गराउने गरी करदाताले अभिलेखमा राख्छ । तेस्रो प्रति दर्ता भएको व्यक्तिले आफ्नो कारोबारको लेखांकनका लागि प्रयोग गर्दछ । यही तेस्रो प्रतिको माध्यमबाट करदाताले आफ्नो विक्री खाता प्रविष्ट गर्ने र लेखा राख्ने गर्दछ । कर बिजक उल्लेख भएको प्रतिले

कर कट्टी दावी गर्ने आधार सिर्जना हुने भएकोले पहिलो प्रति वाहेक अन्य प्रतिमा कर बिजक उल्लेख गर्नु हुदैन । करदाताले आफ्नो आवश्यकतानुसार ३ प्रति भन्दा बढी प्रति बिजक पनि जारी गर्न सक्दछन् । विभागको स्वीकृति लिई कम्प्युटर प्रणालीवाट पनि करदाताले बिजक जारी गर्न सक्ने व्यवस्था रहेको छ । कर बिजकका सम्बन्धमा ऐनको दफा १४ मा देहाय बमोजिमको व्यवस्था रहेको छः

दफा १४.(१): प्रत्येक दर्ता भएको व्यक्तिले तोकिएबमोजिमको अवस्थामा बाहेक कुनै वस्तु वा सेवा आपूर्ति गर्दा प्रापकलाई बिजक दिनु पर्नेछ ।

तर दश लाख रुपैयाँ भन्दा बढीको वार्षिक कारोबार गर्ने व्यक्तिले दर्ता नभएको भएपनि आफ्नो नाम, ठेगाना तथा स्थायी लेखा नम्बर उल्लेख गरी सिलसिलेवार नम्बर सहितको बिजक दिनु पर्नेछ ।

- (२) बिजकको ढाँचा तोकिएबमोजिम हुनेछ ।
- (३) बिजक लिनु प्रापकको कर्तव्य हुनेछ ।
- (४) दश हजार रुपैयाँभन्दा बढीको कर लाग्ने वस्तु विभागले तोकेको क्षेत्र बाहिर हुवानी गर्नेले कर बिजक साथमा राख्नु पर्नेछ ।
- (५) विभागले करदातालाई क्यास मेसिन वा कम्प्युटरको प्रयोग गरी बिजक दिनु पर्ने गरी आदेश दिन सक्नेछ । यसरी क्यास मेसिन वा कम्प्युटरको प्रयोग गरी बिजक दिने सम्बन्धी अन्य प्रक्रिया विभागले तोके बमोजिम हुनेछ ।
- (६) विभागले सूचना प्रकाशन गरी वा लिखित आदेश दिई तोकेको कुनै व्यक्तिले कुनै वस्तुको सोही सूचना वा आदेशमा तोकेको वस्तुको तोकेको समयवावधिका लागि त्यस्तो वस्तुको खुद्रा बिक्री मूल्य सार्वजनिक गर्नु पर्ने गरी तोक्न सक्नेछ । यस्तो सूचना वा आदेश प्राप्त भए पछि खुद्रा बिक्री मूल्य सार्वजनिक नगरी कुनै वस्तुको बिक्री वा हस्तान्तरण गर्न पाउने छैन ।
- (७) उपदफा (६) बमोजिम तोकिएको व्यक्तिले त्यस्तो वस्तुको दर्ता नभएको व्यक्तिलाई बिक्री गर्दा सार्वजनिक भएको मूल्यमा तोकिएको ढाँचामा बिजक दिई उपभोक्ता तहको कर समेत असुल उपर गराउने व्यवस्था गरिनेछ ।

तर उपदफा (६) बमोजिम नतोकिएको कुनै व्यक्तिले स्वेच्छाले यस उपदफा बमोजिमको बिजक दिन सक्नेछ ।

यसै गरी नियमावलीको नियम १७ ले कर बिजकका सम्बन्धमा देहायको व्यवस्था गरेको छ :

नियम १७ (१) : दर्ता भएको व्यक्तिले कुनै वस्तु वा सेवा आपूर्ति गर्दा कर अधिकृतले अन्यथा स्वीकृत गरेदेखि बाहेक प्रापकलाई अनुसूची-५ र ५क. बमोजिमको ढाँचामा कर बिजक दिनु पर्नेछ । त्यसरी कर बीजक जारी गर्दा कुनै वस्तुको किसिम, साइज, मोडल र ब्राण्ड भएमा सो खुलाउनु पर्नेछ ।

(१क) उपनियम (१) मा जुनसुकै कुरा लेखिएको भए तापनि ऐनको दफा १४ को उपदफा (७) बमोजिम वस्तु वा सेवाको बिक्री गर्दा अनुसूची-५ख माउल्लिखित विवरण बमोजिमको कर बिजक जारी गर्नु पर्नेछ ।

(२) उपनियम (१) बमोजिम प्रापकलाई दिइने बिजकको मुख पृष्ठमा देखिने गरी प्रष्टसंग कर बिजक लेखिएको हुनु पर्नेछ । यस्तो कर बिजकको तीन प्रति तयार गरी त्यसको सक्कल प्रति प्रापकलाई दिने, दोस्रो प्रति कार्यालयले माग गरेका बखत पेश गर्ने गरी छुट्टै अभिलेख खडा गरी राख्ने र तेस्रो प्रति दर्ता भएको व्यक्तिले आफ्नो कारोबार प्रयोजनको निमित्त अभिलेख खडा गरी राख्ने व्यवस्था गर्नु पर्नेछ ।

नियमावलीले गरेको उपर्युक्त व्यवस्था बमोजिम नियमावलीको नियम १७ को उपनियम (५) ले जारी हुने कर बिजकमा देहायका कुराहरु उल्लेख हुनु पर्ने व्यवस्था गरेको छ:

- बिजक जारी मिति
- बिजक नम्बर
- बिक्रेताको नाम ठेगाना र दर्ता नम्बर
- क्रेताको नाम ठेगाना र दर्ता नम्बर (दर्ता भएको भए)
- सि.नं, विवरण, परिमाण, प्रति इकाइ मुल्य, जम्मा मूल्य
- छुट दिइएको भए छुट प्रतिशत छुट रकम र कर लाग्ने मुल्य
- करको दर, कर रकम र जम्मा मुल्य ।

यदि एउटै बिजकबाट कर लाग्ने र कर छुटको आपूर्ति गरेको भए कर लाग्ने र कर नलाग्ने वस्तु वा सेवा अलगगै खुलाई उल्लेख गर्नुपर्छ ।

६.२.२ संक्षिप्त कर विजक:

दर्ता भएको व्यक्तिले खुद्रा बिक्रीमा जारी गर्ने कर सहित रु. ५,००० सम्मको विजकलाई संक्षिप्त कर विजक भनिन्छ । कर अधिकृतबाट स्वीकृती प्राप्त गरेर मात्र दर्ता भएको व्यक्तिले खुद्रा बिक्रीका लागि संक्षिप्त विजक जारी गर्न पाउँछ । अन्तिम उपभोक्तालाई खुद्रा बिक्री गर्ने बिक्रेतालाई मात्र संक्षिप्त कर विजक जारी गर्ने स्वीकृती दिइन्छ । यस्तो संक्षिप्त कर विजकमा करको अंश उल्लेख हुँदैन र यसबाट खरिदकर्ताले कर कट्टी दावी गर्न मिल्दैन । संक्षिप्त कर विजकका सम्बन्धमा नियमावलीको नियम १८ ले गरेको व्यवस्था निम्नानुसार रहेको छः:

नियम १८(१) : नियम १७ मा जुनसुकै कुरा लेखिएको भएतापनि कुनै दर्ता भएको व्यक्तिले कुनै वस्तुको खुद्रा बिक्री गर्ने भएमा सोही कुरा खुलाई सम्बन्धित कर अधिकृत समक्ष निवेदन दिएमा त्यस्तो दर्ता भएको व्यक्तिले कुनै वस्तुको खुद्रा बिक्री गर्दा नियम १७ मा उल्लेख भए बमोजिमको कर विजकको सट्टा अनुसूची-६ बमोजिमको ढाँचामा प्रापकलाई संक्षिप्त कर विजक दिनु पर्ने गरी अनुमति दिन सक्नेछ ।

(२) :कम मोल पर्ने धेरै वस्तुहरू बिक्री गरिएको रहेछ भने उपनियम (१) बमोजिम दिइने संक्षिप्त कर विजकमा सबै वस्तुहरूको छुट्टा छुट्टै नाम उल्लेख नगरी एकमुष्ट केही वस्तुहरू भनी उल्लेख गर्न सकिनेछ ।

(३) :उपनियम (१) बमोजिम वस्तु खरीद गरी संक्षिप्त कर विजक लिने प्रापकले ऐनको दफा १७ बमोजिम कर कट्टी गर्न पाउने छैन ।

(४) :उपनियम (१) बमोजिम प्रापकलाई संक्षिप्त कर विजक दिने दर्ता भएको व्यक्तिले सो कुराको अभिलेख देहाय बमोजिम राख्नु पर्नेछ :-

(क) सक्कल विजकको नक्कल प्रति तयार गरी राख्नु पर्ने,

(ख) टिलरोलको प्रतिलिपि राखी कारोबार गरिएकोमा प्रत्येक दिन सोको जोड गरी राख्नु पर्ने,

(ग) प्रत्येक कारोबारको कर समेतको मूल्यको अभिलेख राख्ने ।

(५) :उपनियम (४) बमोजिम दर्ता भएको व्यक्तिले राख्नु पर्ने अभिलेख राखेको नपाइएमा कर अधिकृतले उपनियम (१) बमोजिम संक्षिप्त कर बिजक जारी गर्न दिएको अनुमति खारेज गर्न सक्नेछ ।

(६) यस नियममा अन्यत्र जुनसुकै कुरा लेखिएको भएतापनि पाँच हजार रुपैयाँ भन्दा बढी मूल्यको कारोबार भएको रहेछ भने यस नियम बमोजिम संक्षिप्त कर बिजक जारी गर्न पाइने छैन र सोभन्दा कम रकमको कारोबार भएको भएतापनि नियम १७ बमोजिमको कर बिजकको माग गर्ने प्रापकलाई सोही बमोजिमको कर बिजक उपलब्ध गराउने कर्तव्य दर्ता भएको व्यक्तिको हुनेछ ।

तर विभाग वा कार्यालयबाट क्यास मेसिन वा कम्प्युटरको सफ्टवेयरबाट बिजक जारी गर्न स्वीकृती प्राप्त गरेको दर्ता भएको व्यक्तिले अनुसूची ५ बमोजिमको ढाँचामा बिजक जारी गर्न सक्नेछ ।

संक्षिप्त कर बिजक जारी गर्ने करदाताले उपर्युक्त शर्तहरू पालना गर्नुपर्दछ । कर अधिकृतले अनुमति दिदा आवेदक व्यक्तिले उपरोक्त शर्तहरू पालना गर्न सक्छ वा सक्दैन भन्ने कुराको छानबिन गरी उल्लेखित शर्तहरू पालना गर्ने शर्तमा मात्र स्वीकृत दिनुपर्छ । ती शर्तहरू पालन नभएको पाइएमा संक्षिप्त कर बिजक जारी गर्न पाउने गरी दिइएको स्वीकृति कर अधिकृतले खारेज गर्न सक्छ । संक्षिप्त कर बिजक जारी गर्दा कर समेत रु.५,००० मूल्यका धेरै वस्तुहरू भएमा ती सबै वस्तुहरूको छुट्टा छुट्टै नाम उल्लेख नगरी एकमुष्ट केही वस्तुहरू भनी उल्लेख गर्न सकिने सरल व्यवस्था समेत गरिएको छ ।

६.३ संक्षिप्त कर बिजकबाट करको हिसाब निकाल्ने तरिका:

संक्षिप्त बिजक जारी गर्दा वस्तुको मूल्य र कर अलग अलग नदेखाई कर समेतको मूल्य उल्लेख गरिएको हुन्छ । अतः त्यस्ता बिजकहरूबाट असुल भएको करको हिसाब कसरी गणना गर्ने सम्बन्धमा करदाताले जानकारी पाउनु जरुरी छ । नियमावलीको नियम १८ को उपनियम (७) ले संक्षिप्त कर बिजकबाट कर रकम निकाल्ने कर भिन्नको व्यवस्था उल्लेख गरेको छ । यसरी कर समेत समावेश भएको मूल्यलाई कर भिन्नले गुणा गरेर कर रकम हिसाब गरिन्छ । करको दरमा १०० जोडी हुन आउने अंकले करको दरलाई भाग गर्दा प्राप्त हुने भाग फललाई कर भिन्न भनिन्छ ।

$$\text{कर भिन्न} = \frac{\text{करको दर}}{\text{करको दर} + १००}$$

उदाहरण: ६.१

संक्षिप्त कर विजक जारी गर्न अनुमति पाएको एक दर्ता भएको व्यक्तिको संक्षिप्त कर विजक बमोजिमको दिनभरीको कर समेतको मूल्य रु. २,२५,००० रहेछ। निजले विक्री विक्री खातामा प्रविष्ट गर्ने वेलामा सो दिनको विक्रीबाट असुल गरेको करको हिसाब गर्दा उक्त कर समेत विक्री रकम २,२५,००० लाई कर भिन्नले गुणा गरी कर रकम निकाल्नु पर्दछ।

जस्तै

करको दर १३ %

$$\text{कर भिन्न} = \frac{१३}{१३ + १००} = \frac{१३}{११३} = ०.११५$$

यसप्रकार रु. २,२५,००० X $\frac{१३}{११३}$ = २५,८८५ (कर)। यसमा करलाग्ने मूल्य रु. १,९९,११५ र कर रकम रु. २५,८८५ हुन्छ जसलाई विक्री खातामा प्रविष्ट गर्दा छुट्याएर उल्लेख गर्नुपर्दछ।

अतः उक्त व्यक्तिको त्यस दिनको विक्रीबाट करलाग्ने मूल्य रु. १,९९,११५ र असुल गरेको कर रु. २५,८८५ हुन्छ।

६.४ कर विजक जारी गर्न नपाइने:

मूल्य अभिवृद्धि कर ऐन, २०५२ बमोजिम मूल्य अभिवृद्धि करमा दर्ता नभएको व्यक्तिले कर विजक जारी गर्न पाउँदैन। तर दस लाख रुपैयां भन्दा बढी रकमको वार्षिक कारोवार गर्ने मूल्य अभिवृद्धि करमा दर्ता नभएको व्यक्तिले आफ्नो नाम, ठेगाना तथा स्थायी लेखा नम्बर सिलसिलेवार नम्बर उल्लिखित विजक जारी गर्नुपर्दछ। यसै गरी प्रयोग भैसकेको वस्तुको कारोवार गर्ने दर्ता भएको व्यक्तिले कारोवार गर्ने कुनै प्रयोग भइसकेको दश हजार रुपैयां

भन्दा बढी मूल्यको वस्तु खरिद मूल्यभन्दा घटी मूल्यमा बिक्री गरेको अवस्थामा त्यस्तो कारोवारको लागि कर बिजक जारी गर्नु नपर्ने व्यवस्था नियम १९ मा रहेको छ ।

६.५ डेबिट र क्रेडिट नोटको प्रयोग:

दर्ता भएको व्यक्तिले आपूर्ति गरेको वस्तु वा सेवाको मूल्यमा परिवर्तन भई समायोजन गर्नुपरेमा डेबिट र क्रेडिट नोटको प्रयोग गर्नुपर्दछ । डेबिट र क्रेडिट नोटले पनि कर बिजक जत्तिकै महत्व राख्दछ । क्रेडिट नोटको माध्यमबाट खरीदकर्ताले क्रेडिट दावी गर्न पाउँछ भने सोही आधारमा खरीदकर्ताले जारी गरेको डेबिट नोटबाट बिक्रेताले तिर्नुपर्ने करमा डेबिटतर्फ समायोजन गर्नुपर्दछ । एक पटक बिजक जारी भएपछि सो मा कुनै परिवर्तन गर्नु पर्ने अपरिहार्य अवस्था सिर्जना भएमा पूर्व जारी बिजकमा परिवर्तन गर्न मिल्दैन तर सो प्रयोजनका लागि डेबिट क्रेडिट नोटको प्रयोग गर्न सकिन्छ । यदि जारी साविक बिजकमा उल्लेखित मूल्यभन्दा कम मूल्य उल्लेख गर्नु पर्ने कुनै मनासिब कारण भएमा बिक्रेताले खरीदकर्तालाई क्रेडिट नोट जारी गर्दछ र सोही कारोवारलाई लेखांकन गर्न खरीदकर्ताले बिक्रेतालाई डेबिट नोट जारी गर्दछ । यसको विपरीत साविक मूल्यभन्दा बढी मूल्य उल्लेख गर्नुपर्ने भएमा बिक्रेताले खरीदकर्तालाई डेबिट नोट जारी गर्दछ र खरीदकर्ताले बिक्रेतालाई क्रेडिट नोट जारी गर्दछ । कुनै पनि कारोवारमा खरीदकर्ता र बिक्रेता गरी दुई पक्षको संलग्नता हुने भएकोले सामान्यतया एउटा पक्षको डेबिट अर्को पक्षको क्रेडिट हुन्छ भने एउटा पक्षको क्रेडिट अर्को पक्षको डेबिट हुन्छ ।

डेबिट र क्रेडिट नोटमा उल्लेख गर्नु पर्ने विवरणका सम्बन्धमा नियम २० मा व्यवस्था गरिएको छ । यस अनुसार डेबिट र क्रेडिट नोटमा क्रमागत संख्या, जारी भएको मिति, आपूर्तिकर्ताको नाम, ठेगाना र दर्ता नम्बर, प्रापकको नाम, ठेगाना र निज दर्ता भएको व्यक्ति भएमा दर्ता नम्बर, कारोवारसंग सम्बन्धित कर बिजकको संख्या र मिति, वस्तु वा सेवाको विवरण र डेबिट र क्रेडिट नोटको कारण, डेबिट वा क्रेडिट भएको रकम र डेबिट वा क्रेडिट भएको करको रकम खुलाउनु पर्ने कानूनी व्यवस्था गरिएको छ । दर्ता भएको करदाताले डेबिट वा क्रेडिट नोटको मासिक लेखा राख्नुपर्दछ । डेबिट /क्रेडिट नोट ढाँचा देहाय बमोजिम तोकिएको छ ।

डेबिट / क्रेडिट

डेबिट / क्रेडिट नोटको सि.नं.

जारी भएको मिति:-

आपूर्ति कर्ताको करदाता दर्ता नं.

आपूर्तिकर्ताको नाम:

ठेगाना:

प्रापकको नाम :

कर बिजकको सि.नं.

वस्तु वा सेवाको विवरण	डेबिट / क्रेडिट कारण	डेबिट / क्रेडिट रकम	डेबिट / क्रेडिट कर रकम

.....

जारी गर्नेको सही

६.६ करदाताले अनिवार्यरूपमा राख्नु पर्ने अभिलेख:

अभिलेख व्यवस्थापनका लागि मूल्य अभिवृद्धि कर ऐन र नियमावलीले खरीद खाता, बिक्री खाता र कर लेखा खाता अनिवार्य रूपमा राख्नुपर्ने कानूनी व्यवस्था गरी सो को ढाँचा समेत तोकेको छ ।

दर्ता भएको व्यक्तिले प्रत्येक कर अवधिको कर गणना स्पष्ट हुने गरी आफ्नो कारोबारको लेखा राख्नु पर्छ । दर्ता भएको व्यक्तिले कर लेखाका निमित्त अनुसूची ८ अनुसार खरीद खाता, अनुसूची ९ अनुसार बिक्री खाता कर अधिकृतबाट प्रमाणित गराई अद्यावधिक रूपमा

लेखांकन गरी राख्नुपर्दछ । साथै अनुसूची ७ को ढांचामा मूल्य अभिवृद्धि कर लेखा समेत राख्नुपर्छ तर सो लेखा कर अधिकृतबाट प्रमाणित गराउनु पर्दैन । नियम २५ अनुसार करदाताले कार्यालयमा निवेदन दिएमा, कर परीक्षण वा जांचको अवधिमा वा निरीक्षणको अवधिमा कर अधिकृतले खरीद र बिक्री खाता प्रमाणित गरिदिन सक्ने व्यवस्था छ । विभागको अनुमति लिई कम्प्युटर प्रणालीमा पनि लेखा व्यवस्थित गरी राख्न सकिन्छ । कारोवारको लेखा राख्नुपर्ने सम्बन्धमा ऐनको दफा १६ ले निम्नानुसार व्यवस्था गरेको छः

दफा १६(१) : करदाताले दफा १८ बमोजिमको कर अवधिको आफ्नो कारोवारको लेखा अद्यावधिक राख्नु पर्नेछ र त्यस्तो लेखा निरीक्षण गर्न कर अधिकृतले माग गरेमा जहाँसुकै रहेको निजको त्यस्तो लेखा कर अधिकृतलाई उपलब्ध गराउनु पर्नेछ ।

१क) : विभागले करदाताको कम्प्युटर तथ्यांक आधार (डाटावेश) मा निरन्तर पहुँच प्राप्त गर्न सक्नेछ ।

(२) : करदाताले राखेको लेखामा देहायका कुराहरु समेत समावेश हुनु पर्नेछ :-

(क) कारोवारको भएको मिति,

(ख) प्रत्येक कारोवारको मूल्य,

(ग) कारोवारको अर्को पक्ष दर्ता भएको रहेछ भने निजको दर्ता नम्बर र

(घ) कारोवारसँग सम्बद्ध तोकिए बमोजिमका अन्य कुराहरु ।

(३) : दर्ता भएको व्यक्तिले सम्बन्धित कर अधिकृतद्वारा प्रमाणित भएको खरिद तथा बिक्री खाता लेखा राख्ने प्रयोजनको निमित्त प्रयोग गर्नु पर्नेछ ।

(३क) : कर लाग्ने वस्तु वा सेवाको कारोबार गर्ने दर्ता नभएका व्यक्तिले प्रत्येक आर्थिक वर्षको लागि खरिद बिक्री खाता आफैले प्रमाणित गरी राख्नु पर्नेछ । त्यस्तो खाता कर अधिकृतले जुनसुकै बखत जाँच गर्न सक्नेछ ।

(४) : करदाताले कारोवारको लेखा तोकिएको अवधिसम्म सुरक्षित राख्नु पर्नेछ ।

(५) : यो ऐन वा यस ऐन अन्तर्गत बनेका नियमले तोकेको प्रक्रिया पूरा गरी करदाताले राखेको लेखालाई अन्यथा प्रमाणित नभएसम्म मान्यता दिइनेछ ।

दर्ता भएका करदाताले राख्नु पर्ने अभिलेखका सम्बन्धमा नियमावलीको नियम २३ मा देहाय बमोजिमको व्यवस्था गरेको छः

२३(१) : दर्ता भएको व्यक्तिले ऐन र नियमावलीको प्रयोजनको निमित्त देहायका सूचना,

कागजात तथा विवरणहरूको अभिलेख राख्नु पर्नेछः

- (क) अनुसूची ७ बमोजिमका सूचनाहरू,
 - (ख) व्यापार, लेखा, नगद प्राप्त र भुक्तानी सम्बन्धी अभिलेख,
 - (ग) आफूले जारी गरेका कर बिजक तथा संक्षिप्त कर बिजकहरू,
 - (घ) आफूले प्राप्त गरेका कर बिजक तथा संक्षिप्त कर बिजकहरू,
 - (ङ) आफूले प्राप्त गरेका आयात र निर्यातसंग सम्बन्धित सम्पूर्ण कागजातहरू,
 - (च) आफूले खरिद र बिक्री गरेका वस्तु तथा सेवाको मूल्यमा घटबढ भएको प्रमाणित गर्ने सम्पूर्ण डेबिट तथा क्रेडिट नोट र अन्य तत्सम्बन्धी कागजातहरू,
 - (छ) अनुसूची ८ र अनुसूची ९ मा उल्लेख भए बमोजिमका खरिद तथा बिक्री खाताहरू
- २) : उपनियम (१) मा जुनसुकै कुरा लेखिएको भए तापनि विशेष प्रकारको व्यापार वा व्यवसायका निमित्त उक्त उपनियममा उल्लेख भएका मध्ये कुनै अभिलेखहरू मात्र दर्ता भएको व्यक्तिले अभिलेखको रूपमा राख्नु पर्ने गरी विभागले तोक्न सक्नेछ ।
- (३) : दर्ता भएको व्यक्तिले यस नियम बमोजिम राख्नु पर्ने अभिलेखहरू विभागको अनुमति लिई कम्प्युटर वा यस्तै अन्य यान्त्रिक प्रणाली वा विभागले तोकी दिए बमोजिमको तरिका अपनाई राख्न सक्नेछ ।
- (४) : यस नियम बमोजिम दर्ता भएको व्यक्तिले राखेको अभिलेख कर अधिकृतले कारोबार समयमा जुनसुकै बखत हेर्न सक्नेछ ।

स्पष्टीकरण: यस नियमको प्रयोजनको लागि कारोबार समय भन्नाले सार्वजनिक बिदा बाहेक कारोबार खुल्ने तथा बन्द हुने समयको बीचको अवधि सम्झनु पर्छ ।

(५): उपनियम (४) बमोजिम कर अधिकृतले अभिलेख जांच गर्ने सिलसिलामा मागेको अभिलेखसंग सम्बन्धित विवरण तथा कागजात दर्ता भएको व्यक्तिले आफ्नै खर्चमा मुद्रण गरी उपलब्ध गराउनु पर्नेछ ।

(६): उपनियम (४) बमोजिम कर अधिकृतले अभिलेख जांच गर्दा निजलाई सहयोग

पुऱ्याउनको निमित्त आवश्यक कर्मचारीहरु उपलब्ध गराउने कर्तव्य दर्ता भएको व्यक्तिले हुनेछ ।

(७) : यस नियम बमोजिम राखिएका अभिलेखहरु दर्ता भएको व्यक्तिले ६ वर्षसम्म सुरक्षित राख्नु पर्नेछ ।

दर्ता भएको व्यक्तिले आफनो कारोवारको सिलसिलामा कहिलकाहि व्यवसाय प्रवर्द्धनका लागि कुनै वस्तु आफैले खरिद गरी वा उत्पादककर्ता वा वितरकबाट विना मूल्यमा प्राप्त भएको वस्तु समेत कारोवार गर्ने वस्तुको साथ वितरण गरेको हुनसक्दछ । यस्तो प्रयोजनका लागि प्राप्त भएका वस्तु वा ती वस्तु वितरण गरेको अभिलेख समेत राख्नुपर्दछ ।

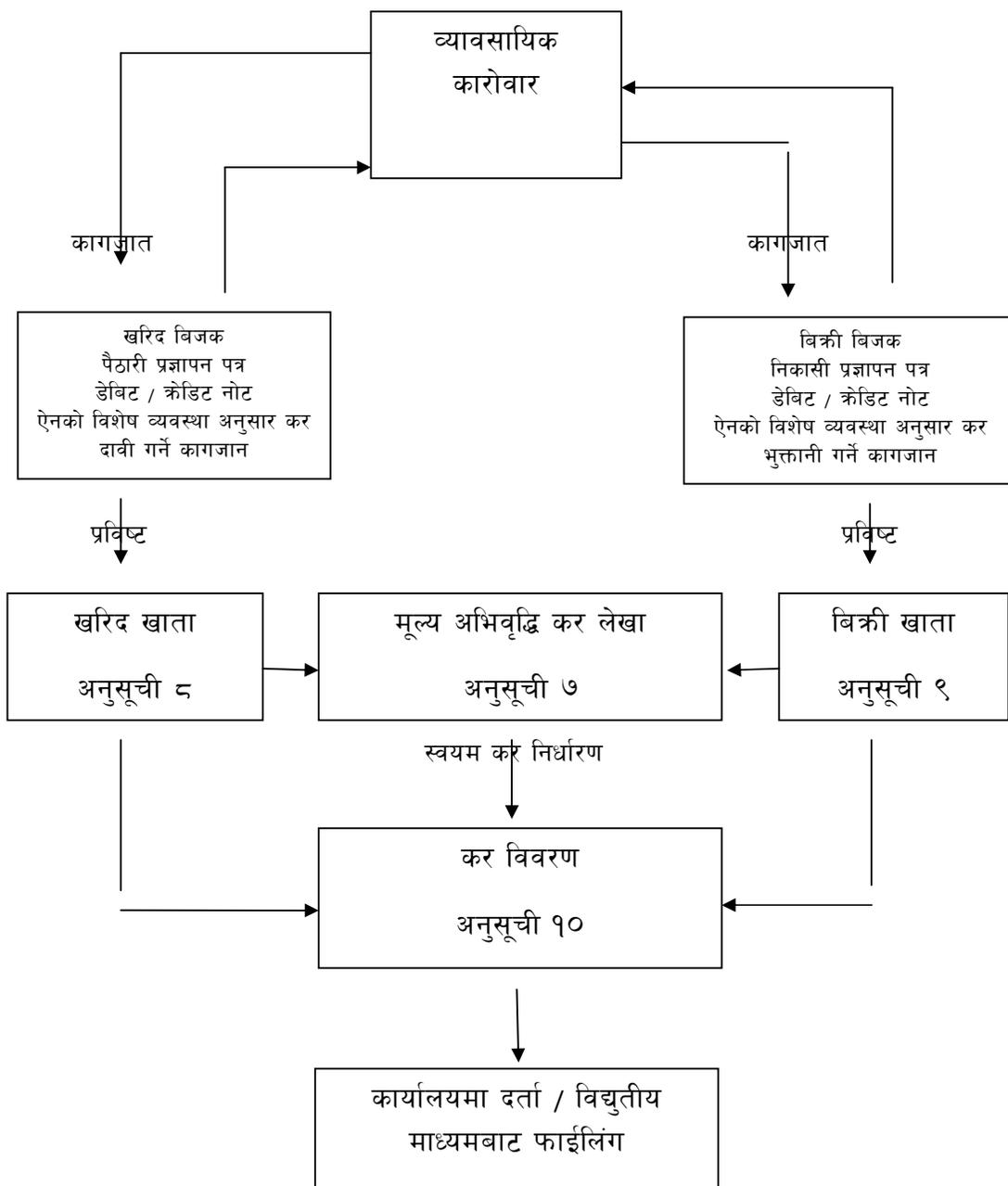
यसै गरी दर्ता भएको व्यक्तिले आफनो कारोवारको सिलसिलामा कहिलकाहि व्यवसाय प्रवर्द्धन गर्ने प्रयोजनका लागि नमूनाका रूपमा कुनै वस्तु विना मूल्य वितरण गरेको हुनसक्दछ । यसरी नमूनाका रूपमा वितरण गरिएको र प्राप्तकर्ताले प्राप्त गरेको वस्तुको समेत अभिलेख अद्यावधिक राख्नुपर्दछ । यस सम्बन्धमा नियम २४ ले निम्न व्यवस्था गरेको छ :

नियम २४ : नियम २३ मा उल्लिखित अभिलेखहरुका अतिरिक्त दर्ता भएको व्यक्तिले कारोबारसंग सम्बन्धित देहायका विवरणहरु समेत राख्नु पर्नेछ:-

(क) व्यवसाय प्रवर्द्धनको लागि नमूनाको रूपमा प्राप्त भएका तथा वितरण गरिएको वस्तुको विवरण ।

(ख) विनामूल्य प्राप्त भएका तथा वितरण गरिएका वस्तुको विवरण ।

करदाताले राख्नुपर्ने अभिलेखको श्रृंखला

श्री राम स्टोरले निम्नानुसार खरीद बिक्री कारोवार गरेको रहेछ ।

उदाहरण ६.२

श्रावण १२, २०६६ मा आयकरमा मात्र दर्ता श्री कृष्ण उद्योग (स्था.ले.नं. ३००००१२३४) वि. नं. ५ वाट खरीद

- चामल २ लाख, दाल १ लाख

श्रावण १७, २०६६ मा मूअकर समेत दर्ता श्रीहरि खाद्यान्न स्टोर्स (मू.अ.कर दर्ता नं. ३००००२३४५) वाट वि. नं. २३ वाट खरीद

- चामल ३५ हजार, चिनी ५० हजार, सन फ्लावर तेल २५ हजार, लुगा धुने सावुन १५ हजार, नुहाउने सावुन १० हजार, सेम्पु ५ हजार, डिटरजेण्ट पाउडर ५ हजार, चाउचाउ २५ हजार, चिनी १० हजार, वटर ५ हजार, पाउडर दुध ५ हजार, टुथपेस्ट ३ हजार, टुथ ब्रुस २ हजार, चियापती ५ हजार

श्रावण १९, २०६६ मा मूअकरमा दर्ता सत्यसाई ग्यास उद्योग (मू.अ.कर दर्ता नं. ३००००३४५६) वाट वि. नं. ३६ वाट खरीद

- ग्यास सिलेण्डर ४ लाख

श्रावण २६, २०६६ मा जलन ट्रेडर्स, भारतवाट पैठारी प्रज्ञापन पत्र नं. ५४३ वाट पैठारी

- रेगुलेटर ५० हजार, ग्यास पाइप २५ हजार, ग्यास चुल्हो ५ लाख

श्रावण २८, २०६६ गते पुनः दिवस स्टोर्स, भारतवाट प्रज्ञापन पत्र नं. ६५४ वाट पैठारी

- जिरा ३ लाख, धनिया गोडा २ लाख, सर्ट २ लाख, पेन्ट २ लाख, मोजा २ लाख

श्रावण २८, २०६६ गते सत्यम स्टोर्स, भारतवाट पुनः प्रज्ञापन पत्र नं. ७६५ वाट पैठारी

- सर्ट २ लाख, पंखा ३ लाख, घडी १ लाख

श्रावण १५, २०६६ मा श्रीराम स्टोरवाट बिल नं. ३५ वाट स्था.ले.नं. ३००००३४५६ का मानिक सप्लाईलाई विक्री

- चामल ५० हजार, चिनी १० हजार, दाल १० हजार, चाउचाउ ५ हजार

श्रावण १७, २०६६ मा श्रीराम स्टोरवाट बिल नं. ३६ वाट स्था.ले.नं. ३००००४३५६ का गोविन्द स्टोर्सलाई विक्री

- लुगा धुने सावुन ५ हजार, टुथपेष्ट १ हजार

श्रावण १८, २०६६ मा श्रीराम स्टोरवाट बिल नं. ३७ वाट स्था.ले.नं. ३००००८९५६ का हरि सेन्टरलाई विक्री

- चिनी १५ हजार, चामल ५० हजार, दाल ५ हजार

श्रावण १९, २०६६ मा श्रीराम स्टोरका मालिकले देहायका सामान आफनो घरमा स्वयं प्रयोग गरेको रहेछ ।

- चिनी २ हजार, चामल ३ हजार, दाल १ हजार

श्रावण २०, २०६६ मा श्रीराम स्टोरवाट बिल नं. ३८ वाट स्था.ले.नं. ३००००४६८० का जयन्त सप्लाई र्सलाई विक्री

- नुहाउने सावुन ३ हजार

<p>श्रावण २१, २०६६ मा श्रीराम स्टोरबाट स्था.ले.नं. ३०००५४६९ का ग्यास सप्लाई र्सलाई विक्री</p> <ul style="list-style-type: none"> ग्यास सिलेण्डर २ लाख
<p>श्रावण २८, २०६६ मा श्रीराम स्टोरबाट विल नं. ४० बाट स्था.ले.नं. ३०००३५७९ का ढकाल ग्यासलाई विक्री</p> <ul style="list-style-type: none"> रेगुलेटर २० हजार, ग्यास पाइप ५ हजार, ग्यास चुलो २ लाख
<p>श्रावण २८, २०६६ मा श्रीराम स्टोरबाट विल नं. ४१ बाट स्था.ले.नं. ३०००१३६८ का प्रोभिजन स्टोरलाई विक्री</p> <ul style="list-style-type: none"> चामल २,०००, दाल १,०००, साबुन १०००, चिनी २०००, चाउचाउ ३०००
<p>श्रावण २९, २०६६ मा श्रीराम स्टोरले पैठारी गरेको सामानमध्ये आफनी श्रीमतीको पसलमा देहायका सामान स्थान्तरण गरेको रहेछ र उक्त सामान श्रीमतीको पसलबाट विक्री भएछ ।</p> <ul style="list-style-type: none"> सर्ट १ लाख, पेन्ट १ लाख

उपरोक्त उदाहरण अनुसार श्रीराम स्टोरको श्रावण, २०६६ को खरीद खाता, विक्री खाता र मूल्य अभिवृद्धि कर लेखा निम्नानुसार तयार गर्नुपर्छ ।

खरीद खाता

करदाताको दर्ता नम्बर ३०००६७८९५

खरीद भएको अवधि: श्रावण महिना २०६६ साल

मिति	विजक नम्बर	आपूर्तिकर्ताको नाम	आपूर्तिकर्ताको नम्बर	जम्मा खरीद मूल्य	कर छुटको खरीद मूल्य	करयोग्य खरीद		करयोग्य पैठारी	
						मूल्य	कर	मूल्य	कर
२०६६।०।१२	५	श्रीकृष्ण उद्योग	३०००१२३४	३,००,०००	३,००,०००				
२०६६।०।१७	२३	श्रीहरि खाद्यान्न स्टोर	३००००२३४५	२,००,०००	३५,०००	१,६५,०००	२१,४५०		
२०६६।०।१९	३६	सत्यसाई ग्यास उद्योग	३००००३४५६	४,००,०००	०	४,००,०००	५२,०००		
२०६६।०।२६	५४३	जलन ट्रेडर्स, भारत,	०	८०,०००	०	०	०	८०,०००	१०,४००
२०६६।०।२८	६५४	दिवस स्टोर्स, भारत	०	११,००,०००	०	०	०	११,००,०००	१,४३,०००

२०६६।०।४।२८	७६५	सत्यम स्टोर्स, भारत	०	६,००,०००	०			६,००,०००	७८,०००
जम्मा				२६,८०,०००	३,३५,०००	५,६५,०००	७३,४५०	१७,८०,०००	२,३९,४००

खरीद खातामा बिजक अनुसार छुट्टा छुट्टै प्रविष्ट गर्नुपर्दछ ।

- बिजक नं. र मिति उल्लेख गरेको महलमा स्थानीय खरीदको हकमा बिजक नं. र सो को मिति तथा पैठारीको हकमा पैठारी प्रज्ञापन पत्र नं. र सो को मिति उल्लेख गर्नुपर्दछ ।
- जम्मा खरीद मूल्यको महलमा कर बाहेकको मूल्य उल्लेख गर्नुपर्दछ ।
- यदि एउटै बिजकमा करयोग्य खरीद र कर छुट खरीद वा एउटै पज्ञापन पत्रमा करयोग्य पैठारी र कर छुट पैठारी भएमा जम्मा खरीदको महलमा कर बाहेकको करयोग्य खरीद र पैठारी र कर छुट खरीद र पैठारीको मूल्य जोडेर उल्लेख गर्नुपर्दछ, र कर छुट खरीदको महल र कर योग्य खरीद र पैठारीको महलमा छुट्टा छुट्टै प्रविष्ट गर्नुपर्दछ ।
- करको महलमा स्थानीय खरीद भए करयोग्य खरीदको कर महलमा उल्लेख गर्नुपर्दछ, भने पैठारी भएमा कर योग्य पैठारीको कर महलमा उल्लेख गर्नुपर्दछ ।
- बेदर्तावाल करदाताबाट करयोग्य खरीद गरेता पनि सो बिजकबाट क्रेडिट नपाउने हुनाले कर छुट खरीदको महलमा नै उल्लेख गर्नुपर्दछ ।
- खरीद खातामा सम्पूर्ण खरीद वस्तु तथा सेवा प्रविष्ट गर्नुपर्दछ ।

■ विक्री खाता

करदाता दर्ता नम्बर : ३०००६७८९५

विक्री भएको अवधि : श्रावण महिना २०६६ साल

मिति	विजक नम्बर	खरीदकर्ता	खरीदकर्ताको दर्ता नम्बर	जम्मा विक्री	कर छुटको विक्री	शून्य दरमा विक्री	करयोग्य विक्री	
							मूल्य	कर
२०६६।०।१५	३५	मानिक सप्लाईर्स	३००००३४५६	७५,०००	६०,०००	०	१५,०००	१,९५०
२०६६।०।१७	३६	गोविन्द स्टोर	३००००४३५६	६,०००	०	०	६,०००	७८०
२०६६।०।१८	३७	हरि सेन्टर	३००००८९५६	७५,०००	५५,०००	०	२०,०००	२,६००
२०६६।०।२०	३८	जयन्त सप्लाईर्स	३००००४६८०	३,०००	०	०	३,०००	३९०
२०६६।०।२१	३९	ग्यास सप्लाईर्स	३००००५४६९	२,००,०००	०	०	२,००,०००	२६,०००
२०६६।०।२८	४०	ढकाल ग्यास	३००००३५७९	२,२५,०००	०	०	२,२५,०००	२९,२५०
२०६६।०।२८	४१	प्रोभिजन स्टोर	३०००१३६८	९,०००	३,०००	०	६,०००	७८०
		कूल जम्मा:		५,९३,०००	१,१८,०००	०	४,७५,०००	६१,७५०

- विक्री खातामा विजक अनुसार छुट्टा छुट्टै प्रविष्ट गर्नुपर्दछ ।
- विजक नं. र मिति उल्लेख गरेको महलमा विजकको नं.र सो को मिति उल्लेख गर्नुपर्दछ ।
- जम्मा विक्री मूल्यको महलमा कर बाहेकको मूल्य उल्लेख गर्नुपर्दछ ।
- यदि एउटै विजकमा करयोग्य विक्री र कर छुट विक्री वा जम्मा विक्रीको महलमा कर बाहेकको करयोग्य विक्री र कर छुट विक्रीको मूल्य जोडेर उल्लेख गर्नुपर्दछ र कर छुट विक्रीको महल र कर योग्य विक्रीको महलमा छुट्टा छुट्टै प्रविष्ट गर्नुपर्दछ ।
- शून्य दरको विक्रीको महलमा निकासी मूल्य उल्लेख गर्नुपर्दछ ।
- खरीद र विक्री खातामा कर अवधि अनुसार अन्त्यमा सबै महलको जोड जम्मा गरेर ठिक भए नभएको एक अर्कामा भिडान गर्नुपर्दछ । जस्तै, कर छुट खरीद र कर योग्य खरीद र करयोग्य पैठारीको जोड जम्मा खरीद मूल्यसंग भिडान हुनुपर्दछ ।

मूल्य अभिवृद्धि कर लेखा

खरीद / आयात

विक्री / निर्यात

मिति	विवरण	खरीद	करको दर	कर रकम	मिति	विवरण	विक्री	करको दर	कर रकम
२०६६ श्रावण	कर छुट खरीद	३,३५,०००	०	०	२०६६ श्रावण	कर छुट विक्री	१,१८,०००	०	०
	स्थानिय करयोग्य खरीद	५,६५,०००	१३%	७३,४५०		स्थानिय करयोग्य विक्री	४,७५,०००	१३%	६१,७५०
	पैठारी	१७,८०,०००	१३%	२,३१,४००		निर्यात	०	०	०
	जम्मा	२६,८०,०००		३,०४,८५०		जम्मा	५,९३,०००		६१,७५०
२०६६ भाद्र	कर छुट खरीद				२०६६ भाद्र	कर छुट विक्री			
	स्थानिय करयोग्य खरीद					स्थानिय करयोग्य विक्री			
	पैठारी					निर्यात			
	जम्मा								

- खरीद र विक्री खाता तयार भएपछि सो को सारांशको रुपमा मूल्य अभिवृद्धि कर लेखा तयार गर्नुपर्दछ । खरीद र विक्री खाता अवधि अनुसारको जोड मूल्य अभिवृद्धि कर लेखामा प्रविष्ट हुने भएकोले खरीद र विक्री खाता तयार नभएसम्म मूल्य अभिवृद्धि कर लेखा तयार हुदैन ।
- मूल्य अभिवृद्धि कर लेखामा मितिको महलमा कर अवधि उल्लेख गर्नुपर्दछ ।

- विवरणको महलमा खरीदतर्फ भए कर छुट खरीद, करयोग्य खरीद वा करयोग्य पैठारी के हो सो उल्लेख गर्ने, बिक्रीतर्फ भए कर छुट बिक्री, करयोग्य बिक्री वा निकासी के हो सो उल्लेख गर्नुपर्दछ ।
- खरीद र बिक्रीको महलमा खरीद र बिक्री खाता अनुसार खरीद बिक्री मूल्य खुलाउनु पर्दछ।
- करको दरको महलमा करको दर उल्लेख गर्नुपर्दछ ।
- कर रकमको महलमा खरीदतर्फ भए खरीद खाताको अवधि अनुसारको जम्मा खरीदमा तिरको कर र बिक्रीमा बिक्री खाता अनुसार संकलन गरको कर रकम खुलाउनु पर्दछ ।
- मूल्य अभिवृद्धि कर लेखा खाता अनुसार कर विवरण तयार हुने भएकोले कर विवरण तयार गर्नुपूर्व मूल्य अभिवृद्धि कर लेखा तयार गर्नुपर्दछ ।

६.७ कम्प्युटर सफ्टवेयरको प्रयोग र अभिलेख

आन्तरिक राजस्व विभाग र यस अन्तर्गतका कार्यालय तथा करदाता दुबै पक्षले मूल्य अभिवृद्धि कर सम्बन्धी कारोबारको सूचना तथ्यांक वा यससंग सम्बन्धित प्रमाण कागजातहरूको अभिलेख राख्न र सूचना प्रशोधन सम्बन्धी कामको लागि कम्प्युटर सफ्टवेयर प्रयोग गर्न सक्ने व्यवस्था गरेको छ । विद्युतीय माध्यमबाट कारोबारको अभिलेख राख्ने, सूचनाको प्रशोधन गर्ने र सम्प्रेषण गर्ने, प्रशासनिक निर्णय निर्माण गर्ने र करदाताको कम्प्युटरमा सुरक्षित सूचना तथा तथ्यांकमा विभाग तथा कार्यालयहरूको निरन्तर र निर्वाध पहुँच कायम गर्ने सम्बन्धमा कानूनी व्यवस्था गरिएको छ । ऐनको दफा १६क को उपदफा (२) मा करदाताले कारोबारको अभिलेख विद्युतीय माध्यमबाट राख्न सक्ने व्यवस्था गरेको छ ।

दफा १६क(२): विभागले सूचना प्रशासन गरी विद्युतीय माध्यमबाट बिजक जारी गर्ने, लेखा राख्ने, कर विवरण पेश गर्ने तथा भुक्तानी गर्ने सम्बन्धमा आवश्यक व्यवस्था गर्न सक्नेछ ।

ऐनको उल्लेखित व्यवस्थाको कार्यान्वयनका लागि विद्युतीय माध्यमबाट बिजक जारी गर्ने र कारोबारको अभिलेख राख्न कुनै करदाताले निवेदन दिएमा देहाय बमोजिमको सर्तमा कम्प्युटरबाट बिजक जारी गर्न स्वीकृति दिने सकिने छ ।

- (क) क्यास मेसिन वा कम्प्युटर प्रयोग गरी बिजक जारी गर्ने मूल्य अभिवृद्धि करमा दर्ता भएका करदाताले प्रत्येक आर्थिक वर्षको लागि छुट्टै सिलसिलेवार नम्बर सहितको कम्तीमा दुई प्रति बिजक जारी गरी एक प्रति खरिदकर्तालाई दिई अर्को प्रति सुरक्षित राख्नुको साथै त्यस्तो बिजक कर अधिकृतले मागेको बखत उपलब्ध गराउनु पर्नेछ ।
- (ख) कम्प्युटर सफ्टवेयरमा प्रविष्ट गरेको तथ्यांक हटाउन वा मेटाउन (Delete) वा हेरफेर गर्न नसकिने र नमिल्ने हुनाको साथै हिसाब समायोजन गर्नु परेमा Reverse Entry गर्न सकिने व्यवस्था भएको हुनु पर्नेछ ।
- (ग) एउटा सिलसिलेवार नम्बरको बिजक एक पटकभन्दा बढी प्रिण्ट गर्न नसकिने हुनु पर्नेछ । कुनै कारणवस पुनः प्रिण्ट गर्नु परेमा त्यस्तो बिजकमा प्रतिलिपि भन्ने शब्द प्रिण्ट हुनु पर्नेछ ।
- (घ) यसरी जारी हुने बिजकमा मूल्य अभिवृद्धि कर ऐन तथा नियम बमोजिमका सबै विवरण खुलेको हुनु पर्नेछ ।
- (ङ) यो व्यवस्था उल्लंघन गरी कुनै काम कार्यवाही भए गरेमा ऐनको दफा २९(१) को खण्ड (ठ) अनुसार सजाय हुनेछ ।
- (च) क्यास मेसिन वा कम्प्युटर प्रयोग गरी बिल जारी गर्नेले अनिवार्यरूपमा टिलरोल प्रयोग गर्नु पर्ने र त्यस्तो टिलरोल कर विवरण बुझाउनु पर्ने मितिले छ वर्षसम्म सुरक्षित राख्नु पर्नेछ ।

उपर्युक्त बमोजिमका सर्तहरू पालना गर्न मञ्जुर गरी दिएको आधारमा कम्प्युटर बिलिंग गर्न स्वीकृति दिन सकिनेछ । स्वीकृति प्राप्त नगरी कम्प्युटराइज्ड बिलिंग जारी गर्न पाइने छैन । बिगतमा कम्प्युटर बिजक जारी गर्ने स्वीकृति लिएका करदाताहरूको हकमा समेत यो व्यवस्था प्रभावकारी हुनेछ ।

विभागले कुनै करदातालाई आफ्नो कारोवारको सिलसिलामा क्यास मेशिन प्रयोग गर्ने गरी तोक्न सक्नेछ । यसरी क्यास मेशिन प्रयोग गर्नपर्ने गरी तोकिएका करदाताले आफ्नो कारोवारको सन्दर्भमा क्यास मेशिनको प्रयोग गरी बिजक जारी गर्नपर्दछ । यस सम्बन्धमा नियमावलीको नियम १८ मा निम्नानुसार व्यवस्था गरिएको छ ।

नियम १८क: विभागले कुनै करदाताले क्यास मेसिन प्रयोग गर्नु पर्ने गरी तोक्न सक्नेछ र त्यसरी तोकिएकोमा त्यस्तो करदाताले कारोबार गर्दा क्यास मेसिनको प्रयोग गरी बिजक जारी गर्नु पर्नेछ ।

तर कम्प्युटर सफ्टवेयरबाट बिजक जारी गर्न स्वीकृती प्राप्त करदाताले सोही बमोजिम बिजक जारी गर्नु पर्नेछ ।

दर्ता भएको व्यक्तिले आफ्नो कारोबारको अभिलेख कम्प्युटर वा यस्तै अन्य यान्त्रिक प्रणाली वा विभागले तोकिएको तरिका अनुसार समेत राख्न सक्नेछ सो का लागि विभागबाट अनुमति लिनुपर्नेछ । यस सम्बन्धमा नियमावलीको निमय २३(३) निम्न व्यवस्था गरेको छ ।

नियम २३(३): दर्ता भएको व्यक्तिले यस नियम बमोजिम राख्नु पर्ने अभिलेखहरु विभागको अनुमति लिई कम्प्युटर वा यस्तै अन्य यान्त्रिक प्रणाली वा विभागले तोकिए बमोजिमको तरिका अपनाई राख्न सक्नेछ ।

ऐनको दफा १६क को उपदफा (१) मा आन्तरिक राजस्व विभाग र आन्तरिक राजस्व कार्यालयहरुमा करदाताले पेश गरेका विवरण तथा विभाग तथा कार्यालयहरुले कम्प्युटर सफ्टवेयरमार्फत राखेका करदाता सम्बन्धी प्रारम्भिक तथा प्रशोधित सूचनाहरु जुनसुकै कानूनी निर्णयको लागि प्रमाणको रूपमा ग्रहण हुने व्यवस्था गरेको छ ।

आन्तरिक राजस्व विभागले मूल्य अभिवृद्धि करमा दर्ता भएका सबै करदाताको कम्प्युटर तथ्यांक आधार (डाटावेस) मा पहुंच प्राप्त गर्न पाउने व्यवस्था गरेको छ । साथै विभाग अन्तर्गतका कार्यालयहरुले आफ्ना करदाताहरुको कम्प्युटर तथ्यांक आधार (डाटावेस) मा निरन्तर पहुंच प्राप्त गर्न सक्ने व्यवस्था गरेको छ । यस सम्बन्धमा ऐनको दफा १६(१क) मा निम्न व्यवस्था गरेको छ ।

दफा १६(१क): विभागले करदाताको कम्प्युटर तथ्यांक आधार (डाटावेस) मा निरन्तर पहुंच प्राप्त गर्न सक्नेछ ।

करदाताले आफ्नो कारोवारको सम्बन्धमा माथि उल्लेखित गरिएका जुनसुकै तरिकाबाट राखिएको अभिलेख कर अधिकृतले कारोवारको समयमा जुनसुकै बखत हेर्न सक्नेछ । यस सम्बन्धमा नियमावलीको नियम २३(४) मा निम्न व्यवस्था रहेको छ ।

नियम २३(४): यस नियम बमोजिम दर्ता भएको व्यक्तिले राखेको अभिलेख कर अधिकृतले कारोवार समयमा जुनसुकै बखत हेर्न सक्नेछ ।

स्पटीकरण: यस नियमको प्रयोजनको लागि “कारोवार समय” भन्नाले सार्वजनिक बिदा बाहेक कारोवार खुल्ने तथा बन्द हुने समयको बीचको अवधि सम्भन्तु पर्छ ।

परिच्छेद ७

कर कट्टी

मूल्य अभिवृद्धि कर कारोबार तथा बिजकमा आधारित कर प्रणाली हो । यस प्रणालीमा आवद्ध व्यक्तिहरुले आफूले आपूर्ति गर्ने हरेक वस्तु तथा सेवाको कर बिजक जारी गर्नुपर्दछ । यसरी जारी गरिएको बिजकको माध्यमबाट असुल गरेको कर सरकारी कोषमा दाखिला गर्नु त्यस्तो व्यक्तिको कर्तव्य हुन्छ । यसरी असुल गरिएको सम्पूर्ण कर दाखिला गर्नु पर्ने अवस्थामा वस्तु वा सेवाको उपभोक्ता मूल्य कर भारको कारणले वृद्धि हुन जाने र उपभोक्ताले दोहोरो करको भार वहन गर्नु पर्ने अवस्था उत्पन्न हुन्छ । यस्तो अवस्था उत्पन्न हुन नदिन मूल्य अभिवृद्धि कर प्रणाली तथा मूल्य अभिवृद्धि कर ऐन, २०५२ ले करयोग्य आपूर्तिको लागि प्राप्त गरिएका वस्तु तथा सेवामा तिरेको कर बिक्रीमा असुल गरेको करमा कट्टी गर्न पाउने सिद्धान्तलाई अंगिकार गरेको छ । यसै कारणले मूल्य अभिवृद्धि कर प्रणालीको यो व्यवस्थालाई यस प्रणालीको सुन्दरतम् पक्ष मानिएको छ ।

कुनै करयोग्य वस्तु वा सेवाको आपूर्ति गर्ने दर्तावाल व्यक्तिले त्यसरी आपूर्ति गर्ने वस्तु वा सेवा उत्पादन वा खरिद गर्नु पर्ने हुन्छ । कुनै वस्तु वा सेवा उत्पादन गर्दा वा बिक्री बितरण गर्दा कच्चा पदार्थ, सहायक कच्चा पदार्थ, परिवेष्टन सामग्री (प्याकिंग सामग्री), बिक्रीयोग्य तयारी वस्तु जस्ता उत्पादन वा बिक्री बितरणसंग प्रत्यक्ष सम्बन्धित वस्तुलगायत सो उत्पादन कार्य संचालन गर्ने सन्दर्भमा प्रशासनिक वा बजार प्रवर्द्धन जस्ता सेवा समेत आवश्यक पर्दछ । यसै गरी व्यवसाय संचालन गर्न पूंजीगत प्रकृतिका वस्तु वा सेवा समेत आवश्यक पर्दछ । यसरी खरिद वा प्राप्त गरिने उल्लिखित वस्तु वा सेवा करयोग्य रहेको भए त्यस्ता वस्तु वा सेवा प्राप्त गर्दा प्राप्त गर्ने व्यक्तिले सो वस्तु वा सेवामा करसमेत तिरेको हुन्छ । यसरी तिरेको कर सो व्यक्तिले आफूले उत्पादन वा खरिद गरेको वस्तु वा सेवा बिक्री गर्दा असुल गरेको करमा कट्टी गरी बांकी कर मात्र दाखिल गरे हुने व्यवस्था ऐनले गरेको छ, जसलाई कर कट्टी पनि भन्ने गरिन्छ । यस परिच्छेदमा कारोबारसंग सम्बन्धित खरिद वा पैठारीमा पाउने कर कट्टी, कर कट्टी

नपाउने वस्तु वा सेवा, आंशिक कर कट्टी पाउने वस्तु वा सेवा एवम् कर कट्टी सुविधा लिई सक्नु पर्ने अवधि र तरिकाका सम्बन्धमा विस्तृत विवेचना गरिएको छ ।

७.१. कर कट्टी सम्बन्धी व्यवस्था

मूल्य अभिवृद्धि कर ऐन, २०५२ र नियमावली, २०५३ मा दर्ता भएको करदाताले आफ्नो कर लाग्ने कारोबारसंग सम्बन्धित जुनसुकै वस्तु वा सेवा खरिद वा पैठारी गर्दा तिरेको कर आफूले तिर्नु पर्ने करमा कट्टी गर्न पाउने व्यवस्था रहेको छ । यस सम्बन्धमा ऐनको दफा १७ को उपदफा (१) र नियमावलीको नियम ३९ मा देहाय बमोजिमको व्यवस्था गरिएको छ ।

दफा १७(१) : दर्ता भएको व्यक्तिले आफ्नो कर लाग्ने कारोबार संग सम्बन्धित वस्तु वा सेवा आयात तथा प्राप्त गर्दा तिरेको वा तिर्नुपर्ने करको रकम आफूले उठाएको करको रकमबाट कट्टीगर्न सक्ने छ ।

नियम ३९(१): दर्ता भएको व्यक्तिले कुनै वस्तु वा सेवा आपूर्ति गर्दा संकलन गरेको करबाट सो महिना वा सो भन्दा अगाडी आफ्नो कर लाग्ने वस्तु वा सेवा आयात वा प्राप्त गर्दा तिरेको कर देहायको अवस्थामा कट्टी गर्न पाउने छ :

- (क) कर कट्टी दावी गरीएको वस्तु वा सेवा करयोग्य व्यवसायसंग प्रत्यक्ष रुपमा सम्बन्धित भएमा ।
- (ख) आन्तरिक खरीद गरीएको भए नियम १७ बमोजिमको कर विजक प्राप्त गरेको भएमा ।
- (ग) आयात गरीएको भए आयात गर्दा कर तिरेको प्रमाणित गर्ने आयात सम्बन्धी कागजातहरु भएमा ।

स्पष्टिकरण :यस खण्डको प्रयोजनको लागि "आयात सम्बन्धी कागजातहरु " भन्नाले प्रज्ञापनपत्र, नगदी रसीद, सामानको विजक,तथा भन्सारको बाटो भई आयात नहुने सेवाको आपूर्तिको हकमा सेवाको विजक र विभागले समय समयमा तोकेको तत्सम्बन्धी अन्य कागजातहरु सम्भन्नु पर्छ ।

नियम ३९(२): यस नियम बमोजिम कर कट्टी गर्दा एकपटक मात्र गर्न पाईने छ । यसरी कर कट्टी गर्दा दावी गरीएको मितिभन्दा एक वर्ष अगाडीसम्मको बीजक वा आयातसंग कागजात हुनु पर्ने छ ।

३९(३): दर्ता भएको व्यक्तिले प्रत्येक कर अवधिको कर विवरण पेश गर्दा निजले वस्तु बिक्री गर्दा संकलन गरेको करबाट वस्तु खरीद वा आयात गर्दा तिरेको कर कटाई बांकी रहेको रकम कर विवरणसाथ कर कार्यालयमा दाखिला गर्नु पर्ने छ ।

३९(४) दर्ता भएको व्यक्तिले खरीद वा आयात गर्दा तिरेको कर रकम निजले बिक्री गर्दा संकलन गरेको रकम भन्दा बढी भएमा त्यस्तो बढी भएको जति रकम अर्को कर अवधिमा कट्टी गर्न पाउनेछ । यसरी अर्को कर अवधिमा कट्टी गर्न पाउने रकम लगातार ६ महिनासम्म बांकी रहेमा एकमुष्ट फिर्ता पाउन निजले अनुसूची १४ बमोजिमको ढांचामा कर अधिकृतसमक्ष दरखास्त दिनु पर्नेछ । यस्तो दरखास्त प्राप्त भएपछि कर अधिकृतले नियम ४५ बमोजिम बांकी कर फिर्ता दिनु पर्नेछ ।

ऐन तथा नियमावलीका उपर्युक्त व्यवस्थाहरु बमोजिम कर कट्टी पाउने वस्तु तथा सेवा, कर कट्टी पाउने समय, कर कट्टी लिने तरिका, बढी भएको कर मिलान, कर कट्टी दावीलाई प्रमाणित गर्ने कागजातका सम्बन्धमा निम्न अनुच्छेदहरुमा व्याख्या गरिएको छ:

७. १.१ कर कट्टी पाउने वस्तु वा सेवा

ऐनको दफा १७ को उपदफा (१) ले कुनै दर्ता भएको व्यक्तिले आफ्नो करयोग्य कारोबारसंग सम्बन्धित कुनै वस्तु वा सेवा उत्पादन वा प्राप्त गर्ने प्रयोजनको लागि गरेको खरिदमा तिरेको सम्पूर्ण कर आफूले तिर्नु पर्ने करमा कट्टी गर्न पाउने व्यवस्था गरेको छ । खरिदमा तिरेको कर भन्नाले कुनै व्यक्तिले कारोबारसंग सम्बन्धित वस्तु वा सेवा उत्पादन गर्ने वा बिक्री बितरण गर्ने प्रयोजनका लागि स्थानीय बजारबाट खरिद गर्दा बिक्रेतालाई तिरेको कर वा मुलुकबाहिरबाट पैठारी गर्दा सम्बन्धित भन्सार कार्यालयमा दाखिल गरेको वा ऐनको दफा ८(२) बमोजिम सेवा प्राप्त गर्दा दाखिल गरेको करलाई सम्भन्नुपर्दछ । दर्ता भएको व्यक्तिले त्यसरी

तिरेको कर निजले आफ्नो वस्तु वा सेवा बिक्री गर्दा ग्राहकबाट असुल गरेको करमा कटौती गरी बांकी रहेको रकम मात्र दाखिला गरे हुने व्यवस्था ऐनले गरेको छ ।

कारोबारसंग सम्बन्धित वस्तु वा सेवा भन्नाले कुनै करयोग्य कारोबार संचालन गर्न आवश्यक पर्ने वस्तु वा सेवा उत्पादन वा प्राप्त गर्न आवश्यक पर्ने सम्पूर्ण कच्चा तथा सहायक कच्चा पदार्थ, प्याकिंग सामग्री, परामर्श वा प्रशासनिक वा बजार प्रवर्द्धन लगायतका सेवाहरु एवम् सो कारोबार संचालन गर्न आवश्यक पर्ने पूंजीगत प्रकृतिका वस्तु तथा सेवाहरुलाई बुझाउँछ । भन्नुको अर्थ कुनै करयोग्य कारोबार संचालन गर्न आवश्यक पर्ने सबै प्रकारका वस्तु तथा सेवाहरुलाई कारोबारसंग सम्बन्धित वस्तु तथा सेवा मानिन्छ । करयोग्य कारोबार संचालन गर्न आवश्यक पर्ने उल्लिखित वस्तु तथा सेवा समेत सबै वस्तु तथा सेवा खरिद गर्दा त्यस्तो खरिद वा पैठारीमा स्थानीय बिक्रेतालाई तिरेको वा भन्सार कार्यालयमा दाखिल गरेको वा ऐनको दफा ८(२) बमोजिम सेवा प्राप्त गर्दा दाखिल गरेको सम्पूर्ण कर करयोग्य कारोबार गर्ने व्यक्तिले आफ्नो करयोग्य कारोबारबाट असुल गरेको करमा कटौती गर्न अर्थात् घटाउन पाउने र त्यसरी कटौती वा घटाउँदा आफूले असुल गरेको कर बढी हुन आएमा बढी भएको हदसम्मको रकम मात्र सम्बन्धित कार्यालयमा कर विवरणसाथ दाखिल गर्नु पर्ने व्यवस्था ऐन तथा नियमावलीले गरेको छ ।

७. १.२ कर कटौती गर्ने समय

सामान्यतया कुनै दर्ता भएको व्यक्तिले करयोग्य कारोबारसंग सम्बन्धित खरिदमा तिरेको कर जुन कर अवधिमा तिरेको हो सोही कर अवधिमा कटौती गर्नुपर्दछ । तर भुलवस वा अन्य कुनै कारणले कुनै व्यक्तिले सम्बन्धित कर अवधिमा कुनै खरिदमा तिरेको कर कटौती नगरेमा कर कटौती दावी गर्ने कागजात खडा भएको मितिले एक वर्षभित्र कर कटौती गरिसक्नुपर्दछ । नियमावलीको नियम ३९ को उपनियम (२) बमोजिम उक्त समयवाधि नघाई कुनै कर कटौती गर्न पाइने छैन ।

उदाहरण : ७.१

मूल्य अभिवृद्धि करमा दर्ता भएको अल्फा ईन्टरनेशनल प्रा.लि.ले विभिन्न प्रकारका विद्युतीय सामग्रीको आयात र आन्तरिक खरीद बिक्री गर्ने गरेको रहेछ । निजले गरेको खरिदमध्ये मिति

२०६७।०५।३० र निजले गरेको पैठारीमध्ये २०६७।०८।३० को पैठारी खरिद खातामा प्रविष्टि गरी कर कट्टी लिन छुट भएको रहेछ । यस अवस्थामा सो प्रा.लि.ले २०६७।०५।३० को विजकको कर कट्टी २०६८ भाद्र महिनाभित्र र २०६७।०८।३० को खरिदको कर कट्टी २०६८ मार्ग महिनाभित्र लिई सक्नुपर्दछ । सो कर अवधिपछि ती खरिदमा तिरेको कर सो प्रा.लि.ले आफ्नो बिक्रीमा संकलन गरेको करबाट कट्टी गर्न पाउने छैन ।

७. १.३ कर कट्टी गर्ने तरिका

करयोग्य कारोबार गर्ने दर्ता भएको व्यक्तिले आफ्नो कारोबारसंग सम्बन्धित खरिदमा तिरेको कर कट्टी गर्ने सन्दर्भमा निजले त्यस्तो खरिद कर अधिकृतबाट प्रमाणित गरिएको खरिद खातामा प्रविष्टि गर्नुपर्दछ । कुनै कर अवधिको लागि गरिएको त्यस्तो करयोग्य खरिदको मूल्य र त्यस्तो खरिदमा तिरिएको कर स्पष्ट देखिने गरी कर विवरणमा उल्लेख गर्नुपर्दछ । यसरी निजले कुनै कर अवधिमा करयोग्य खरिदमा तिरेको कर उल्लेख गरी कर विवरण पेश गरेमा निजले खरिदमा तिरेको कर कट्टी गरेको मानिनेछ ।

७. १.४ बढी तिरेको कर मिलान

करयोग्य कारोबार गर्ने कुनै व्यक्तिको कुनै कर अवधिमा बिक्रीमा संकलन गरेको करभन्दा खरिदमा तिरेको कर बढी भएमा सो कर अवधिमा निजले बढी कर तिरेको मानिन्छ । यस्तो अवस्थामा त्यसरी बढी तिरेको कर त्यस्तो व्यक्तिले सो कर अवधिभन्दा अगाडिको कर अवधिको दाखिला गर्न बाँकी करमा मिलान गर्न सक्दछ । यसरी मिलान गर्दा पनि बढी दाखिला भएको कर मिलान हुन नसकेमा त्यसरी मिलान हुन नसकेको कर रकम पछाडिको कर अवधिको तिर्नु पर्ने करमा मिलान गर्न पाउने व्यवस्था ऐन तथा नियमावलीले गरेको छ । लगातार ६ महिनासम्म पनि बढी दाखिला गरेको कर मिलान हुन नसकेमा त्यसरी मिलान हुन नसकेको रकम त्यस्तो व्यक्तिले फिर्ता दावी गर्न पाउने व्यवस्था समेत ऐन तथा नियमावलीमा रहेको छ । यस सम्बन्धमा यस निर्देशिकाको परिच्छेद १३ मा विस्तृत व्याख्या गरिएको छ ।

७. १.५ कर कट्टी दावी प्रमाणित गर्ने कागजातहरू

करयोग्य कारोबार गर्ने कुनै व्यक्तिले कुनै करयोग्य खरिदमा तिरेको कर कट्टी दावीयोग्य हुन सो कर कट्टीलाई निश्चित कागजात तथा प्रमाणले प्रमाणित गरेको हुनुपर्दछ । यस सम्बन्धमा ऐनको दफा १७ को उपदफा (६) मा देहायको व्यवस्था रहेको छः

दफा १७ (६) यस ऐन बमोजिमको कर कट्टीको सुविधा तोकिए बमोजिमका कागजातहरूद्वारा दावी प्रमाणित भएपछि मात्र दिईने छ ।

ऐनको उपर्युक्त व्यवस्था बमोजिम कुनै व्यक्तिले खरिदमा तिरेको कर कट्टीको सुविधा प्राप्त गर्न त्यस्तो कर कट्टी प्रमाण तथा कागजातबाट पुष्टि भएको हुनुपर्दछ । कर कट्टीलाई पुष्टि गर्ने कागजातका सम्बन्धमा नियमावलीको नियम ३९ को उपनियम (१) को खण्ड (ख) र खण्ड (ग) मा उल्लेख गरिएको छ । नियमावलीको व्यवस्था अनुसार मुलुकभित्र गरिएको खरिदमा कर कट्टी दावी गर्दा नियमावलीको नियम १७ बमोजिमको कर बिजक प्राप्त भएको हुनु र आयात गरिएको वस्तुको हकमा आयात सम्बन्धी कागजातहरू हुनु अनिवार्य रहेको छ । यसै गरी नियमावलीले आयात सम्बन्धी कागजात भन्नाले प्रज्ञापनपत्र नगदी रसिद र सामानको बिजक तथा ऐनको दफा ८(२), दफा १२क र दफा १५ बमोजिम दाखिल गरेको करको हकमा कर दाखिला गरेको प्रमाणलाई जनाउने व्यवस्था रहेको छ । कर कट्टी दावीलाई प्रमाणित गर्ने उपरोक्त बमोजिमका कागजातहरू हराएमा वा नष्ट भै सककल कागजात पेश गर्न नसक्ने अवस्था भएमा ती कागजात जारी गर्ने व्यक्ति वा निकायले प्रमाणित गरी दिएको प्रतिलिपि समेत कर कट्टी दावी प्रमाणित गर्ने कागजातका रुपमा ग्राह्य हुन्छ । तर यसरी प्रमाणित प्रतिलिपि अनुसार श्रोतमा तिरेको कर राजस्व दाखिला भएको सम्बद्ध बैक वा राजस्व आम्दानी बाध्ने सरकारी कार्यालय वा बिजक जारी गर्न दर्ता भएको ब्यक्ति दर्ता भएको कार्यालयबाट भिडान भइ यकिन भइ आउनु पर्ने छ ।

धरौटीमा आयात गरिएको वस्तु वा सेवामा तिरेको मूल्य अभिवृद्धि कर कट्टी दावी गर्न नपाइने व्यवस्था नियमावलीको नियम ४८(३) र (४) मा रहेको छ । सो सम्बन्धमा रहेको व्यवस्था देहाय अनुसार छ ।

नियम ४८(३) आयात भएको वस्तुको मूल्य आयात हुँदाका अवस्थामा कायम गर्न नसकिएमा त्यस्ता वस्तुहरूमा लाग्ने सबै प्रकारका कर महसूललाई पुग्ने गरी धरौटी लिएर मात्र त्यस्ता

वस्तु नेपाल राज्यभित्र ल्याउने अनुमति दिइनेछ । दर्ता भएको व्यक्तिले आयात गरेको वस्तु वा सेवाको मूल्य कायम नभए सम्म त्यस्तो वस्तु वा सेवामा तिरेको कर कट्टी गर्न पाउने छैन ।

नियम ४८(४) कुनै वस्तु आयात गर्दा धरौटीमा राखी आयात गरीएको भए मूल्य एकिन भएका मितिले एक वर्षसम्म मात्र कर कट्टी दाबी गर्न सकिनेछ ।

सबै अवस्थामा उपर्युक्त बमोजिमका कागजात हुँदाँमा कर दावीयोग्य हुँदाँन । कुनै करयोग्य वस्तु वा सेवाको खरिदमा तिरेको कर दावीयोग्य हुन सो वस्तु वा सेवा दावी गर्ने व्यक्तिको कारोबारसंग सम्बन्धित हुनु, सो वस्तु वा सेवा खरिद गरेको कागजात हुनु, सो वस्तु वा सेवा करयोग्य कारोबारमा प्रयोग गरिएको हुनु, सो वस्तु वा सेवा खरिद गर्ने दायित्व र सो वापतको खर्च वहन गर्ने दायित्व सो व्यक्तिमा रहनु समेत आवश्यक हुन्छ ।

७. २ कर कट्टी गर्न नपाउने वा आंशिकरूपमा कर कट्टी गर्न पाउने वस्तु तथा सेवा

ऐनले करयोग्य कारोबारसंग सम्बन्धित सम्पूर्ण वस्तु तथा सेवाको खरिदमा तिरेको कर कट्टी गर्न पाउने व्यवस्था गरे तापनि केही वस्तु तथा सेवामा तिरेको कर कट्टी गर्न नपाउने वा आंशिकरूपमा मात्र कर कट्टी गर्न पाउने व्यवस्था गरेको छ । यस सम्बन्धमा ऐनको दफा १७ को उपदफा (२) ले देहायको व्यवस्था गरेको छ:

दफा १७(२): उपदफा (१) मा जुनसुकै कुरा लेखिएको भए तापनि व्यवसायिक वा व्यक्तिगत दुवै प्रयोजनको लागि प्रयोग हुन सक्ने तोकिएका वस्तुहरुको हकमा कर कट्टी गर्न नपाउने वा आंशिक रूपमा मात्र कर कट्टी गर्न सकिने छ ।

ऐनको उपर्युक्त व्यवस्था बमोजिम कर कट्टी गर्न नपाउने वा आंशिकरूपमा मात्र कर कट्टी गर्न पाउने वस्तु तथा सेवाका सम्बन्धमा नियमावलीको नियम ४१ मा देहायको व्यवस्था रहेको छ:

नियम ४१ (१): ऐनको दफा १७ को प्रयोजनको लागि देहायका वस्तु वा सेवाहरुको हकमा कर कट्टी गर्न पाईने छैन :-

(क) पेय पदार्थ,

(ख) अल्कोहल वा अल्कोहल मिश्रित पेय पदार्थ जस्तै रक्सी, वीयर,

(ग) सवारी साधनको लागि हल्का पेट्रोलियम(पेट्रोल) ईन्धन,

(घ) मनोरञ्जन खर्च

नियम ४१(२): देहायका वस्तुहरुमा देहाय बमोजिमको अनुपातमा कर कट्टी गर्न पाइने छ :

(ख) अटोमोवाईल्स खरीद मूल्यको ४० प्रतिशत

स्पष्टीकरण :खण्ड (ख) को प्रयोजनको लागि "अटोमोवाईल्स " भन्नाले कुनै पनि तीन वा सो भन्दा बढी पांग्रा भएको सडकमा गुड्ने यात्रुवाहक सवारीको साधनलाई सम्भन्नु पर्छ ।

नियम ४१(३): दर्ता भएको व्यक्तिले उपनियम (१) वा (२) को आपूर्ति गर्ने कार्य नै मुख्य रुपमा गर्ने भएमा यस नियमावलीमा व्यवस्थित प्रक्रिया बमोजिम कर कट्टी गर्न बाधा पर्ने छैन ।

नियमावलीको उपर्युक्त व्यवस्था अनुसार अल्कोहलरहित वा अल्कोहलमिश्रित पेय पदार्थहरु जस्तै: जुस, मिनरल वाटर, मदिरा, वीयर, वाइनजस्ता पेय पदार्थहरु, सवारी साधनमा इन्धनको रुपमा प्रयोग हुने पेट्रोल र मनोरञ्जन खर्चहरु करयोग्य कारोबारसंग सम्बन्धित भए पनि ती वस्तु वा सेवा खरिद गर्दा तिरेको कर कट्टी गर्न पाइदैन ।

यसैगरी नियमावलीले तीन वा सोभन्दा बढी पांग्रा भएको यात्रुवाहक सवारी साधन जस्तै: बस, मिनि बस, कार, जीप, भ्यान, डबल क्याब पिक अप, अटो रिक्सा आदिमा तिरेको करमध्ये ४० प्रतिशतले हुन आउने रकम मात्र कर कट्टी गर्न पाइने व्यवस्था गरेको छ । उक्त व्यवस्था अनुसार मालसामान ढुवानी गर्ने प्रयोजनको लागि प्रयोगमा आउने ट्रक, मिनि ट्रक, डेलिभरी भ्यान, पावर टिलर, सिंगल क्याब पिक अप, ट्र्याक्टर आदि ढुवानीका साधनमा तिरेको कर भने पूर्णरुपमा कट्टी गर्न पाइन्छ ।

माथि उल्लेख भए बमोजिमका वस्तुमा तिरेको कर कट्टी गर्न नपाइने वा आंशिकरुपमा मात्र कर कट्टी गर्न पाइने व्यवस्था नियमावलीले गरे पनि त्यसरी कर कट्टी गर्न नपाइने वा आंशिकरुपमा मात्र कर कट्टी गर्न पाइने भनी तोकिएका वस्तुको नै कारोबार गर्ने व्यक्तिले भने ती वस्तु वा सेवामा तिरेको कर पूर्णरुपमा कट्टी गर्न पाउने व्यवस्था नियमावलीले गरेको छ ।

उदाहरण ७.२

अतुल ईन्टरनेशनल प्रा.लि यात्रुवाहक कार आयात गरी स्थानीय विक्री कारोवार गर्ने प्रयोजनको लागि मू.अ.कर मा दर्ता भएको रहेछ । निजको मुख्य कारोवार नै यात्रुवाहक कार खरीद विक्री गर्ने भएकाले त्यस्तो सवारी साधनको खरीदमा तिरेको कर विक्रीमा संकलन गरेको करबाट नियमावलीको नियम ४१(३) बमोजिम पुरै कर कट्टी गर्न पाउछ ।

त्यस्तै विकास इन्टरप्राइजेज प्रा. लि मदिराजन्य वस्तुहरु आयात र स्थानीय खरीद गरी कारोवार गर्ने प्रयोजनको लागि मू.अ.कर मा दर्ता भएको रहेछ । निजको मुख्य कारोवार नै मदिराजन्य वस्तुहरु खरीद विक्री गर्ने भएकाले त्यस्तो मदिराजन्य खरीदमा तिरेको कर विक्रीमा संकलन गरेको करबाट नियमावलीको नियम ४१(३) बमोजिम पुरै कर कट्टी गर्न पाउछ ।

७.३ समानुपातिक कर कट्टी सम्बन्धी व्यवस्था

करयोग्य कारोवार गर्ने कुनै व्यक्तिले कर लाग्ने कारोबारसंग सम्बन्धित खरीदमा तिरेको सम्पूर्ण कर कट्टी गर्न पाइने व्यवस्थाका सम्बन्धमा माथि उल्लेख गरिसकिएको छ । तर कहिलेकाँही करयोग्य कारोवार गर्ने कुनै व्यक्तिले कर लाग्ने कारोबार मात्र नगरी कर नलाग्ने कारोबार समेत गरेको अवस्था हुन सक्दछ । यसरी कुनै व्यक्तिले कर लाग्ने र कर नलाग्ने दुबै किसिमको मिश्रित कारोवार गरेमा निजले कुनै वस्तु वा सेवाको खरीदमा तिरेको करमध्ये सो वस्तु वा सेवा करयोग्य कारोबारमा प्रयोग भएको अनुपातमा मात्र कर कट्टी लिन पाउने व्यवस्था ऐनले गरेको छ । यस सम्बन्धमा ऐनको दफा १७ को उपदफा (३)मा देहायको व्यवस्था रहेको छ:

दफा १७(३): कुनै महिनामा कारोबार भएको वस्तु वा सेवाको पूर्ण अंश कर लाग्ने कारोबारमा प्रयोग नभएमा उक्त वस्तु वा सेवामा पहिले तिरेको कर कट्टी सो वस्तु वा सेवाको कर लाग्ने कारोबारमा प्रयोग भएको अंशमा मात्र तोकिए बमोजिम प्रदान गरिनेछ ।

ऐनको उपर्युक्त व्यवस्था बमोजिम समानुपातिक कर कट्टी गर्ने सम्बन्धमा नियमावलीको नियम ४० को उपनियम (३),(४) र (५) मा देहायको व्यवस्था रहेको छः

नियम ४०(३) कुनै करदाताले करलाग्ने वस्तु वा सेवा तथा कर छुट भएका वस्तु वा सेवा दुबैको कारोवार गर्ने रहेछ भने त्यस्तो करदाताले कर लाग्ने वस्तु वा सेवासंग प्रत्यक्ष रुपमा सम्बन्धित खरीद वा आयातमा तिरेको कर मात्र कट्टी गर्न गर्न पाउनेछ ।

नियम ४०(४) कर लाग्ने वा कर छुट भएको दुबै प्रकारका वस्तु वा सेवाको कारोवार गर्ने करदाताले उपनियम (३) बमोजिम कर लाग्ने वस्तु वा सेवाको बिक्रीसंग खरीद वा आयात भएको वस्तुको प्रत्यक्ष सम्बन्ध स्थापित गर्न नसकेमा त्यस्तो करदाताले बिक्री गरेको कुल मूल्य मध्ये कर लाग्ने कारोवारको मूल्यको समानुपातिक हिसावबाट खरीद वा आयातमा तिरेको कर कट्टी गर्न सक्नेछ ।

नियम ४०(५) उपनियम (४) बमोजिम करको गणना गर्दा समानुपातिक रुपमा गणना हुन नसक्ने भन्ने कर अधिकृतलाई लागेमा निजले अर्को बैकल्पिक तरीकाद्वारा गणना गर्न विभागसंग निर्देशन माग गर्न सक्नेछ ।

नियमावलीको उपर्युक्त व्यवस्था अनुसार करयोग्य र कर छुट दुबै प्रकारका वस्तु तथा सेवाको कारोवार गर्ने दर्ता भएको व्यक्तिले कर लाग्ने वस्तु तथा सेवासंग प्रत्यक्षरुपमा सम्बन्धित खरिद वा आयातमा तिरेको कर मात्र कट्टी गर्नुपर्दछ । खरिद भएको कुनै करयोग्य वस्तु वा सेवा करयोग्य कारोवारमा प्रयोग नभई कर छुटको कारोवारमा प्रयोग भएको अवस्थामा त्यस्तो खरिदमा तिरेको कर कट्टी गर्न हुदैन ।

खरिद भएको कुनै वस्तुको के कति परिमाण करयोग्य कारोवारमा प्रयोग भयो र के कति परिमाण कर छुट कारोवारमा प्रयोग भयो वा करयोग्य कारोवारमा प्रयोग भएन भन्ने कुराको प्रत्यक्ष सम्बन्ध स्थापना गर्न नसकेको अवस्थामा भने त्यसरी खरिद भएको वस्तुमा तिरेको करमध्ये कट्टी पाउने र कट्टी नपाउने अंश निर्धारण गर्न कुनै कर अवधिमा भएको करयोग्य बिक्री र कर छुटको बिक्रीको अनुपातको आधारमा निर्धारण गर्नु पर्ने व्यवस्था नियमावलीले गरेको छ । उक्त व्यवस्था अनुसार खरिद भएको कुनै वस्तु करयोग्य र कर छुट दुबै

कारोबारमा प्रयोग भएको छ र सो वस्तुको कति परिमाण करयोग्य कारोबार र कति परिमाण कर छुट कारोबारमा प्रयोग भएको छ भन्ने कुरा छुट्याउन नसकिने अवस्थामा सो कर अवधिमा भएको करयोग्य बिक्री र कर छुटको बिक्रीको अनुपात गणना गरी करयोग्य बिक्रीको अनुपातमा हुने कर रकम मात्र कटौत गर्नुपर्दछ ।

करयोग्य र कर छुट दुवै कारोबारमा प्रयोग भएको वस्तु वा सेवामा तिरेको करमध्ये कटौत पाउने र कटौत नपाउने अंश निर्धारण गर्ने प्रयोजनको लागि प्रत्येक कर अवधिको करयोग्य र कर छुटको कारोबारको अनुपात गणना गरी कटौत पाउने र नपाउने करको अंश छुट्याई नपाउने करको अंशलाई सो कर अवधिको कर विवरण पेश गर्दा कर विवरणको अन्य थपघट महलको डेविटतर्फ समावेश गर्नुपर्दछ । करयोग्य र कर छुट कारोबारको अनुपात कर अवधिपिच्छे, फरक पर्न सक्ने कारणले कर अवधि अनुसार गणना गरिएको करयोग्य र कर छुट कारोबारको अनुपातले यथार्थलाई चित्रण गर्न सक्ने अवस्था नहुन सक्ने हुँदा यस्तो मिश्रित कारोबार गर्ने प्रत्येक व्यक्तिले प्रत्येक वर्षको असार महिनाको कर विवरण पेश गर्दा सो वर्षभरिको करयोग्य र कर छुट कारोबारको अनुपात गणना गरी सो अनुपातका आधारमा सो महिनाभन्दा अगाडि कर कटौत लिएको वा नलिएको रकमको वार्षिक समायोजन गर्नुपर्दछ ।

उपर्युक्त अनुसार समानुपातिक कर कटौत गर्दा विगतमा लिएको कर कटौतको समेत समानुपातिक हिसाव गरी कर कटौत पाउने र नपाउने करको गणना गर्नुपर्दछ । सामान्यतया कुनै व्यवसाय सुरु गर्दा गरिने पूँजीगत खर्चमा लिएको कर कटौतको सम्बन्धमा कर कटौत गर्दाको समयमा कारोबार नहुने र करयोग्य र कर छुट कारोबारको अनुपात यकिन नहुने हुँदा तिरेको सम्पूर्ण कर दावी गरिएको हुन्छ । त्यस्तो व्यवसायबाट जब कारोबार गर्न शुरु गरिन्छ, तत्पश्चात कारोबारको करयोग्य र करछुटको अंशको अनुपातमा पहिले दावी गरिएको पूँजीगत खर्च वा अन्य खर्चमा तिरेको कर हिसाव गरी नपाउने करको अंश कर विवरणमा समायोजन गर्नुपर्दछ ।

समानुपातिक कर कटौत गर्ने नियमबाट निर्धारित उपर्युक्त विधि अनुसार समानुपातिक रूपमा कर गणना हुन नसक्ने अवस्था परेमा कर अधिकृतले कुनै अन्य बैकल्पिक तरिकाबाट कर गणना गर्ने अनुमति विभागसंग माग गर्न सक्नेछ । यसरी अनुमति माग भई आएमा कर अधिकृतबाट

सुझाइएको तरिकाबाट यथार्थ रूपमा समानुपातिक करको गणना हुन सक्ने नसक्ने विषयमा छानबिन गरी विभागले सो तरिका अनुसार वा अन्य कुनै तरिका अनुसार करको समानुपातिक रूपमा गणना गर्न कर अधिकृतलाई निर्देशन दिनुपर्दछ ।

७.४ कर कट्टी लिएका वस्तु करयोग्य कारोबारमा प्रयोग हुन छाडेमा

कुनै व्यक्तिले कुनै समयमा करयोग्य कारोबारमा प्रयोग गर्ने उद्देश्यले खरिद गरेका पूँजीगत वस्तु लगायतका अन्य करयोग्य वस्तु वा सेवा कुनै कारणले ती वस्तु वा सेवाको उपयोगिताको अवधि समाप्त नहुँदै करयोग्य कारोबारमा प्रयोग हुन छाडेमा ती वस्तु वा सेवामा बजार मूल्यमा बिक्री भएको मानी कर असुल उपर गरिने व्यवस्था ऐनले गरेको छ । यस सम्बन्धमा ऐनको दफा १७ को उपदफा (४) ले देहाय बमोजिमको व्यवस्था गरेको छ ।

दफा १७(४): यस दफा बमोजिम कर कट्टी सुविधा प्रदान गरिने वस्तु वा सेवाको तोकिए बमोजिमको उपयोगिताको अवधि समाप्त हुनुभन्दा अगावै कर लाग्ने कारोबारमा प्रयोग हुन छाडेमा तोकिए बमोजिम सो वस्तु वा सेवा तत्काल बजार मूल्यमा बिक्री भएको मानी कर असुल उपर गरिनेछ ।

करयोग्य कारोबारमा प्रयोग गर्ने उद्देश्यले खरिद भएका करयोग्य वस्तु वा सेवामा कर लाग्ने कारोबार गर्ने व्यक्तिले कर कट्टी लिएको हुन्छ । अर्थात् सो व्यक्तिले त्यस्तो खरिदमा तिरेको कर बराबरको रकम तिर्नु पर्ने करमा मिलान गरी बाँकी कर तिरेको हुन्छ । तर कुनै कारणले सो व्यक्तिले ती वस्तु वा सेवाको उपयोगिताको अवधि समाप्त हुनु अगावै करयोग्य कारोबारमा प्रयोग गर्न छाडेमा निजले ती वस्तु वा सेवामा लिएको कर कट्टी सुविधालाई कायम राख्नु न्यायोचित नहुने हुँदा ऐनले यो व्यवस्था गरेको हो । यस व्यवस्था अनुसार कर कट्टी लिएको कुनै वस्तु वा सेवाको प्रयोग करयोग्य कारोबारमा हुन छाडेको समयमा सो वस्तु वा सेवा तत्काल बजार मूल्यमा बिक्री भएको मानी सो बिक्री रकममा करको दरले कर गणना गरी असुल उपर गनुपर्दछ । ऐनको यो व्यवस्था कर कट्टी लिएका पूँजीगत सम्पत्ति लगायत अन्य सबै वस्तु वा सेवाको हकमा लागू हुन्छ ।

७.५ प्रयोग भई सकेका वस्तुहरुमा पाउने कर कट्टी सम्बन्धी व्यवस्था

ऐनले प्रयोग भईसकेका वस्तुहरु अर्थात पुराना वस्तुहरुमा पाउने कर कट्टी सुविधा नयां वस्तुहरुको हकमा पाउने कर कट्टीको सुविधा भन्दा भिन्न हुने व्यवस्था गरेको छ । नयां करयोग्य वस्तुहरु दर्तावाल व्यक्तिहरु वाटै बिक्री वितरण हुने तर पुराना वस्तुहरु दर्तावाल व्यक्तिहरुवाटै बिक्री वितरण हुन्छन् भन्ने कुनै निश्चितता नहुने कारणले ऐनले नयां र पुराना वस्तुहरुमा प्राप्त हुने कर कट्टी सुविधा विच विभेद गरेको देखिन्छ । यस सम्बन्धमा ऐनको दफा १७ को उपदफा ५ मा देहायको व्यवस्था रहेको छ ।

उपदफा (५) मा उपदफा (१) मा जुनसुकै कुरा उल्लेख गरीएको भएतापनि प्रयोग भै सकेका वस्तुहरुको कारोवार गर्ने दर्ता भएको व्यक्तिले पाउने कर कट्टीको सुविधा तोकिएबमोजिम हुनेछ ।

ऐनको उपर्युक्त व्यवस्था अनुसार पुराना वस्तुमा प्राप्त हुने कर कट्टीको सुविधाका सम्बन्धमा नियमावलीको नियम ३३ मा देहाय बमोजिम हुने गरी तोकिएको छ ।

नियम ३३: (१) प्रयोग भैसकेका वस्तुहरुको कर निर्धारण त्यस्ता वस्तुहरुको बिक्री मूल्य र खरीद मूल्य विचको बचतमा मात्र गरीने छ । त्यस्ता वस्तुको विक्रेताले देहाय बमोजिम स्थायी अभिलेख त्यस्ता वस्तु खरीद वा बिक्रीगर्दाकै अवस्थामा तयार गरी राख्नु पर्ने छ ।

(क) खरीद सम्बन्धी:

(अ) खरीद मिति,

(आ) वस्तुको पूर्ण जानकारी हुने किसिमको व्यहोराको उल्लेख,

(इ) कर वाहेकको खरीद मूल्य,

(ई) करको दर,

(उ) करको रकम,

(ऊ) तिरेको कूल रकम ।

(ख) बिक्री सम्बन्धी:

(अ) बिक्री भएको मिति,

- (आ) कर बाहेकको बिक्री मूल्य,
- (इ) खरीद मूल्य र बिक्री मूल्य विचको फरक,
- (ई) करको दर,
- (उ) करको रकम,
- (ऊ) प्राप्त गरेको कूल रकम ।

२) उपनियम (१ मा उल्लेख गरेको खरीद मूल्य भन्नाले कर सहितको मूल्यलाई जनाउने छ ।

(३) प्रयोग भैसकेका प्रत्येक वस्तुहरुको खरीद मूल्य दश हजार रुपैयाभन्दा बढी भएमा छुट्टा छुट्टै खरीद वा बिक्री अभिलेख राख्नु पर्ने छ ।

(४) दर्ता भएको व्यक्तिले उपनियम (१), (२) र (३) मा उल्लेख भएको अभिलेख सन्तोषजनक ढंगले राखेको नपाईएमा त्यस्तो करदाताले बिक्री गरेको कूल बिक्री मूल्यमा कर लगाई अर्को कर विवरणसंगै त्यस्तो कर दाखिला गर्ने गरी कर अधिकृतले लिखित आदेश दिन सक्ने छ ।

उदाहरण ७.३

प्रयोग भएका गाडी, मोटरसाईकल, टि.भि. र रेफ्रिजरेटरको कारोवार गर्ने अपार ईन्टरनेशनल प्रा. लि. मूल्य अभिवृद्धि करमा दर्ता भएको निजि कम्पनी रहेछ । उक्त कम्पनीले पुरानो गाडी, मोटरसाईकल, टि.भि. र रेफ्रिजरेटरहरु उपभोक्तासंग सोभै खरीद गरी केही मर्मत सुधार गरी वा नगरी पुनः उपभोक्तालाई बिक्री गर्ने गरेको रहेछ । यसरी उक्त कम्पनीले धापासीमा वसोवास गर्ने राम बहादुरसंग एउटा टक्सन गाडी रु. २० लाखमा खरीद गरी त्यसमा सामान्य मर्मत सम्भार गरी रु. २५ लाखमा नयाँ वानेश्वर बस्ने हरी बहादुरलाई पुनः बिक्री गरेको रहेछ । यस्तो अवस्थामा उक्त कम्पनीले जारी गर्ने मूल्य अभिवृद्धि कर विजकमा खरीद र बिक्रीको फरक रु ५. लाख भएकोले सो मा मात्र मूल्य अभिवृद्धि कर असूल गर्नुपर्दछ ।

यस्तै नियमावलीको नियम ४४ ले प्रयोग भईसकेका वस्तुहरुको कारोवार गर्ने व्यक्तिले दर्ता नभएको व्यक्तिसंग खरिद गरेका वस्तुहरु र दर्ता भएको व्यक्तिसंग खरिद गरेको भए पनि सो खरिदमा तिरेको कर ऐनको दफा १७ बमोजिम कट्टी गर्न नपाउने व्यवस्था गरेको छ । भन्नुको अर्थ पुरानो वस्तुहरुको कारोवार गर्ने व्यक्तिले खरिद गरेका वस्तुहरु कर तिरी खरिद गरेको र ति वस्तुहरु कारोवारसंग सम्बन्धित रहेको भए पनि सो खरिदमा तिरेको कर ऐनको दफा १७ को उपदफा १ बमोजिम कर कट्टी दावी नगरी ऐनको दफा १७ को उपदफा ५ को अधिनमा रही नियमावलीको नियम ३१ र ४४ ले गरेका व्यवस्था बमोजिम कर असुल उपर गर्नुपर्दछ ।

७.६ वित्तीय पट्टा अन्तरगत भएको खरिदमा तिरेको कर कट्टी सम्बन्धी व्यवस्था :

सवारी साधन, मिल मेसिनरी, उपकरणहरु जस्ता पूंजिगत वस्तुहरु खरिद गर्दा सो वस्तुको खरिद मुल्य आफुले भुक्तानी नगरी कुनै बैंक वा वित्तीय संस्था वा उत्पादक वा वितरकसंग ऋण सम्भौता गरी वित्तीय पट्टा अन्तर्गत खरिद गर्ने प्रचलन सामान्य जस्तै भएको छ । यस किसिमको खरिदमा विक्रेताले विजक जारी गर्दा सामान्यतया ऋण उपलब्ध गराउने व्यक्तिका नाममा विजक जारी गर्ने हुंदा सो विजकका आधारमा सो विजकमा उल्लेखित वस्तुको स्वामित्व खरिदकर्तामा नभई ऋणदाता व्यक्तिमा रहेको देखिन्छ । विजकबाट उक्त अवस्था देखिए पनि र विजक खरिदकर्ताका नाममा जारी नभए पनि वित्तीय पट्टा अन्तर्गत गरिने करयोग्य वस्तुको खरिदमा तिरेको कर ऋणदाताले नभई खरिदकर्ताले कट्टी गर्न पाउने व्यवस्था ऐनले गरेको छ । यस सम्बन्धमा ऐनको दफा १७ को उपदफा ५क मा देहायको व्यवस्था रहेको छ ।

(५क) उपदफा (२) को अधिनमा रही वित्तीय पट्टा अन्तरगत ऋण सम्भौता गरी पैठारी वा खरीद गरीएका पूंजिगत वस्तुहरुमा .तिरेको कर सम्बन्धित करदाताले कट्टी गर्न पाउने छ ।

ऐनको उपर्युक्त व्यवस्था अनुसार कर कट्टी नपाउने वा आंशिक रुपमा मात्र कर कट्टी पाउने गरी ऐनले व्यवस्था गरेका वस्तुहरुमा तिरेको कर सोही बमोजिम र सो वाहेकका अन्य वस्तुहरु वित्तीय पट्टा अन्तर्गत खरिद गरिएको अवस्थामा खरिदकर्ताले त्यस्तो खरिदमा तिरेको सम्पूर्ण कर कट्टी गर्न पाउंछ ।

उदाहरण : ७.४

बुटवल डिर्पाटमेण्टल स्टोर प्रा. लि मूल्य अभिवृद्धि करमा दर्ता भएको रहेछ । डिर्पाटमेण्टल स्टोरले कारोवार संचालनको लागि आर्थिक वर्ष २०६६।६७ मा लागि नेपाल बैंक लिमिटेड संग वित्तिय पट्टा अन्तरगत ऋण संभौता गरी सामान डेलिभरी भ्यान र अर्को एक थान टोयटा कार खरिद गरेको रहेछ । त्यस्तो भ्यान नेपाल बैंकको स्वामित्वमा भएको भएता पनि कर कट्टीको सुविधा पाउँछ । तर यसरी कर कट्टी लिंदा सामान डेलिभरी भ्यान पूर्णरूपमा व्यवसायिक प्रयोजनको लागि प्रयोग हुने भएको कारण शत् प्रतिशत र टोयटा कारको हकमा नियम ४१(२) बमोजिम व्यक्तिगत प्रयोग पनि हुन सक्ने भएको र के कति व्यवसायिक र के कति व्यक्तिगत प्रयोजनको लागि भन्ने किटान गर्न पनि नसकिने भएको हुंदा ४० प्रतिशतमात्र कर कट्टीको सुविधा पाउँछ । यसका साथै उक्त प्रा.लि ले करयोग्य र कर छुटको कारोवार पनि गर्ने गरेको अवस्थामा त्यस्तो करयोग्य र करछुटको वार्षिक कारोवारको अनुपातको आधारमा कर कट्टी पाउने ४० प्रतिशत करलाई शत् प्रतिशत मानी करयोग्य र करछुटको कारोवारको अनुपातको आधारमा कर कट्टी पाउँछ ।

७.७ दाखिल गरेको कर कट्टी गर्न पाउने व्यवस्था:

ऐनका विभिन्न दफाहरुले विशेष अवस्थामा कुनै व्यक्तिले कुनै निकायमा दाखिल गर्नुपर्ने भनी गरेको व्यवस्था अनुसार कुनै दर्तावाल व्यक्तिले कारोवारको सिलसिलामा कुनै निकायमा दाखिल गरेको कर आफुले उठाएको करमा कट्टी गर्न पाउने व्यवस्था ऐनले गरेको छ । यस सम्बन्धमा ऐनको दफा १७ को उपदफा ५ख ले देहायको व्यवस्था गरेको छ ।

(५ख) दफा ८ को उपदफा २, दफा १२क र दफा १५ को उपदफा ३ बमोजिम तिरेको कर सम्बन्धित करदातालाई कट्टी गर्न दिइने छ ।

ऐनको उपर्युक्त व्यवस्था अनुसार दर्ता भएको कुनै व्यक्तिले ऐनको दफा ८ को उपदफा २ बमोजिम नेपाल वाहिरको दर्ता नभएको कुनै व्यक्तिबाट सेवा प्राप्त गर्दा भुक्तानीका वखत निर्धारण गरी दाखिला गरेको कर, ऐनको दफा १२क बमोजिम राष्ट्रिय वनको काठ लिलामी, छोडपुर्जि वा चिरान आदेश पाए वापत सम्बन्धित वन कार्यालयमा दाखिला गरेको कर र दफा

१५ को उपदफा ३ बमोजिम सोही उपदफामा उल्लेखित मुल्य अभिवृद्धि करमा दर्ता नभएको कुनै निकायमा दाखिला गरेको कर कट्टी गर्न पाउँछ ।

७.८. दर्ताका बखत मौज्दातमा रहेको करयोग्य वस्तुहरूको कर कट्टी :

मू.अ.करमा दर्ता भएको व्यक्तिले करयोग्य वस्तु तथा सेवा आपूर्ति गर्दा मू.अ.कर विजक जारी गर्नु पर्ने व्यवस्था भएको हुँदा मू.अ.करमा दर्ता हुनासाथ कर विजक जारी गरी करयोग्य वस्तु तथा सेवा आपूर्ति गर्दा मू.अ.कर संकलन गर्नु पर्ने हुन्छ । कुनै करयोग्य कारोवारमा संलग्न नरहेको व्यक्ति पछि कर लाग्ने कारोवारमा संलग्न भएमा वा रु २० लाख भन्दा कम कारोवार भै स्वेच्छिक रुपमा दर्ता भएमा वा रु २० लाख भन्दा बढी कारोवार भएको कारण मू.अ.करमा दर्ता हुनुपर्ने करदाताले मू.अ.करमा दर्ता हुँदाका बखत आफूसंग पहिले खरीद गरेको सामान मौज्दातमा पनि रहेको हुन सक्छ । पहिला दर्ता नभएको अवस्थामा त्यस्ता वस्तुको खरीदमा तिरेको कर कट्टी दावी गर्ने अवस्थानै नहुने हुँदा दर्ताको समयमा मौज्दातमा रहेको वस्तुको खरीदमा तिरेको कर कट्टी गर्न पाउने गरी ऐनमा व्यवस्था गरीएको छ । यस सम्बन्धमा ऐनको दफा १७ को उपदफा ७ मा देहायको व्यवस्था रहेको छ ।

(७) दर्ता हुँदाका बखत मौज्दातमा रहेको कर लाग्ने कारोवारमा प्रयोग हुने वस्तुमा तिरेको वा तिर्नु पर्ने कर कट्टी गर्ने व्यवस्था तोकिए बमोजिम हुने छ ।

ऐनको उपर्युक्त व्यवस्था अनुसार दर्ता हुँदाको बखत मौज्दातमा रहेको कर तिरेको वस्तुको कर कट्टी दावी गर्न पाउने सम्बन्धमा नियमावलीको नियम ४३ ले देहाय बमोजिम तोकेको छः:

नियम (४३) : (१) करदाताले आफू दर्ता हुँदाका बखत मौज्दातमा रहेका वस्तुमा लागेको कर कट्टी गर्नको लागि अनुसूची-१६ बमोजिमको ढाँचामा कर अधिकृत समक्ष निवेदन दिन सक्नेछ ।

(२) उपनियम (१) बमोजिम कर कट्टीको दावी गर्दा कर तिरेको विजकहरू र अन्य प्रमाण कागजातहरू समेत आफू दर्ता भएको पन्ध्र दिनभित्र पेश गर्नु पर्नेछ । यस नियममा उल्लिखित प्रमाण कागजातको अभावमा उपनियम (१) बमोजिम कर कट्टी गर्न दिइने छैन ।

(३) .उपनियम (१) बमोजिमको दाबी कर अधिकृतद्वारा संशोधन वा खारेज भएमा वा त्यस्तो कर पहिला नै कट्टा गरीएको पाइएमा ऐन र यस नियमावली बमोजिम कर अधिकृतले त्यस्तो करदातालाई कारवाई गर्न सक्नेछ ।

(४) यस नियम बमोजिमको दाबी कर अधिकृतद्वारा स्वीकृत भएमा सम्बन्धित करदाताले उपनियम (१) बमोजिम दाबी गरेको रकम नियम ३९ को उपनियम (४) बमोजिम कट्टी गर्न पाउनेछ ।

कुनै व्यक्तिलाई उपर्युक्त बमोजिमको सुविधा नदिँदा दर्ता भएपछि करदाताले दर्ता हुँदाका बखत मौज्जातमा भएको सामान बिक्री गर्दा त्यसमा कर असुल गर्नु पर्ने कारणले कर माथि कर लाग्न गई निजको सामान महंगो हुन जान्छ । दर्तावाल व्यक्तिहरु विच समान व्यवहार कायम गर्न र कर तटस्थता कायम गर्न ऐन तथा नियमावलीले यस्तो व्यवस्था गरेको हो ।

७.९ कर कट्टी दाबी निलम्बन हुने व्यवस्था

दर्ता भएको कुनै व्यक्तिले लगातार छ महिनासम्म कर विवरण पेश नगरेमा त्यस्तो व्यक्तिको नाम सार्वजनिक गरी सो व्यक्तिको मिलान हुन बाँकी कर तथा कर कट्टी लिन बाँकी कुनै रकम भए सो रकम र निजको मु.अ.कर दर्ता समेत निलम्बन हुने व्यवस्था छ । यस सम्बन्धमा ऐनको दफा १७ को उपदफा ८ ले देहायको व्यवस्था गरेको छ ।

(८) यस दफामा अन्यत्र जुनसुकै कुरा लेखिएको भएता पनि लगातार छ महिनासम्म कर विवरण पेश नगर्ने करदाताको नाम सार्वजनिक गरिने छ र त्यस्ता करदाताको कर कट्टी गर्नुपर्ने रकम बाँकी भए निलम्बन गर्न र निजको दर्ता समेत निलम्बन गर्न सकिने छ ।

७.१० नोक्सानी भएको वस्तुमा तिरेको कर कट्टी सम्बन्धी व्यवस्था:

कुनै पनि व्यवसायमा बिक्री वा अन्य प्रयोजनका लागि खरिद वा उत्पादन भएका वस्तुहरु नोक्सान पनि हुन सक्दछन् । यसरी कर कट्टी लिएको कुनै करयोग्य वस्तु नोक्सान भई करयोग्य कारोवारमा प्रयोग नहुने अवस्था भएमा सो वस्तुमा कट्टी लिएको करले मान्यता पाउन सम्बन्धीत करदाताले तोकिएको प्रक्रिया पुरा गर्नु पर्ने व्यवस्था रहेको छ । यस सम्बन्धमा ऐनको दफा १६ख ले देहायको व्यवस्था गरेको छ ।

दफा १६ख: आगजनी, चोरी, दुर्घटना, टुटफुट वा ध्वं शात्मक गतिविधिको कारणले हानी नोक्सानी भएको वस्तुमा तिरेको मूल्य अभिवृद्धि कर तोकिए बमोजिम कट्टी गर्न पाईने छ ।

ऐनको उपर्युक्त व्यवस्था अनुसार कर कट्टी पाउने सम्बन्धमा नियमावलीको नियम ३९क मा देहायको व्यवस्था रहेको छ:

नियम ३९क(१) कुनै वस्तु आगजनी, चोरी, दुर्घटना, टुटफुट, ध्वंसात्मक गतिविधिको कारणले हानी नोक्सानी हुन गई त्यस्तो वस्तुको मौज्जातबाट लगत कट्टा गर्नु परेमा वा कम मूल्यमा बिक्री गर्नु पर्ने भएमा प्रमाण सहित त्यस्तो अवस्था भएको मितिले तीस दिनभित्र त्यस्तो वस्तुमा तिरेको कर कट्टी गर्नको लागि आन्तरिक राजस्व कार्यालयमा निवेदन दिनु पर्नेछ ।

(२) उपनियम (१) बमोजिम परेको निवेदनमा छानविन गर्दा हानी नोक्सानी भएको देखिएमा कर अधिकृतले त्यस्तो हानी नोक्सानी भएको वस्तुमा तिरेको कर कट्टी गर्न दिन सक्ने छ ।

तर बीमा गरिएको वस्तुको हकमा क्षतिपूर्ति प्राप्त गरेको हदसम्म हुने रकम करदाता स्वयंले कर कट्टी गर्न सक्ने छ ।

करयोग्य कारोवार गर्ने कुनै व्यक्तिले कारोवारको प्रयोजनका लागि खरिद गरेको कुनै करयोग्य वस्तुमा तिरेको कर खरिद गर्दाकै समयमा कर कट्टी लिई सकेको हुन्छ । कर कट्टी लिए पश्चात त्यस्तो वस्तु उपर्युक्त मध्ये कुनै कारणले नोक्सान भई कारोवारमा प्रयोग हुन नसक्ने भई मौज्जातबाट कट्टा गर्नु परेमा वा कम मूल्यमा बिक्री गर्नु परेमा सो वस्तुमा कट्टी गरिएको करले मान्यता पाउन त्यस्तो व्यक्तिले सोको प्रमाण सहित त्यस्तो अवस्था आएको मितिले ३० दिनभित्र त्यस्तो वस्तुमा तिरेको कर कट्टी लिन आन्तरिक राजस्व कार्यालयमा निवेदन दिनु पर्नेछ । यसरी पर्न आएको निवेदनको सम्बन्धमा छानविन गर्दा हानी नोक्सानी भएको देखिएमा कर अधिकृतले त्यस्तो हानी नोक्सानी भएको वस्तुमा तिरेको कर कट्टी गर्न दिन सक्ने व्यवस्था रहेको छ । तर बीमा गरिएको वस्तुको हकमा सम्बन्धित विमा कम्पनीबाट प्राप्त क्षतिपूर्ति वरावरको रकमको हदसम्मको नोक्सानीमा नोक्सानी हुने व्यक्ति स्वयंले कर कट्टी गर्न पाउने छ ।

परिच्छेद ८

कर विवरण तथा कर दाखिला

मूल्य अभिवृद्धि कर ऐन, २०५२ को दफा ५ ले यस ऐनको अनुसूचि १ मा उल्लेख भएका वस्तु तथा सेवा बाहेक नेपालभर आपूर्ति भएका, नेपाल भित्र आयात भएका र नेपालबाट अन्य मुलुकमा निर्यात भएका सबै वस्तु तथा सेवामा मूल्य अभिवृद्धि कर लाग्ने र त्यसरी कर लगाउदा करलाग्ने मूल्यमा कर लाग्ने ब्यवस्था रहेको छ । उपरोक्त अनुसार करलाग्ने कारोवार गर्ने प्रत्येक ब्यक्ति र ऐनले दर्ता हुनुपर्ने भनी तोकेका अन्य ब्यक्तिले ऐनको दफा १० वा दफा १०क. बमोजिम आफ्नो कारोवार दर्ता गराउनु पर्दछ । ऐनको उक्त ब्यवस्था बमोजिम दर्ता भएको प्रत्येक ब्यक्तिले कर लाग्ने वस्तु तथा सेवाको आपूर्ति वा बिक्री गर्दा ऐनको दफा ८ को उपदफा (१) बमोजिम करलाग्ने मूल्यमा कर निर्धारण र असुल उपर गर्नुपर्दछ । करको निर्धारण र असुल उपर गर्ने सम्बन्धमा ऐनको दफा ८ को उपदफा (१) मा निम्न ब्यवस्था रहेको छ :

दफा ८(१) : दर्ता भएको ब्यक्तिले यो ऐन र यस ऐन अन्तर्गत बनेको नियम बमोजिम कर लाग्ने मूल्यमा कर निर्धारण र असुल उपर गर्नु पर्नेछ ।

ऐनको उक्त ब्यवस्था बमोजिम मूल्य अभिवृद्धि करमा दर्ता भएको ब्यक्तिले ऐनको अनुसूची १ मा उल्लेख भएका कर छुट हुने वस्तु तथा सेवा तथा अनुसूचि २ बमोजिम सून्य दरले कर लाग्ने वस्तु तथा सेवा बाहेक अन्य कुनै पनि वस्तु तथा सेवा बिक्री गर्दा कर लाग्ने मूल्यमा कर लगाई असुल उपर गर्नुपर्ने पर्दछ । असुल गर्नुपर्ने कर भन्नाले करलाग्ने मूल्यको १३ प्रतिशतले हुने रकमलाइ जनाउछ । कुनै करयोग्य वस्तुको करलाग्ने मूल्य भन्नाले आपूर्तिकर्ताले करयोग्य वस्तु प्राप्त गर्दा, आयात गर्दा वा उत्पादन गर्दा ब्यहोरेका वा भूक्तानी गरेका मूल्य अभिवृद्धि कर बाहेकका सम्पूर्ण रकममा निजको सो कारोवारबाट भएको नाफ समेत जोडि हुन आउने रकमलाइ जनाउने ब्यवस्था ऐनको दफा १२ ले गरेको छ । जस अनुसार बिक्रेताले क्रेताबाट प्राप्त गर्ने मूल्य अभिवृद्धि कर बाहेकको सम्पूर्ण रकमलाइ कारोवार मूल्य वा करलाग्ने मूल्य मानिन्छ र सोहि मूल्यमा दर्ता भएको ब्यक्तिले कर निर्धारण गरी कायोग्य वस्तु वा सेवाको क्रेताबाट असुल उपर गर्नुपर्दछ । मूल्य अभिवृद्धि कर असुल उपर गर्ने अधिकार नेपाल

सरकारको भएपनि ऐनले दर्ता भएका व्यक्तिलाई नेपाल सरकारको तर्फबाट कर निर्धारण र असुल उपर गर्ने अधिकार प्रदान गरी उनिहरुलाई कर निर्धारण र असुल उपर गर्ने प्रयोजनका लागि सरकारको एजेन्ट वा प्रतिनिधिको रूपमा स्विकार गरेको छ ।

कुनैपनि दर्ता भएको व्यक्तिले ऐनको उक्त व्यवस्था बमोजिम असुल उपर गरेको कर सो व्यक्तिको आय नभइ नेपाल सरकारको कर राजस्व हुने हुंदा त्यसरी असुल गरेको कर असुल गर्ने व्यक्तिले नेपाल सरकारको राजस्वमा जम्मा गर्नुपर्दछ । तर ऐनले कुनै दर्ता भएको व्यक्तिले करयोग्य कारोवारको प्रयोजनका लागि गरेको करयोग्य वस्तु वा सेवाको खरीदमा तिरेको कर निजले बिक्रीमा संकलन गरेको करमा कट्टी गर्न पाउने व्यवस्था गरेको हुंदा करयोग्य खरीद रहेको व्यक्तिले बिक्रीमा संकलन गरेको सम्पूर्ण कर सरकारलाई बुझाउनु पर्दैन । यस्तो अवस्थामा सो व्यक्तिले बिक्रीमा संकलन गरेको कर मध्ये खरीदमा तिरेको कर भन्दा बढी संकलन गरेको हदसम्मको रकममात्र बुझाउनु पर्दछ । कुनै व्यक्तिको बिक्रीमा संकलन गरेको कर भन्दा खरीदमा तिरेको कर बढी भएमा त्यसरी बढी भएको रकम मिलान नभएसम्म सो व्यक्तिले कर बुझाई रहनु पर्दैन ।

दर्ता भएको हरेक व्यक्तिले कर लाग्ने कारोवारका प्रयोजनका लागि गरेको करयोग्य वा कर छुटको खरीदको विजक प्राप्त गर्नु र आफ्नो कर लाग्ने तथा कर छुटको बिक्रीको लागि कर विजक जारी गर्नुपर्दछ । यसरी प्राप्त गरिएका खरीद विजकको अभिलेख खरीद खातामा, जारी गरिएका कर विजकको अभिलेख बिक्री खातामा र खरीदमा तिरेको र बिक्रीमा संकलन गरेको करको अभिलेख कर लेखा खातामा अद्यावधिक रूपमा राख्नु पर्दछ । दर्ता भएको प्रत्येक व्यक्तिले यसरी राखिएका अभिलेखको आधारमा निजका हकमा कर अधिकृतले निर्धारण गरेको हरेक कर अवधिको करयोग्य र कर छुटको बिक्री, करयोग्य र कर छुटको खरीद, बिक्रीमा संकलन गरेको कर, खरीदमा तिरेको कर, विगत अवधिको मिलान गर्न बांकी कर, बढी दाखिला भएको वा दाखिला गर्न बांकी कर प्रष्ट देखिने गरी नियमावलीको अनुसूचि १० मा उल्लेखित ढांचामा कर विवरण पेश गर्नुपर्ने व्यवस्था ऐनले गरेको छ । यस सम्बन्धमा ऐनको दफा १८ मा देहाय बमोजिमको व्यवस्था रहेको छ ।

दफा १८ : (१) करदाताले प्रत्येक महिना आफूले बुझाउनु पर्ने कर रकम स्वयं निर्धारण गरी सो महिना समाप्त भएको पच्चीस दिनभित्र कर अधिकृत समक्ष वा हुलाकबाट रजिष्ट्री गरी

तोकिए बमोजिम कर विवरण पेश गर्नु पर्नेछ । यस्तो विवरण सो महिनामा कर लाग्ने कारोवार गरेको वा नगरेको जे सुकै भए तापनि पेश गर्नु पर्नेछ ।

(१क) : उपदफा(१) मा जुनसुकै कुरा लेखिएको भएतापनि आन्तरिक राजस्व कार्यालय नभएका जिल्लाका करदाताले आफुले कर विवरण बुझाउनु पर्ने महिनाको पन्ध्र गतेभित्र सोही जिल्लाको कोष तथा लेखा नियन्त्रक कार्यालयमा बुझाउनु पर्ने कर रकम र कर विवरण पेश गर्न सक्नेछ । यसरी प्राप्त हुन आएको कर विवरण तथा कर भुक्तानीको विवरण कोष तथा लेखा नियन्त्रक कार्यालयले सात दिनभित्र सम्बन्धित आन्तरिक राजस्व कार्यालयमा पठाउनु पर्नेछ ।

(१ख) : उपदफा (१) बमोजिम विवरण पेश गर्ने र पठाउने कार्यविधि विभागले निर्धारण गर्न सक्नेछ ।

(२) : उपदफा (१) मा जुनसुकै कुरा लेखिएको भए तापनि तोकिए बमोजिमका करदाताले एक महिना भन्दा कम वा बढी अवधिको कर विवरण पेश गर्न सक्नेछ ।

यसैगरी दर्ता भएको व्यक्तिले पेश गर्नुपर्ने कर विवरणका सम्बन्धमा नियमावलीको नियम २६, नियम २७ र नियम २८ मा देहायको ब्यबस्था रहेको छ ।

नियम २६ (१) :दर्ता भएको व्यक्तिले विक्रम सम्बत् अनुसारको एक महीनाको कर अवधिको कर विवरण सो अवधि समाप्त भएको मितिले पच्चीस दिनभित्र अनुसूची-१० बमोजिमको ढाँचामा सम्बन्धित कर अधिकृत समक्ष पेश गर्नु पर्नेछ ।

तर अधिल्लो बाह्र महिनाभित्र बीस लाख रुपैयाँ भन्दा बढी एक करोड रुपैयाँसम्म वार्षिक कारोवार भएका करदाताले श्रावण, आश्विन, मार्ग, माघ, चैत र जेष्ठ महिनाको पच्चीस गतेभित्र सम्बन्धित कर अधिकृत समक्ष कर विवरण पेश गर्नु पर्नेछ ।

(२) :*उपनियम (१) मा जुनसुकै कुरा लेखिएको भए तापनि कुनै दर्ता भएको व्यक्तिले आफ्नो लेखा कम्प्युटर प्रणालीमा राखेको कारणले उपनियम (१) मा उल्लिखित कर अवधिको सट्टा छुट्टै कर अवधि कायम गरिपाउन कर अधिकृत समक्ष निवेदन दिएमा कर अधिकृतले जाँच बुझ गरी उपयुक्त देखेमा त्यस्तो दर्ता भएको व्यक्तिको हकमा आवश्यकता अनुरूप छुट्टै कर अवधि कायम गरिदिन सक्नेछ ।*

(३) : ऐनको दफा ९ बमोजिम स्वेच्छाले दर्ता गरेका करदाताको बाषिक कारोवार बीस लाख रुपैयाँ सम्म भएमा त्यस्ता करदाताले श्रावण, मार्ग र चैत महिनाको पच्चीस गतेभित्र सम्बन्धित कर अधिकृत समक्ष कर विवरण पेश गर्नु पर्नेछ ।

(३क) : होटल तथा पर्यटन व्यवसायीले चाहेमा विभागले विवरण पेश गर्ने कर अवधि दुई महिना कायम गर्न सक्नेछ ।

(४) : यसरी एक महीनाभन्दा घटी वा बढी कर अवधि कायम गरिएको दर्ता भएको व्यक्तिले सो अवधिको कर विवरण सो अवधि समाप्त भएको मितिले पच्चीस दिनभित्र अनुसूची-१० बमोजिमको ढाँचामा कर अधिकृत समक्ष पेश गर्नु पर्नेछ ।

(५) : पहिलो पटक कर विवरण पेश गर्दा दर्ता भएको व्यक्तिले कर अवधिको बाँकी अवधिलाई कर अवधि मानी सोही अवधिको कर विवरण पेश गर्नु पर्नेछ । नियम २७ : दर्ता भएको व्यक्तिको मृत्यु हुन गएमा वा निज कर विवरण पेश गर्न शारीरिक वा मानसिक रुपमा असक्षम भएमा निजको मृत्यु भएको वा निज शारीरिक वा मानसिक रुपमा असक्षम भएको अधिल्लो दिनसम्मको अवधिसम्म निजले वस्तु वा सेवाको आपूर्ति गरेको अवधि मानी कर अधिकृतले सो अवधिको कर विवरण निजको हकवाला वा कानूनी प्रतिनिधिलाई पेश गर्न लगाउन सक्नेछ ।

नियम २८ : देहायको अवस्थामा देहायका व्यक्तिले एकलै वा संयुक्त रुपमा कर विवरण पेश गर्नु पर्नेछः

(क) कुनै करदाता कर विवरण पेश गर्न असक्षम भएमा वा निजको मृत्यु भएमा निजको हकवाला वा संरक्षकले,

(ख) करदाता कानूनी व्यक्ति भएमा त्यस्तो करदाताको तर्फबाट कुनै संचालक, कार्यकारी प्रमुख वा व्यवस्थापनले तोकेको कुनै कर्मचारीले,

(ग) करदाता कानूनी व्यक्ति भएमा र त्यस्तो कानूनी व्यक्ति खारेज वा विघटन भएमा लिक्विडेटरले,

(घ) माथि उल्लेख भएको अवस्था बाहेक अन्य अवस्थामा कर अधिकृतले तोकेको करदातासंग सरोकार राख्ने व्यक्तिले ।

ऐन तथा नियमावलीले कर लाग्ने कारोवार गर्ने दर्ता भएको व्यक्तिले आफ्नो कारोवारको लेखाजोखा गरी पेश गर्नुपर्ने कर विवरणका सम्बन्धमा गरेका मुल व्यवस्थाहरुका सम्बन्धमा तलका अनुच्छेदहरुमा चर्चा गरिएको छ ।

८.१ कर विवरण:

दर्ता भएको व्यक्तिले निजका लागि कर अधिकृतले निर्धारण गरेको प्रत्येक कर अवधिको लागि कर विवरण पेश गर्नुपर्दछ । यस्तो विवरण तोकिएको कर अवधिमा करयोग्य खरीद बिक्री वा कारोवार भए वा नभए जे भएपनि पेश गर्नुपर्दछ । कर विवरण नियमावलीको अनुसूचि १० बमोजिमको ढांचामा हुनुपर्दछ । कर विवरणको ढांचामा उल्लेख भएका सबै महलहरु सहि रुपमा भर्नु पर्दछ । ढांचामा उल्लेख भएको कुनै महल भर्नुपर्ने अवस्था नभएमा ति महलमा अंक लेख्नुपर्ने भए शून्य र अक्षर लेख्नु पर्ने भए गुणन चिन्ह (क्रस) राख्नु पर्दछ । कर विवरण करयोग्य बिक्री, कर छुटको बिक्री र निकासी बिक्रीको रकम र बिक्रीमा संकलन गरेको कर, करयोग्य र कर छुटको खरीद र खरीदमा तिरेको कर, करयोग्य र कर छुटको पैठारी र पैठारीमा तिरेको कर तोकिएको महलहरुमा, बिगतका कुनै कर अवधिको मिलान गर्न बांकी कर भए सो करको रकम गत महिनाको मिलान गर्न बांकी क्रेडिट महलमा तथा कुनै कारणले लाखिला गर्नुपर्ने वा कट्टी पाउने करको कुनै रकम समायोजन गर्नु पर्ने भएमा विवरणको अन्य थपघट महलमा त्यसरी समायोजन गर्नुपर्ने रकम उल्लेख गर्नुपर्दछ । उपरोक्त सबै विवरणहरु भरिसके पश्चात सो कर अवधिमा आफूले बुझाउनु पर्ने कर वा आफूले बढी दाखिला गरेको कर रकम विवरणको महल ५ मा उल्लेख गर्नुपर्दछ । बुझाउनु पर्ने कर भएमा प्लस चिन्ह र दाखिला गरेको कर बढी भए माइनस चिन्ह अंकित गर्नुपर्दछ । प्लस चिन्हले करदाताले तिर्नुपर्ने करलाई जनाउछ भने माइनस चिन्हले करदाताले फिर्ता पाउने कर रकमलाई जनाउछ ।

८.२ कर अवधि:

सामान्यतया दर्ता भएको हरेक व्यक्तिको कर अवधि भन्नाले बिक्रम सम्बत अनुशारको महिनालाई जनाउछ । यस अनुशार हरेक व्यक्तिको हरेक वर्ष बाह्रवटा कर अवधि हुन्छ र ती प्रत्येक कर अवधिका लागि अलग अलग कर विवरण दाखिल गर्नुपर्दछ । तर, नियमावलीको नियम २६ ले स्वेच्छाले दर्ता गरेका करदाताको बार्षिक कारोवार बीस लाख रुपैयाँ सम्म भएमा त्यस्ता करदाताको हकमा हरेक चार महिना अर्थात हरेक चौमासिकको एक कर अवधि हुने व्यवस्था गरेको छ । उक्त व्यवस्था अनुशार श्रावण देखि कार्तिक महिनासम्म पहिलो कर अवधि, मार्गदेखि फगुन महिनासम्म दोश्रो कर अवधि र चैतदेखि असार महिनासम्म तेश्रो कर अवधि गरी जम्मा तीन कर अवधि हुने र ती तीनवटा कर अवधिको अलग अलग विवरण बुझाउनुपर्दछ । यसैगरी नियमावलीले होटल तथा पर्यटन व्यवसायीले चाहेमा विभागले विवरण पेश गर्ने कर अवधि दुई महिना कायम गर्न सक्ने व्यवस्था समेत गरेको छ ।

८.३ कर विवरण पेश गर्नुपर्ने समय र स्थान :

प्रत्येक करदाताले आफ्ना लागि निर्धारित कर अवधि अनुशार प्रत्येक कर अवधिका लागि कर अवधि समाप्त भएको २५ दिनभित्र ठूला करदाता कार्यालय वा सम्बन्धित आन्तरिक राजस्व कार्यालय वा करदाता सेवा कार्यालय वा कोष तथा लेखा नियन्त्रक कार्यालयमा पेश गर्नुपर्दछ । यसरी पेश गरिने विवरण आफैँ कार्यालयमा उपस्थित भई वा हुलाकबाट रजिष्ट्र गरी वा विद्युतीय माध्यमबाट सोभैँ विभागमा पेश गर्न सकिने व्यवस्था समेत विभागले गरेको छ । उक्त व्यवस्था अनुसार ठूला करदाता कार्यालय वा सम्बन्धित आन्तरिक राजस्व कार्यालय वा करदाता सेवा कार्यालयमा वा विद्युतिय माध्यमबाट कर विवरण पेश गर्ने मासिक, द्विमासिक वा चौमासिक कर अवधि हुनेले महिना, दुई महिना वा चार महिना व्यतित भएको २५ दिन भित्र र कोष तथा लेखा नियन्त्रक कार्यालयमा पेश गर्ने व्यक्तिको हकमा त्यस्तो कर अवधि समाप्त भएको १५ दिन भित्र पेश गरिसक्नु पर्दछ ।

८.४ करको भुक्तानी :

दर्ता भएको व्यक्तिले प्रत्येक कर अवधिमा आफूले बुझाउनुपर्ने करदायित्व स्वयं निर्धारण गरी सो कर अवधि समाप्त भएको पच्चीस दिनभित्र कर अधिकृत समक्ष कर विवरणका साथमा कर बुझाउनुपर्दछ । तर कर विवरण पेश गरेको वखतमा करको भुक्तानी गर्नु पर्छ भन्ने छैन ।

विवरण पेश गरेको मिति र करको भुक्तानी गरेको मिति अलग अलग पनि हुन सक्छ । कर विवरणमार्फत सिर्जना गरिएको करदायित्व कर अवधि समाप्त भएको २५ दिनभित्र दाखिला नगरेमा उक्त करदायित्व बक्यौताको रूपमा परिणत हुन्छ । उक्त म्यादभित्र बुझाउनु पर्ने कर बाकी रहेमा वार्षिक दश प्रतिशतले थप दस्तुर लाग्ने व्यवस्था ऐनको दफा १९(२) ले गरेको छ । साथै बुझाउनु पर्ने कर म्याद नाघेको मिति देखि वार्षिक १५ प्रतिशतका दरले ब्याज लाग्ने व्यवस्था ऐनको दफा २६ ले गरेको छ । ब्याजको गणना मासिकरूपमा गरिने व्यवस्था रहेकोले कर बुझाउने म्याद २५ गतेपश्चात् अर्थात् २६ गतेदेखि प्रति महिना १.२५ प्रतिशतले ब्याज आकर्षित हुन्छ ।

करको भुक्तानी नगद, चेक वा ड्राफ्ट जुनसुकै माध्यमबाट पनि गर्न सकिन्छ । बैंकले भुक्तानी गर्ने प्रत्याभूति दिएको गुड फर पेमेण्ट चेक (good for payment cheque) मार्फत कार्यालयमा बुझाएको मितिलाई कर भुक्तानी भएको मिति मानिने व्यवस्था दफा १९(७) ले गरेको छ । साधारण चेक र ड्राफ्टबाट कर भुक्तानी गरेमा सो मितिलाई कर भुक्तानी भएको मिति मान्न सकिदैन । उक्त चेक वा ड्राफ्टबाट नेपाल सरकारको खातामा स्थानान्तरण भएको मितिलाई कर संकलन भएको मिति मानिन्छ, र सोही मिति बमोजिम थपदस्तुर र ब्याजको गणना हुन्छ ।

करको भुक्तानी सम्बन्धमा ऐनको दफा १९ ले निम्न व्यवस्था गरेको छ :

दफा १९(१) : करदाताले प्रत्येक कर अवधिको कर सो अवधि समाप्त भएको मितिले पच्चिस दिन भित्र बुझाउनु पर्नेछ ।

(२) : करदाताले उपदफा (१) मा उल्लेखित म्यादभित्र बुझाउनु पर्ने कर नबुझाएमा बाँकी रहेको कर रकममा वार्षिक दश प्रतिशतका दरले थप दस्तुर लाग्नेछ ।

(३) :

(४) : करदाताले आफ्नो काबु बाहिरको परिस्थितिले गर्दा म्यादभित्र करको रकम बुझाउन नसकेको कारण देखाई उपदफा (२) बमोजिम लाग्ने थप दस्तुर मिनाहा पाउन निवेदन गरेमा र कारण मनासिव देखेमा महानिर्देशकले त्यस्तो दस्तुर मिनाहा दिन सक्नेछ ।

- (५) : उपदफा (२) बमोजिमको थप दस्तुहरु र दफा २६ बमोजिमको ब्याज हिसाव गर्दा बुझाउनु पर्ने कर रकमको दायित्व जुन महिनाको कारोबारबाट सिर्जना भएको हो सोही महिनाको कर बुझाउनु पर्ने म्याद गुज्रेको मितिदेखि नै गणना गरिनेछ ।
- (६) : दफा २० बमोजिम करदाताको कर निर्धारण गर्दा सो कर अवधिमा निजसंग असुल गर्नु पर्ने कर भन्दा निजले फिर्ता पाउन सक्ने कर बढी भएको पाइएमा निजको सो कर अवधिमा कर निर्धारण गर्दा थप दस्तुर र ब्याज असुल गरिने छैन ।
- (७) : उपदफा (१) मा उल्लेखित म्यादभित्र करको भुक्तानी बैंकले प्रत्याभूति दिएको चेक (गुड फर पेमेन्ट चेक) बाट समेत गर्न सकिनेछ । यसरी बैंकले प्रत्याभूति दिएको चेक (गुड फर पेमेन्ट चेक) कार्यालयले बुझेको मितिदेखि नै करको भुक्तानी भएको मानिनेछ ।
- (८) : ब्याज, थप दस्तुर र जरिवाना माथि ब्याज असुल गरिने छैन ।

कर बुझाउने म्याद भित्र कर नबुझाएमा त्यस पछि लाग्ने ब्याजको सम्बन्धमा ऐनको दफा २६ ले गरेको व्यवस्था यस्तो छ ।

दफा २६(१) : कर लगायत यस ऐन बमोजिम बुझाउनु पर्ने कुनै रकम म्याद भित्र दाखिला नगरेमा त्यस्तो म्याद नाघेको मितिदेखि बुझाउन बाँकी रकममा ब्याज लाग्नेछ । त्यस्तो ब्याज दफा ३२ बमोजिम पुनरावेदनको लागि निवेदन दिएको अवस्थामा पनि गणना गरिनेछ ।

(२) : उपदफा (१) को प्रयोजनको लागि ब्याजको दर वार्षिक पन्ध्र प्रतिशत हुनेछ ।

उदाहरण ८.२

मासिकरूपमा कर विवरण पेश गर्ने गरी नित्य कन्सर्न प्रा. लि. मूल्य अभिवृद्धि करमा दर्ता भएको रहेछ । २०६७ वैशाख महिनाको कर विवरण २०६७ जेष्ठ २५ गते पेश गरेको रहेछ । उक्त कर विवरण बमोजिम दाखिला गर्नु पर्ने कर वापतको रकम रु.१००,००० को गुड फर पेमेन्ट चेक पनि सोही मितिमा कार्यालयमा बुझाएको रहेछ । यस अवस्थामा ऐनको दफा १९(७) बमोजिम २०६७/०२/२५ लाई कर भुक्तानी भएको मिति मानिन्छ ।

माथि उल्लेख भएको उदाहरण बमोजिमको २०६७ वैशाख महिनाको कर विवरण र उक्त

कर विवरण बमोजिमको कर रकम रु १००,००० को गुड फर पेमेण्ट चेक पनि सोही मितिमा कार्यालयमा बुझाए तापनि करदाताको बक्यौता सिर्जना भएछ र सोको कारण अध्ययन गर्दा ATR मा कर दाखिला मिति २०६७ जेष्ठ २८ गते उल्लेख भएको पाइएछ ।

यस्तो परिस्थिति सिर्जना हुनसक्ने भएकाले सो सम्बन्धमा निम्नानुसार कार्यविधि अवलम्बन गर्नुपर्दछ :

- क) गुड फर पेमेण्ट चेक प्राप्त गरे पश्चात् उक्त चेकलाई RAS Accounting System मा प्रविष्टि गरी सोको अभिलेख राख्ने ।
- ख) चेक बमोजिमको कर राजस्व दाखिला गर्न भौचर तयार गरी भौचर तथा उक्त गुड फर पेमेण्ट चेक बैंकमा बुझाउने ।
- ग) उक्त चेक कलेक्सन भई नेपाल सरकारको राजस्व खातामा रकम २०६७ जेष्ठ २८ गते भएको रहेछ भने भौचरमा सोही मिति उल्लेख गरिएको हुन्छ । बैंकबाट विद्युतीय माध्यमबाट प्राप्त दाखिला विवरणलाई अध्ययन गरी RAS Accounting System मा पोष्ट गर्दा विशेष ध्यान दिनु पर्ने र उक्त गुड फर पेमेण्ट चेक जुन मितिमा प्राप्त भएको हो सोही मिति उल्लेख गरी पोष्ट गर्ने ।
- घ) यदि भौचरमा उल्लेख भएको मिति २०६७ जेष्ठ २८ गतेलाई आधार मानी पोष्ट गरिएको खण्डमा कम्प्युटर प्रणालीबाट करदातालाई थपदस्तुर तथा ब्याज लाग्छ । करदाताले तोकिएको मितिभित्र गुड फर पेमेण्ट बुझाएको अवस्थामा पनि अतिरिक्त दायित्व सिर्जना हुन गई अनावश्यक बक्यौता सिर्जना हुन्छ ।
- ङ) माथि (घ) बमोजिमको अवस्था सिर्जना भएको अवस्थामा आवश्यक प्रमाण संकलन गरी PDCR बमोजिम दाखिला मिति संशोधन गरी अनावश्यक बक्यौताको हिसाब मिलान गर्नु पर्नेछ ।

करदाताले तोकिएको मिति (अर्थात् २५ गतेभन्दा पहिले) मा कर विवरण र कर रकम साधारण चेक वा ड्राफ्टबाट कर भुक्तानी गरेको छ तर उक्त चेक वा ड्राफ्ट ढिलो कलेक्सन भई २५ गतेपश्चात् राजस्व खातामा जम्मा हुन गएमा सोको कारणले सिर्जना हुने थपदस्तुर तथा ब्याजको भार करदाताले नै वहन गर्नु पर्नेछ ।

उदाहरण नं. ८.३

माथिको उदाहरणमा उल्लेख भए बमोजिमको कर विवरण र कर रकम रु.१००,००० एकाउण्टपेयी चेकमार्फत तोकिएको मितिमा सम्बन्धित कार्यालयमा बुझाएको रहेछ । चेक प्राप्त भए पश्चात् कार्यालयले भौचर तयार गरी सोको साथमा चेक कलेक्सनको लागि बैंकमा पठाएको रहेछ । उक्त चेक कलेक्सन २०६७ जेष्ठ ३० गते भएको रहेछ । यस्तो अवस्थामा RAS Accounting System मा २०६७ जेष्ठ ३० गते जनिने गरी पोष्ट गरिने हुंदा कम्प्युटर प्रणालीमा सिर्जना हुने थपदस्तुर तथा ब्याजको भार करदाताले वहन गर्नुपर्दछ । किनकी करदाताले गुड फर पेमेण्ट चेक नभई साधारण एकाउण्टपेयी चेक रहेको हुंदा यस्तो चेक पेश गरेको मितिलाई दाखिला भएको मिति मान्न सकिदैन । जुन दिन राजस्व शीर्षकमा जम्मा हुन्छ सोही दिनलाई प्राप्त मिति मानिन्छ ।

८.५ काबु बाहिरको परिस्थितिमा थप दस्तुर मिनाहा :

कहिलेकांही काबु बाहिरको परिस्थिति सृजना भई करदाताले तोकिएको समयमा कर बुझाउन असमर्थ हुन्छन् । काबु बाहिरको परिस्थिति के कस्तो परिवेशमा कसरी सृजना भएको हो भन्ने विषयमा करदाताले सो को पुष्टयाई हुने प्रयाप्त आधार पेश गर्नुपर्छ । करदाताले काबु बाहिरको परिस्थिति दर्शाई निवेदन पेश गरेमा र व्यहोरा वस्तुगत र यथार्थ भएको पुष्टि भएमा महानिर्देशकले थपदस्तुर मिनाहा दिन सक्ने व्यवस्था रहेको छ । काबु बाहिरको परिस्थिति भन्नाले कस्तो परिस्थिति हो, सो भएको कति दिनभित्र निवेदन गरिसक्नु पर्ने हो र त्यसको सिफारिश कसले गर्ने भन्ने सम्बन्धमा नियमावलीको नियम ३५ ले स्पष्ट गरेको छ ।

नियमावलीको नियम ३५ ले गरेको व्यवस्था यस्तो छ :

नियम ३५(१) : ऐनको दफा १९ को उपदफा (४) को प्रयोजनको लागि देहायको अवस्थालाई काबू बाहिरको परिस्थिति मानिनेछ :

- (क) कर बुझाउनु पर्ने व्यक्ति बिरामी परी अशक्त भएमा निको भएको मितिले सात दिनसम्म,
- (ख) कर बुझाउनु पर्ने व्यक्तिले क्रिया बस्नु परेमा क्रिया समाप्त भएको मितिले सात दिनसम्म,
- (ग) कर बुझाउनु पर्ने स्वास्थ्य मानिस सुत्केरी भएमा सुत्केरी भएको मितिले पैंतीस दिन सम्म,
- (घ) कर बुझाउनु पर्ने व्यक्तिको मृत्यु भएमा वा बौलाएमा वा बेपत्ता भएमा त्यस्तो भएको मितिले पैंतीस दिनभित्र निजको हकवाला वा संरक्षकले निवेदन गरेमा त्यस्तो निवेदन प्राप्त भएको मितिले सात दिनसम्म,
- (ङ) बाढी, पहिरो, हिउँ वा अन्य त्यस्तै कारणबाट बाटो बन्द भै मूल्य अभिवृद्धि कर कार्यालयमा आउन नसकेको अवस्थामा बाटो खुलेको मितिले सात दिनसम्म,
- (च) यातायातको साधन पूर्ण रूपमा बन्द भई आउन नसक्ने अवस्था भएमा त्यस्तो बन्द समाप्त भएको भोलिपल्ट सम्म ।
- (२) : उपनियम (१) को खण्ड (ख), (ग) (घ) र (ङ) मा उल्लेख भए बमोजिम काबू बाहिरको परिस्थिति परी थप म्याद माग्नु परेमा सम्बन्धित गाउँ विकास समिति वा नगरपालिकाको सिफारिश समेत पेश गर्नु पर्नेछ ।
- (३) : उपनियम (१) को खण्ड (च) मा उल्लेख भए बमोजिमको अवस्था परी थप म्याद माग्न आउँदा जुन ठाउँमा यातायातको साधन बन्द भएको हो सो ठाउँसंग सम्बन्धित गाउँ विकास समिति वा नगरपालिकाको सिफारिश समेत पेश गर्नु पर्नेछ ।

परिच्छेद ९ कर निर्धारण

मूल्य अभिवृद्धि कर स्वयं कर निर्धारण प्रणालीमा आधारित रहेको छ । प्रत्येक कर अवधिको कर निर्धारण गर्ने पहिलो कर्तव्य सम्बन्धित करदाताको हो । मूल्य अभिवृद्धि करमा दर्ता भएको व्यक्तिले प्रत्येक कर अवधिको लागि आफैले आफ्नो करको गणना एवम् निर्धारण गरी कर विवरण पेश गर्नुपर्दछ । कुनै व्यक्तिले भूलबस वा जानाजान आफ्नो वास्तविक करदायित्व घट्टने गरी कर विवरण पेश गरेमा सम्बन्धित कर अधिकृतले सो व्यक्तिको कर दायित्वमा संशोधन गर्न सक्ने व्यवस्था ऐनले गरेको छ । कुनै करदाताले आफूलाई तोकिएको कर अवधि समाप्त भएको मितिले २५ दिनभित्र कर विवरण पेश गरी आफ्नो कर दायित्वका बारेमा सम्बन्धित कर अधिकृतलाई जानकारी नगराएमा कर अधिकृतले त्यस्तो व्यक्तिको कर दायित्व निर्धारण गर्न सक्ने व्यवस्था पनि ऐनमा रहेको छ । यसैगरी मूल्य अभिवृद्धि करमा दर्ता भई कारोबार गर्नु पर्ने कर्तव्य भएका व्यक्तिले दर्ता नभई कर लाग्ने कारोबार गरेको अवस्थामा कर अधिकृतले छानबिन गरी सोको पुष्टि भएमा दर्ता नभएका त्यस्ता व्यक्तिको पनि कर निर्धारण गरी कर असुल गर्न सक्ने कानुनी व्यवस्था रहेको छ । यस परिच्छेदमा कर अधिकृतले कर निर्धारण गर्न सक्ने अवस्था, कर निर्धारणका आधार, कर निर्धारण गर्ने कार्यविधि आदि पक्षको व्याख्या गरिएको छ ।

९.१ स्वयम् कर निर्धारण (कर विवरण)

दर्ता भएका करदाताले प्रत्येक कर अवधिको कर निर्धारण गरी कर विवरण पेश गर्नुपर्दछ । ऐनको दफा १८ बमोजिम प्रत्येक करदाताहरूले आफ्नो कर अवधि समाप्त भएको मितिले २५ दिनभित्र कर विवरण पेश गर्नु पर्ने व्यवस्था रहेको छ । करदाताले प्रत्येक कर अवधिको कारोबार तथा करको गणना गरी पेश गर्ने यस्तो कर विवरणलाई करदाताबाट गरिएको स्वयम् कर निर्धारण भनिन्छ । दर्तावाल व्यक्तिले कर विवरणमार्फत प्रत्येक कर अवधिमा आफूले गरेको करयोग्य आपूर्तिमा ऐनको दफा ७ को उपदफा (१) बमोजिम कर लाग्ने मूल्यमा १३ प्रतिशतका दरले कर संकलन गरी सो रकमबाट ऐनको दफा १७ बमोजिम व्यवसायसंग सम्बन्धित

करयोग्य वस्तु वा सेवा खरिद गर्दा वा प्राप्त गर्दा तिरेको कर कट्टी गरी बांकी हुने रकम दाखिला गर्नुपर्दछ ।

९.२ कर अधिकृतले गर्ने कर निर्धारण (Management Assessment)

करदाताले भुटा, अधुरो वा त्रुटिपूर्ण कर विवरण पेश गरेमा वा तोकिएको समयभित्र कर विवरण पेश नगरेमा वा करको रकम कम देखाएमा वा ठीक नदेखाएमा वा दर्ता नभई कारोबार गरेमा जस्ता आधार र कारण विद्यमान भएमा कर अधिकृतले कर निर्धारण गर्न सक्ने व्यवस्था छ । ऐनको दफा २० र नियमावलीको नियम २९ बमोजिम देहायका अवस्थामा कर अधिकृतले निम्न बमोजिम कर निर्धारण गर्न सक्ने कानुनी व्यवस्था रहेको छ :

मूल्य अभिवृद्धि करमा दर्ता भएको करदाताले प्रत्येक कर अवधिको लागि पेश गरेको कर विवरणलाई करदाताबाट गरिएको स्वयम् कर निर्धारण भनिन्छ । करदाताले म्यादभित्र कर विवरण पेश नगरेमा सम्बन्धित कर अधिकृतले उक्त कर विवरण पेश नगरेको अवधिको लागि कर, थपदस्तुर, ब्याज र जरिवाना सहित कर निर्धारण गरी असुल उपर गर्नुपर्दछ । ऐनको दफा २० को उपदफा (१) मा देहाय बमोजिमको व्यवस्था रहेको छ :-

दफा २०(१) : देहायका कुनै अवस्थामा कर अधिकृतले कर निर्धारण गर्न सक्नेछ :

(क) म्यादभित्र कर विवरण पेश नगरेमा,

(ख) अधुरो वा त्रुटिपूर्ण कर विवरण पेश गरेमा,

(ग) भुटा कर विवरण पेश गरेमा,

(घ) करको रकम कम देखाएको वा ठीक नभएको भन्ने कर अधिकृतलाई विश्वास गर्नु पर्ने कारण भएमा,

(ङ.) आपूर्ति मूल्यमा न्यून बिजकीकरण गरेको भन्ने कर अधिकृतलाई विश्वास गर्नु पर्ने कारण भएमा,

(च) न्यून बिजकीकरण गरी समूह कम्पनीमा आपूर्ति भएमा,

(छ) दर्ता हुनु पर्ने दायित्व भएको व्यक्तिले दर्ता नगरी कारोबार गरेमा,

(ज) बिजक जारी नगरी बिक्री गरेमा,

(झ) दर्ता नभएको व्यक्तिले कर उठाएमा ।

ऐनको उपर्युक्त व्यवस्था अनुसार कर अधिकृतले देहायको अवस्थामा कर निर्धारण गर्न सक्ने व्यवस्था ऐनले गरेको छः

९.२.१. विवरण नबुझाउने व्यक्तिको लागि कर निर्धारण

दर्ता भएको करदाताले कर विवरण पेश गर्नु पर्ने समयमा कर विवरण पेश नगरेको अवस्थामा कर अधिकृतले कर निर्धारण गर्न सक्दछ । कर अधिकृतले कर निर्धारण गर्दा करदाताले सो अवधिमा गरेको कारोबारको तथ्य एवम् सूचना संकलन गरी सोको आधारमा कर निर्धारण गर्नुपर्दछ ।

करदाताले गरेको कारोबारको तथ्य एवम् सूचना उपलब्ध नभएको अवस्थामा पनि कर प्रशासनसमक्ष रहेको सूचनाको आधारमा कर निर्धारण गर्न सकिने व्यवस्था रहेको छ । करदाताले घोषणा गरेको वा अनुमान गरेको कारोबारको आधारमा कम्प्युटर प्रणालीबाटै स्वचालित तरिकाले कर दायित्व गणना गरिने व्यवस्था रहेको छ जसलाई कम्प्युटर एसेसमेण्ट (CA) भनिन्छ । कम्प्युटर प्रणालीबाट करको गणना गरी कर निर्धारण आदेश करदातालाई बुझाइन्छ । यस्तो कर निर्धारण आदेश करदाताले सो कर अवधिको कर विवरण कार्यालयमा पेश नगरेसम्म प्रभावकारी हुन्छ । करदाताले सो अवधिको कर विवरण पेश गरेमा साविकको कम्प्युटर प्रणालीबाट सिर्जित कर निर्धारण आदेश स्वतः शून्य प्रभावी हुन्छ ।

९.२.२ अधुरो वा त्रुटीपूर्ण कर विवरण पेश गर्ने व्यक्तिको कर निर्धारण

कुनै करदाताले पेश गरेको कर विवरण भुलवस अधुरो वा त्रुटिपूर्ण भई घटी कर निर्धारण हुन गएको अवस्थामा कर अधिकृतले कर निर्धारण गर्न सक्दछ । करदाताले मानवीय भुल वा गणितीय त्रुटिको कारणले बिक्री खातामा अभिलेख गरेको भन्दा घटी बिक्री देखाएमा वा नपाउने कर कट्टी दावी गरेमा वा आंशिकरूपमा कर कट्टी गर्न पाउनेमा पुरै कर कट्टी गरेमा

वा करयोग्य कारोबारसंग असम्बन्धित कर कट्टी गरेमा वा समानुपातिक कर कट्टी गर्नु पर्ने अवस्था रहेको करदाताले समानुपातिकरूपमा कर कट्टी नगरेमा वा कर कट्टी लिएको वस्तु वा सेवा करयोग्य कारोबारमा प्रयोग हुन छोडेको अवस्थामा सो वस्तु वा सेवा बजार मूल्यमा बिक्री भएको मानी सो बिक्रीमा कर गणना गरी दाखिला नगरेमा वा धरौटीमा तिरेको रकम कट्टी गरेमा वा एक वर्षभन्दा पुरानो बिजकबाट कर कट्टी दाव गरेमा वा यस्तै अन्य कुनै कार्य गरेमा सो व्यक्तिले अधुरो वा त्रुटिपूर्ण कर विवरण पेश गरेको मानिन्छ । यस अवस्थामा कर अधिकृतले त्यस्तो व्यक्तिले अधुरो वा त्रुटिपूर्ण कर विवरण पेश गरेको कारणले घटी निर्धारण भएको कर बराबरको रकम कर निर्धारण गर्नुपर्दछ ।

यसरी कर निर्धारण गर्दा घटी बिक्री देखाएको हकमा त्यसरी घटी बिक्री देखाएको रकममा १३ प्रतिशतका दरले हुने रकम कर निर्धारण गर्नुपर्दछ । त्यस्तै नपाउने कर कट्टी दावी गरेमा वा आंशिकरूपमा कर कट्टी गर्न पाउनेमा पुरै कर कट्टी गरेमा वा करयोग्य कारोबारसंग असम्बन्धित कर कट्टी गरेमा त्यसरी नपाउने कर कट्टी गरेको वा बढी कर कट्टी गरेको रकम बराबर कर निर्धारण गर्नुपर्दछ । कुनै करदाताको कर लाग्ने र कर नलाग्ने मिश्रित कारोबार रहेको छ र ती दुबै कारोबारमा प्रयोग भएका करयोग्य वस्तु वा सेवा समान छन् भने यस अवस्थामा सो व्यक्तिले ती वस्तु वा सेवा खरिद गर्दा तिरेको करमध्ये ती वस्तु वा सेवा करयोग्य कारोबारमा प्रयोग भएको अनुपातमा कर कट्टी गर्नुपर्दछ जसलाई समानुपातिक कर कट्टी भनिन्छ । यसरी समानुपातिक कर कट्टी गर्नु पर्ने अवस्था रहेको करदाताले समानुपातिकरूपमा कर कट्टी नगरेमा त्यसरी समानुपातिकरूपमा कर कट्टी गर्दा कर कट्टी नपाउने हदसम्मको रकम बराबर कर निर्धारण गर्नुपर्दछ । कर कट्टी लिएको वस्तु वा सेवा करयोग्य कारोबारमा प्रयोग हुन छोडेको अवस्थामा सो वस्तु वा सेवा बजार मूल्यमा बिक्री भएको मानी सो बिक्रीमा कर गणना गरी दाखिला नगरेमा सो बिक्री रकमको १३ प्रतिशतले हुने रकम कर निर्धारण गर्नुपर्दछ । यसैगरी धरौटीमा तिरेको कर कट्टी गरेमा वा एक वर्षभन्दा पुरानो बिजकबाट कर कट्टी दावी गरेमा त्यसरी कर कट्टी गरेको रकम बराबर कर निर्धारण गर्नुपर्दछ ।

९.२.३ भुठा कर विवरण पेश गर्ने व्यक्तिको कर निर्धारण

कुनै करदाताले जानीजानी भुठा कर विवरण पेश गरी घटी कर निर्धारण हुन गएको अवस्थामा कर अधिकृतले कर निर्धारण गर्न सक्दछ । करदाताले मानवीय भुल वा गणितीय त्रुटिबाट नभई जानीजानी कर कम तिर्ने वा छल्ने नियतले बिक्री कारोबार नदेखाएमा वा कम देखाएमा वा कर कट्टी गर्ने प्रमाण वा आधार बेगर कर कट्टी दावी गरेमा वा भुठा बिल बिजक वा कागजातबाट कर कट्टी गरेमा वा नियतवस एउटै बिजकबाट एकभन्दा बढी पटक कर कट्टी गरेमा वा वस्तु वा सेवा आपूर्ति नगरी बिजक मात्र जारी गरेमा वा कर दायित्व कम गर्ने उद्देश्य राखी कुनै योजना वा प्रबन्ध गरेमा त्यस्तो व्यक्तिले भुठा कर विवरण पेश गरेको मानिन्छ । यस अवस्थामा कर अधिकृतले त्यस्तो व्यक्तिले भुठा कर विवरण पेश गरेको कारणले घटी निर्धारण भएको कर बराबरको रकम कर निर्धारण गर्नुपर्दछ ।

यसरी कर निर्धारण गर्दा बिक्री नदेखाएको वा घटी बिक्री देखाएको हकमा त्यसरी बिक्री नदेखाएको वा घटी बिक्री देखाएको रकममा १३ प्रतिशतका दरले हुने रकम कर निर्धारण गर्नुपर्दछ । त्यस्तै कर कट्टी गर्ने प्रमाण वा आधार बेगर कर कट्टी दावी गरेमा वा भुठा बिल बिजक वा कागजातबाट कर कट्टी गरेमा वा नियतवस एउटै बिजकबाट एकभन्दा बढी पटक कर कट्टी गरेमा त्यसरी नपाउने कर कट्टी गरेको रकम बराबर कर निर्धारण गर्नुपर्दछ ।

९.२.४ करको रकम कम देखाएको वा ठीक नभएको भन्ने कर अधिकृतलाई विश्वास गर्नु पर्ने कारण भएको अवस्थामा कर निर्धारण

कुनै करदाताले कुनै कार्य गरी वा नगरी आफ्नो कर दायित्व कम गरेको पुष्टि हुने कुनै अवस्था वा प्रमाण विद्यमान रहेको अवस्थामा प्राप्त प्रमाणको आधारमा कर अधिकृतले कर निर्धारण गर्न सक्दछ । यसरी कर निर्धारण गर्दा त्यस्तो करदाताले कम गरेको कर दायित्वको हदसम्मको रकम कर निर्धारण गर्नुपर्दछ ।

९.२.५ आपूर्ति मूल्यमा न्युन बिजकीकरण गरेको अवस्थामा कर निर्धारण

कुनै करदाताले प्रामाणिक आधारबेगर कसैलाई प्रचलित बजार मूल्यभन्दा घटी हुने गरी कुनै वस्तु वा सेवा बिक्री गरी न्युन बिजकीकरण गरेमा त्यस्तो व्यक्तिको न्युन बिजकीकरण गरी बिक्री भएको हदसम्ममा कर अधिकृतले कर निर्धारण गर्न सक्दछ । यस्तो अवस्थामा कर निर्धारण गर्दा त्यसरी न्युन बिजकीकरण भएको रकम हिसाब गरी सो रकमको १३ प्रतिशतले

हुने रकम कर निर्धारण गर्नुपर्दछ । यसैगरी कुनै करदाताले जारी गरेको विजकमा उल्लिखित मूल्यभन्दा बढी मूल्य प्राप्त गरेको अवस्थामा पनि सो करदाताले न्युन विजकीकरण गरेको मानिन्छ । यस अवस्थामा त्यस्तो बिक्री वापत प्राप्त भएको रकमलाई सो वस्तुको बिक्री मूल्य कायम गरी सो रकमको १३ प्रतिशतले हुने रकम कर निर्धारण गर्नुपर्दछ ।

९.२.६ न्युन विजकीकरण गरी समूह कम्पनीमा आपूर्ति गरेको अवस्थामा कर निर्धारण

कुनै करदाताले प्रामाणिक आधार बेगर प्रचलित बजार मूल्यभन्दा घटी हुने गरी कुनै वस्तु वा सेवा आफ्नो समूहभित्रको कुनै कम्पनीलाई बिक्री गरी न्युन विजकीकरण गरेमा त्यस्तो व्यक्तिको न्युन विजकीकरण गरी बिक्री भएको हदसम्ममा कर अधिकृतले कर निर्धारण गर्न सक्दछ । यस्तो अवस्थामा कर निर्धारण गर्दा त्यसरी न्युन विजकीकरण भएको रकम हिसाब गरी सो रकमको १३ प्रतिशतले हुने रकम कर निर्धारण गर्नुपर्दछ ।

९.२.७ दर्ता हुनु पर्ने दायित्व भएको व्यक्तिले दर्ता नगरी कारोबार गरेको अवस्थामा कर निर्धारण

ऐनले दर्ता हुनु पर्ने भनी तोकेको व्यक्ति र तोकिएको थ्रेसहोल्डभन्दा बढीको कर लाग्ने कारोबार गर्ने व्यक्तिले अनिवार्यरूपमा मूल्य अभिवृद्धि कर प्रयोजनको लागि दर्ता भई कारोबार गर्नु पर्ने ऐनले व्यवस्था गरेको छ । यसरी दर्ता हुनु पर्ने दायित्व भएका व्यक्तिले दर्ता नगरी कारोबार गरेको पाइएमा कर अधिकृतले कर निर्धारण गर्न सक्दछ । यस्तो अवस्थामा कर निर्धारण गर्दा सो व्यक्तिको कुल बिक्रीलाई मूल्य अभिवृद्धि करसहितको बिक्री मान्नुपर्दछ । सो बिक्रीलाई ११३ ले भाग गरी आउने भिन्नलाई १०० ले गुणन गर्दा हुन आउने रकमलाई कर बाहेकको बिक्री मानी सोको १३ प्रतिशतका दरले हुने रकम कर निर्धारण गर्नुपर्दछ । यसका अतिरिक्त त्यस्ता व्यक्तिलाई मूल्य अभिवृद्धि कर प्रयोजनको लागि दर्ता गर्न आदेश समेत दिनुपर्दछ ।

उपर्युक्तानुसार कर निर्धारण भएको व्यक्ति कर निर्धारण भएको कर अवधिमा दर्ता नहुने र निजको कारोबार तथा कर निर्धारणको सूचना कम्प्युटर प्रणालीमा प्रविष्टि गर्न नसकिने हुँदा यस्ता व्यक्तिको कर निर्धारण आदेश जारी गर्दा जुन जुन कर अवधिको कर निर्धारण हुने हो तत् तत् कर अवधिका लागि कर निर्धारण गरी कम्प्युटरमा प्रविष्टि गर्ने प्रयोजनका लागि सो

व्यक्ति दर्ता भएको कर अवधिमा कर दायित्व सिर्जना भएको मानी कर निर्धारण आदेश प्रविष्टि गर्नुपर्दछ ।

९.२.८ बिजक जारी नगरी बिक्री गरेको अवस्थामा कर निर्धारण

कर बिजक जारी गर्नु नपर्ने गरी ऐनले सुविधा दिएका व्यक्ति वा निकायबाहेक करयोग्य कारोबार गर्ने अन्य कुनै पनि दर्ता भएको व्यक्तिले ऐनको दफा १३ ले गरेको व्यवस्था बमोजिम कर बिजक जारी नगरी बिक्री गरेमा वा गैर कर बिजक जारी गरी बिक्री गरेमा वा कुनै बिजक जारी नगरी बिक्री गरेमा त्यसरी बिक्री गरेको करयोग्य कारोबारमा कर अधिकृतले कर निर्धारण गर्न सक्दछ । यसरी कर निर्धारण गर्दा बिजक जारी नगरी गरेको कुल बिक्रीलाई नै कर आधार वा करबाहेकको बिक्री मानी सो रकमको १३ प्रतिशतले हुने रकम कर निर्धारण गर्नुपर्दछ ।

९.२.९ दर्ता नभएको व्यक्तिले कर उठाएको अवस्थामा कर निर्धारण

ऐनको दफा १५ ले दर्ता नभएको व्यक्तिले कर उठाउनमा बन्देज लगाएको छ । मूल्य अभिवृद्धि करमा दर्ता नभएको व्यक्तिले करयोग्य वस्तु तथा सेवाको कारोबार गरे तापनि कर बिजक जारी गरी कर संकलन गर्न सक्दैन । दर्ता नभएको व्यक्तिले जानाजानी वा भूलवस वस्तु तथा सेवाको आपूर्ति गर्दा क्रेताबाट कर संकलन गरेको अवस्थामा कानूनको उल्लंघन गरेको मानिन्छ । कथंकदाचित कुनै व्यक्तिले दर्ता नभई कर उठाएमा सो व्यक्तिको कर निर्धारण हुने व्यवस्था ऐनको दफा २० को उपदफा (१) को खण्ड (भ) ले गरेको छ । उपर्युक्त व्यवस्था अनुसार कुनै करयोग्य कारोबार गर्ने तर दर्ता नभएको व्यक्तिले कर उठाएको अवस्थामा निजले उठाएको कर बराबरको रकम कर निर्धारण गरी असुल उपर गर्नुपर्दछ ।

तर स्थानीय निकाय वा नेपालस्थित अन्तर्राष्ट्रिय संघ संस्था वा नियोग वा नेपाल सरकार वा मूल्य अभिवृद्धि कर नलाग्ने वस्तुको कारोबार गर्ने सार्वजनिक संस्थाहरूले मूल्य अभिवृद्धि कर लाग्ने वस्तु वा सेवा बिक्री गर्दा बिक्री मूल्यमा कर असुल उपर गर्नुपर्दछ । यस सम्बन्धमा ऐनको दफा १५(३) मा देहाय बमोजिमको व्यवस्था रहेको छ:

दफा १५(३):उपदफा (१) र (२) मा जुनसुकै कुरा लेखिएको भए तापनि स्थानीय निकाय वा नेपालस्थित अन्तर्राष्ट्रिय संघ संस्था वा नियोग वा नेपाल सरकार वा मूल्य अभिवृद्धि कर नलाग्ने वस्तुको कारोबार गर्ने सार्वजनिक संस्थाहरूले मूल्य अभिवृद्धि कर लाग्ने वस्तु वा सेवा बिक्री गर्दा कर असुल उपर गर्नु पर्नेछ ।

उपर्युक्त व्यवस्था अनुसार कर असुल नगरेमा कर अधिकृतले कर निर्धारण गर्न सक्दछ । यसरी कर निर्धारण गर्दा उक्त संस्था वा निकायको कर लाग्ने वस्तु वा सेवाको कुल बिक्री मूल्यमा १३ प्रतिशतले कर गणना गरी असुल उपर गर्नुपर्दछ ।

९.३ मौज्जात सम्पुष्टि गर्न नसक्नेको कर निर्धारण

कुनै व्यक्तिले करयोग्य कारोबारमा प्रयोग गर्ने प्रयोजनको लागि खरिद गरेका वस्तुहरूमा कर कट्टी गरेको अवस्थामा कर कट्टी गरिएका वस्तुहरूमध्ये मौज्जातमा रहेका वस्तुहरू कर अधिकृतले हेर्न वा गणना गर्न चाहेमा देखाउनु वा गणना गर्न दिनुपर्दछ । कुनै व्यक्तिले उपर्युक्तानुसार गर्न नसकेमा वा मौज्जात हेर्दा वा गणना गर्दा मौज्जातको कुनै अंश करयोग्य कारोबारमा प्रयोग भएको नपाइएमा वा मौज्जात रहनु पर्नेमा मौज्जात रहेको नपाइएमा ती वस्तुहरू प्रचलित बजार मूल्यमा बिक्री भएको मानी कर निर्धारण गर्ने व्यवस्था नियमावलीले गरेको छ । यस सम्बन्धमा नियमावलीको नियम ४० मा देहायको व्यवस्था रहेको छ:

नियम ४० (१) कर कट्टी गरिएको वस्तुहरू स्टकमा रहेको छ भने त्यस्तो वस्तुहरू कर अधिकृतले हेर्न चाहे वा गणना गर्न चाहेमा करदाताले देखाउनु वा गणना गर्न दिनु पर्नेछ । कर अधिकृतले त्यस्ता वस्तुहरू हेर्दा वा गणना गर्दा त्यस्तो वस्तुहरू कर लाग्ने कारोबारमा प्रयोग भएको नपाएमा वा स्टकमा रहनु पर्नेमा स्टकमा रहेको नपाएमा त्यस्ता वस्तुहरू प्रचलित बजार मूल्यमा बिक्री भएको मानिनेछ ।

(२) उपनियम (१) बमोजिम बिक्री भएका वस्तुहरूमा लाग्ने कर दाखिला गर्न सम्बन्धित करदातालाई कर अधिकृतले आदेश दिन सक्नेछ । त्यस्तो कर रकम कर अधिकृतले तोकेको महिनाको कर विवरणसंग दाखिला गर्नुपर्नेछ ।

तर कर अधिकृतको विचारमा त्यस्तो कर तत्काल असुल नगरे असुल हुन नसक्ने अवस्था छ भने तुरुन्त करदाताबाट दाखिल गर्न लगाउन सक्नेछ ।

९.४ शंकास्पद अवस्थामा गरिने कर निर्धारण :

शंकास्पद अवस्थामा गरिने कर निर्धारणको सम्बन्धमा ऐनको देहायको व्यवस्था रहेको छ :

दफा २२ : यस ऐनमा अन्यत्र जुनसुकै कुरा लेखिएको भए तापनि कुनै करदाताले नेपाल राज्य छोडी जाने वा आफ्नो सम्पत्ति अरु कसैलाई हस्तान्तरण गर्ने, हटाउने वा लुकाउने सम्भावना भई कर असूली हुन नसक्ने अवस्था छ भन्ने विश्वास गर्ने आधार भएमा कर अधिकृतले महानिर्देशकको स्वीकृति लिई लाग्ने तथा लागेको कर तुरुन्त निर्धारण गर्न र असूल गर्न सक्नेछ ।

ऐनको उपर्युक्त व्यवस्था अनुसार नियमित प्रक्रियाबाट कर विवरण र कर बुझाउने अवस्था भन्दा बाहेक असामान्य अवस्था वा शंकास्पद अवस्था सिर्जना भएमा सोको कारणले कर चुहावट वा कर छली हुने संभावनालाई रोक्न महानिर्देशकको स्वीकृति लिई कर अधिकृतले लाग्ने तथा लागेको कर तुरुन्त निर्धारण गरी असुल उपर गर्न सक्नेछ । करदाता नेपाल छोडी जाने वा आफ्नो सम्पत्ति हस्तान्तरण गर्ने वा हटाउने वा लुकाउने सम्भावना भएको देखिएमा अविलम्ब कर निर्धारणको प्रक्रिया शुरु गरी कर निर्धारण गर्नुपर्दछ । यसरी कर निर्धारण गर्दा वस्तु वा सेवा आपूर्तिमा प्राप्त गरेको वा प्राप्त गर्ने रकममा निर्धारण गर्नुपर्दछ । यसरी निर्धारण गरिएको कर रकम उपयुक्त प्रक्रियाहरु अवलम्बन गरी अविलम्ब असुल उपर गर्नुपर्दछ ।

९.५ विशेष अवस्थामा गरिने कर निर्धारण

(क) विदेशबाट सेवा प्राप्त गर्ने व्यक्तिको कर निर्धारण (**Reverse Charge System**):

दर्ता नभएको नेपाल बाहिरको सेवा प्रदायकबाट नेपालको कुनै व्यक्तिले कर लाग्ने सेवा प्राप्त गरेमा सो सेवा वापत उक्त व्यक्तिले सो सेवा प्रदायकलाई भुक्तानी गर्दा भुक्तानी गरेको मूल्यमा आफैले प्रचलित दरमा (हाल १३ प्रतिशत) मूल्य अभिवृद्धि कर गणना गरी दाखिला गर्नु पर्ने व्यवस्था ऐनले गरेको छ । यस सम्बन्धमा ऐनमा देहाय बमोजिमको व्यवस्था रहेको छ:

दफा ८(२) : नेपाल बाहिरको दर्ता नभएको कुनै व्यक्तिबाट सेवा प्राप्त गर्ने दर्ता भएको वा दर्ता नभएको व्यक्तिले यो ऐन र यो ऐन अन्तर्गत बनेको नियम बमोजिम कर लाग्ने मूल्यमा भुक्तानीका बखत कर निर्धारण र असुल उपर गर्नु पर्नेछ ।

उपर्युक्त व्यवस्था अनुसार दर्ता नभएको कुनै नेपाल बाहिरको व्यक्तिले नेपालस्थित व्यक्तिलाई कर लाग्ने सेवा आपूर्ति गरेको अवस्थामा सो सेवा वापत नेपालमा दर्ता भएको वा नभएको व्यक्तिले भुक्तानी गर्दा भुक्तानी मूल्यको १३ प्रतिशतले हुने रकम गणना गरी दाखिला गर्नुपर्दछ । सो व्यवस्था अनुसार नेपाल बाहिरको आपूर्तिकर्तालाई भुक्तानी गर्दा कर गणना नगरी भुक्तानी गरेमा कर अधिकृतले कर निर्धारण गरी असुल उपर गर्न सक्दछ । यसरी कर अधिकृतले कर निर्धारण गर्दा भुक्तानी गरेको कुल रकममा १३ प्रतिशतले हुने रकम कर निर्धारण गर्नुपर्दछ ।

(ख) भवन वा यस्तै स्थायी संरचना निर्माण गर्ने व्यक्तिको कर निर्धारण

दर्ता भएको वा नभएको कुनै व्यक्तिले व्यवसायिक प्रयोजनको लागि निर्माण गरेको पचास लाख रुपैयांभन्दा बढीको भवन वा अपार्टमेण्ट वा सपिंग कम्प्लेक्स र विभागले तोकेका यस्तै प्रकारका अन्य संरचना दर्ता भएको व्यक्तिबाट मात्र गराउनु पर्ने व्यवस्था ऐनले गरेको छ । व्यवसायिक प्रयोजनको लागि निर्माण हुने भवन वा अपार्टमेण्ट वा सपिंग कम्प्लेक्स वा यस्तै अन्य संरचना भन्नाले स्वःआवासीय प्रयोजन बाहेक अन्य कुनै पनि प्रकारले सो भवन वा संरचनाबाट आय आर्जन गर्ने उद्देश्यले निर्माण गरिएको भवन वा यस्तै संरचनालाई सम्झनुपर्दछ । व्यवसायिक प्रयोजनको लागि निर्माण गरिने यस्ता संरचना दर्ता नभएको व्यक्तिबाट निर्माण गराएको भएमा त्यस्तो निर्माण कार्य दर्ता भएको व्यक्तिबाट गराए सरह मानी सो संरचनाको स्वामित्व रहेको व्यक्तिलाई कर निर्धारण गरी असुल गर्नुपर्दछ । यस दफाको प्रयोजनको लागि कुनै संरचनामाथिको स्वामित्व भन्नाले त्यस्तो संरचना व्यवसायिक प्रयोजनका लागि प्रयोग गर्ने अधिकारलाई समेत सम्झनु पर्दछ । यस सम्बन्धमा ऐनको दफा ८(३)मा देहाय बमोजिमको व्यवस्था रहेको छः

दफा ८(३): व्यवसायिक प्रयोजनको लागि निर्माण गरिने पचास लाख रुपैयांभन्दा बढीको भवन वा अपार्टमेण्ट वा सपिंग कम्प्लेक्स र विभागले तोकेका यस्तै प्रकारका अन्य संरचना दर्ता नभएको व्यक्तिबाट निर्माण गराएको भए तापनि त्यस्तो निर्माण दर्ता भएको व्यक्तिबाट गराए सरह मानी सो संरचनाको स्वामित्व रहेका व्यक्तिबाट कर निर्धारण गरी असुल उपर गरिनेछ ।

९.६ कर निर्धारण गर्ने आधार :

कर अधिकृतले कारोबारसंग सम्बन्धित तथ्य र प्रमाणका आधारमा कर निर्धारण गर्नुपर्दछ । कर निर्धारण गर्दा कर अधिकृतले लिनुपर्ने आधारका सम्बन्धमा ऐनको दफा २०(२) ले निम्न व्यवस्था गरेको छ :

दफा २० (२) : उपदफा (१) बमोजिम कर निर्धारण गर्दा देहायका कुनै वा सबै आधारमा करको निर्धारण गर्न सकिनेछ ।

- (क) कारोबारको सबूद,
- (ख) कारोबारको सम्बन्धमा सम्बन्धित कर अधिकृतले पेश गरेको कर परीक्षण प्रतिवेदन,
- (ग) समान प्रकृतिको कारोबारमा संलग्न अन्य व्यक्तिले बुझाएको कर ।

९.७. प्रमाणको भार :

स्वयम् कर निर्धारण प्रणालीमा करदाताले आफ्नो कारोबार र करको घोषणा स्वेच्छिक सहभागितामा गर्दछन् भन्ने मान्यतामा आधारित रहेको छ । करदाताले कर विवरणमार्फत घोषणा गरेको कारोबार अधुरो, त्रुटिपूर्ण र न्युन रहेको र यसको कारणले कम कर निर्धारण र दाखिला भएको भन्ने विषयमा पर्याप्त आधार, कारण र प्रमाण जुटाउने अभिभारा कर अधिकृतमा रहने व्यवस्था ऐनले गरेको छ । प्रमाणको भार सम्बन्धमा ऐनको दफा २० को उपदफा (३) मा देहाय बमोजिमको व्यवस्था रहेको छ :

दफा २० (३) : उपदफा (२) मा जुनसुकै कुरा लेखिएका भए तापनि उपरोक्त बमोजिम करको निर्धारण गर्दा प्रमाणको भार पुऱ्याउने अभिभारा सम्बन्धित कर अधिकृतको हुनेछ ।

कर अधिकृतले कर निर्धारण गर्दा हचुवा तथा अनुमानको आधारमा नगरी तथ्य, सबूद र प्रमाणका आधारमा विधिसम्मत रूपमा गर्नुपर्दछ । यस व्यवस्था अनुसार कर निर्धारण गर्दा प्रमाणको भार बहन गर्ने दायित्व कर अधिकृतमा रहन्छ ।

९.८ कर निर्धारण गरिसक्नु पर्ने अवधि :

सामान्यतया कुनै व्यक्तिले घटी कर निर्धारण गरेको अवस्था देखिएमा निजले कर विवरण पेश गरेको मितिले चार वर्षभित्र उक्त व्यक्तिको कर निर्धारण गरी सक्नु पर्ने व्यवस्था ऐनले गरेको

छ । सो अवधिभित्र कर निर्धारण नगरेमा करदाताले पेश गरेको विवरण नै अन्तिम हुने व्यवस्था समेत ऐनले गरेको छ । यस सम्बन्धमा ऐनको दफा २० को उपदफा (४) मा निम्न व्यवस्था गरिएको छ :

दफा २० (४) : उपदफा (१) बमोजिम कर निर्धारण गर्दा कर विवरण पेश गरेको मितिले चार वर्षभित्र कर निर्धारण गरिसक्नु पर्नेछ । सो अवधिभित्र कर निर्धारण हुन नसकेमा पेश भएको विवरण नै स्वतः मान्य भएको मानिनेछ ।

ऐनको उपर्युक्त व्यवस्था अनुसार कुनै व्यक्तिले ऐनमा उल्लिखित कुनै प्रावधानहरूको उल्लंघन गरी घटी कर निर्धारण वा दाखिला गरेको अवस्था देखिएमा निजले कर विवरण पेश गरेको मितिले ४ वर्षभित्र कर निर्धारण गरिसक्नु पर्नेछ अन्यथा निजले पेश गरेको विवरणले नै मान्यता प्राप्त गर्नेछ ।

उदाहरण ९.१

एबीसि कम्पनीले असार २०६२ को कर विवरण २०६२।०९।०८ मा पेश गरेको रहेछ । ऐनको दफा २०(४) अनुसार कर विवरण पेश गरेको मितिले ४ वर्षको अवधि मिति २०६६।०९।०७ गते समाप्त हुन्छ । उक्त मितिभन्दा पछि कर निर्धारण गर्न सकिदैन । सो भन्दा अगावै कर निर्धारण गरिसक्नु पर्दछ ।

कर निर्धारण गरिसक्नु पर्ने अवधि गणना गर्ने सम्बन्धमा नियमावलीको नियम ३७ मा निम्न व्यवस्था गरिएको छ ।

नियम ३७: ऐनको दफा २० को उपदफा (४) बमोजिमको अवधि गणना गर्दा करको सम्बन्धमा कुनै अदालतमा निवेदन परी स्थगन आदेश जारी भएको अवस्थामा सोको निर्णय नभए सम्मको अवधि कटाई गणना गरिनेछ ।

नियमावलीको उपर्युक्त व्यवस्था अनुसार ऐनको दफा २०(४) अनुसार सामान्य अवस्थामा कर विवरण पेश गरेको मितिले चार वर्षभित्र कर निर्धारण गरिसक्नु पर्ने भए तापनि सोही अवधिको करको सम्बन्धमा कुनै करदाताको कुनै अदालतमा निवेदन परी कर निर्धारणका सम्बन्धमा स्थगन आदेश जारी भएको भएमा सोको निर्णय नभए सम्मको अवधि भने उक्त अवधिमा

गणना हुदैन । यस अवस्थामा अवधिको गणना गर्दा स्थगन आदेश जारी भएको मितिदेखि सो आदेशमा अन्तिम निर्णय भएको जानकारी प्राप्त भएको मितिसम्मको अवधि कटाई कर निर्धारण गर्न सकिने समयावधिको गणना गर्नुपर्दछ ।

उदाहरण ९.२

अनुभव नामक कम्पनीले असार २०६० को कर विवरण २०६०।०४।२० मा पेश गरेको रहेछ । सम्बन्धित कार्यालयले कर परीक्षण गरी मिति २०६३।०९।३० गते रु.२५ लाखको प्रारम्भिक कर निर्धारण आदेश बुझाएको रहेछ । उक्त आदेश बुझेको दिन करदाताले सर्वोच्च अदालतमा रिट निवेदन दिएको र सोही दिन सर्वोच्च अदालतले अर्को आदेश नभएसम्मको लागि कुनै काम कारवाही अगाडि नबढाउनु भनी अन्तरिम आदेश जारी भएको रहेछ । उक्त मुद्दाको सम्बन्धमा सर्वोच्च अदालतबाट मिति २०६५।०५।३० मा फैसला भएको रहेछ । उक्त फैसलामा करदाताले लिएको जिकिर कानून सम्मत नभएको निर्णय भएको रहेछ ।

प्रस्तुत केसमा उक्त कम्पनीले प्रारम्भिक कर निर्धारण आदेशको विरुद्धमा अदालत गएको र अदालतको आदेशले कार्यालयले गरेको प्रारम्भिक कर निर्धारण कानून सम्मत नै रहेकोले अन्तिम कर निर्धारण गर्नु पर्ने अवस्था रहेको छ ।

कर निर्धारण गर्नु पर्ने सामान्य मिति २०६४।०४।१९ गते समाप्त हुन्छ । प्रारम्भिक कर निर्धारण गरेको र कर निर्धारण गरिसक्नु पर्ने समय गणना गर्दा ६ महिना १९ दिन बांकी रहेको छ ।

अर्कोतर्फ अदालतमा विचाराधीन रहेको समयको गणना गर्दा (मिति २०६३।०९।३० देखि २०६५।०५।३० सम्म) १ वर्ष ८ महिना हुन्छ । अदालतमा विचाराधीन रहेको अवधि १ वर्ष ८ महिना भए तापनि सो पुरै अवधिलाई हदम्यादको रूपमा बुझ्नु हुदैन । अदालतमा मुद्दा विचाराधीन नभएको भए कर निर्धारण गर्नु पर्ने अवधि जम्मा ६ महिना १९ दिन मात्र बांकी रहेको हुँदा प्रस्तुत केसमा अदालतबाट फैसला कार्यालयमा प्राप्त भएको मितिले ६ महिना १९ दिनभित्र कर निर्धारण गरी सक्नुपर्दछ ।

यसको अर्थ कर विवरण पेश गरेको मितिले ४ वर्षभित्र एक पटक मात्र कर निर्धारण हुने भन्ने चाँही होइन । कर अधिकृतले एक पटक कर निर्धारण गरिसकेपछि उक्त करदाताले घटी कर निर्धारण गरेको प्रमाणित गर्ने थप तथ्य प्रमाण फेला पारेमा सो व्यक्तिले कर विवरण पेश गरेको चार वर्षभित्र जतिसुकै पटक पनि कर निर्धारण गर्न सक्दछ ।

तर कुनै व्यक्तिले भुटा लेखा वा कागजात तयार गरी वा जालसाजी गरी घटी कर दाखिला गरेको अवस्था भएमा विभागको आदेशले जुनसुकै बखत घटी भएको कर निर्धारण गरी असुल उपर गर्न सकिने व्यवस्था ऐनले गरेको छ । यस सम्बन्धमा ऐनको दफा २० को उपदफा (४क) मा देहाय बमोजिमको व्यवस्था रहेको छ:

(४क) : उपदफा (४) मा जुनसुकै कुरा लेखिएको भए तापनि कुनै व्यक्तिले भुटा लेखा वा बिजक वा अन्य कागजात तयार गरी वा जालसाजी गरी कर छलेको रहेछ भने जुनसुकै बखत विभागले पुनः कर निर्धारण गर्न आदेश दिन सक्नेछ ।

कुनै व्यक्तिले भुटा लेखा वा बिजक वा अन्य कागजात तयार गरी वा जालसाजी गरी कर छलेको रहेछ भने निजको हकमा ४ वर्षको समय सीमा लागू हुदैन । करदाताले भुटा लेखा वा बिजक वा अन्य कागजात तयार गरी वा जालसाजी गरी कर छलेको भन्ने विश्वास गर्नु पर्ने मनासिब आधार र कारण भएमा सो उल्लेख गरी सम्बन्धित कार्यालयले विभाग समक्ष कर निर्धारण गर्न अनुमति मांग गर्दै अनुरोध गरेमा विभागले जुनसुकै बखत कर निर्धारण नभएको व्यक्तिको कर निर्धारण गर्न वा कर निर्धारण भएको व्यक्तिको पुनः कर निर्धारण गर्न आदेश दिन सक्नेछ ।

९.८. जांच तथा परीक्षणको अधिकार:

ऐनले करदातालाई आफ्नो कारोबारको घोषणा गरी आफैले आफ्नो करदायित्व निर्धारण गर्ने अधिकार र दायित्व दिएको छ । ऐनले दिएको यस्तो अधिकार दुरुपयोग गरी वा दायित्वको निर्वाह नगरी कर छल्ने वा कर चुहावट गर्ने प्रवृत्तिलाई निरुत्साहित गर्न, त्यस्ता व्यक्तिको कर निर्धारण गर्न पाउने अधिकार ऐनले कर अधिकृतलाई दिएको छ । यसरी कर निर्धारण गर्दा कर अधिकृतले प्रमाणको भार बहन गर्नु पर्ने अर्थात् कर निर्धारण गर्नु पर्ने आधार र कारण प्रमाणित

गर्नु पर्ने हुन्छ । यस प्रयोजनको लागि कर अधिकृतले त्यस्तो व्यक्तिको कारोबार र कारोबारसंग सम्बन्धित सबुत प्रमाण तथा कागजातहरूको परीक्षण गर्नु आवश्यक हुन्छ । यही आवश्यकतालाई दृष्टिगत गरी ऐनले कुनै करदाताको कर दायित्वको सम्बन्धमा जांच तथा परीक्षण गर्ने प्रयोजनको लागि कर अधिकृतलाई विभिन्न किसिमका अधिकारहरू प्रदान गरेको छ । यस सम्बन्धमा ऐनको दफा २३, २३ग, दफा २३घ र दफा ३१ ले गरेको व्यवस्था निम्नानुसार रहेका छन्:

दफा २३(१): यस ऐन बमोजिम दर्ता गर्नु पर्ने करदाताले दर्ता नगरी कर लाग्ने कारोबार गरेको छ भन्ने कुरामा विश्वास गर्नु पर्ने मनासिब आधारमा कर अधिकृतले जांचबुझ गर्न सक्नेछ ।

(२): उपदफा (१) बमोजिम जांचबुझ गर्ने, दर्ता भएको व्यक्तिले दफा १८ बमोजिम पेश गरेको कर विवरण जांच गर्ने र दफा २० बमोजिम कर निर्धारण गर्ने प्रयोजनको लागि कर अधिकृतलाई देहाय बमोजिमको अधिकार हुनेछ:

(क) कर दायित्वसंग सम्बन्धित वस्तुहरू, स्थान, कागजात, लेखा तथा अभिलेख जांच गर्ने,

(ख) करदाताको कारोबार स्थल वा यस ऐन अन्तर्गत कसूर मानिने कार्यसित सम्बन्धित प्रमाणहरू हुन सक्ने सम्भावना भएका अन्य स्थलहरूमा खानतलासी लिने,

(ग) आफ्नो कर्तव्यपालनको सिलसिलामा कुनै अभिलेख, किताब, खाता, कागजातहरू तयार गर्ने वा तिनीहरूमा विवरण भर्ने व्यक्तिसंग जानकारी मांग गर्ने,

(घ) करदाताको कारोबार स्थल वा सोसंग सम्बन्धित अन्य स्थलमा रहेको कुनै कागजात, किताब तथा अभिलेखलाई हटाउने, वा कब्जा गर्ने वा अन्यत्र लैजान सक्दछ ।

(ङ.) करदाताको कारोबार संचालन गर्ने स्थान वा आन्तरिक कार्यालयमा वा अन्य कुनै स्थानमा लेखा परीक्षण गर्न सक्दछ ।

(३) कर अधिकृतले करदाताको कारोबारको सम्बन्धमा बैंक तथा वित्तीय संस्था लगायतका व्यक्तिसंग कुनै करदाताको सूचना तथा जानकारी मांग गरेमा त्यस्तो सूचना वा जानकारी

उपलब्ध गराउन सम्बन्धित व्यक्ति वा संस्थाको कर्तव्य र सूचना मांग गर्न सक्ने अधिकार कर अधिकृतको रहेको छ ।

दफा २३ग: (१): कुनै व्यक्तिले प्रचलित बजार मूल्यभन्दा बिक्री मूल्य कम देखाई न्युन बिजकीकरण गरी कुनै वस्तु बिक्री गरेमा प्रचलित कानूनमा जनसुकै कुरा लेखिएको भए तापनि त्यसरी न्युन बिजकीकरण गरी बिक्री गरेको त्यस्तै प्रकृतिको मौज्दातमा बांकी रहेको वस्तु कर अधिकृतले रोक्का राखी न्युन बिजकीकरण गरी बिक्री गरेको मूल्यमा विभाग वा आन्तरिक राजस्व कार्यालयले खरिद गर्न वा गराउन सक्नेछ ।

(२) उपदफा (१) बमोजिम विभाग वा कार्यालयले वस्तु खरिद गर्दा वा गराउंदा त्यस्तो व्यक्तिले वस्तु बिक्री गर्न मन्जुर नगरेमा विभाग वा कार्यालयले त्यस्तो वस्तु आफ्नो कब्जामा लिई न्युन बिजकीकरण गरी बिक्री गरेको मूल्यको आधारमा गणना गरी त्यस्तो व्यक्तिले भुक्तानी लिन आएको बखत भुक्तानी दिनु पर्नेछ ।

(३) उपदफा (१) र (२) बमोजिम खरिद गरेको वा खरिद गर्न लगाएको वस्तु महानिर्देशकले तोकेको मूल्य तथा प्रक्रिया अनुसार बिक्री गर्न वा गराउन सकिनेछ ।

दफा २३घ(१) : कुनै व्यक्ति, फर्म कम्पनी वा संस्थाले कर छली कारोबार गरेको र तुरुन्तै केही कार्यवाही नगरेमा अभियुक्त भागी जाने वा कसुरको सबुत प्रमाण गायब हुने सम्भावना देखिएमा महानिर्देशकको स्वीकृति लिई कर अधिकृतले देहायका कामहरु गर्न गराउन सक्नेछ ।

(क) कारोबारस्थलमा सिलबन्दी गर्न

(ख) बिद्युतीय उपकरण तथा सोको अभिलेख कब्जा गर्न

(ग) कसुर गरेको भन्ने कुराको विश्वास लागेको व्यक्तिबाट छलिएको कर बराबरको रकम पर्चा खडा गरी नगद धरौटी वा जेथाजमानी मांग गर्न

(घ) करदाताको नाममा रहेको बैंक खाता ३ महिनासम्मको लागि रोक्का राख्न

तर कर निर्धारण प्रक्रिया पूरा नभएको अवस्थामा महानिर्देशकको स्वीकृतिमा थप ३ महिनाको लागि बैंक खाता रोक्का राख्न सकिनेछ ।

(२) यस ऐन बमोजिम कसुरको तहकिकातको सम्बन्धमा कर अधिकृतलाई प्रचलित कानून बमोजिम प्रहरीलाई भए सरहको अधिकार हुनेछ ।

दफा ३१: यस ऐनको प्रयोजनको लागि कर अधिकृतलाई सम्बन्धित व्यक्तिलाई भिकाउने, बयान गराउने, प्रमाण बुझ्ने र लिखतहरु पेश गर्न लगाउने सम्बन्धमा अदालतलाई भए सरहको अधिकार हुनेछ ।

खानतलासी गर्ने कार्यविधिको सम्बन्धमा नियमावलीको नियम ५५ ले गरेको व्यवस्था निम्नानुसार रहेको छ:

नियम ५५: (१) ऐनको दफा २३ को उपदफा (२) को खण्ड (ख) बमोजिम खानतलासी लिनु पर्दा देहाय बमोजिम गर्नु पर्नेछ:

(क) जुन विषयको सम्बन्धमा खानतलासी गर्न लागेको हो सो विषयसंग सम्बन्धित कुनै कागजात वा वस्तु कुनै घर वा अरु कुनै ठाउँमा फेला पर्ने सम्भावना छ भनी विश्वास गर्नु पर्ने मनासिब माफिकको कारण भएमा र सो वस्तु सो घर वा ठाउँको तुरुन्त तलासी नलिएको खण्डमा प्राप्त नहुने आशंका भएमा वा जांच गर्न तत्कालै आवश्यक भएमा कर अधिकृतले आफै वा अन्य कर्मचारी खटाई त्यस्तो घर वा स्थानको तलासी लिन वा लिन लगाउन सक्नेछ ।

(ख) खण्ड (क) बमोजिम तलासी लिने घर वा स्थलमा बसोबास गरिआएका वा सो घर वा स्थलको धनी वा संरक्षकलाई तलासी लिने व्यक्तिले तलासी लिन खोजेको कारण खोली सो कुराको सूचना दिनु पर्नेछ र सो बमोजिम सूचना पाएपछि त्यस्तो व्यक्तिले तलासी लिन आउने व्यक्तिलाई त्यस्तो घर वा स्थलमा प्रवेश गर्न दिनु पर्नेछ ।

(ग) खण्ड (ख) बमोजिम तलासी लिने घर वा ठाउँमा वर वा संरक्षकले तलासी लिन आएका व्यक्तिलाई यस्तो घर वा स्थलमा प्रवेश गर्न नदिएमा तलासी लिने व्यक्तिले सो घर वा स्थलमा रहे बसेका स्वास्नी मानिसहरुलाई त्यहांबाट हट्ने सूचना र मनासिब समय दिई आवश्यकता अनुसार कुनै भ्याल ढोका, छेस्कीनी खोली, तोडी भित्र पसी तलासी लिन सक्नेछ ।

/

(घ) खण्ड (ग) बमोजिम तलासी लिंदा सम्बन्धित गाउँ विकास समिति, महा । उपमहा । नगरपालिकाको कम्तिमा एक जना सदस्य वा स्थानीय दुई जना व्यक्ति वा घरधनी वा उसको एक जना प्रतिनिधि वा कुनै एक जना साक्षी राखी तलासी लिनु पर्नेछ ।

(ङ.) खण्ड (घ) बमोजिम साक्षी बस्ने मानिस फेला नपरेमा वा साक्षी बस्न इन्कार गरेमा सोही व्यहोराको कैफियत जनाई तलासी लिने व्यक्तिले सही छाप गरेपछि खण्ड (ग) को प्रक्रिया पूरा भएको मानिनेछ ।

(च) यस नियम बमोजिम तलासी लिंदा कुनै मानिसको शरीरको तलासी लिनु परेमा सो समेत लिन सकिनेछ र तलासी लिनु पर्ने व्यक्ति स्वास्थ्यी मानिस भएमा निजको तलासी स्वास्थ्यी मानिसबाटै लिनु पर्नेछ ।

(छ) यस नियम बमोजिम तलासी लिंदा प्राप्त भएका मालवस्तु वा कागजातको विवरण तयार गरी तीन दिनभित्र विभाग समक्ष पेश गर्नु पर्नेछ ।

९.९. कर निर्धारण प्रक्रिया :

करदाताले बिक्री कारोबार लुकाई करदायित्व न्युन गरेको वा करदाताले ऐनको दफा १७ बमोजिम दावी गर्न पाउने करभन्दा बढी कर कट्टी दावी गरी तिर्नु पर्ने करदायित्व न्युन गरेको, वा मूल्य अभिवृद्धि कर ऐन तथा नियमावलीले तोकेको व्यवस्थाहरुको उल्लंघन गरेको पाइएमा कर अधिकृतले कर निर्धारण गर्दछ । कुनै कर अवधिमा करदाताले कर विवरणमार्फत घोषणा गरेको करदायित्वभन्दा बढी करदायित्व सिर्जना हुने अवस्था रहेमा करदाताले घोषणा गरेको करभन्दा बढी हुने कर रकमलाई मात्र कर निर्धारण आदेशमा समावेश गरिन्छ । करदाताले कर विवरणमा घोषणा गरिसकेको रकम बाहेक थप रकम (Additional Value) मा मात्र कर निर्धारण गरिन्छ । मूल्य अभिवृद्धि कर निर्धारण कुल मूल्य (Gross Value) मा गरिदैन ।

यसै गरी कर निर्धारण गर्दा जुन कर अवधिमा करदाताले घोषणा गरेको कारोबारभन्दा बढी कारोबार भएको पुष्टि भएको वा जुन कर अवधिमा पाउनु पर्ने भन्दा बढी कर कट्टी दावी गरी करदायित्व कम हुने गरी कर विवरण पेश गरेको भन्ने यकिन गरी सो कर अवधि जनाई कर निर्धारण गरिन्छ ।

कर निर्धारण गर्दा थप सिर्जना भएको कर रकमको अतिरिक्त ऐनको दफा १९ बमोजिम थपदस्तुर, दफा २६ बमोजिम ब्याज र दफा २९ बमोजिमको जरिवाना गणना गरी कुल करदायित्व निर्धारण गर्नुपर्दछ । उपभोक्तबाट कर संकलन गरी कर छल्ने वा चुहावट गर्ने उद्देश्यले बिक्री, खरिद वा अन्य पक्षमा कुनै प्रबन्ध गरी करदाताले आफ्नो करदायित्वलाई न्यून गरेको पुष्टि भएमा त्यस्ता करदातालाई करको अतिरिक्त अत्यधिक वित्तीय भार थप गर्न थपदस्तुर, ब्याज र जरिवानाको व्यवस्था गरिएको छ । कर निर्धारण गरिएको कर अवधिमा करदाताले तिर्नु पर्ने रकम (Output Tax) भन्दा कर कट्टी पाउनु पर्ने रकम (Input Tax) बढी भएमा त्यस्तो अवस्थालाई क्रेडिटको अवस्था भनिन्छ र यस्तो क्रेडिट अवस्थामा भएको भए सो अवस्थामा ऐनको दफा १९ बमोजिमको थपदस्तुर र दफा २६ बमोजिमको ब्याज आकर्षित हुँदैन । तर दफा २९ बमोजिमको जरिवाना आकर्षित हुन्छ ।

कर निर्धारण गर्नुपूर्व करदाताको कारोबारको परीक्षण गरिन्छ । कर परीक्षण कार्य समाप्त भएपछि कर निर्धारण हुनु पर्ने अवस्था देखिएमा कर अधिकृतले कर निर्धारण गर्नु पर्ने आधार र कारणहरु उल्लेख गरी सो कर निर्धारण हुन नपर्ने कुनै सबुत प्रमाण भए १५ दिनभित्र पेश गर्न सम्बन्धित व्यक्तिलाई सुचित गर्नुपर्दछ । यस सम्बन्धमा ऐनको दफा २०(५) मा देहायको व्यवस्था रहेको छ

दफा २० (५) : यस दफा बमोजिम कर निर्धारण गर्दा कर अधिकृतले सम्बन्धित व्यक्तिलाई आफ्नो सफाई पेश गर्न पन्ध्र दिनको म्याद दिनु पर्नेछ ।

उपर्युक्त बमोजिम कर अधिकृतले जारी गर्ने कर निर्धारणको सुचना सम्बन्धमा नियमावलीको नियम २९(१) र २९(२) मा निम्न व्यवस्था छ :

नियम २९(१) : ऐनको दफा २० को उपदफा (१) मा उल्लेखित अवस्था परी सोही दफाको उपदफा (२) बमोजिमका आधारहरुका अतिरिक्त बजार मूल्य वा कर निर्धारण गरिनुपर्ने कारोवारसंग सम्बन्धित अन्य कुनै सूचना वा जानकारीका आधारमा समेत कर अधिकृतले कर निर्धारण गरी अनुसूची १२ को ढाँचामा कर निर्धारण आदेश जारी गर्न सक्नेछ ।

नियम २९(२) : उपनियम (१) बमोजिम कर अधिकृतले जारी गरेको कर निर्धारण आदेश उपर आफ्नो सफाईमा प्रमाण पेश गर्न सम्बन्धित करदातालाई पन्ध्र दिनको म्याद दिनुपर्नेछ ।

कुनै व्यक्तिको कर निर्धारण गर्नुपूर्व सम्बन्धित व्यक्तिलाई जानकारी दिई कर निर्धारण हुन नपर्ने कुनै आधार र प्रमाण भए सो आधार र प्रमाण सहित लिखितरूपमा सफाई पेश गर्न समुचित म्याद दिनु पर्ने कानुनी व्यवस्था रहेको छ । यस व्यवस्थाले करदातालाई सुनवाइको मौका (right to hearing) प्रदान गरी प्राकृतिक न्यायको सिद्धान्त (principle of natural justice) लाई अवलम्बन गर्नु पर्ने गरी कर अधिकृतलाई निर्देश गरेको पाइन्छ ।

यसरी दिएको म्याद वा समयभित्र करदाताले कर निर्धारण हुन नपर्ने भनी कुनै आधार र प्रमाणसहित लिखित जवाफ पेश गरेमा वा नगरेमा पेश भए सम्मका सबुत प्रमाण र जवाफको छानबिन गरी नियमावलीको अनुसूची १२ख को ढाँचामा अन्तिम कर निर्धारण आदेश जारी गर्नुपर्दछ । यस सम्बन्धमा नियमावलीको नियम २९(३) ले देहाय बमोजिमको व्यवस्था गरेको छ :

नियम २९ (३) : उपनियम (२) बमोजिमको म्यादभित्र सम्बन्धित करदाताबाट सफाइमा पेश हुन आएको प्रमाणहरु उपयुक्त देखेमा सोही आधारमा कर अधिकृतले उपनियम (१) बमोजिम कर निर्धारण गरी कर निर्धारण आदेश जारी गर्नु पर्नेछ । यसरी कर निर्धारण आदेश जारी गर्दा सो आदेशमा आदेश जारी भएको मितिसम्म ऐनको दफा १९ को उपदफा (२) र (३) बमोजिम लाग्ने थप दस्तुर र दफा २६ अनुसार लाग्ने ब्याजको रकम समेत समावेश गर्नु पर्नेछ ।

स्पष्टिकरण: ब्याजको गणना गर्दा प्रति महिना बाह्र खण्डको एक खण्डको आधारमा गरिने छ ।

यसरी आदेश जारी गर्दा लाग्ने कर जरिवाना थप दस्तुर र ब्याज समेत उल्लेख गरी आदेश जारी गर्नुपर्दछ । करदाताले पेश गरेको प्रारम्भिक कर निर्धारण आदेश उपरको जवाफबाट साविकको प्रारम्भिक कर निर्धारण आदेशमा कुनै संशोधन गर्नु पर्ने भएमा संशोधन गरी र संशोधन गर्न नपर्ने भएमा सोही बमोजिम अन्तिम कर निर्धारण गर्नुपर्दछ । करदाताले दिइएको म्यादभित्र सबुत प्रमाण वा जवाफ पेश नगरेमा सामान्यतया साविकको प्रारम्भिक कर निर्धारण आदेश बमोजिमको रकम नै अन्तिम कर निर्धारणको रकम कायम हुन जान्छ । तर प्रारम्भिक कर निर्धारण र अन्तिम कर निर्धारण आदेश जारी भएको अवधिमा हुने फरकको कारणले अन्तिम कर निर्धारण आदेश अनुसारको थप दस्तुर र ब्याज भने प्रारम्भिक कर निर्धारण आदेशमा उल्लेख भएको थप दस्तुर र ब्याजभन्दा बढी हुन सक्दछ ।

कर अधिकृतले जारी गरको अन्तिम कर निर्धारण आदेशका सम्बन्धमा करदाताको चित्त नबुझेमा सो कर निर्धारण आदेशका विरुद्धमा महानिर्देशक समक्ष प्रशासकीय पुनरावलोकनको लागि निवेदन दिन सक्ने हुंदा उक्त कानुनी व्यवस्थाको बारेमा समेत करदातालाई जानकारी दिनुपर्दछ ।

उदाहरण ९.३

श्री राम स्टोरको कर परीक्षण गर्दा देहायका सूचना तथा तथ्यहरु पाइएको रहेछ ।

श्रावण १९, २०६६ मा श्रीराम स्टोरका मालिकले देहायका सामान आफ्नो घरमा स्वयं प्रयोग गरेको रहेछ ।

- चिनी २ हजार, चामल ३ हजार, दाल १ हजार

श्रावण २९, २०६६ मा श्रीराम स्टोरले पैठारी गरेको सामानमध्ये आफ्नी श्रीमतीको पसलमा देहायका सामान स्थानान्तरण गरेको रहेछ, र उक्त सामान श्रीमतीको पसलबाट बिक्री भएछ ।

- सर्ट १ लाख, पेन्ट १ लाख

स्वयं प्रयोग गरेको र आफ्नी श्रीमतीको पसलमा स्थानान्तरण गरेको सामानको बिक्री विजक जारी गरेको नपाइएकोले सो को दफा २० अनुसार कर निर्धारण गर्नुपर्ने देखिन्छ ।

उपरोक्त सामानमध्ये चिनी, सर्ट र पेन्ट करलाग्ने वस्तु देखियो भने चामल, दाल कर छुट वस्तु देखियो । कर लाग्ने वस्तुको हकमा देहाय अनुसार कर निर्धारण गर्नुपर्ने देखिन्छ । कर छुट बिक्रीको हकमा कर लेखा परीक्षणमा उल्लेख गरी करदाताले सो आ.ब.को बुझाउने आय विवरणमा सो बिक्री समावेश गरे नगरेको रुजु गरी नगरेको भएमा करयोग्य आयमा थप गर्नुपर्ने देखिन्छ ।

कर अवधि २०६६ श्रावण

सि.नं.	विवरण	रकम रु.
१	चिनी बिक्री रु.	२,०००
२	सर्ट बिक्री रु.	१,००,०००
३	पेन्ट बिक्री रु.	१,००,०००
४	बिक्री बिजक जारी नगरेको जम्मा करयोग्य वस्तुको बिक्री रु.	२,०२,०००
५	औसत मूल्य अभिवृद्धि प्रतिशत (अनुमानित) १० % ले	२०,२००
६	जम्मा करयोग्य बिक्री	२,२२,२००
७	१३ % ले लाग्ने मूल्य अभिवृद्धि कर रु.	२८,८८६
८	ऐनको दफा २९(२क) अनुसार शत प्रतिशले जरिवाना रु.	२८,८८६
९	करदाता उक्त अवधिमा क्रेडिट अवस्थामा रहेकोले दफा १९ अनुसार थप दस्तुर र दफा २६ अनुसार व्याज लाग्ने देखिएन । करदाता डेबिट अवस्थामा भएमा उपरोक्त दफा अनुसार थप दस्तुर र व्याज गणना गर्नुपर्दछ ।	०
	जम्मा असूल गर्नुपर्ने कर र जरिवाना रकम रु.	५७,७७२

(अक्षरेपी रूपैया सन्ताउन्न हजार सातसय बहत्तर मात्र)

अनुसूची १२
(नियम २९ को उपनियम (१) संग सम्बन्धित)
नेपाल सरकार
अर्थ मन्त्रालय

आन्तरिक राजस्व विभाग

कार्यालय: आन्तरिक राजस्व कार्यालय, काठमाण्डौ क्षेत्र नं. १

प्रारम्भिक कर निर्धारण आदेश

श्री रामहरी अर्याल

मिति: २०६६।०९।०३

- (१) करदाताको नाम: श्रीराम स्टोर्स
(२) करदाताको ठेगाना: काठमाण्डौ महानगरपालिका
घर नं. ३२५ नवघुम्ती मार्ग
वडा नं. २२, पुतलीसडक
काठमाण्डौ जिल्ला
(३) करदाताको दर्ता नम्बर: ३०००६७८९५
(४) कर निर्धारण भएको अवधि: श्रावण २०६६ ।
(५) कर निर्धारण गर्ने ऐनको दफा २० तथा नियमावलीको नियम २९(१) संग सम्बन्धित ।

निम्नानुसारको कर रकम रू. ५७,७७२ (अक्षरेपी सन्ताउन्न हजार सातसय बहत्तर मात्र) तिर्नु नपर्ने अथवा परिवर्तन गर्नुपर्ने कुनै ठोस प्रमाण भए पत्र प्राप्त गर्नु भएको १५ दिनभित्र कर अधिकृत समक्ष पेश गर्नुहोला । अन्यथा यो आदेश प्राप्त गर्नुभएको १५ दिनभित्र नेपाल सरकारको सर्वसञ्चित कोषमा दाखिला हुने गरी बबरमहल, काठमाण्डौ स्थित कार्यालय परिसर भित्र रहेको एभरेष्ट बैंक लि. मा बैंक / नगद दाखिला गर्नुहोला ।

कर निर्धारण गर्नु पर्ने कारणहरू

क) बिक्री अनुसार बिजक जारी नगरी भुङ्गा कर विवरण पेश गरेको ।

मिति २०६६।०९।२५ सम्मको व्याज र जरिवाना गणना गरिएको छ ।

कर अवधि

कर अधिकृत

क्र. सं.	मारचौ	कर अवधि	वर्ष	कर निर्धारण भएको रकम	जरिवाना	थप दस्तुर	व्याज	जम्मा
१	मा	श्रावण	२०६६	२८,८८६	२८,८८६	०	०	५७,७७२
२								
३								
जम्मा				२८,८८६	२८,८८६	०	०	५७,७७२

नोट: कृपया ऋण-रहित अंक भएमा कोषभित्र रकम उल्लेख गर्नुहोला

कार्यालय प्रयोजनका लागि मात्र

९.१०. थप दस्तुर र व्याजको गणना:

करदाताले कर अवधि समाप्त भएको २५ दिनभित्र कर विवरण र कर दाखिला गर्नुपर्दछ । उक्त अवधिमा कर दाखिला नगरेमा कर अवधि समाप्त भएको २६ औं दिनदेखि तिर्नुपर्ने करमा वार्षिक १० प्रतिशतका दरले दैनिक हिसाब गरी थपदस्तुर लाग्ने व्यवस्था ऐनले गरेको छ । यस सम्बन्धमा ऐनको दफा १९ को उपदफा (२) मा देहायको व्यवस्था रहेको छ ।

दफा १९(२) : करदाताले उपदफा (१) मा उल्लेखित म्यादभित्र बुझाउनु पर्ने कर नबुझाएमा बाँकी रहेको कर रकममा वार्षिक दश प्रतिशतका दरले थप दस्तुर लाग्नेछ ।

यसै गरी तोकिएको म्यादभित्र कर दाखिला नगरेमा वार्षिक १५ प्रतिशतका दरले मासिक रूपमा गणना गरी ब्याज समेत दाखिला गर्नुपर्दछ । यस सम्बन्धमा ऐनको दफा २६ मा निम्न व्यवस्था गरिएको छ :

दफा २६(१) : कर लगायत यस ऐन बमोजिम बुझाउनु पर्ने कुनै रकम म्याद भित्र दाखिला नगरेमा त्यस्तो म्याद नाघेको मितिदेखि बुझाउन बाँकी रकममा ब्याज लाग्नेछ । त्यस्तो ब्याज दफा ३२ बमोजिम पुनरावेदनको लागि निवेदन दिएको अवस्थामा पनि गणना गरिनेछ ।

(२) : उपदफा (१) को प्रयोजनको लागि ब्याजको दर वार्षिक पन्ध्र प्रतिशत हुनेछ ।

उदाहरण ९.४

कुनै करदाताले जेष्ठ महिनाको कर विवरण अनुसार बुझाउनु पर्ने कर रु. ५०,००० भाद्र २५ गते दाखिला गरेमा निजको थप दस्तुर र व्याजको गणना निम्नानुसार हुन्छ ।

थप दस्तुरको गणना

असार २५ गतेभित्र दाखिला गर्नु पर्ने कर रु ५०,००० भाद्र २५ दाखिला गरेको कारणले

असार २६ देखि भाद्र २५ गतेसम्म ६२ दिनको वार्षिक १० प्रतिशतका दरले हुने थपदस्तुर
रु ८४९

व्याजको गणना

असार २६ देखि असार मसान्तसम्म १ महिना ढिला दाखिला

श्रावण १ देखि श्रावण मसान्तसम्म १ महिना ढिला दाखिला

भाद्र १ गतेदेखि भाद्र २५ गतेसम्म १ महिना ढिला दाखिला

जम्मा ढिला दाखिला महिना ३

तिर्नुपर्ने करको रकम रु. ५०,०००

वार्षिक १५ प्रतिशतका दरले ३ महिनाको ३.७५ प्रतिशतले हुने व्याज रु. १,८७५

जम्मा कर दायित्व

कर रु. ५०,०००

थप दस्तुर रु. ८४९

व्याज रु. १,८७५

जम्मा दायित्व रु. ५२,७२४

९.११. जरिवानाको व्यवस्था

मूल्य अभिवृद्धि कर ऐन तथा नियमावलीले गरेका व्यवस्थाहरुको परिपालना नगर्ने करदातालाई ऐनको दफा २९ बमोजिम जरिवाना लाग्ने व्यवस्था रहेको छ । कुनै निश्चित कर अवधिको लागि कर निर्धारण गर्दा उक्त कर अवधिको लागि थप सिर्जना भएको कर रकमको आधारमा जरिवाना निर्धारण गरिन्छ । करले कर, थपदस्तुर, व्याज तथा जरिवानासमेतलाई समेटेको हुंदा कर निर्धारण गर्दा के कति थपदस्तुर, व्याज तथा जरिवाना लाग्ने हो सो समेत स्पष्ट खुलाई कर निर्धारण आदेश जारी गर्नुपर्दछ ।

९.१२ कर निर्धारणको सूचनाको तामेली

कार्यालयले जारी गरेको कर निर्धारण आदेश वा सूचना सम्बन्धित करदाताले प्राप्त गर्नुलाई सूचनाको तामेली भनिन्छ । कार्यालयले कुनै करदाताका सम्बन्धमा थप कर दायित्व सिर्जना

हुने गरी जारी गरेको आदेश सो करदाताले प्राप्त गरेको हुनु पर्ने व्यवस्था ऐन तथा नियमावलीले गरेको छ । यस सम्बन्धमा ऐनको दफा ३६ तथा नियमावलीको नियम ३१ मा देहाय बमोजिमको व्यवस्था रहेको छ:

दफा ३६: महानिर्देशक वा कुनै कर अधिकृतले जारी गरेको सूचना, आदेश वा कागजात तोकिए बमोजिमको प्रक्रिया पूरा भएपछि तामेली भएको मानिनेछ ।

नियम ३१(१) : प्रचलित कानूनमा जुनसुकै कुरा लेखिएको भए तापनि कर अधिकृतले करदातालाई नियम २९ बमोजिम कर निर्धारण आदेश जारी गर्दा त्यस्तो करदाताको ठेगानामा राखिएको टेलिफ्याक्स, टेलेक्स, वा त्यस्तै विद्युतीय उपकरणमार्फत पठाएमा वा त्यस्तो आदेश निज वा निजको कार्यालयमा बुझाएमा वा निजको ठेगानामा रजिष्टरी गरी हुलाकमार्फत पठाएमा रीतपूर्वक तामेल भएको मानिनेछ ।

(२) : उपनियम (१) बमोजिम कर निर्धारण आदेशको सूचना तामेल हुन नसकेमा कर अधिकृतले सम्बन्धित करदातालाई रेडियो, टेलिभिजन वा राष्ट्रियस्तरको कुनै पत्रपत्रिकामा तत्सम्बन्धी आदेशको सूचना प्रसारण वा प्रकाशन गरी सोको जानकारी गराउन सक्नेछ । त्यस्तो अवस्थामा सम्बन्धित करदाताले त्यस्तो जानकारी पाएको मानिनेछ ।

कर निर्धारण आदेशले करदाताको नाउंमा अतिरिक्त करदायित्व सिर्जना गरेको हुन्छ । यस्तो करदायित्व के कति कारणले सिर्जना भएको हो भन्ने विषयमा सम्बन्धित व्यक्तिले जानकारी पाउनु निजको अधिकार हो । ऐनको उपर्युक्त व्यवस्था हेर्दा कुनै व्यक्तिको हकमा गरिएको कर निर्धारणको जानकारी सो व्यक्तिले प्राप्त नगरुञ्जेल सो कर निर्धारणबाट सिर्जना भएको कर दायित्वले वैधानिकता प्राप्त गर्न नसक्ने देखिन्छ ।

करदाताको नाउंमा जारी गरिने प्रारम्भिक कर निर्धारण आदेश वा अन्तिम कर निर्धारण आदेश वा विशेष आदेश सकेसम्म सम्बन्धित करदाता वा निजको आधिकारिक प्रतिनिधिलाई प्रत्यक्षरूपमा बुझाउनुपर्दछ । करदाता वा निजको प्रतिनिधिलाई प्रत्यक्षतः बुझाउन नसकिएमा कार्यालयको अभिलेखमा रहेको त्यस्तो करदाताको टेलिफ्याक्स, टेलेक्स, वा त्यस्तै विद्युतीय उपकरणमार्फत पठाइएको वा त्यस्तो आदेश निज वा निजको कार्यालयमा बुझाएको वा निजको ठेगानामा रजिष्टरी गरी हुलाकमार्फत पठाएको भएमा सो सूचना करदातालाई

रीतपूर्वक तामेल भएको अर्थात निज करदाताले बुझिलिएको मानिने व्यवस्था ऐन तथा नियमावलीले गरेको छ । तर उपर्युक्त अनुसार म्याद तामेल गर्दा म्याद तामेल भएको प्रमाणित गर्ने देहायको कागजात फाइल संलग्न गर्नुपर्दछ ।

(क) करदाता वा निजको प्रतिनिधिलाई प्रत्यक्षरूपमा बुझाइएको अवस्थामा सम्बन्धित करदाता वा निजको प्रतिनिधिले बन्नी लिएको निस्सा,

(ख) करदाताको कार्यालयमा बुझाइएको अवस्थामा सो करदाताको कर्मचारी वा कार्यालयमा उपस्थित रहेको व्यक्तिले बन्नी लिएको निस्सा,

(ग) टेलिफ्याक्स, टेलेक्स, वा त्यस्तै विद्युतीय उपकरणमार्फत पठाइएको सूचनाको हकमा त्यस्तो सूचना करदाताको विद्युतीय माध्यममा प्राप्त भएको निस्सा,

(घ) हुलाक वा कुरियरमार्फत तामेलीको लागि पठाएको भएमा सो सूचना करदाताले हुलाक वा कुरियरबाट बुन्नी लिएको निस्सा ।

उपर्युक्त तरिकाहरूबाट करदातालाई कर निर्धारण आदेशको सूचना तामेल गर्न नसकिएमा कर अधिकृतले सम्बन्धित करदातालाई रेडियो, टेलिभिजन वा राष्ट्रियस्तरको कुनै पत्रपत्रिकामा तत्सम्बन्धी आदेशको सूचना प्रसारण वा प्रकाशन गरी सोको जानकारी गराउनु पर्दछ । त्यसरी सूचना गरिएकोमा सम्बन्धित करदाताले जानकारी पाएको मानिनेछ ।

९.१३. महानिर्देशकले कर निर्धारण गर्न आदेश दिन सक्ने :

कुनै करदाताको कर निर्धारण गर्दा कर अधिकृतले ऐन तथा नियमावलीले तोकेका प्रक्रियाहरू अवलम्बन तथा ऐन तथा नियमावलीले निजलाई प्रदान गरेका अधिकारहरूको समुचित प्रयोग गरी पुष्ट आधार तथा कारण खुलाई गर्नुपर्दछ । कुनै व्यक्तिको कर निर्धारण गर्ने सिलसिलामा अनियमितरूपमा कर निर्धारण हुन लागेको छ वा कुनै व्यक्तिको कर अधिकृतको लापरवाही वा बदनियतले घटी कर निर्धारण भएको भन्ने जानकारी महानिर्देशकलाई प्राप्त भएमा त्यस्तो अनियमितता वा त्रुटिलाई संशोधन गर्न महानिर्देशकले आदेश दिन सक्ने व्यवस्था ऐनमा रहेको छ । यस सम्बन्धमा ऐनको दफा ३०क मा निम्न व्यवस्था गरिएको छ :

दफा ३०क (१) : कर निर्धारण भइ नसक्यै सो कर निर्धारण सम्बन्धी कुनै कारवाही अनियमित हुन लागेको छ वा भएको छ भन्ने कुरा महानिर्देशकलाई प्राप्त सूचनाबाट देखिन आएमा स्पष्ट कारण खोली पर्चा खडा गरी महानिर्देशकले पुनः कर निर्धारण गर्न सम्बन्धित कर अधिकृतलाई निर्देशन दिन वा अन्य कुनै कर अधिकृतलाई सो काम गर्न आदेश दिन सक्नेछ ।

दफा ३०क (२) : कर अधिकृतले लापरवाही वा बदनियतसाथ कर निर्धारण गरी करको दायित्व घट्न गएको देखिएमा महानिर्देशकले त्यस्तो कर निर्धारण आदेशमा संशोधन गर्न शुरु कर निर्धारण भएको मितिबाट चार वर्षभित्र आदेश दिन सक्नेछ ।

आन्तरिक राजस्व विभागका महानिर्देशकले विभागीय प्रमुखको हैसियतले मातहतका कार्यालयका सबै काम कारवाहीको अनुगमन गर्नुपर्दछ । यसै क्रममा महानिर्देशकले कार्यालयले गर्ने कर निर्धारणको समेत अनुगमन गर्न सक्ने व्यवस्था ऐनले गरेको हो । ऐनको उपर्युक्त व्यवस्था अनुसार दुईवटा अवस्थामा महानिर्देशकले कर निर्धारण वा पुनः कर निर्धारण गर्न मातहत कार्यालयलाई आदेश दिन सक्ने व्यवस्था रहेको छ । पहिलो, कुनै करदाताको कर निर्धारण भइनसक्यैको अवस्थामा सो कर निर्धारण अनियमित हुन लागेको भन्ने सूचना वा जानकारी कुनै माध्यमबाट महानिर्देशकलाई प्राप्त भएमा महानिर्देशकले सम्बन्धित कर अधिकृत वा अन्य कर अधिकृतलाई कर निर्धारण वा पुनः कर निर्धारण गर्न आदेश दिन सक्दछ । दोस्रो कुनै करदाताको कर निर्धारण गर्दा कुनै कारणले घटी कर निर्धारण भएको सूचना वा जानकारी महानिर्देशकलाई प्राप्त भएमा त्यस्तो कर निर्धारण आदेशमा संशोधन गर्न महानिर्देशकले आदेश दिन सक्ने व्यवस्था समेत ऐनले गरेको छ । तर त्यस्तो आदेश दिँदा शुरु कर निर्धारण भएको मितिबाट ४ वर्षभित्र दिई सक्नुपर्दछ ।

परिच्छेद १०

जरिवाना तथा सजाय

मूल्य अभिवृद्धि कर ऐनले मूल्य अभिवृद्धि कर लागने वस्तु तथा सेवाको कारोबार गर्ने व्यक्ति वा करदाताहरूले पालना गर्नु पर्ने विभिन्न दायित्वहरू निर्धारण गरेको छ । ऐनले कर लागने कारोबार गर्ने व्यक्ति दर्ता हुनु पर्ने, दर्ता भएको व्यक्तिले कर संकलन गरी आवधिक रुपमा कर दाखिला गर्नु पर्ने, बिजक जारी गरी कारोबार गर्नु पर्ने, कारोबारसंग सम्बन्धित खरिदमा तिरेको कर मात्र कट्टी गर्नु पर्ने, कारोबारको अभिलेख अद्यावधिक राख्नु पर्ने, बजार मूल्यमा कारोबार गर्नु पर्नेजस्ता दायित्वहरू निर्धारण गरेको छ । उपर्युक्त अनुसारका दायित्वहरू पूरा नगर्ने वा ऐनका अन्य व्यवस्थाहरूको उल्लंघन गर्ने व्यक्तिलाई विभिन्न प्रकारका जरिवाना तथा सजाय हुने किटानी व्यवस्था ऐनले गरेको छ । कानूनको परिपालना गर्ने र नगर्ने व्यक्तिबीच विभेद नगरिंदा कानूनको परिपालना गर्ने प्रवृत्तिमा ह्रास आई कर आधार कर संकलन नै संकुचित हुन सक्ने अवस्थालाई दृष्टिगत गरी तथा कानूनको उल्लंघन गर्दा सजायको भागी हुनु पर्ने मान्यतालाई आत्मसात् गरी यस्तो जरिवाना तथा सजायको व्यवस्था गरिएको हो । ऐनका व्यवस्थाहरूको उल्लंघन गर्ने व्यक्तिहरूलाई हुने जरिवाना तथा सजायका सम्बन्धमा ऐनको दफा २९ मा विस्तृत व्यवस्था गरिएको छ । ऐनको व्यवस्था अनुसार कसुर मानिने अवस्था र त्यस्तो कसुरमा हुने जरिवाना तथा सजाय सम्बन्धमा यस परिच्छेदमा व्याख्या गरिएको छ ।

१०.१ दर्ता नभई कारोबार गरेमा:

मूल्य अभिवृद्धि कर ऐनले कर लागने भनी तोकेका वस्तु तथा सेवाको कारोबार गर्ने व्यक्तिले दर्ता भई कारोबार गर्नुपर्दछ । दर्ता हुन नपर्ने भनी ऐन वा नियमावलीबाट तोकिएका व्यक्तिबाहेक कर लागने वस्तु वा सेवाको कारोबार गर्ने व्यक्तिले दर्ता नगरी कारोबार गरेमा यस ऐन बमोजिम कसुर गरेको मानिने व्यवस्था रहेको छ । दर्ता सम्बन्धमा ऐनमा देहाय बमोजिमको व्यवस्था रहेको छ:

दफा १०(१) : कुनै कारोवारमा संलग्न हुन चाहने व्यक्तिले कारोवार शुरु हुनुभन्दा अघि कारोवार दर्ताको लागि तोकिएको ढांचामा कर अधिकृतसमक्ष दरखास्त दिनु पर्नेछ ।

दफा १० (२) : कुनै व्यक्तिले कारोवार गरेको वस्तुमा कर लाग्ने भएमा वा कुनै व्यक्तिले महानगरपालिका, उपमहानगरपालिका, नगरपालिका वा विभागले तोकेको क्षेत्रभित्र हार्डवेयर, सेनिटरी, फर्निचर, फिक्स्चर, फर्निसिंग, अटोमोबाइल्स, इलेक्ट्रोनिक्स, मार्बल, शैक्षिक परामर्श, डिस्को थेक, हेल्थ क्लब, क्याटरिंग सेवा, पार्टी प्यालेस व्यवसाय, पार्किंग सेवा, मेसिनरी उपकरण प्रयोग भएको ड्राइक्लिनर्स, बारसहितको रेष्टुरेण्ट र कलरल्याबको कारोवार संचालन गरेमा त्यसरी कर लागेको वा कारोवार संचालन गरेको मितिले ३० दिनभित्र त्यस्तो कारोवार दर्ताको लागि तोकिएको ढांचामा कर अधिकृत समक्ष दरखास्त दिनु पर्नेछ ।

उपर्युक्त कानूनी व्यवस्थाको परिपालना नगर्ने व्यक्तिलाई हुने जरिवानाको सम्बन्धमा ऐनको दफा २९ को उपदफा (१) को खण्ड (क) ले देहाय बमोजिमको व्यवस्था गरेको छ:

दफा २९(१)(क) : दफा १० को उपदफा (१) वा (२) उल्लंघन गरेमा प्रत्येक कर अवधिको निमित्त दसहजार रुपैयां ।

उदाहरण १०.१

होटेल डिलक्स प्रा.लि. मूल्य अभिवृद्धि करमा दर्ता रहेनछ । उक्त प्रा.लि.ले आर्थिक वर्ष २०६५।६६ को आय विवरण २०६६ श्रावण १० गते पेश गरेको रहेछ । आन्तरिक राजस्व कार्यालयबाट २०६६ भाद्र ५ गते सो आय विवरणको द्रुत कर परीक्षण गर्दा होटेलको बिक्री रु २८ लाख रहेको देखियो । उक्त होटेल २०६६ श्रावण १५ गते मूल्य अभिवृद्धि करमा दर्ता भएको रहेछ ।

आर्थिक वर्ष २०६५।६६ मा वार्षिक रु.२० लाख थ्रेसहोल्ड तोकिएको हुंदा सो होटेलले आफ्नो कारोवार रु २० लाख नाघेको ३० दिनभित्र मूल्य अभिवृद्धि कर प्रयोजनको लागि दर्ता हुनु पर्नेमा दर्ता नभई कारोवार गरेको पुष्टि भयो । यस्तो अवस्थामा ऐनको दफा १०(१) तथा नियमावलीको नियम ६ र ७ आकर्षित हुने हुंदा उक्त होटेलको कारोवार रु.२० लाख पुगेको मिति यकिन गरी सो मिति पश्चात् भएको बिक्रीलाई करसहितको मूल्य मानी सो मूल्यमा कर भिन्नले मूल्य अभिवृद्धि कर गणना गरी कर निर्धारण गर्नुपर्दछ । कर निर्धारण गर्दा ऐनको दफा २९(१)(क) बमोजिम प्रत्येक कर अवधिको निमित्त रु.१०

हजारका दरले जरिवाना गर्नुपर्नेछ । जरिवाना लाग्ने कर अवधि गणना गर्दा सो होटेलको कारोबार २० लाख पुगेको मिति यकिन गरी सो मिति पश्चात् मासिक कर अवधि मानी प्रत्येक कर अवधिको लागि रु १० हजारका दरले जरिवाना गणना गर्नुपर्दछ ।

१०.२ दर्ता सम्बन्धी सूचनामा परिवर्तनको जानकारी नदिएमा, कारोबारस्थल र शाखामा दर्ता प्रमाणपत्र नराखेमा र दर्ता प्रमाणपत्रको प्रयोग गर्नु पर्ने भनी तोकिएको कार्यमा प्रयोग नगरेमा :

मूल्य अभिवृद्धि करमा दर्ता भएका करदाताले दर्ता गर्दा पेश गरेको आवेदनमा उल्लेख भएका निज तथा निजको कारोबारसंग सम्बन्धित सूचना तथा विवरणहरूमा कुनै परिवर्तन भएको खण्डमा सोको जानकारी सम्बन्धित कार्यालयलाई दिई अभिलेख अद्यावधिक गर्नु पर्ने व्यवस्था छ । यसै गरी दर्ता प्रमाणपत्रलाई सबैले देख्ने गरी कारोबारको मुख्य स्थलमा र शाखा कार्यालय भए ती शाखाहरूमा समेत राख्नु पर्ने व्यवस्था समेत रहेको छ । त्यस्तै दर्ता भएको व्यक्तिले आफ्नो दर्ता नम्बरको प्रयोग मूल्य अभिवृद्धि कर, अन्तःशुल्क र भन्सार सम्बन्धी सबै कारोबार लगायत आयकर सम्बन्धी कागजात बैंक तथा वित्तीय संस्थामा ऋणको लागि दिइने निवेदन समेतका कागजातमा प्रयोग गर्नु पर्ने व्यवस्था ऐन तथा नियमले गरेको छ । उपर्युक्त व्यवस्थाको परिपालना नगर्ने व्यक्तिलाई हुने जरिवानाका सम्बन्धमा ऐनको दफा २९ को उपदफा (१) को खण्ड (ख) मा देहायको व्यवस्था रहेको छ:

दफा २९(१)(ख) : दफा १० को उपदफा (५), (६) वा (७) उल्लंघन गरेमा पटकैपिच्छे एकहजार रुपैयां ।

१०.३ करपाटी नराखेमा:

व्यवसायिक कारोबार गर्ने व्यक्तिले तोकिए बमोजिमको ढाँचा, रंग र आकारमा करपाटी राख्नु पर्ने व्यवस्था नियमावलीको नियम १४क मा रहेको छ । उपर्युक्त बमोजिम कर पाटी नराख्ने

व्यक्तिलाई हुने जरिवानाका सम्बन्धमा ऐनको २९ को उपदफा (१) को खण्ड (ख१) ले देहायको व्यवस्था गरेको छः

२९(१)(ख१) : यो ऐन वा यस ऐन बमोजिम बनेको नियमबमोजिम करपाटी नराखेमा प्रति हप्ता दुईहजार रुपैयां र तोकिएको ठाउँमा राख्नु पर्नेमा नराखे एकहजार रुपैयां ।

१०.४ कर बिजक जारी नगरेमा र वस्तु ढुवानी गर्दा कर बिजक साथमा नराखेमा:

मूल्य अभिवृद्धि करमा दर्ता भएका व्यक्तिले वस्तु वा सेवा आपूर्ति गर्दा अनिवार्य रुपमा कर बिजक जारी गर्नुपर्दछ । वस्तु वा सेवा खरिद गर्ने व्यक्तिले पनि कर बिजक मांग गर्नुपर्दछ । यसैगरी कर लाग्ने वस्तु ओसार पसार वा ढुवानी गर्दा कर बिजक साथमा राख्नु पर्ने व्यवस्था ऐनले गरेको छ । यस सम्बन्धमा ऐनको दफा १४ मा देहायको व्यवस्था रहेको छः

दफा १४(१): प्रत्येक दर्ता भएको व्यक्तिले तोकिएबमोजिमको अवस्थामा बाहेक कुनै वस्तु वा सेवा आपूर्ति गर्दा प्रापकलाई बिजक दिनु पर्नेछ ।

तर दसलाख रुपैयांभन्दा बढीको वार्षिक कारोबार गर्ने व्यक्तिले दर्ता नभएको भएपनि आफ्नो नाम, ठेगाना तथा स्थायी लेखा नम्बर उल्लेख गरी सिलसिलेवार नम्बरसहितको बिजक जारी गर्नुपर्नेछ ।

दफा १४(४): दसहजार रुपैयांभन्दा बढीको कर लाग्ने वस्तु विभागले तोकेको क्षेत्रबाहिर ढुवानी गर्नेले कर बिजक साथमा राख्नु पर्नेछ ।

उपर्युक्त कर्तव्य पालना नगरेमा हुने जरिवाना सम्बन्धमा ऐनको दफा २९ को उपदफा (१) को खण्ड (ग) ले देहायको व्यवस्था गरेको छः

दफा २९(१)(ग): दफा १४ को उपदफा (१) र (४) को व्यवस्था उल्लंघन गरेमा प्रत्येक पटक पांचहजार रुपैयां ।

१०.५ दर्ता नभएको व्यक्तिले कर असुल गरेमा:

सामान्यतया मूल्य अभिवृद्धि करमा दर्ता नभएको व्यक्तिले कर संकलन गर्न हुदैन । यस सम्बन्धमा ऐनको दफा १५ मा निम्न व्यवस्था रहेको छ:

दफा १५(१): दर्ता नभएको व्यक्तिले कर असुल गरेको देखिने कुनै बिजक वा कागजात जारी गर्न र कर उठाउन हुदैन ।

दफा १५(२): दर्ता नभएको कुनै व्यक्तिले कर उठाएमा त्यसरी उठाएको कर निर्धारण गरी निजबाट असुल उपर गरिनेछ ।

दफा १५(३) : उपदफा (१) र (२) मा जुनसुकै कुरा लेखिएको भए तापनि स्थानीय निकाय वा नेपालस्थित अन्तर्राष्ट्रिय संघसंस्था वा नियोग वा नेपाल सरकार वा मूल्य अभिवृद्धि कर नलाग्ने वस्तुको कारोबार गर्ने सार्वजनिक संस्थानहरुले मूल्य अभिवृद्धि कर लाग्ने वस्तु वा सेवा बिक्री गर्दा कर असुल उपर गर्नु पर्नेछ ।

ऐनको उपर्युक्त व्यवस्थाको परिपालना नगरी दफा १५ को उपदफा (३) मा उल्लिखित कुनै निकाय वा संघसंस्था बाहेक दर्ता नभएको कुनै व्यक्तिले कर असुल उपर गरेमा हुने जरिवानाको सम्बन्धमा ऐनको दफा २९ को उपदफा (१) को खण्ड (घ) ले देहायको व्यवस्था गरेको छ:

दफा २९(१)(घ): दफा १५ उल्लंघन गरेमा उठाएको करको शत प्रतिशत रकम ।

ऐनको उपर्युक्त व्यवस्था अनुसार कुनै दर्ता नभएको व्यक्तिले करयोग्य वस्तु वा सेवाको आपूर्ति गर्दा कर असुल उपर गरेमा निजले असुल उपर गरेको कर बराबरको रकम जरिवाना गर्नुपर्दछ ।

१०.६ दर्ता भएको व्यक्तिले राख्नु पर्ने लेखा अद्यवाधिक नराखेमा:

दर्ता भएको करदाताले राख्नु पर्ने कारोबारको अभिलेखका सम्बन्धमा ऐन तथा नियमावलीमा स्पष्ट व्यवस्था गरिएको छ । यस सम्बन्धमा ऐनको दफा १६ र नियमावलीको नियम २३ मा

उल्लेख गरिएको छ । ऐन तथा नियमावलीको उपर्युक्त प्रावधान अनुसार लेखा अद्यावधिक नराख्ने, कर अधिकृतलाई निरीक्षण गर्न नदिएमा त्यस्तो कार्यलाई ऐनले कसुरको रूपमा लिएको छ । त्यस्तो कसुर गर्ने व्यक्तिलाई हुने जरिवानाको सम्बन्धमा ऐनको दफा २९ को उपदफा (१) को खण्ड (ड) मा देहायको व्यवस्था रहेको छः

दफा २९(१)(ड): दफा १६ को उपदफा (१) बमोजिम कारोबारको लेखा अद्यावधिक नराखेमा दसहजार रुपैयां र कारोबारको लेखा निरीक्षण गर्न नदिएमा पटकैपिच्छे पांचहजार रुपैया ।

१०.७ राख्नु पर्ने अभिलेख नराखेमा वा अभिलेखमा समावेश हुनु पर्ने सूचना समावेश नभएमा:

मूल्य अभिवृद्धि कर ऐन तथा नियमावलीले दर्तावाल व्यक्तिले राख्नु पर्ने खाता, अभिलेख तथा अन्य सूचनाहरूको सम्बन्धमा दफा १६ तथा नियमावलीको नियम २३ मा व्यवस्था गरेको छ । ऐन तथा नियमावलीको उपर्युक्त प्रावधान अनुसार अभिलेख नराखेमा, अभिलेखमा समावेश हुनु पर्ने सूचना समावेश नगरेमा त्यस्तो कार्यलाई ऐनले कसुरको रूपमा लिएको छ । त्यस्तो कसुर गर्ने व्यक्तिलाई हुने जरिवानाको सम्बन्धमा ऐनको दफा २९ को उपदफा (१) को खण्ड (च) मा देहायको व्यवस्था रहेको छः

दफा २९(१)(च) : दफा १६ को उपदफा (२) उल्लंघन गरेमा पांचहजार रुपैया ।

१०.८ खरिद बिक्री खाता प्रमाणित नगराएमा वा तोकिएको अवधिसम्म लेखा सुरक्षित नराखेमा:

मूल्य अभिवृद्धि कर ऐन तथा नियमावलीले दर्तावाल व्यक्तिले राख्नु पर्ने खरिद तथा बिक्री खाता कर अधिकृतबाट प्रमाणित गराउनु पर्ने र मूल्य अभिवृद्धि कर प्रयोजनका लागि राखिएको लेखा छ वर्षसम्म सुरक्षित राख्नु पर्ने व्यवस्था गरेको छ । त्यस्ता प्रमाणित नगराएको खरिद तथा बिक्री खाता प्रयोग गर्ने वा छ वर्षसम्म लेखा सुरक्षित रूपमा नराख्ने कार्यलाई ऐनले कसुरको रूपमा लिएको छ । त्यस्तो कसुर गर्ने व्यक्तिलाई हुने जरिवानाको सम्बन्धमा ऐनको दफा २९ को उपदफा (१) को खण्ड (छ) मा देहायको व्यवस्था रहेको छः

दफा २९(१)(छ) : दफा १६ को उपदफा (३) वा (४) उल्लंघन गरेमा दसहजार रुपैया ।

१०.९ दर्ता नभएको व्यक्तिले खरिद बिक्री खाता नराखेमा:

मूल्य अभिवृद्धि कर ऐन तथा नियमावलीले कर लाग्ने वस्तु वा सेवाको कारोवार गर्ने तर ऐन तथा नियमावलीको प्रावधान बमोजिम दर्ता हुनु पर्ने कर्तव्य नभएको कारणले दर्ता नभएको व्यक्तिले पनि खरिद तथा बिक्री खाता आफैले प्रमाणित गरी राख्नु पर्ने व्यवस्था (ऐनको दफा १६ को उपदफा (१) को खण्ड (३क) ले गरेको छ । त्यस्ता खरिद तथा बिक्री खाता प्रमाणित गरी प्रयोग नगर्ने कार्यलाई ऐनले कसुरको रुपमा लिएको छ । त्यस्तो कसुर गर्ने व्यक्तिलाई हुने जरिवानाको सम्बन्धमा ऐनको दफा २९ को उपदफा (१) को खण्ड (छ१) मा देहायको व्यवस्था रहेको छः:

दफा २९(१)(छ१) : दफा १६ को उपदफा (३क) उल्लंघन गरेमा प्रत्येक पटक एकहजार रुपैया ।

१०.१० दर्ता भएको व्यक्तिले तोकिएको म्यादभित्र कर विवरण पेश नगरेमा:

दर्ता भएको व्यक्तिले प्रत्येक कर अवधिको लागि सो कर अवधि समाप्त भएको २५ दिन भित्र सम्बन्धित आन्तरिक राजस्व कार्यालय वा करदाता सेवा कार्यालय वा कर अवधि समाप्त भएको मितिले १५ दिन भित्र सम्बन्धित कोष तथा लेखा नियन्त्रक कार्यालयमा अनिवार्य रुपमा कर विवरण पेश गर्नुपर्दछ । यसरी पेश गर्नुपर्ने कर विवरण तोकिएको म्याद भित्र पेश नगर्ने कार्यलाई ऐनले कसुरको रुपमा लिएको छ । त्यस्तो कसुर गर्ने व्यक्तिलाई हुने जरिवानाका सम्बन्धमा ऐनको दफा २९ को उपदफा १ को खण्ड (ज) ले देहायको व्यवस्था गरेको छ ।

दफा २९(१)(ज) : दफा १८ को व्यवस्था उल्लंघन गरेमा लाग्ने करको प्रतिदिन ०.०५ प्रतिशत वा प्रति कर अवधि एकहजार रुपैयामध्ये जुन बढी हुन्छ सो रकम ।

उपर्युक्त व्यवस्था अनुसार कुनै व्यक्तिले आफूले पेश गर्नुपर्ने विवरण तोकिएको मितिमा तोकिएको निकायमा पेश नगरेमा सो विवरण बमोजिम निजलाई लाग्ने करको प्रतिदिन ०.०५

प्रतिशत वा प्रति कर अवधि अर्थात प्रति कर विवरण एक हजार रुपैया मध्ये जुन बढी हुन्छ सो रकम जरिवाना गर्नुपर्दछ ।

उदाहरण १०.३

रामहरी ट्रेडर्स मुल्य अभिवृद्धि करमा दर्ता भएको करदाता रहेछ । सो फर्मले मिति २०६७ श्रावण महिनामा गरेको कारोबारको आधारमा मुल्य अभिवृद्धि कर रु. एक करोड तीस लाख दाखिला गर्नुपर्ने रहेछ । उक्त करदाताले मिति २०६७ को भाद्र २५ गते भित्र कर विवरण बुझाउनु पर्नेमा असोजको १० गते मात्र कर विवरण बुझाएको रहेछ । यस्तो अवस्थामा उक्त करदाताले तोकिएको अवधि भन्दा १५ दिन ढिला गरी कर विवरण बुझाएको हुंदा प्रति कर अवधि रु. १,०००।०० वा बुझाउनु पर्ने मुल्य अभिवृद्धि कर रु. एक करोड तीस लाखको प्रतिदिन ०.०५ प्रतिशतका दरले दैनिक हुने रु. ६,५००।०० का दरले १५ दिनको हुने रु ९७,५००।०० मध्ये जुन बढी हुन्छ सो जरिवाना तिर्नुपर्ने हुंदा रु. ९७,५००।०० जरिवाना स्वरुप तिर्नु पर्दछ ।

१०.११ जाँच तथा परीक्षण कार्यमा असहयोग वा बाधा विरोध गरेमा:

दर्ता भएको व्यक्तिले पेश गरेको कर विवरण र दाखिल गरेको कर ठीक भए नभएको तथा कुनै व्यक्तिले दर्ता नभई कर लाग्ने कारोबार गरे नगरेको सम्बन्धमा जाँच तथा परीक्षण गर्ने अधिकार ऐनको दफा २३ ले कर अधिकृतलाई प्रदान गरेको छ । कानुनप्रदत्त उक्त अधिकार बमोजिम कर अधिकृतले कुनै व्यक्तिको लेखा वा कारोबारको जाँच तथा परीक्षण गर्ने कार्यमा कुनै व्यक्तिले बाधा विरोध गरेमा वा असहयोग गरेमा त्यस्तो कार्यलाई ऐनले कसुरको रुपमा लिएको छ । त्यस्तो कसुर गर्ने व्यक्तिलाई हुने जरिवानाको सम्बन्धमा ऐनको दफा २९ को उपदफा (१) को खण्ड (भ) ले देहायको व्यवस्था गरेको छ:

दफा २९(१)(भ) : दफा २३ बमोजिमको कार्यमा बाधा विरोध गरेमा पटकैपिच्छे पाँचहजार रुपैयां ।

१०.१२ दर्ता भएको व्यक्तिले न्युन बिजकीकरण गरेमा:

दर्ता भएको व्यक्तिले कर लाग्ने वस्तु तथा सेवा आपूर्ति गर्दा बजार मूल्यमा बिजक जारी गर्नुपर्दछ । कुनै व्यक्तिले मनासिब कारणबेगर बजार मूल्यभन्दा घटी मूल्यमा वा आफूले प्राप्त गरेको मूल्यभन्दा घटी मूल्यमा वस्तु वा सेवाको बिजक जारी गरेमा त्यस कार्यलाई न्युन बिजकीकरण भनिन्छ । करयोग्य वस्तु तथा सेवाको आपूर्ति गर्दा बजार मूल्यमा बिजक जारी गर्नु पर्ने भन्ने सम्बन्धमा ऐनको दफा १३ तथा दफा २३ग. एवम् नियमावलीको नियम २२ ले स्पष्ट व्यवस्था गरेको छ । उपर्युक्त व्यवस्था विपरित कुनै व्यक्तिले मनासिब कारणबिना प्रचलित बजार मूल्यभन्दा घटी मूल्यमा बिजक जारी गरेमा वा मूल्यवापत प्राप्त गरेको रकमभन्दा घटी मूल्यमा बिजक जारी गरेमा सो व्यक्तिले न्युन बिजकीकरण गरेको मानिने र त्यस्तो कार्य यस ऐन बमोजिम कसुर हुने व्यवस्था रहेको छ । उक्त कसुर गर्ने व्यक्तिलाई हुने जरिवानाको सम्बन्धमा ऐनको दफा २९ को उपदफा (१) को खण्ड (अ) ले देहायको व्यवस्था गरेको छ:

दफा २९(१)(अ) : न्युन बिजकीकीकरण गरी बिजक काटेको पाइएमा प्रत्येक बिजकको लागि दुईहजार रुपैया वा उपदफा (२) बमोजिम लाग्ने जरिवानामध्ये जुन बढी हुन्छ सो रकम जरिवाना गरिनेछ । तर न्युन बिजकीकरण भएको वस्तु कार्यालयले आवश्यक सम्भेमा तोकिए बमोजिम खरिद गर्न गराउन सक्नेछ ।

१०.१३ ऐन, तथा नियमावलीमा भएका अन्य व्यवस्था उल्लंघन गरेमा:

मूल्य अभिवृद्धि कर ऐन, २०५२ तथा नियमावली २०५३ मा उल्लेख भएका व्यवस्थाहरुमध्ये यस परिच्छेदको अनुच्छेद १०.१ देखि १०.१२ सम्म र अनुच्छेद १०.१४ देखि १०.१७ सम्ममा उल्लिखित व्यवस्थाहरुबाहेक अन्य व्यवस्थाहरु उल्लंघन भएमा सो कार्यसमेत यस ऐन बमोजिम कसुर हुने व्यवस्था रहेको छ । त्यस्तो कसुर गर्ने व्यक्तिलाई हुने जरिवानाको सम्बन्धमा ऐनको दफा २९ को उपदफा (१) को खण्ड (ट) मा देहाय बमोजिमको व्यवस्था रहेको छ:

दफा २९(१)(ट) : यो ऐन वा यस ऐन अन्तर्गत बनेको नियम उल्लंघन गरेमा पटकैपिच्छे एकहजार रुपैया ।

तर कुनै कर दायित्व सिर्जना हुने अर्थात ऐनको दफा २० बमोजिम कर निर्धारण हुने समेतको कसुर गरेको व्यक्तिको हकमा यस खण्ड बमोजिमको जरिवाना नगरी ऐनको दफा २९ को विभिन्न उपदफाहरुमा उल्लिखित जरिवानाहरुमध्ये कसुरको प्रकृति तथा मात्रा बमोजिम उपयुक्त हुने जरिवाना गर्नुपर्दछ ।

१०.१४ कम्प्युटरमा रहेको तथ्यांक मेट्न वा सच्याउन सकिने सफ्टवेयर प्रयोग गरेमा

दर्ता भएको व्यक्तिले सम्बन्धित कार्यालयको स्वीकृति लिई कम्प्युटरको माध्यमबाट स्वचालितरूपमा बिजक जारी गर्न पाउने व्यवस्था ऐनले गरेको छ । यसरी बिजक जारी गर्न कुनै व्यक्तिले प्रयोग गर्ने सफ्टवेयर कम्प्युटरमा रहेको जारी गरिएका बिक्री बिजक सम्बन्धी सूचना तथा तथ्यांक मेट्न वा संशोधन गर्न नसकिने किसिमको हुनुपर्दछ । तर कुनै व्यक्तिले त्यस्तो सूचना वा तथ्यांक मेट्न सकिने किसिमको सफ्टवेयर प्रयोग गरेमा त्यस कार्यलाई यस ऐनले कसुर मानेको छ । त्यस्तो कसुर गर्ने व्यक्तिलाई हुने जरिवानाको सम्बन्धमा ऐनको दफा २९ को उपदफा (१) को खण्ड (ठ) मा देहायको व्यवस्था रहेको छ:

दफा २९(१)(ठ) : कम्प्युटर बिलिंग गर्न स्वीकृति लिएका करदाताले तथ्यांक मेट्न तथा सच्याउन सकिने सफ्टवेयर प्रयोग गरेको पाइएमा पाँच लाख रुपैयाँ ।

१०.१५ स्पष्ट जरिवाना तोकिएको बाहेक अन्य कसुर गरेमा:

ऐनको दफा २९ को उपदफा (१) को खण्ड (क) देखि खण्ड (ठ) सम्म तथा दफा २९ को उपदफा (२) ले तोकेको जरिवाना हुने कसुर बाहेक करको दायित्व घटाउने गरी कुनै कसुर गरेमा हुने जरिवाना सम्बन्धमा ऐनको दफा २९ को उपदफा (१क) मा निम्न व्यवस्था गरिएको छ ।

दफा २९(१क) : यो ऐन वा यस ऐन अन्तर्गत बनेको नियम पालना नगरी करको दायित्व घटाएमा कर अधिकृतले विभागले तोकेको आधारमा कर विगोको पच्चीस प्रतिशतसम्म जरिवाना गर्न सक्नेछ ।

ऐनको उपर्युक्त व्यवस्था बमोजिम विभागले देहाय अनुसारको कसुरमा देहाय बमोजिमको जरिवाना गर्ने गरी तोकेको छ ।

सि. नं.	कसुरहरु	जरिवाना	ऐन नियम उल्लंघन भएको दफा र नियम
१	<p>नपाउने कर कट्टी दावी गरेको अवस्था:</p> <p>(क) आंशिक कर कट्टी दावी गर्नु पर्नेमा पूरै दावी गरेको</p> <p>(ख) समानुपातिक कर कट्टी सही नभएको</p> <p>(ग) कर कट्टी गर्न नपाईने वस्तु तथा सेवाहरुको कर कट्टी दावी गरेको</p> <p>(घ) कारोबारसंग असम्बन्धित वस्तु तथा सेवाहरुको कर कट्टी दावी गरेको</p> <p>(ङ) धरौटीमा रहेको रकमको कर कट्टी दावी गरेको</p> <p>(च) बैंक ग्यारेण्टीमा आयात गरिएको रकमको कर कट्टी दावी गरेको</p> <p>(छ) अन्य फर्म वा व्यक्तिले खरिदमा तिरेको कर कट्टी दावी गरेको</p> <p>(ज) खर्च रकमहरुको (जस्तै: भन्सार, अग्रिम आयकर, सेवा शुल्क आदिको) कर कट्टी दावी गरेको</p> <p>(झ) भवितव्य परेको प्रमाण पेश भएको अवस्थामा बाहेका सक्कल प्रज्ञापनपत्र, सक्कल कर विजक पेश नभएको अवस्थामा</p>	<p>बढी दावी गरेको कर कट्टीको १५ प्रतिशत</p> <p>बढी दावी गरेको कर कट्टीको २० प्रतिशत</p> <p>दावी गरेको कर कट्टीको २० प्रतिशत</p> <p>दावी गरेको कर कट्टीको २० प्रतिशत</p> <p>दावी गरेको कर कट्टीको २ प्रतिशत</p> <p>दावी गरेको कर कट्टीको २० प्रतिशत</p> <p>दावी गरेको कर कट्टीको २५ प्रतिशत</p> <p>दावी गरेको कर कट्टीको २० प्रतिशत</p> <p>१ प्रतिशत जरिवाना गरी खातामा प्रविष्टि र Value Add भएमा प्रमाणित प्रतिलिपिको आधारमा कर कट्टी दिने</p>	<p>दफा १७(२), नियम ४१(२)</p> <p>दफा १७(३), नियम ४०(३), ४०(४)</p> <p>नियम ३९(१), ३९(२), ४१(१)</p> <p>नियम ३९(१)(क)</p> <p>दफा १२(८)</p> <p>नियम ३९(१)(ग)</p> <p>नियम ३९(१)(ख) र (ग)</p> <p>दफा १७(१)</p> <p>नियम ३९(१)(ख) र (ग)</p>

२	गणितीय त्रुटी जस्तै जोड जम्मामा फरक परेको कारणबाट थप बिक्री कायम भएको अवस्था	थपकरमा २० प्रतिशत जरिवाना गर्ने	ऐनको दफा २४(१) र (२)
३	संक्षिप्त कर बिजक (अनुसूचि) बाट करकट्टी दावी गरेको	५ प्रतिशत जरिवाना गर्ने	नियमावलिको नियम १८(३)

१०.१६ बदनियतपूर्ण ढंगले कर छल्ने कुनै कसुर गरेमा :

यस परिच्छेदको अनुच्छेद १०.१५ सम्ममा उल्लेख गरिएका अवस्था तथा कसुरबाहेक कर छल्ने मनसाय वा नियत राखी कुनै व्यक्तिले कुनै कार्य गरी कर छलेमा वा कर दायित्व कम गरेमा त्यस्तो कार्यलाई बदनियतपूर्ण ढंगले कर छल्ने कसुर गरेको मानिने व्यवस्था ऐनले गरेको छ । यस्ता गम्भीर प्रकृतिका कसुर गरी कर छल्ने व्यक्तिलाई अधिकतम् जरिवाना तथा कैदसमेत हुने व्यवस्था ऐनले गरेको छ । यस्ता गम्भीर प्रकृतिका कसुर गर्ने व्यक्तिलाई हुने जरिवाना तथा सजायका सम्बन्धमा ऐनको दफा २९ को उपदफा (२) ले देहाय बमोजिमको व्यवस्था गरेको छ ।

दफा २९(२) : कुनै व्यक्तिले देहाय बमोजिमका कुनै कसुर गरेमा कर अधिकृतले त्यस्तो व्यक्तिलाई कर बिगोको शत प्रतिशत रकम जरिवाना वा छ महिनासम्म कैद वा दुवै सजाय गर्न सक्नेछः

- (क) भुट्टा लेखा वा बिजक वा अन्य कागजात तयार गरेमा,
- (ख) जालसाजी गरी कर छलेमा,
- (ग) दर्ता नभएको व्यक्तिले दर्ता भएको व्यक्ति सरह व्यवहार गरेमा,
- (घ) दफा २३ग उल्लंघन गरेमा,
- (ङ) दफा ३० को उल्लंघन गरी कारोबार गरेमा ।

कुनै व्यक्तिले भुट्टा लेखा वा बिजक वा अन्य कागजात तयार गरी, जालसाजी गरी, दर्ता नभएको व्यक्तिले कर उठाई, न्यून बिजकीकरण गरी वा निलम्बन भएको अवधिमा कारोबार गरी ऐनका प्रावधानहरुको उल्लंघन गरी कर दायित्व कम गरेमा वा कर छल्ने कार्य गरेमा त्यस्तो व्यक्तिलाई निजको त्यस्तो कार्यले कम भएको कर दायित्व वा छलिएको कर बराबरको रकम जरिवाना वा ६ महिनासम्म कैद वा दुवै सजाय गर्न सकिने व्यवस्था ऐनले गरको छ ।

१०.१७ मतियारलाई सजाय हुने:

यस ऐनमा उल्लिखित कुनै कसुर गर्ने व्यक्तिलाई जानाजान वा लापरवाहीवस त्यस्तो कसुर गर्न सहयोग पुऱ्याउने व्यक्तिलाई समेत सजाय हुने व्यवस्था ऐनले गरेको छ । सो सम्बन्धमा ऐनको दफा २९ को उपदफा (३) मा देहाय बमोजिमको व्यवस्था रहेको छ:

दफा २९(३): यस ऐनमा उल्लिखित कुनै कसुर गर्ने व्यक्तिलाई जानाजान वा लापरवाही गरी मद्दत गर्ने वा सहायता दिने वा दुरुत्साहन गर्ने वा सल्लाह दिने मतियारलाई त्यस्तो व्यक्तिले कम तिरेको करको पचास प्रतिशत रकम जरिवाना लाग्नेछ ।

यस ऐन बमोजिम कर दाखिला नगर्ने, भुठ्ठा वा भ्रमपूर्ण विवरण दिने, जालसाजी गर्ने, कर प्रशासनमा बाधा विरोध गर्ने वा अनुचित प्रभाव पार्ने, अख्तियार प्राप्त वा अख्तियार प्राप्त नभएको व्यक्तिले कुनै कसुर गर्ने वा कुनै कसुर गर्न मतियारी गर्ने तथा ऐनको पालना नगर्ने जस्ता कसुर गर्ने व्यक्तिलाई जानाजान वा लापरवाही गरी मद्दत गर्ने, सहायता दिने, दुरुत्साहन गर्ने वा सल्लाह दिने मतियारलाई त्यस्तो मतियारीको कारणबाट घट्टन गएको करको पचास प्रतिशत जरिवाना हुने व्यवस्था रहेको छ ।

१०.१८ कसुर स्वीकार गर्ने व्यक्तिलाई लाग्ने जरिवाना:

कुनै व्यक्तिले नियमावलीको नियम २९(३) बमोजिम अन्तिम कर निर्धारण नहुँदै आफूले ऐनको दफा २९ को उपदफा (२) को कुनै एक वा एकभन्दा बढी कसुर गरेको भनी लिखितरूपमा स्वीकार गरेमा विभागले सो व्यक्तिलाई त्यस्तो कसुर गरे वापत लाग्ने जरिवानामा नबढ्ने गरी जरिवाना रकम दाखिला गर्न आदेश दिन सक्ने व्यवस्था ऐनको दफा २९क ले गरेको छ । सो दफामा देहाय बमोजिमको व्यवस्था रहेको छ:

दफा २९क(१) : यस ऐनमा अन्यत्र जुनसुकै कुरा लेखिएको भए तापनि कुनै व्यक्तिले आफूले दफा २९ को उपदफा (२) मा उल्लेख भएको अन्य कुनै एक वा एकभन्दा बढी कसुर गरेको भनी कारवाहीको प्रक्रिया शुरु हुनु अगावै लिखित रूपमा स्वीकार गरेमा त्यस्तो कसुर गरे वापत

लाग्ने जरिवाना रकममा नबढ्ने गरी जरिवाना रकम दाखिला गर्न विभागले त्यस्तो व्यक्तिलाई आदेश दिन सक्नेछ ।

(२) : विभागले उपदफा (१) बमोजिमको आदेश दिंदा त्यस्तो आदेशमा त्यस्तो कसुरको विवरण, बुझाउनु पर्ने जरिवाना रकम र जरिवाना रकम बुझाउनु पर्ने मिति खुलाउनु पर्नेछ ।

(३) : विभागले यस दफा बमोजिम दिएको आदेश अन्तिम हुनेछ ।

यस दफाले विभागले दिएको आदेशमा कसुरको विवरण, बुझाउनु पर्ने जरिवानाको रकम र जरिवाना बुझाउनु पर्ने मिति खुलाउनु पर्ने व्यवस्था समेत गरेको छ । ऐनको यस दफा बमोजिम विभागले दिएको आदेश अनुसार जरिवाना दाखिल गर्ने व्यक्तिका हकमा विभागले त्यसरी दिएको आदेश अन्तिम हुने अर्थात् सो आदेश उपर सो व्यक्तिले यस ऐनको दफा ३१क बमोजिम प्रशासकीय पुनरावलोकनको निवेदन दिन पाउदैन ।

परिच्छेद ११

प्रशासकीय पुनरावलोकन र पुनरावेदन

मुल्य अभिवृद्धि कर ऐन, २०५२ ले न्यायिक उपचारलाई श्रृंखलाको रुपमा अंगाल्नु पर्ने व्यवस्था गरेको छ । यस अनुसार मर्का परेको ठान्ने करदाताले पहिले आन्तरिक राजस्व विभागका महानिर्देशक समक्ष प्रशासकीय पुनरावलोकनका लागि जानुपर्दछ । निश्चित समयमा विभागबाट उपचार नपाए वा त्यहाँबाट भएको निर्णयमा चित्त नबुझेमा करदाताले राजस्व न्यायाधिकरणमा पुनरावेदन गर्न सक्तछ । प्रशासकीय पुनरावलोकन सम्बन्धी प्रक्रिया यसै ऐन बमोजिम र राजस्व न्यायाधिकरणमा पुनरावेदन गर्ने र त्यसमा सुनुवाई गर्ने प्रक्रिया र शर्तहरू राजस्व न्यायाधिकरण ऐन, २०३१ र राजस्व न्यायाधिकरण नियमावली, २०३० द्वारा व्यवस्थित गरिएका छन् । ऐनको दफा ३१क र दफा ३२ मा पुनरावलोकन र पुनरावेदन सम्बन्धमा कर अधिकृत वा आन्तरिक राजस्व कार्यालय वा ठूला करदाता कार्यालय वा आन्तरिक राजस्व विभाग वा कर अधिकृतको अधिकार प्रयोग गर्न पाउने गरी नेपाल सरकारले तोकेको अन्य कुनै अधिकृतद्वारा भएका कर निर्धारणको निर्णयबाट चित्त नबुझाउने करदातालाई उपचार खोज्ने, प्राप्त गर्ने प्रक्रिया र शर्तहरू निर्धारण गरिएका छन् । आन्तरिक राजस्व विभागको महानिर्देशक समक्ष पुनरावलोकन गर्ने र राजस्व न्यायाधिकरण समक्ष पुनरावेदन जान सक्ने प्रावधानका सम्बन्धमा विस्तृत व्याख्या यस परिच्छेदमा गरिएको छ ।

११.१ प्रशासकीय पुनरावलोकनको औचित्य :

कर अधिकृत वा विभागद्वारा भएका कर निर्धारणका निर्णयहरूलाई प्रशासनिक तवरबाट छानबिन गर्ने एवं कानून सम्मत भए नभएको हेरिने प्रक्रियालाई प्रशासकीय पुनरावलोकन भनिन्छ । यसरी छानबिनका आधारमा त्यस्ता निर्णयहरू कानून सम्मत भएको नदेखिएको हदसम्म त्यस्ता निर्णयहरू बदर गरिन्छ । तल्लो अधिकारीले प्रक्रियाहरू बारे ज्ञानको अभावमा, प्राविधिक/गणितीय त्रुटीहरू गरेकोमा, लापरवाही वा दक्षताको अभावमा गरेको त्रुटीहरू माथिल्लो अधिकारी (महानिर्देशक) ले सच्याई समग्र आन्तरिक राजस्व विभाग एक एकिकृत निकायको तर्फबाट करदातालाई सकभर समुचित निर्णय प्रदान गर्ने हेतुले तत्काल

पुनरावलोकनको सुविधा प्रदान गर्न यो व्यवस्था गरिएको हो । महानिर्देशकलाई ऐनले कर अधिकृत भन्दा माथि राखेको छ । महानिर्देशकलाई ऐनको भावना र मर्म अनुरूप विविधा परेको विषयमा व्याख्या गर्ने अधिकार प्राप्त छ । त्यसैले महानिर्देशक नतिगत निर्णय लिन एवं ऐन नियम एवं अनुसूचि बमोजिम कर लागने र छुट हुने वस्तुको व्याख्या र स्पष्ट गर्ने हैसियत राख्छन् । अतः आफू मातहतका कर अधिकृतले गरेको निर्णय ऐन नियमको मर्म एवं भावना अनुकूल भए नभएको हेरी फरक ढंगले भए गरेको पाइएमा तत्कालै सच्याउन लगाउने , विवादलाई लम्बिन नदिई समयमा राजस्व संकलन गर्ने गराउने हेतुले यो प्रशासकिय पुनरावलोकन गर्ने अधिकार निजलाई सुम्पिएको देखिन्छ । यसैले पनि यसलाई पुनरावेदन नभनि प्रशासकिय पुनरावलोकन (Administrative Review) भनिएको हो ।

११.२ प्रशासकीय पुनरावलोकनको लागि निवेदन दिन सक्ने:

११.२.१ प्रशासकीय पुनरावलोकनका लागि दिइने निवेदन

प्रशासकीय पुनरावलोकनका लागि दिइने निवेदनका सम्बन्धमा ऐनको दफा ३१क. को उपदफा (१), उपदफा (२), उपदफा (६) तथा उपदफा (७) मा निम्नानुसारको व्यवस्था रहेको छ :

३१क(१) कर अधिकृतले गरेको कर निर्धारणको निर्णयउपर चित्त नबुझ्ने व्यक्तिले त्यस्तो निर्णयको सूचना पाएको मितिले तीस दिनभित्र त्यस्तो निर्णय विरुद्ध विभाग समक्ष निवेदन दिन सक्नेछ ।

३१क(२) उपदफा (१) बमोजिम निवेदन दिने म्याद गुज्रिन गई कुनै करदाताले म्याद थपको लागि म्याद गुज्रिएको मितिले सात दिनभित्र निवेदन दिएमा विभागले म्याद गुज्रेको मितिबाट बढीमा तीस दिनको म्याद थप गर्न सक्नेछ ।

३१क(६) उपदफा (१) बमोजिम निवेदन दिने करदाताले निर्धारित कर रकम मध्ये विवादरहित कर रकम बुझाइ विवादित करको एक तिहाई रकम नगद धरौटी राख्नु पर्नेछ ।

३१क(७) उपदफा (१) बमोजिम दाखिला गर्नुपर्ने रकम निवेदन दिनु भन्दा अगाडी नै बढी दाखिला गरेको रहेछ भने त्यस्तो रकमले खामेसम्मको रकम कटाइ बाँकी रकम मात्र धरौटी राख्न सक्नेछ ।

प्रशासकीय पुनरावलोकनका लागि विभाग समक्ष निवेदन दिनुपर्दछ । त्यस्तो निवेदन दायर गर्न निम्न कार्यविधी पूरा गर्नुपर्दछ :

- १) कर अधिकृतले गरेको कर निर्धारणको निर्णयमा चित्त नबुझे सो विरुद्ध मात्र निवेदन दिनु पर्दछ ।
- २) निवेदन दिँदा त्यस्तो निर्णयको सूचना पाएको ३० दिन भित्र दिनु पर्दछ । कुनै कारणले निवेदन दिने उक्त म्याद गुज्रन गएमा सो म्याद गुजेका मितिले सात दिन भित्रै म्याद थप माग्न निवेदन दिन सकिन्छ ।
- ३) म्याद थपको लागि परेको निवेदनमा विभागले छानविन गर्नुपर्दछ । त्यसरी छानविन गर्दा म्याद गुजेको मनासिव कारण देखिएमा म्याद गुजेको मितिबाट बढिमा तीस दिन सम्म विभागले म्याद थप गरी दिन सक्तछ ।
- ४) म्याद थपको लागि परेको निवेदनमा म्याद थप गर्नु पर्छ भन्ने अनिवार्यता हुँदैन । कारण मनासिव नलागेमा विभागले म्याद थप नगर्न सक्तछ । तर त्यसरी म्याद थप नभएमा सोको लिखित जानकारी निवेदकलाई दिनुपर्छ ।
- ५) प्रशासकीय पुनरावलोकनका लागि दिइने निवेदनपत्रको ढाँचा र त्यसमा खुलाउनुपर्ने कुराबारे मूल्य अभिवृद्धि कर ऐन नियममा कुनै उल्लेख भएको पाइदैन । यसो हुँदा सामान्य चलन चल्तिको ढाँचामा निवेदन लेख्न सकिन्छ । निवेदनमा निवेदकलाई सो निर्णयले के कुन कानूनको के कसरी उल्लंघन भएर निवेदकलाई के कति र के कस्तो मर्का परेको हो भन्ने खुलाउनका साथै पुनरावलोकन हुन पर्ने आधार र कारण स्पष्टरूपमा उल्लेख गर्नुपर्छ । सामान्यतः यस्तो निवेदनमा के कति कर, ब्याज, शुल्क लाग्नु पर्ने थियो र कति बढि लगाइयो भन्ने कुरा खोल्नु पर्छ ।
- ६) मूल्य अभिवृद्धि कर ऐनमा कसले प्रशासकीय पुनरावलोकनको निवेदन दिने हो भन्ने कुरा खुलाइएको पाइदैन । यस्तोमा सामान्यतः निर्णयले जसलाई असर/मर्का पर्दछ त्यसैलाई मर्का पर्ने पक्ष मानिन्छ । मूल्य अभिवृद्धि कर ऐन अन्तर्गतका सबै कुराहरु कर लाग्ने कारोवार र कर लाग्ने बस्तु वा सेवासँग सम्बन्धित छन् तसर्थ करयोग्य

कारोवारगर्ने व्यक्ति खास गरी कर तिर्ने वा कर असुल गर्ने दायित्व भएको व्यक्ति विरुद्ध नै कर निर्धारणको निर्णय हुने कुरा स्वाभाविक हुन्छ । तसर्थ त्यस्तो निर्णय वा आदेशबाट मर्कामा परेको व्यक्तिले आफै वा अधिकृत प्रतिनिधि/वारेस मार्फत प्रशासकीय पुनरावलोकनको निवेदन दिने हक राख्दछ ।

- ७) प्रशासकीय पुनरावलोकन वारिस (प्रतिनिधि) बाट दिन सकिन्छ । यसका लागि विधिसम्मत ढंगबाट सो प्रयोजनका लागि वारेस/प्रतिनिधि मनोनित गरेको देखिने कागज संलग्न भएको हुन अनिवार्य हुन्छ ।
- ८) प्रशासकीय पुनरावलोकन गर्दा अविवादित कर निवेदकले चित्त बुझाएको पुरै र निवेदकले विवाद उठाएको कर रकमको एक तिहाई नगद धरौटी बुझाएको निस्सा निवेदन साथ संलग्न हुनु अनिवार्य हुन्छ । अन्यथा प्रशासकीय पुनरावलोकनको कारवाही हुन सक्तैन ।
- ९) निवेदन साथ आफ्नो दावी, जिकिर पुष्टि गर्ने प्रमाणहरु संलग्न राख्नु पर्छ ।

११.२.२ प्रशासकीय पुनरावलोकन गर्ने विभागको अधिकारक्षेत्र:

प्रशासकीय पुनरावलोकन गर्ने विभागको अधिकारक्षेत्रका सम्बन्धमा ऐनको दफा ३१क को उपदफा (३) मा निम्नानुसारको व्यवस्था रहेको छ :

३१क(३) करदाताले उपदफा (१) बमोजिम दिएको निवेदन समेतका प्रमाण कागज छानविन गर्दा निवेदकको निवेदन जिकिर सत्य देखिन आएमा स्पष्ट कारण खोली पर्चा खडा गरी महानिर्देशकले सो कर निर्धारण आदेश बदर गरी पुनः कर निर्धारण गर्न सम्बन्धित कर अधिकृतलाई निर्देशन दिन वा कुनै कर अधिकृतलाई सो काम गर्न आदेश दिन सक्नेछ ।

आफूसमक्ष परेको पुनरावलोकन गरी पाउँ भन्ने निवेदन रीत पूर्वक, कानूनको प्रक्रिया र शर्त पुगेको रहेछ भने विभागले निवेदन उपर सुनवाई गरी निर्णय दिनु पर्दछ । उपरोक्त कानूनी व्यवस्थालाई विश्लेषण गर्दा निवेदकले दिएको उजुरी मनासिब देखिएमा नीज विरुद्ध भएका निर्णयलाई पूर्ण वा आंशिक रूपमा बदर गर्न विभागले सक्तछ । त्यसै गरी जिकिर मनासिब नदेखिएमा निवेदकको माग नपुग्ने गरी निर्णय गर्न सकिन्छ । त्यसको जानकारी लिखित रूपमा निवेदकलाई दिनु पर्दछ ।

११.२.३ प्रशासकीय पुनरावलोकनको निर्णय :

प्रशासकीय पुनरावलोकनको निवेदन माथीको निर्णयको समयावधी सम्बन्धमा ऐनको दफा ३१क को उपदफा (४) तथा उपदफा (५) मा निम्नानुसारको व्यवस्था रहेको छ :

३१क(४) उपदफा (१) बमोजिम निवेदन परेको मितिले साठी दिनभित्र सो निवेदन उपर विभागले निर्णय दिनु पर्नेछ ।

३१क(५) उपदफा (४) बमोजिमको म्यादभित्र विभागले निर्णय नदिएमा सम्बन्धित व्यक्तिले दफा ३२ बमोजिम राजस्व न्यायाधिकरणमा पुनरावेदन दिन सक्नेछ ।

दफा ३१क को व्यवस्था अनुसार विभागले प्रशासकीय पुनरावलोकनको निवेदनमाथी निवेदन दर्ता भएको मितिले ६० दिन भित्र छानविन गरी निर्णय गरी सक्नु पर्दछ । सो म्याद भित्र विभागले निर्णय नदिएको स्थितिमा निवेदकले राजस्व न्यायाधिकरणमा पुनरावेदन दिन सक्तछ । यस्तो अवस्थामा राजस्व न्यायाधिकरणमा पुनरावेदन गर्न विभागको निर्णय कुरिरहन पर्दैन ।

११.३ राजस्व न्यायाधिकरणमा लाग्ने पुनरावेदन र निर्णय सम्बन्धी व्यवस्था :

११.३.१ राजस्व न्यायाधिकरणमा पुनरावेदन लाग्ने

ऐनको दफा ३२ मा राजस्व न्यायाधिकरणमा पुनरावेदन लाग्ने सम्बन्धमा निम्नानुसारको व्यवस्था गरेको छ :

दफा ३२(१) दफा ३० बमोजिम महानिर्देशकले गरेको निलम्बनको आदेश वा दफा ३१क को उपदफा (४) बमोजिम विभागले गरेको निर्णय उपर चित्त नबुझ्ने व्यक्तिले राजस्व न्यायाधिकरण ऐन, २०३१ बमोजिम राजस्व न्यायाधिकरणमा पुनरावेदन दिन सक्नेछ ।

(२) उपदफा (१) बमोजिम पुनरावेदन दिने व्यक्तिले पुनरावेदन दिएको पन्ध्र दिनभित्र पुनरावेदनको सूचनाको एक प्रति विभागमा दर्ता गराउनु पर्नेछ ।

ऐनको दफा ३२ अनुसार देहायका निर्णय विरुद्ध राजस्व न्यायाधिकरणमा पुनरावेदन लाग्दछ :

(क) प्रशासकीय पुनरावलोकनका लागि दिएको निवेदनमा विभागले दफा ३१क. बमोजिम गरेको निर्णय,

(ख) प्रशासकीय पुनरावलोकनका लागि दिएको निवेदनमा विभागले दफा ३१क. बमोजिम निवेदन दिएको ६० दिन भित्र निर्णय नदिएमा कर अधिकृतले गरेको कर निर्धारणको निर्णय,

(ग) दफा ३० बमोजिम महानिर्देशकले गरेको निलम्बनको निर्णय ।

पुनरावेदन गर्ने कुरा कानूनद्वारा व्यवस्थित गरिएको हुन्छ । पुनरावेदनद्वारा तल्लो अधिकारी वा निकायद्वारा भए गरेको निर्णय न्याय एवं कानून सम्मत भएको छ, छैन जाँचिन्छ र न्याय एवं कानून प्रतिकूल देखिएको स्थितिमा त्यस्तो निर्णय बदर हुन्छ ।

मूल्य अभिवृद्धि करको सन्दर्भमा हेर्दा शुरु देखिनै पुनरावेदन गर्न पाइने गरी कानून बनेको देखिन्छ । मूल्य अभिवृद्धि कर ऐन २०५२ ले सबै कर निर्धारणका निर्णय, आदेश विरुद्ध पुनरावलोकन गर्न पहिलो आन्तरिक राजस्व विभागमा जानुपर्ने र तहाँबाट भएको निर्णयमा चित्त नबुझेको स्थितिमामात्र राजस्व न्यायाधिकरणमा जान सकिने गरी पुनरावेदनको अधिकारलाई व्यवस्थित गरेको छ ।

पुनरावेदन गर्ने प्रक्रिया तथा पुनरावेदनमा निर्णय दिने अधिकार सम्बन्धी कुराहरु राजस्व न्यायाधिकरण ऐन २०३१ र राजस्व न्यायाधिकरण नियमावली २०३० द्वारा व्यवस्थित गरिएका छन् ।

११.३.२ पुनरावेदनको ढाँचा तथा पुनरावेदनमा खुलाउनु पर्ने कुरा :

पुनरावेदन गर्नका लागि राजस्व न्यायाधिकरण नियमावली २०३० को अनुसूची २ मा ढाँचा तोकिएको छ । सो ढाँचामा पुनरावेदन तयार गर्नु पर्छ । पुनरावेदनमा सो नियमावलीको नियम ९ द्वारा उल्लेख गरिएका कुराहरु खोल्नु पर्छ ।

११.३.३ राजस्व न्यायाधीकरणको अधिकार क्षेत्र :

राजस्व न्यायाधीकरण ऐन २०३१ को दफा ६ अनुसार पुनरावेदन सुन्ने सम्बन्धमा राजस्व न्यायाधिकरणका अधिकार निम्न हुन्छन् :

- (क) मुद्दाको अन्तिम निर्णय गर्ने,
- (ख) मुद्दामा ठहराउनुपर्ने कुरा खुलाई मुनासिब समय तोकी मुद्दाको लगत कायमै राखी सो विषयमा कारवाई र किनारा गर्न शुरु किनारा गर्ने अड्डा वा अधिकारी छेउ फिर्ता पठाउने,
- (ग) शुरु किनारा गर्ने अड्डा वा अधिकारीले गरेको फैसला वा आदेशलाई सदर, उल्टी वा केही उल्टी गर्ने र सो तल्लो अड्डा वा अधिकारीले गर्न पाउने कारवाई वा निर्णय गर्ने,
- (घ) आफैँले बढि प्रमाण बुझ्ने र तल्लो अड्डा वा अधिकारीबाट पनि बुझ्न लगाउने, र
- (ङ) पक्ष र साक्षी भिकाउने, बयान लिने, प्रमाण बुझ्ने, कागज पत्र दाखिला गराउने र दण्ड सजाय गर्ने समेत प्रचलित नेपाल कानून बमोजिम अदालतलाई भए सरहको अधिकार प्रयोग गर्ने ।
- (च) न्यायाधिकरणले आफ्नो अवहेलनामा कारवाई चलाई दुई महिना कैद वा रु. ५००१-जरिवाना वा दुवै सजाय गर्न सक्तछ । तर न्यायाधीकरणलाई सन्तोष हुने गरी क्षमायाचना गर्नेलाई क्षमा गर्न वा सजाय माफ वा घटाउन सक्ने अधिकार समेत प्राप्त छ ।

११.३.४ राजस्व न्यायाधिकरणले गरेको निर्णयको अबस्था :

सामान्यतः राजस्व न्यायाधिकरणले गरेका निर्णयहरु अन्तिम हुन्छन् । तर राजस्व न्यायाधिकरण ऐन, २०३१ को दफा ८ ले निम्न प्रश्नमा प्रत्यक्ष कानूनी त्रुटि भई न्यायाधिकरणको निर्णय पूर्ण वा आंशिक रुपमा उल्टिने देखि सर्वोच्च अदालतले आफु समक्ष पुनरावेदन गर्न अनुमति दिएमा न्यायाधिकरणको निर्णय वा अन्तिम आदेश उपर सर्वोच्च अदालतमा पुनरावेदन लाग्दछ :

- (क) अधिकार क्षेत्रको प्रश्न,
- (ख) बुझ्नुपर्ने प्रमाण नबुझेको वा बुझ्न नहुने प्रमाण बुझेको प्रश्न, वा
- (ग) बाध्यात्मक रुपमा पालन गर्नुपर्ने कार्यविधि सम्बन्धी कानूनको उल्लंघन भएको प्रश्न,
- (घ) गम्भीर कानूनी त्रुटि सम्बन्धी प्रश्न ।

११.३.५ पुनरावेदन गर्ने म्याद र म्याद थप :

न्यायाधिकरणमा पुनरावेदन लाग्ने निर्णय वा आदेश सुनी पाएकोमा सो मितिले र निर्णय वा आदेश भएको भन्ने कुराको म्याद सुचना तामेल भएकोमा सो मितिले ३५ दिन भित्र पुनरावेदन दिनु पर्दछ ।

पुनरावेदन दिने म्याद नाघेपछि पुनरावेदन दर्ता हुन वा दर्ता भएको रहेछ भने पनि कायम रहन सक्तैन, खारेज हुन्छ । तर आफ्नो काबु बाहिरको परिस्थिति परी पुनरावेदन गर्ने म्याद गुज्रेको भए त्यस्तोमा गुज्रेको म्याद थमाई पुनरावेदन गर्न सकिन्छ । त्यस्तो परिस्थितिमा मुलुकी ऐन, अदालती बन्दोवस्तको महलको ५९ नं. अनुसारको अवस्था र कारण देखाई राजस्व न्यायाधिकरण समक्ष पुनरावेदन गर्ने म्याद थामी पाउन निवेदन गर्नुपर्दछ । राजस्व न्यायाधिकरणले निवेदनमा उल्लेख भएको अवस्था र कारण मुनासिब देखेमा पुनरावेदनको म्याद गुज्रेको मितिले अरु ३० दिनको म्याद थप गरी दिन सक्तछ ।

११.३.६ पुनरावेदन दस्तुर :

पुनरावेदन गर्दा रु. १००१- दस्तुर बुझाउनु पर्दछ ।

राजस्व न्यायाधिकरणमा पुनरावेदन गर्दा कानून बमोजिम बुझाउनुपर्ने रकम धरौटी राख्नु पर्दछ । धरौटी नराखी पुनरावेदन गर्न सकिदैन । यस अनुसार धरौटी राख्नु पर्दा राजस्व न्यायाधिकरण ऐन २०३१ को दफा ९ अनुसार कर निर्धारण भएकोमा निर्धारित कर रकमको पचास प्रतिशत र जरिवाना भएकोमा जरिवाना भएको पुरै रकम धरौटी राख्नु पर्दछ ।

११.३.७ पुनरावेदन गरेको सूचना विभागमा दर्ता गराउनु पर्ने :

मूल्य अभिवृद्धि कर ऐन २०५२ को दफा ३२ को उपदफा (२) अनुसार पुनरावेदन दिने व्यक्तिले पुनरावेदन दिएको १५ दिन भित्र पुनरावेदनको सूचनाको एक प्रति विभागमा दर्ता गराउनु पर्छ ।

११.३.८ पुनरावेदन सम्बन्धी कारवाई तथा निर्णय :

पुनरावेदन दर्ता भइ मुद्दा चलिसकेपछि सो सम्बन्धी निर्णय गर्ने प्रक्रियाहरु सामान्य अदालतमा भए सरह हुन्छ । यस अर्थमा न्यायाधिकरणमा दुई पक्ष पुनरावेदक र प्रत्यर्थी विभाग दुवै पक्षबाट प्रस्तुत भएका कागज प्रमाण र पक्ष स्वयं वा उनीहरुका कानून व्यवसायीको खुला इजलासमा छलफल गराई सवुद प्रमाणको न्यायिक मुल्याङ्कन गरी निर्णय हुन्छ । तर प्रशासकीय पुनरावलोकनको सन्दर्भमा भने यस्तो सुनवाई हुने गर्ने व्यवस्था र प्रचलन देखिदैन । तथापी

प्रशासकीय पुनरावलोकनको सन्दर्भमा पनि कानून व्यवसायी वा विज्ञ/दक्षहरुको सहयोग लिई मर्का पर्ने व्यक्ति (Aggrieved Party) ले विभागमा जिरह गर्न सक्दछ । विभागले यसका लागि समुचित प्रबन्ध मिलाउनु पर्दछ ।

११.३.९ पुनरावेदन निर्णयबाट ठहरेको कर कायम हुने :

राजस्व न्यायाधिकरणमा पुनरावेदन परी निर्णय भएकोमा सो निर्णय कायम हुन्छ । राजस्व न्यायाधिकरणले कर तथा जरिवाना फरक तोकेको रहेछ भने शुरु कर अधिकृतले गरेको वा प्रशासकीय पुनरावलोकन निर्णयबाट ठहरेको कर वा जरिवाना रकम फरक परेको हदसम्म वदर भएर राजस्व न्यायाधिकरणले निर्धारण गरेको अंक कायम हुन्छ । सो अनुसारको रकमको असुली प्रक्रिया शुरु गरिन्छ । राजस्व न्यायाधिकरणले पुनः छानवीन गरी कर निर्धारण गर्न आदेश दिएको छ भने सोही अनुसार पुनः छानवीन गरी ऐनको म्याद भित्र (वा न्यायाधिकरणले तोकेको म्यादभित्र) पुनः संशोधित कर निर्धारण गर्नुपर्दछ ।

११.२.४ आदेश वा निर्देशन दिने व्यवस्था:

कर अधिकृतले कर निर्धारण गर्ने सिलसिलामा मूल्य अभिवृद्धि कर ऐन तथा नियमावलीको अक्षर तथा भावना विपरित हुने गरी कर निर्धारण गरेको वा गर्न लागेको भन्ने विषयमा महानिर्देशकलाई पूर्व जानकारी भएमा मातहतका कर अधिकृतलाई आवश्यक आदेश दिन सक्ने व्यवस्था रहेको छ । महानिर्देशकले पुनः कर निर्धारण गर्न सम्बन्धित कर अधिकृतलाई निर्देशन दिन वा अन्य कुनै कर अधिकृतलाई सो काम गर्न आदेश दिन सक्दछ । कर निर्धारण गर्ने सिलसिलामा कर अधिकृतले गर्नु पर्ने कुरा नगरेको र नगर्नु पर्ने कुरा गरेको वा विभागले जारी गरेको आचार संहिताको परिपालना नगरेको अवस्थामा उक्त कर्मचारीलाई कानून बमोजिम कार्यवाही गरी कर निर्धारण गर्ने जिम्मेवारी अन्य कर अधिकृतलाई सुम्पिन सक्दछ । यस सम्बन्धमा ऐनको दफा ३०क ले गरेको छ ।

३०क (१) :कर निर्धारण भई नसक्यै सो कर निर्धारणसम्बन्धी कुनै कारवाही अनियमित हुन लागेको छ वा भएको छ भन्ने कुरा महानिर्देशकलाई प्राप्त सूचनाबाट देखिन आएमा स्पष्ट कारण खोली पर्चा खडा गरी महानिर्देशकले पुनः कर निर्धारण गर्न सम्बन्धित कर अधिकृतलाई निर्देशन दिन वा अन्य कुनै कर अधिकृतलाई सो काम गर्न आदेश दिन सक्नेछ ।

दफा ३०क(२) : कर अधिकृतले लापरवाही वा बदनियतसाथ कर निर्धारण गरी करको दायित्व घट्टन गएको देखिएमा महानिर्देशकले त्यस्तो कर निर्धारण आदेशमा संशोधन गर्न शुरु कर निर्धारण भएको मितिबाट चार वर्षभित्र आदेश दिन सक्नेछ ।

११.३ राजस्व न्यायाधिकरण:

मूल्य अभिवृद्धि करसम्बन्धी विवाद समाधानको पहिलो तह प्रशासकीय पुनरावलोकन हो भने दोस्रो तह राजस्व न्यायाधिकरण हो । राजस्व सम्बन्धी विवाद निरुपण गर्न राजस्व न्यायाधिकरणको गठन गरिएको छ । राजस्व प्रशासनबाट गरिएका कर निर्धारण आदेश वा अन्य निर्णयबाट करदाताले अन्याय भएको भन्ने जिकिरसहित तोकिएको प्रक्रिया पूरा गरी पुनरावेदन गरेमा राजस्व न्यायाधिकरणले छिटो छरितो न्याय सम्पादन गरी विवादहरूको समाधान गर्दछ ।

कर निर्धारण सम्बन्धी अधिकांश र सामान्य विवादहरू प्रशासनिक पुनरावलोकनमार्फत विभागबाटै निरुपण गरिन्छ । प्रशासनिक पुनरावलोकनसम्बन्धी व्यवस्थाले करदातालाई छिटो र छरितो निर्णय दिई विवाद समाधान गर्ने उद्देश्य राखेको हुन्छ । तर प्रशासकीय पुनरावलोकनबाट विवादित विषयहरूको निरुपण नभएको अवस्थामा करदाताले राजस्व न्यायाधिकरणमा पुनरावेदन दिई इन्साफ मांग गर्न सक्ने व्यवस्था रहेको छ । महानिर्देशकले प्रशासकीय पुनरावलोकन निवेदनउपर गरेको निर्णय र महानिर्देशकले ऐनको दफा ३० बमोजिम करदाताको कारोबार निलम्बन गरेको विषयमा राजस्व न्यायाधिकरणमा पुनरावेदन गर्न सकिन्छ । यस सम्बन्धमा ऐनमा देहाय बमोजिमको व्यवस्था रहेको छ:

दफा ३०: दर्ता भएको व्यक्तिले दुई वा दुईभन्दा बढी पटक दफा २९ मा उल्लिखित कुनै कसुर गरेमा पटकैपिच्छे महानिर्देशकले त्यस्तो व्यक्तिको कारोबारस्थलमा बढीमा साथ दिनसम्म कारोबार गर्न नपाउने गरी निलम्बन गर्न कर अधिकृतलाई आदेश दिन सक्नेछ ।

दफा ३२(१) : दफा ३० बमोजिम महानिर्देशकले गरेको निलम्बनको आदेश वा दफा ३१क. को दफा (४) बमोजिम विभागले गरेको निर्णय उपर चित्त नबुझ्ने व्यक्तिले राजस्व न्यायाधिकरण ऐन, २०३१ बमोजिम राजस्व न्यायाधिकरणमा पुनरावेदन दिन सक्नेछ ।

(२): उपदफा (१) बमोजिम पुनरावेदन दिने व्यक्तिले पुनरावेदन दिएको पन्ध्र दिनभित्र पुनरावेदनको सूचनाको एक प्रति विभागमा दर्ता गराउनु पर्नेछ ।

दफा ३३: यस ऐन बमोजिम राजस्व न्यायाधिकरणमा पुनरावेदन दिंदा निर्धारित कर रकममध्ये विवाद रहित कर रकम बुझाई विवादित कर रकम र जरिवानाको पचास प्रतिशत रकम धरौटी वा त्यस्तो रकम वापत बैंक प्रत्याभूति दिनु पर्नेछ ।

उदाहरण ११.२

सुलभ मार्टले तयारी पोसाक बिक्री गर्दा न्युन बिजकीकरण गरेको कसुरमा सम्बन्धित आन्तरिक राजस्व कार्यालयले छानबिन गरी दफा २०(१)(ड) बमोजिम कर निर्धारण गरी ऐन बमोजिम लाग्ने कर, थपदस्तुर, व्याज तथा दफा २९(१)(ब) बमोजिम रु १० लाख जरिवानासहित कुल रु ३५ लाख कर दायित्व सिर्जना हुने गरी २०६६ श्रावण २५ गते कर निर्धारण गरेको छ । उक्त कर निर्धारण आदेशका विरुद्धमा करदाताले महानिर्देशक समक्ष प्रशासकीय पुनरावलोकनको लागि निवेदन दिएको छ । २०६६ भाद्र १५ गते बजार अनुगमन गर्दा उक्त मार्टले पूनः न्युन बिजकीकरण गरेको पाइएको हुंदा दफा २९(१)(ब) बमोजिम जरिवाना गरियो । २०६६ आश्विन १० गते उपभोक्ता उजुरीको आधारमा पूनः सो पसलको निरीक्षण गर्दा न्युन बिजकीकरण गरेको पाइयो । यसरी करदाताले पटक पटक न्युन बिजकीकरण गरी कर चुहावट गरेको हुंदा सो पसलको कारोबार निलम्बन गर्न सम्बन्धित आन्तरिक राजस्व कार्यालयले महानिर्देशक समक्ष अनुरोध गरे बमोजिम महानिर्देशकले ऐनको दफा ३० बमोजिम सात दिनसम्मको लागि कारोबार निलम्बन गरेको आदेशका विरुद्धमा सम्बन्धित करदाताले राजस्व न्यायाधिकरणमा पुनरावेदन गर्न सक्ने व्यवस्था रहेको छ ।

नियम ३४: नियम २९ बमोजिम गरिएको कर निर्धारण उपर करदाताले पुनरावेदन दिनुअघि आफ्नो सो अवधिको कर विवरण सम्बन्धित कर अधिकृत समक्ष पेश गर्नु पर्नेछ ।

करदाताले राजस्व न्यायाधिकरणमा पुनरावेदन दिनुपूर्व करदाताले सो अवधिसम्मको करविवरण पेश गर्नुपर्दछ । कर निर्धारण गरेको कारणले कर प्रशासन तथा करदाताबीच कुनै विवाद सर्जना भए सो विवादलाई न्यायिक निरूपण गरिनु पर्दछ । करदाताले आफ्नो कारोबार संचालन ररहेको हुंदा विजक जारी गर्ने, खाता तथा अन्य अभिलेख अद्यावधिक गर्ने, आवधिकरूपमा करविवरण पेश गर्नेलगायतका नियमित कार्यलाई निरन्तरता दिनुपर्दछ ।

परिच्छेद १२

कर संकलन तथा असूली

कर तिर्नुपर्ने दायित्व भएका व्यक्तिले आफूले तिर्नुपर्ने कर रकम ऐन नियममा तोकिएको म्यादभित्र दाखिला गर्नुपर्ने कानूनी व्यवस्था रहेको छ । मूल्य अभिवृद्धि कर ऐनमा दर्ता भएको व्यक्तिले आफूले वस्तु तथा सेवाको आपूर्तिमा संकलन गरेको कर वस्तु तथा सेवा प्राप्त गर्दा तिरेको करबाट समायोजन गरी बढी रकम दाखिला गर्नुपर्दछ । उपर्युक्तानुसार दाखिला गर्नुपर्ने कर रकम दाखिला गर्नुपर्ने समयमा दाखिला नगरेमा अन्य कुनै मनसायले करको दायित्व कम गरेमा त्यस्तो करदाताको सम्बन्धित कार्यालयबाट कर परीक्षण मार्फत तिर्नुपर्ने कर यकिन गरी सो मा थप दस्तुर, व्याज एवम जरिवाना निर्धारण गरिन्छ । यसरी कर निर्धारण मार्फत निर्धारण गरिएको थप दस्तुर, व्याज र जरिवाना सबै कर अन्तर्गत पर्दछन् । कर निर्धारण आदेशमा उल्लेख गरिएको मितिभित्र त्यस्तो रकम दाखिला गर्नुपर्दछ । उल्लेखित रकम तोकिएको समयभित्र दाखिला नगरेमा वा त्यस्तै करदाताले आफैले कर निर्धारण गरी दाखिला गर्नुपर्ने कर रकम दाखिला नगरी वा कम कर दाखिला गरी तिर्नुपर्ने रकम बाँकि रहेमा त्यस्तो कर रकमलाई कर बक्यौता भनिन्छ ।

मूल्य अभिवृद्धि कर दाखिला र कर बक्यौता राख्ने ब्यक्तिबाट कर असुल गर्ने प्रक्रिया एवं अधिकार सम्बन्धमा ऐनको दफा १९, २१, २३क, २३घ, २६ र ३१ तथा नियमावलीको परिच्छेद १० मा विभिन्न व्यवस्था रहेका छन् । यी कानूनी व्यवस्था अनुसार विभागले कर संकलन गर्ने प्रक्रिया अवलम्बन गरी कर संकलन गर्नुपर्दछ । ऐन नियमका यिनै व्यवस्थाहरुको व्याख्या यस परिच्छेदमा गरिएको छ ।

१२.१ कर दाखिला गर्ने समय र करको भुक्तानी:

करदाताले कर विवरण मार्फत तिर्नुपर्ने भनी घोषणा गरेको मूल्य अभिवृद्धि कर निजको कर अवधि समाप्त भएको २५ दिनभित्र बुझाउनु पर्दछ । करदाताहरुको कर अवधि फरक फरक हुनसक्छन् । कारोवारको प्रकृति र करदाताको प्रकार अनुसार कर अवधि मासिक, द्वैमासिक र

चौमासिक कायम गरिएको छ । करदाताले प्रत्येक कर अवधिको कर सो अवधि समाप्त भएको मितिले पच्चिस दिनभित्र बुझाउनु पर्दछ । यस सम्बन्धमा ऐनको दफा १९ मा निम्न व्यवस्था रहेको छ ।

दफा (१९): करदाताले प्रत्येक कर अवधिको कर सो अवधि समाप्त भएको मितिले पच्चिस दिनभित्र बुझाउनु पर्नेछ ।

करदाताले स्वयं घोषणा गर्नुका अतिरिक्त कहिलेकाहिं कर प्रशासनले समेत कर दाखिला गर्न आदेश दिन सक्तछ । करदाताले स्वयं कर निर्धारण गरी दाखिला गरेको कर रकम वास्तविक रूपमा दाखिला गर्नुपर्ने कर रकमभन्दा कम हुने गरी दाखिला गरेमा कर अधिकृतले ऐनको दफा २० तथा नियमावलीको नियम २९ अनुसार कर निर्धारण गर्न सक्दछ । यसरी निर्धारण गरिएको रकम कर निर्धारण आदेश प्राप्त गरेको मितिले सात दिनभित्र दाखिला गर्नुपर्दछ । यस सम्बन्धमा नियमावलीको नियम ३० मा निम्न व्यवस्था रहेको छ ।

नियम ३०: कर थप दस्तुर र व्याजको रकम बुझाउनु पर्ने : नियम २९ बमोजिम जारी भएको कर निर्धारण आदेश बमोजिमको कर, थप दस्तुर र व्याजको रकम सम्बन्धित करदाताले त्यस्तो आदेश प्राप्त गरेको मितिले सात दिनभित्र सम्बन्धित कर कार्यालयमा दाखिला गर्नुपर्नेछ ।

दर्ता नभएको व्यक्तिले कर उठाउन पाउदैन । तर कुनै करदाताले जानाजानी वा नजानीकन कर असूल गरेमा कर अधिकृतले त्यस्तो करदातालाई उठाएको कर रकम दाखिला गर्न कर निर्धारण आदेश जारी गर्नेछ । त्यस्तो आदेश जारी भएमा सो आदेश जारी भएको मितिले सातदिन भित्र कर दाखिला गर्नुपर्दछ । यस सम्बन्धमा नियमको नियम ३२ मा निम्न व्यवस्था रहेको छ ।

नियम ३२: दर्ता नभएको व्यक्तिले उठाएको करको निर्धारण र असूली : (१) दर्ता नभएको कुनै व्यक्तिले कर उठाएमा निजले ऐनको दफा १५ को उपदफा (२) बमोजिम उठाएको करको निर्धारण नियम २९ मा उल्लेख भए बमोजिमको प्रक्रिया अपनाई करको निर्धारण गरिनेछ ।

(२) उपनियम (१) बमोजिम कर निर्धारण गरिएको कर त्यस्तो कर उठाउने दर्ता नभएको व्यक्तिले कर निर्धारण आदेश जारी भएको मितिले सातदिन भित्र बुझाउनु पर्नेछ ।

१२.२ तोकिएको म्यादभित्र कर दाखिला नगरेमा थप दस्तुर र व्याज लाग्ने :

म्यादभित्र बुझाउनु पर्ने कर रकम नबुझिएमा वा कम बुझाएमा बुझाउन बाँकी रहेको कर रकममा ऐनको दफा १९(२) अनुसार वार्षिक १० प्रतिशतका दरले थप दस्तुर र दफा २६ अनुसार वार्षिक १५ प्रतिशतका दरले व्याज गणना गरी असूल गर्नुपर्दछ । ऐनले तोकेको म्यादभित्र बुझाउनु पर्ने कुनै रकम म्यादभित्र दाखिला नगरेमा त्यस्तो म्याद नाघेको मितिदेखि बुझाउन बाँकी रकममा थप दस्तुर र व्याज लाग्दछ । थप दस्तुर र व्याजको गणना गर्दा म्याद नाघेको मितिदेखि बुझाउन बाँकी रकममा थप दस्तुरको हकमा वार्षिक १० प्रतिशतका दरले दैनिक र व्याजको हकमा वार्षिक १५ प्रतिशतका दरले मासिकरूपमा गणना गरी असूल गर्नुपर्दछ ।

थप दस्तुरका सम्बन्धमा ऐनको दफा १९(२) मा निम्न व्यवस्था रहेको छ ।

करदाताले उपदफा (१) मा उल्लिखित म्यादभित्र बुझाउनु पर्ने कर नबुझाएमा बाँकि रहेको कर रकममा वार्षिक दश प्रतिशतका दरले थप दस्तुर लाग्नेछ ।

व्याजका सम्बन्धमा ऐनको दफा २६ मा निम्न व्यवस्था रहेको छ ।

(१) कर लगायत यस ऐन बमोजिम बुझाउनु पर्ने कुनै रकम म्यादभित्र दाखिला नगरेमा त्यस्तो म्याद नाघेको मितिदेखि बुझाउन बाँकि रकममा व्याज लाग्नेछ । त्यस्तो व्याज दफा ३२ बमोजिम पुनरावेदनको लागि निवेदन दिएको अवस्थामा पनि गणना गरिनेछ ।

(२) उपदफा (१) को प्रयोजनको लागि व्याजको दर वार्षिक पन्ध्र प्रतिशत हुनेछ ।

कुनै करदाताले तिर्नुपर्ने कर रकम बैंकले प्रत्याभूति दिएको चेक (गुड फर पेमेन्ट चेक) बाट भुक्तानी गरेमा सो कार्यालयले बुझेको मिति नै दाखिला भएको मिति मानिनेछ । यस सम्बन्धमा दफा १९(७) मा निम्न व्यवस्था रहेको छ ।

दफा १९ (७) : उपदफा (१) मा उल्लिखित म्यादभित्र करको भुक्तानी बैंकले प्रत्याभूति दिएको चेक (गुड फर पेमेन्ट चेक) बाट समेत गर्न सकिनेछ । यसरी बैंकले प्रत्याभूति दिएको चेक (गुड फर पेमेन्ट चेक) कार्यालयले बुझेको मितिदेखि नै करको भुक्तानी भएको मानिनेछ ।

ऐन बमोजिम लाग्ने थप दस्तुर, व्याज र जरिवाना रकमलाई समेत ऐनको दफा २७ ले कर सरह हुने भनी उल्लेख गरेकोले कर बक्यौतामा बुझाउन बाँकी मूल्य अभिवृद्धि कर लगायत दफा १९ अनुसार लाग्ने थप दस्तुर, दफा २६ अनुसार लाग्ने व्याज र दफा २९ अनुसार निर्धारण गरिएको जरिवाना रकम समेत समावेश हुन्छन् । सो सम्बन्धी ऐनका व्यवस्थाहरु देहाय अनुसार रहेका छन् ।

दफा १९(२): करदाताले उपदफा (१) मा उल्लिखित म्यादभित्र बुझाउनुपर्ने कर नबुझाएमा बाँकि रहेको कर रकममा वार्षिक दश प्रतिशतका दरले थप दस्तुर लाग्नेछ ।

दफा १९(५): उपदफा (२) बमोजिमको थप दस्तुरहरु र दफा २६ बमोजिमको व्याज हिसाब गर्दा बुझाउनु पर्ने कर रकमको दायित्व जुन महिनाको कारोवारबाट सिर्जना भएको हो सोही महिनाको कर बुझाउनु पर्ने म्याद गुज्रेको मितिदेखि नै गणना गरिनेछ ।

दफा १९(८): व्याज, थप दस्तुर र जरिवाना माथि व्याज असुल गरिने छैन ।

१२.३ कर असूल गर्ने प्रक्रिया:

ऐन बमोजिम तोकिएको समयमा कुनै करदाताले कर नबुझाएमा सो कर असूल गर्ने सम्बन्धमा ऐनको दफा २१ मा निश्चित प्रक्रिया तोकिएको छ । महानिर्देशकको पूर्व स्वीकृति लिएर उक्त प्रक्रिया अनुसार कर असूल गर्नुपर्ने व्यवस्था रहेको छ । यी प्रक्रियाहरु अवलम्बन गर्नु पूर्व करदातालाई रकम दाखिला गर्न सूचना जारी गर्नुपर्दछ । सूचना जारी गर्दा समेत कर तिर्न अटेर गरी कर नतिरेमा देहायका कुनै वा सबै तरिका अपनाई कर असूल गर्न सकिने व्यवस्था रहेको छ । यी प्रक्रियाहरु कर बक्यौता राख्ने करदाताबाट कर दाखिला गराउने माध्यम हुन् ।

कर प्रशासनले करदाता स्वयंलाई कर दाखिला गराउन सूचित गरी उत्प्रेरित गराउनु पर्दछ । सूचित गर्दा वा गराउँदै पनि कुनै करदाताले बक्यौता रकम तिर्न बुझाउन अटेर गरी वा आलटाल गरी कर प्रशासनलाई सहयोग नगरेको खण्डमा देहायका कुनै वा सबै प्रक्रिया अपनाई कर असूल गर्नुपर्दछ । यस सम्बन्धमा ऐनको दफा २१(१) मा निम्न व्यवस्था रहेको छ ।

करको असूली : (१) यस ऐन बमोजिमको म्यादभित्र बुझाउने पर्ने कर कुनै करदाताले नबुझाएमा महानिर्देशकको पूर्व स्वीकृति लिई सम्बन्धित कर अधिकृतले देहायका कुनै वा सबै तरिका अपनाई कर असूल गर्न सक्नेछ ।

(क) करदातालाई फिर्ता गर्नु पर्ने रकम भए त्यसमा कट्टा गरेर ।

(ख) करदाताको चल तथा अचल सम्पत्ति कब्जा गरेर ।

(ग) करदाताको सम्पूर्ण वा केही सम्पत्ति एकै पटक वा पटक पटक गरी सिलबन्दी बोलपत्र वा सार्वजनिक बढाबढद्वारा लिलाम बिक्री गरेर ।

(घ) बैंक तथा अन्य वित्तीय संस्थामा रहेको करदाताको रकमबाट कट्टा गर्न लगाएर ।

(ङ) नेपाल सरकार वा नेपाल सरकारको स्वामित्वमा भएको कुनै सङ्गठित संस्था वा स्थानीय निकायहरूबाट करदाताले पाउने रकमबाट कट्टा गर्न लगाएर ।

(च) कुनै तेस्रो व्यक्तिले करदातालाई तिर्नुपर्ने रकम करदाताको पूर्व सहमति लिई कट्टा गरेर ।

(छ) करदाताको आयात निर्यात र अन्य कारोबार रोक्का गरेर ।

(३) कर असूली वा फिर्ता गर्दा एक रुपैयाभन्दा घटी भएको रकमलाई हिसाबमा गणना गरिने छैन ।

१२.३.१ करदातालाई फिर्ता गर्नु पर्ने रकम भए त्यसमा कट्टा गरेर ।

यदि कुनै करदाताले कायम भएको बक्यौता रकम समयमा दाखिला नगरेको तर उक्त करदातालाई कुनै रकम फिर्ता गर्नुपर्ने रहेको छ भने त्यस्तो बक्यौता कर रकम करदातालाई

फिर्ता गर्नु पर्ने रकमबाट कट्टा गरेर असूल गर्न सकिनेछ । यसरी करदातालाई फिर्ता गर्नु पर्ने रकमबाट कट्टा गरी बक्यौता कर रकम असूल गरिएको जानकारी सम्बन्धित करदातालाई दिनुपर्दछ ।

१२.३.२ करदाताको चल तथा अचल सम्पत्ति कब्जा गरेर ।

करदाताले तिर्नुपर्ने कर दाखिला गर्नको लागि सूचना दिँदा समेत अटेर गरी बक्यौता कर नतिरेमा करदाताको नाममा रहेका चल तथा अचल सम्पत्ति कब्जा गरेर बक्यौता रकम असूल गर्न सक्ने व्यवस्था ऐनमा रहेको छ । चल सम्पत्ति अन्तर्गत नगद, बैंकको खातामा जम्मा रहेको रकम (Bank Deposit), बिक्रीयोग्य सामान (Trading Goods), शेयर आदि पर्दछन् भने अचल सम्पत्ति अन्तर्गत करदाताको नाममा रहेको जग्गा वा घरजग्गा आदि पर्दछन् । बक्यौता कर असूली प्रयोजनका लागि करदाताको चल तथा अचल सम्पत्ति कब्जा वा रोक्का राख्नुपूर्व सम्बन्धित करदातालाई बक्यौता रकम दाखिला गर्नको लागि सूचना दिनुपर्दछ । सूचना दिईसकेपछि करदाताको चल वा अचल सम्पत्ति कर दाखिल नगरेसम्म बिक्री वितरण वा हक हस्तान्तरण गर्न नपाउने गरी रोक्का राख्न सम्बन्धित कार्यालय वा निकायमा लेखी पठाउनुपर्दछ । यदि करदाताको कुनै सम्पत्ति कुनै व्यक्ति विशेषको संरक्षण वा नियन्त्रणमा छ भन्ने कर अधिकृतले थाहा पाएमा त्यस्तो सम्पत्ति रोक्का गर्न सम्बन्धित व्यक्तिलाई समेत कर अधिकृतले आदेश दिनसक्नेछ ।

तोकिएको समयमा कर दाखिला नगरेमा करदाताको सम्पत्ति समेत रोक्का राख्न सक्ने व्यवस्था छ । सम्पत्ति रोक्का राख्ने सम्बन्धमा मूल्य अभिवृद्धि कर नियमावली, २०५३ को नियम ५२ ले निम्न व्यवस्था गरेको छ ।

नियम ५२. सम्पत्ति रोक्का सम्बन्धी व्यवस्था: (१) ऐन र यस नियमावली बमोजिम बुझाउनु पर्ने कर, दस्तुर र ब्याज करदाताले नियम ३० बमोजिमको म्यादभित्र नबुझाएमा कर अधिकृतले ऐनको दफा २१ अन्तर्गत अनुसूची-२० मा उल्लेख भएबमोजिम महानिर्देशकबाट अनुमति प्राप्त गरी बक्यौता कर, दस्तुर, जरीवाना र ब्याज असुल गर्नेछ ।

(२) उपनियम (१) को प्रयोजनको निमित्त करदाताको सम्पत्ति कब्जा वा लिलाम गर्दा देहाय बमोजिम गर्नु पर्नेछः

(क) सूचना दिईसकेपछि करदाताको चल वा अचल सम्पत्ति कर दाखिल नगरेसम्म बिक्री वितरण वा हक हस्तान्तरण गर्न नपाउने गरी रोक्का राख्न सम्बन्धित कार्यालयमा रोक्का गर्न लेखी पठाउने ।

(ख) करदाताको कुनै सम्पत्ति कुनै व्यक्ति विशेषको संरक्षणमा वा साथमा छ भन्ने कर अधिकृतले थाहा पाएमा त्यस्तो सम्पत्ति रोक्का गर्न सम्बन्धित व्यक्तिलाई कर अधिकृतले यस नियमको अधीनमा रही आदेश दिने ।

यसरी समयमा कर दाखिला नगर्ने करदाताको नियम ५२ मा उल्लेखित प्रक्रिया पुरा गरी सम्पत्ति रोक्का राख्न सकिने छ ।

१२.३.३ करदाताको सम्पूर्ण वा केही सम्पत्ति एकै पटक वा पटक पटक गरी सिलबन्दी बोलपत्र वा सार्वजनिक बढाबढद्वारा लिलाम बिक्री गरेर ।

उपरोक्त अनुसार सम्पत्ति कब्जा गरेको अवस्थामा समेत कुनै करदाताले बक्यौता कर रकम तिर्न अटेर गरेमा कब्जा गरेको निजको सम्पत्तिमध्ये केही वा सबै, एकैपटक वा पटक पटक गरी लिलाम बिक्री गरेर बक्यौता रकम असूल गर्न सकिन्छ । यस्तो लिलाम बिक्री सिलबन्दी बोलपत्र वा सार्वजनिक बढाबढ गरी गर्न सकिन्छ । कब्जा सम्पत्तिको प्रकृति, बक्यौता रकमको राशी, करदाताको सहयोग र अन्य अवस्थाका आधारमा कुन प्रक्रिया पुरा गरेर बक्यौता कर रकम सहज रुपमा असूल हुन सक्तछ सो प्रक्रिया अवलम्बन गर्नपर्दछ । करदाताको सम्पत्ति कब्जा गर्दा समेत उपरोक्तानुसार नियम ५२ मा उल्लेखित प्रक्रिया पुरा गर्नुपर्दछ । नियम ५२ अनुसार सम्पत्ति कब्जा गर्दा समेत बक्यौता असूल हुन नसकेको खण्डमा मात्र नियम ५३ अनुसार लिलाम बिक्री सम्बन्धी कारवाही अगाडि बढाउनु पर्दछ । लिलाम बिक्री सम्बन्धमा नियम ५३ मा उल्लेखित प्रक्रिया पुरा गर्नुपर्दछ ।

लिलाम बिक्री सम्बन्धमा नियम ५३ मा निम्न व्यवस्था गरिएको छ ।

दफा ५३. (१) नियम ५२ बमोजिमको कारवाई गर्दा पनि करअसुल नभएमा कर अधिकृतले देहाय बमोजिमको प्रक्रिया पुऱ्याई करदाताको सम्पत्ति पूर्ण वा आंशिक रूपमा लिलाम बिक्री गरी करअसुल गर्न सक्नेछः-

(क) लिलाम बिक्री गर्नु पर्ने सम्पत्ति एकीन गरी सो सम्पत्ति र लिलाम बिक्री गर्नु पर्ने कारण तथा लिलाम बिक्री हुने स्थान र मिति समेत उल्लेख भएको सूचना लिलाम हुने मितिभन्दा कम्तिमा पन्ध्र दिन अगावै सार्वजनिक रूपमा प्रकाशित गर्ने ।

(ख) लिलाम गर्दा लिलाम बिक्री गर्ने वस्तु रहेको स्थानको गाउँ विकास समिति वा महा/उप-महा/नगरपालिकाको एक जना प्रतिनिधि वा नजीकको सरकारी कार्यालयको एक जना प्रतिनिधि र सम्भव भएसम्म करदाता वा निजको प्रतिनिधि समेतलाई साक्षी राख्ने ।

(२) उपनियम (१) बमोजिम लिलाम बिक्री गरी प्राप्त हुन आएको रकमबाट सर्वप्रथम लिलामसम्बन्धी सम्पूर्ण खर्चअसुल गरी बाँकी रहन आएको रकमबाट करदाताले तिर्नु पर्ने कर, दस्तुर, जरीवाना र ब्याजको रकमअसुल उपर गरी बढी भएजति रकम करदातालाई फिर्ता गर्नुपर्नेछ ।

(३) उपनियम (१) र (२) मा जुनसुकै कुरा लेखिएको भएतापनि करदाताको सम्पत्ति लिलाम हुनु अगावै करदाताले लिलामसम्बन्धी सम्पूर्ण खर्च, तिर्न बुझाउन पर्ने कर, दस्तुर, जरीवाना र ब्याज समेतको सम्पूर्ण रकम दाखिल गर्न ल्याएमाअसुल उपर गरी लिलाम बिक्री बन्द गर्नुपर्नेछ ।

(४) नियम ५२ मा जुनसुकै कुरा लेखिएको भएतापनि करदाताले तिर्नुपर्ने कर असुल गर्न बाँकी छँदै कुनै बैंक वा वित्तीय संस्थामा निजको नाममा रकम जम्मा भएको जानकारी कर अधिकृतलाई प्राप्त भई त्यस्तो रकम असुल भएमा सो बाँकी कारवाही बन्द गर्नु पर्नेछ ।

(५) आंशिक असुली हुने भएमा क्रमशः लिलाम सम्बन्धी खर्च, ब्याज, दस्तुर, जरीवाना र करको रकम असुल गरिनेछ ।

लिलाम बिक्री गर्नुपर्ने सम्पत्तिको सर्वप्रथम प्रमुख जिल्ला अधिकारीको अध्यक्षतामा गठित मूल्यांकन समितिबाट मूल्यांकन गरी लिलाम हुने मितिभन्दा कम्तिमा १५ दिन अगाडि लिलाम बिक्री गर्नुपर्ने कारण तथा लिलाम बिक्री हुने स्थान र मिति खोली सार्वजनिक रूपमा सूचना

प्रकाशित गर्नुपर्दछ । सार्वजनिकरूपमा सूचना प्रकाशन गर्नुअघि करदातालाई बक्यौता दाखिला गर्न बक्यौता रकम खुलाई लिखितरूपमा सूचित गर्नुपर्दछ ।

सार्वजनिक सूचना गरिसकेपछि सो अनुसार लिलाम बिक्री गर्दा वस्तु रहेको स्थानको गाउँ विकास समिति वा महा/उप-महा/नगरपालिकाको एक जना प्रतिनिधि वा नजिकको सरकारी कार्यालयको एक जना प्रतिनिधि र सम्भव भएसम्म करदाता वा निजको प्रतिनिधि समेतलाई साक्षी रोहवर राख्नुपर्नेछ । स्थानीय निकायका प्रतिनिधि उपलब्ध हुन नसकेमा वा असमर्थ जनाएमा नजिकको अन्य सरकारी कार्यालयको प्रतिनिधिको रोहवरमा लिलाम प्रक्रिया अगाडि बढाउन सकिनेछ ।

लिलाम बिक्री गर्ने प्रक्रियामा खर्च भएको सम्पूर्ण रकम समेत करदाताबाट असूल गर्नुपर्ने भएकोले लिलाम बिक्रीबाट प्राप्त रकममध्ये सर्वप्रथम लिलाम बिक्री प्रक्रियामा खर्च भएको रकम कट्टा गरी बाँकि रकमबाट कर बक्यौता असूल गर्नुपर्दछ । लिलाम बढाबढबाट प्राप्त रकमबाट उपरोक्तानुसार लिलाम प्रक्रियामा भएको खर्च र कर बक्यौता असूल भए पश्चात बाँकि रकम सम्बन्धित करदातालाई फिर्ता भुक्तानी गरिदिनुपर्दछ ।

तर लिलाम बिक्रीको प्रक्रिया प्रारम्भ गर्नुपूर्व करदाताले स्वयंले लिलाम बिक्री प्रक्रियामा लागेको सम्पूर्ण खर्च लगायत बक्यौता सबै रकम बुझाउन मञ्जुर भै रकम दाखिला गर्न ल्याएमा करदाताको माग अनुसार लिलाम बिक्री प्रक्रिया बन्द गरी निजको सम्पत्ति करदाता स्वयंलाई फिर्ता दिनुपर्दछ ।

सम्पत्ति रोक्का रहेको सम्बन्धमा कुनै अदालतमा निवेदन वा पुनरावेदन परी रोक्का रहने अवधि लामो हुन गई रोक्का रहेको सम्पत्ति सङ्गे, बिग्रने वा नष्ट हुने देखिएमा कर अधिकृतले त्यस्तो माल वा वस्तु तुरुन्त लिलाम बिक्री गरी आएको रकमलाई आम्दानी बाध्नु पर्नेछ र रोक्का रहेको रकम पछि अदालतको निर्णयबाट करदाताले फिर्ता पाउने ठहरिएमा लिलाम बिक्रीबाट प्राप्त भएको रकम मात्र निजलाई फिर्ता दिनुपर्दछ । करदाताले निजको माल वा वस्तु नै पाउँ भनी पछि दावी गर्न पाउदैन । सो सम्बन्धमा नियम ५४ मा निम्न व्यवस्था गरिएको छ ।

नियम ५४: नियम: ५२ बमोजिम सम्पत्ति रोक्का रहेको सम्बन्धमा कुनै अदालतमा निवेदन वा

पुनरावेदन परी रोक्का रहने अवधि लामो हुन गई रोक्का रहेको सम्पत्ति सङ्गे, बिग्रने वा नष्ट हुने देखिएमा कर अधिकृतले त्यस्तो माल वा वस्तु तुरुन्त लिलाम बिक्री गरी आएको रकमको आम्दानी बाध्नु पर्नेछ र रोक्का रहेको रकम पछि अदालतको निर्णयबाट करदाताले फिर्ता पाउने ठहरिएमा लिलाम बिक्रीबाट प्राप्त भएको रकम मात्र निजलाई फिर्ता दिइनेछ । करदाताले माल वा वस्तु नै पाउँ भनी दाबी गर्न सक्ने छैन ।

१२.३.४ बैंक तथा अन्य वित्तीय संस्थामा रहेको करदाताको रकमबाट कट्टा गर्न लगाएर ।

बक्यौता रकम राख्ने करदाताको बैंक तथा अन्य वित्तीय संस्थामा रकम जम्मा रहेको सूचना पाइएमा सो रकमबाट समेत बक्यौता कर असूल गर्न सकिन्छ । यस सम्बन्धमा कर बक्यौता राख्ने करदाताको रकम भएको बैंक तथा वित्तीय संस्थालाई बक्यौता रकम दाखिला गर्नका लागि सूचना जारी गरी माग गर्न सकिनेछ ।

उदाहरण: १२.१

रामानन्द शर्मा आन्तरिक राजस्व कार्यालय, काठमाण्डौं, क्षेत्र नं.१ मा दर्ता रहेछ । निजले सो कार्यालयमा रु. ५ लाख मूल्य अभिवृद्धि कर बुझाउन बाकि रहेछ । बैंकसंग पत्राचार गर्दा एभरेष्ट बैंक लि., बानेश्वरमा निजको नाममा मुद्दती खातामा रु. १२ लाख रहेको देखिन आयो । पत्राचार गर्दा पनि निजले बक्यौता रकम तिर्न आनाकानी गरेको पाइएकोले निजको नाउमा रहेको एभरेष्ट बैंकको मुद्दती खाताबाट रु. ५ लाख कट्टा गरी पठाइ दिन एभरेष्ट बैंकलाई लि. लाई पत्र लेखी सो रकम माग गरी बक्यौता रकम असूल सकिनेछ ।

१२.३.५ नेपाल सरकार वा नेपाल सरकारको स्वामित्वमा भएको कुनै सङ्गठित संस्था वा स्थानीय निकायहरूबाट करदाताले पाउने रकमबाट कट्टा गर्न लगाएर ।

बक्यौता कर रकम राख्ने करदाताको नेपाल सरकार वा नेपाल सरकारको स्वामित्वमा भएको कुनै सङ्गठित संस्था वा स्थानीय निकायहरूमा पाउने रकम रहेछ भने निज करदाताले पाउने रकमबाट त्यस्तो बक्यौता रकम कट्टा गर्न लगाएर कार्यालयमा दाखिला गर्न आदेश दिई बक्यौता रकम असूल गर्न सकिनेछ ।

१२.३.६ कुनै तेस्रो व्यक्तिले करदातालाई तिर्नुपर्ने रकम करदाताको पूर्व सहमति लिई कट्टा गरेर ।

कारोवारको सिलसिलामा एउटै करदाताको कुनै व्यक्ति वा निकायबाट लिनुपर्ने रकम हुनसक्छ भने कतै दिनुपर्ने रकम हुनसक्छ । बक्यौता राख्ने करदातालाई कुनै अन्य व्यक्ति वा निकायले निजलाई भुक्तानी दिन बाकि रकम देखाएको छ भने बक्यौता राख्ने करदाताको पूर्व सहमति लिनुपर्ने व्यक्ति वा निकायबाट उक्त रकम माग गरी बक्यौता कर रकम असूल गर्न सकिनेछ ।

उदाहरण : १२.२

सूर्य गार्मेन्टसले आन्तरिक राजस्व कार्यालय, ललितपुरमा मूल्य अभिवृद्धि कर वापत रु. १३ तिर्न बाँकि रहेछ । निजलाई कार्यालयबाट सो रकम बुझाउन पटक पटक पत्राचार भएको रहेछ । तर करदाताले सो रकम बुझाउन आलटाल गरेको देखियो । अनुसन्धानका क्रममा निजलाई व्यवसायको सिलसिलामा हरेराम चौधरीले रु. २२ लाख तिर्न बाँकी देखिन आयो । बक्यौता राख्ने करदाताले स्वीकार गरेमा निजको सहमती लिई हरेराम चौधरीले सूर्य गार्मेन्टसलाई तिर्नुपर्ने रकमबाट कट्टा गरी पठाइ दिन पत्राचार गरी निजबाट रकम प्राप्त गरी बक्यौता असूल गर्न सकिन्छ ।

१२.३.७ करदाताको आयात निर्यात र अन्य कारोबार रोक्का गरेर ।

कर बक्यौता राख्ने करदातालाई कर बक्यौता दाखिलाका लागि सूचना गर्दा समेत कर बक्यौता दाखिला नगरेमा त्यस्ता करदाताले गर्ने आयात निर्यात र अन्य कारोबार रोक्का गर्न सकिनेछ । उपर्युक्तानुसारको कारवाहीबाट करदाताले गर्ने नियमित कारोबार रोक्का भएमा मनोवैज्ञानिक दबाव पर्न गै करदाताले स्वयंले बक्यौता कर फर फारक गर्न सक्दछन् ।

उदाहरण १२.३

निर्माण सामग्री आपूर्ति गर्ने श्याम इन्टरप्राइजेज आन्तरिक राजस्व कार्यालय, भरतपुरमा दर्ता

रहेको रहेछ । निजले कार्यालयलाई रु. एक करोड तिर्न बाँकि रहेछ । निजलाई रकम दाखिला गर्न पटक पटक पत्राचार गर्दा पनि निजबाट रकम दाखिला भएको रहेनछ । निजको नियमित कारोवार भैरहेको रहेछ । कार्यालयले बुझदा निजले कारोवारको सिलसिलामा बुटवल स्थित निर्माण कम्पनिलाई रु. दस करोडको सामान आपूर्ति गर्ने सम्झौता गरेको रहेछ । निजको नियमित कारोवार रोक्का गर्दा निजले आपूर्ति गर्नको लागि खरिद गरी राखिएको सामान आपूर्ति हुन नसक्दा थप आर्थिक दायित्व बढ्न जाने र सम्झौता अनुसारको कारोवार समेत हुन नसक्ने हुनाले निजलाई बक्यौता कर रकम रु. एक करोड दाखिला गर्न दबाव पर्न जान्छ । बक्यौता रकम असूल गर्न सो प्रभावकारी उपाय हुने सम्झी निजको कारोवार ७ दिनको लागि रोक्का हुने पत्राचार गरेको रहेछ । सात दिनसम्म विक्री कारोवार बन्द हुदा निजको भावी कारोवारमा प्रतिकूल असर हुने आंकलन गरी निजले बक्यौता रकम एक करोड दाखिला गरेछ । सो बक्यौता रकम दाखिला गरेपछि कार्यालयले कारोवार रोक्काको फुकुवा गरेको अवस्था रहेछ ।

परिच्छेद १३

कर फिर्ता

मूल्य अभिवृद्धि करमा दर्ता भएका व्यक्तिले आफ्नो कर योग्य वस्तु तथा सेवाको आपूर्तिको लागि आवश्यक वस्तु वा सेवा स्थानीय बजारमा खरीद गरेका वा अन्य मुलुकबाट पैठारी गरेका हुन्छन् । दर्तावाल करदाताले करयोग्य वस्तु आयात गर्दाको अवस्थामा सम्बन्धित भन्सार विन्दुमा र करयोग्य वस्तु तथा सेवा स्थानीय बजारमा खरीद गर्दाको अवस्थामा दर्तावाल विक्रेतालाई कर तिरेको हुन्छ । यसरी स्थानीय खरिद वा पैठारीमा तिरेको कर दर्तावाल व्यक्तिले आफूले विक्रीमा संकलन गरेको करबाट कट्टी गरी बांकी रहन आउने रकम मात्र सरकारलाई बुझाउनु पर्ने व्यवस्था ऐनले गरेको छ । यसरी खरिदमा तिरेको कर विक्रीमा संकलन गरेको करमा कट्टी गर्दा लगातार छ महिनासम्म पनि कट्टी हुन नसकेमा त्यसरी कट्टी हुन नसकेको कर रकम फिर्ता हुने व्यवस्था ऐनले गरेको छ । यसैगरी कसैले भुलवश कर दाखिला गरेको अवस्थामा त्यसरी दाखिला गरेको कर फिर्ता हुने व्यवस्था पनि ऐनले गरेको छ । निकासी कारोवार गर्ने व्यक्तिको कर फिर्ता तथा केही वस्तुको पैठारी वा आन्तरिक खरिदमा तिरेको वा विक्रीमा संकलन गरेको कर फिर्ता एवं विदेशी पर्यटकले खरिदमा तिरेको कर फिर्ता सम्बन्धमा पनि ऐनले विशेष व्यवस्था गरेको छ । त्यस्तै, कुटनैतिक सुविधा वा महसुल सुविधा प्राप्त व्यक्ति वा निकाय वा आयोजनाले खरिद गर्दा तिरेको कर फिर्ता हुने व्यवस्था पनि ऐनले गरेको छ । निर्देशिकाको यस परिच्छेदमा कर फिर्ता सम्बन्धी उपर्युक्त विभिन्न व्यवस्थाहरूको वारेमा विस्तृत रूपमा विवेचना गरिएको छ ।

१३.१ मिलान हुन नसकेको कर वा निकासी गर्ने व्यक्तिको कर फिर्ता:

मूल्य अभिवृद्धि कर ऐनको दफा १७ को उपदफा १ ले दर्ता भएको व्यक्तिले आफ्नो कर लाग्ने कारोवारसंग सम्बन्धित वस्तु वा सेवा आयात वा प्राप्त गर्दा तिरेको कर आफूले उठाएको करको रकमबाट कट्टी गर्न पाउने व्यवस्था छ । ऐनको उक्त व्यवस्था अनुसार दर्ता भएको कुनै व्यक्तिले आफ्नो करयोग्य कारोवार संचालन गर्ने सन्दर्भमा खरिद वा प्राप्त गरेको करयोग्य वस्तु वा सेवामा तिरेको कर आफूले विक्रीमा उठाएको करमा घटाई वा मिलान गरी बांकी

रहन आएको रकम मात्र दाखिला गरे पुग्छ । अर्थात कुनै व्यक्तिले कुनै कर अवधिमा दाखिला गर्नुपर्ने कर भन्नाले सो कर अवधिमा सो व्यक्तिले बिक्रीमा उठाएको करमा सो कर अवधिमा निजले खरिदमा तिरेको कर र विगत कर अवधिको मिलान हुन बाँकी कुनै कर भए सो कर रकम घटाई हुन आउने रकमलाई बुझ्नु पर्दछ । तर कुनै दर्तावाल व्यक्तिले कुनै कर अवधिमा बिक्रीमा उठाएको कर खरिदमा तिरेको कर भन्दा सधैँ बढी हुन्छ भन्ने छैन । यसरी बिक्रीमा उठाएको कर भन्दा खरिदमा तिरेको कर बढी भएमा त्यसरी बढी भएको रकम सो कर अवधिभन्दा अगाडिको तिर्न बाँकी करमा मिलान गर्न पाउछ । त्यसरी मिलान गर्दा पनि कुनै कर रकम बाँकी नै रहेमा सो व्यक्तिले पछिल्लो कर अवधिमा बुझाउनु पर्ने करमा मिलान गर्न सक्दछ । यसरी कुनै कर अवधिमा मिलान हुन नसकेको कर पछिल्ला कर अवधिहरुको तिर्नुपर्ने करमा मिलान गर्दा लगातार छ महिना सम्म पनि सो कर मिलान हुन नसकेमा त्यसरी मिलान हुन नसकेको रकम एकमुष्ट फिर्ता पाउन सक्ने व्यवस्था ऐनले गरेको छ ।

यसैगरी कुनै कर अवधिको कुल बिक्री मध्ये ४० प्रतिशत वा सोभन्दा बढी निकासी बिक्री गर्ने दर्ता भएको व्यक्तिले कुनै कर अवधिमा खरिदमा तिरेको कर निजले बिक्रीमा संकलन गरेको कर भन्दा बढी भएमा सोही कर अवधिमा फिर्ता पाउन सक्ने व्यवस्था समेत ऐनले गरेको छ । यस सम्बन्धमा ऐनको दफा २४ मा देहायको व्यवस्था रहेको छ ।

दफा २४ (१) दर्ता भएको व्यक्तिले कुनै महिनामा दफा १७ बमोजिम कट्टी गर्न पाउने गरेको रकम सो महिनामा उठाएको गरेको रकम भन्दा बढी भएमा त्यस्तो बढी रकम यस ऐन बमोजिम सो महिनासम्म बुझाउनु पर्ने कुनै रकम भए त्यसमा मिलान गर्न सक्नेछ ।

(२) उपरोक्त बमोजिम मिलान गरी बाँकी रहेको रकम दर्ता भएको व्यक्तिले अर्को महिनामा बुझाउनु पर्ने गरेको रकममा मिलान गर्न सक्नेछ ।

(३) यसरी लगातार ६ महिनासम्म मिलान गरेर बाँकी रहेको रकम दर्ता भएको व्यक्तिले एकमुष्ट फिर्ता पाउन कर अधिकृत समक्ष निवेदन दिन सक्नेछ ।

(४) उपदफा (२) र (३) मा जुनसुकै कुरा लेखिएको भए तापनि महिना भरि कुल बिक्री मध्ये चालिस प्रतिशत भन्दा बढी निकासी बिक्री गर्ने दर्ता भएको व्यक्तिले दफा १७ बमोजिम कट्टी

गर्न पाउने करको रकम यस अधि यस दफामा तोकिएको कार्यविधि अपनाई फिर्ता पाउन निवेदन दिएमा बुझाउनु पर्ने कुनै रकम बाँकी भए त्यसमा मिलान गरी बाँकी रहेको रकम एकमुष्ट फिर्ता पाउन निवेदन दिन सक्नेछ ।

ऐनको उपर्युक्त व्यवस्था अनुसार दर्ता भएको कुनै व्यक्तिले करयोग्य कारोवारको सिलसिलामा गरेको खरिदमा तिरेको कर निजले बिक्रीमा संकलन गरेको करमा कट्टी गर्दा वा विगतको तिर्न बाँकी करमा मिलान गर्दा वा पछिल्ला कर अवधिको तिर्नुपर्ने करमा मिलान गर्दा लगातार छ महिनासम्म पनि मिलान हुन नसकेमा त्यसरी मिलान हुन नसकेको रकम एकमुष्ट फिर्ता पाउन सो व्यक्तिले कर अधिकृत समक्ष निवेदन दिनु पर्दछ । करदाताले नियमावलीको अनुसूची १० बमोजिमको कर विवरणमार्फत कर फिर्ता दावी गर्नुपर्दछ । यसरी प्राप्त कर विवरण र कर फिर्ता सम्बन्धी कागजातहरु छानविन गरी फिर्ता दावी गरिएको कर फिर्ता हुने देखिएमा कर अधिकृतले अविलम्ब फिर्ता गर्नुपर्दछ ।

उदाहरण १३.१

(क) राधेश्याम इन्टरप्राइजेजको २०६८ श्रावण महिनामा खरिदमा तिरेको कर रु. १० लाख रहेछ । निजले सो महिनामा बिक्रीमा संकलन गरेको कर रु. १ लाख रहेछ भने निजको विगतमा तिर्नबाँकी कुनै कर रहेनछ । यसअवस्थामा निजको यस महिनामा खरिदमा तिरेको कर बिक्रीमा संकलन गरेको कर भन्दा रु.९ लाख बढी रहेको छ । उक्त बढी भएको कर रकम निजले सो अवधि भन्दा पछिका कर अवधिको तिर्नुपर्ने करमा मिलान गर्न पाउने व्यवस्था बमोजिम मिलान गर्दा २०६८ माघ महिनासम्ममा पनि मिलान हुन नसकेको कर रु. २ लाख रहेछ । यस्तो अवस्थामा निजले २०६८ माघ महिनामा त्यसरी मिलान हुन बाँकी कर फिर्ता दावी गर्न सक्दछ र सोदावी प्रमाणतिभएमा सो कर रकम फिर्ता दिनु पर्दछ ।

यसैगरी ऐनले कुनै अवधिको कुल बिक्री मध्ये ४० प्रतिशत वा सोभन्दा बढी निकासी बिक्री हुने व्यक्तिले कुनै महिनामा खरिदमा तिरेको कर सो व्यक्तिले सो कर अवधिमा बिक्रीमा संकलन गरेको कर भन्दा बढी भएमा त्यसरी बढी भएको कर रकम सोही कर अवधिमा फिर्ता दावी गर्न सक्दछ र उक्त दावी प्रमाणित भएमा त्यस्तो कर फिर्ता गर्नुपर्दछ । निकासी बिक्रीमा शून्य दरले

कर लाग्ने अर्थात बिक्रीमा कर संकलन गर्नु नपर्ने तर त्यस्तो बिक्री प्रयोजनका लागि खरिद गरिएको वस्तु वा सेवामा तिरेको कर पूर्ण रूपले कटौत पाउने ऐनको व्यवस्था रहेको छ । मूल्य अभिवृद्धि कर गन्तव्य सिद्धान्त (Destination Principle) मा आधारित रहेको छ । निकासी भएको वस्तु तथा सेवा नेपालमा उपभोग नहुने भएको तथा निकासीलाई प्रवर्द्धन गर्ने उद्देश्यले कर फिर्ता सम्बन्धी यो व्यवस्था गरिएको हो । यसरी निकासी गर्ने व्यक्तिलाई कर फिर्ता गर्दा निजको बढी दाखिला भएको करमध्ये मौज्जातमा रहेका वस्तुमा तिरेको कर कटाई बाँकी कर फिर्ता गर्नुपर्दछ ।

यस सम्बन्धमा ऐनको दफा २४ को उपदफा ५ र ६ मा देहायको व्यवस्था रहेको छ ।

दफा २४(५) उपदफा (३) वा (४) बमोजिम कुनै निवेदन परेमा फिर्ता दिनु पर्ने ठहरिएको रकम कर अधिकृतले तुरुन्त फिर्ता दिनेछ र निवेदन परेको मितिले उपदफा (४) बमोजिम भए ३० दिन भित्र र उपदफा (३) बमोजिम भए ६० दिन भित्र फिर्ता नगरिएमा त्यस्तो रकममा नेपाल सरकारले तोकिए बमोजिम ब्याज समेत दिनु पर्नेछ ।

(६) दर्ता भएको व्यक्तिले उपदफा (३) र (४) बमोजिम मिलान गरेर बाँकी रहेको रकम फिर्ता पाउने दावी गरिसके पछि त्यस्तो रकम अर्को महिनामा उठाएको करमा मिलान गर्न पाउने छैन ।

छ महिनासम्म पनि मिलान हुन नसकेको कर वा निकासी गर्ने व्यक्तिको मिलान हुन नसकेको कर फिर्ता पाउन सो वस्तु वा सेवा खरिद गरेको अवधिले तीन वर्ष भित्र प्रमाण सहित फिर्ता दावी गरिसक्नु पर्दछ, अन्यथा त्यस्तो कर फिर्ता हुन सक्ने छैन । यस सम्बन्धमा ऐनको दफा २४क मा देहायको व्यवस्था रहेको छ ।

दफा २४क: यस्तो फिर्ता वस्तु वा सेवा खरिद गरेको कर अवधिदेखि ३ वर्षभित्र प्रमाणसहित दावी गरिसक्नुपर्छ ।

१३.२. कुटनीतिक वा कर छुटको सुविधा प्राप्त व्यक्ति वा निकायले तिरेको कर फिर्ता:

ऐनले भियना कन्भेन्सनको मर्म तथा अन्तर्राष्ट्रिय प्रचलन बमोजिम नेपाल स्थित विदेशी कुटनीतिक नियोग वा नियोगमा कार्यरत कुटनीतिक सुविधा प्राप्त व्यक्तिले आफ्नो उपभोगको लागि खरिद गरेको हदसम्मको वस्तु वा सेवामा तिरेको कर फिर्ता हुने व्यवस्था गरेको छ । त्यस्तै नेपाल सरकार अर्थ मन्त्रालयबाट कर छुटको सुविधा प्रदान गरेको वा कर छुटको सहमती प्राप्त भएको अन्तर्राष्ट्रिय संस्था वा दुई वा बहुपक्षीय सम्झौता बमोजिम नेपाल भित्र संचालित आयोजनाले तिरेको करको रकम फिर्ता हुने व्यवस्था समेत ऐनले गरेको छ । यस सम्बन्धमा ऐनको दफा २५ को उपदफा १ मा देहायको व्यवस्था रहेको छ ।

दफा २५ (१) : देहाय बमोजिमको करको रकम तत्सम्बन्धी कारोबार भएको मितिले तीन वर्षभित्र फिर्ता पाउन दरखास्त परेमा फिर्ता दिइनेछ:

(क) नेपाल सरकार, परराष्ट्र मन्त्रालयले कुटनीतिक मान्यता प्रदान गरेको नेपालको कुटनीतिज्ञलाई विदेशी राष्ट्रले पारस्परिकताको आधारमा वा क्षेत्रीय, अन्तर्राष्ट्रिय नियोग तथा संस्थामा कार्यरत कुटनीतिक सुविधा प्राप्त व्यक्तिलाई कर छुटको सुविधा प्रदान गरेको रहेछ भने नेपालस्थितत्यस्तो राष्ट्र, क्षेत्रीय, अन्तर्राष्ट्रिय नियोग तथा संस्थाको कुटनीतिज्ञले आफूले उपभोग गरेको हदसम्म नेपालभित्र तिरेको करको रकम,

(ख) नेपाल सरकार, अर्थ मन्त्रालयले कर छुटको सुविधा प्रदान गरेको अन्तर्राष्ट्रिय संस्था वा त्यस्तो संस्थाले तिरेको करको रकम,

(ग) नेपाल सरकार, अर्थ मन्त्रालयबाट कर छुटको सहमतीप्राप्त दुई वा बहुपक्षीय सम्झौता बमोजिम नेपाल राज्यभित्र आयोजना संचालन गर्ने सिलसिलामा तिरेको करको रकम,

ऐनको उपर्युक्त व्यवस्था अनुसार नेपाल स्थित कुनै विदेशी राष्ट्रको नियोग तथा ती नियोगमा कार्यरत कुटनीतिक सुविधा प्राप्त कुटनीतिज्ञले उपभोग गरेको हदसम्मको वस्तु वा सेवामा नेपालमा तिरेको कर फिर्ता दावी गरेमा फिर्ता दिनु पर्दछ । कुनै विदेशी राष्ट्रको नियोग वा कुटनीतिज्ञलाई यसरी कर फिर्ता गर्दा सो राष्ट्रले सो राष्ट्रमा अवस्थित नेपाली कुटनीतिक नियोग वा कुटनीतिज्ञलाई कर फिर्ताको सुविधा प्रदान गरेको अवस्थामा मात्र कर फिर्ता हुने व्यवस्था ऐनले गरेको छ । यसरी कर फिर्ता दावी गरिएको खरिद नेपाल सरकार, परराष्ट्र

मन्त्रालयबाट सिफारिस भई आएको हुनु अनिवार्य छ ।

यस्तै नेपाल सरकार अर्थ मन्त्रालयले कर छुटको सुविधा प्रदान गरेको अन्तराष्ट्रिय संस्थाले नेपाल भित्र गरेको खरिदमा तिरेको कर फिर्ता हुने व्यवस्था ऐनले गरेको छ । तर त्यस्तो खरिद सो संस्थाको कार्यसंग सम्बन्धित रहेको हुनुपर्दछ र सो संस्थालाई नेपाल सरकार अर्थ मन्त्रालयले कर छुटको सुविधा प्रदान गरेको प्रमाणित भएको हुनुपर्दछ । नेपाल सरकार अर्थ मन्त्रालय वाहेक नेपाल सरकारका अन्य कुनै मन्त्रालय वा निकायबाट प्रदान गरिएको कर छुटको प्रत्याभूतिले ऐनको यो सुविधा प्राप्त हुने छैन ।

यसैगरी दुई वा बहुपक्षीय सम्झौता बमोजिम नेपालमा संचालित कुनै आयोजनाले नेपाल सरकार अर्थ मन्त्रालयबाट कर छुटको सहमती प्राप्त गरेको भएमा सो आयोजना संचालन गर्ने व्यक्तिले सो आयोजना संचालन गर्ने प्रयोजनका लागि नेपाल भित्र खरिद गर्ने करयोग्य वस्तु वा सेवामा तिरेको कर फिर्ता हुने व्यवस्था समेत ऐनले गरेको छ ।

उपर्युक्त बमोजिम फिर्ता हुने कर फिर्ता गर्ने कार्य आन्तरिक राजस्व विभाग स्वयंले गर्ने गरेको छ । यस व्यवस्था बमोजिम कर फिर्ता पाउन कर फिर्ता पाउने खरिद भएको मितिले तीन वर्षभित्र कर फिर्ता पाउन निवेदन दिइसक्नु पर्ने व्यवस्था समेत ऐनले गरेको छ । तर कूटनीतिक निकाय वा कूटनीतिज्ञले कर फिर्ता दावी गर्दा एक पटकमा एक हजार पांच सय रुपैया भन्दा कमको खरिदमा तिरेको कर फिर्ता दावी गर्न पाउने छैन । यस सम्बन्धमा ऐनको दफा २५ को उपदफा १क मा देहायको व्यवस्था रहेको छ ।

दफा २५ (१क) उपदफा १ मा जुनसुकै कुरा लेखिएको भएता पनि कूटनीतिक निकाय वा कूटनीतिज्ञ ले करलाग्ने वस्तु वा सेवा खरिद गर्दा तिरेको कर एक पटकमा एक हजार पांच सय रुपैया भन्दा कमको खरिदमा फिर्ता गरिने छैन ।

१३.३. भुलवश तिरेको कर फिर्ता:

कुनै व्यक्तिले कर नलाग्ने वस्तु वा सेवामा कर तिरेमा वा कर छुटको सुविधा प्राप्त कुनै निकाय वा व्यक्तिले कर तिरेमा त्यसरी तिरेको करलाई भुलवश तिरेको कर मानी त्यस्तो कर फिर्ता हुने व्यवस्था ऐनले गरेको छ । यस सम्बन्धमा ऐनको दफा २५ को उपदफा १ को खण्ड घ मा

देहायको व्यवस्था रहेको छ ।

(घ) भुलबाट असुल गरिएको करको रकम,

यसरी भुलबाट कुनै व्यक्तिले कर दाखिला गरेमा त्यसरी दाखिला गरेको मितिले तीन वर्ष भित्र त्यस्तो कर फिर्ता पाउन दरखास्त दिनुपर्दछ । त्यसरी कुनै दरखास्त पर्न आएमा आन्तरिक राजस्व विभाग वा सम्बन्धित आन्तरिक राजस्व कार्यालयले प्रमाणको छानविन गरी दावी प्रमाणित भएमा त्यस्तो कर फिर्ता गर्नुपर्दछ । तर भुलबाट तिरिएको कर फिर्ता गर्दा करको वास्तविक भार वहन गर्ने व्यक्तिलाई मात्र फिर्ता गर्नुपर्दछ । यस सम्बन्धमा ऐनको दफा २५ को उपदफा २ मा देहायको व्यवस्था रहेको छ ।

(२) उपदफा (१) को खण्ड घ बमोजिम करको रकम फिर्ता गर्दा करको वास्तविक भार वहन गर्ने व्यक्तिलाई मात्र फिर्ता गरिने छ ।

१३.४ विदेशी पर्यटकले तिरेको कर फिर्ता:

नेपाल घुम्न आउने विदेशी पर्यटकहरूले नेपाल बसाईको क्रममा नेपाल बाहिर निकासी गर्ने गरी विभिन्न करयोग्य वस्तु खरिद गरेको हुन सक्दछ । यसरी पर्यटकले निकासी गर्ने वस्तु वा सेवामा तिरेको कर पनि निकासी कारोबार गर्ने व्यक्तिले तिरेको कर सरह फिर्ता गर्ने प्रयोजनका लागि ऐनमा छुट्टै व्यवस्था गरिएको छ । यस सम्बन्धमा ऐनको दफा २५क ले देहायको व्यवस्था गरेको छ ।

दफा २५क नेपाल भ्रमण गरी हवाई मार्गबाट फर्कने विदेशी पर्यटकले पन्ध्र हजार रुपैया भन्दा बढीको करलाग्ने वस्तु खरीद गरी आफूसंग लगेमा विभागले तोकेको प्रक्रिया अनुसार त्यस्तो वस्तुमा तिरेको कर फिर्ता दिईने छ । यस्तो फिर्ता हुने रकमको ३ प्रतिशत रकम सेवा शुल्क वापत कट्टा गरिने छ ।

ऐनको यस व्यवस्था अनुसार फिर्ता हुने रकम त्रिभुवन अन्तराष्ट्रिय विमान स्थलबाटै फिर्ता हुने व्यवस्था मिलाइएको छ । यस प्रावधान अनुसार हुने कर फिर्ता करयोग्य वस्तु वा सेवा साथमा लिई जाने विदेशी पर्यटकले हवाई मार्गबाट नेपाल छाड्ने समयमा फिर्ता हुनेछ ।

परिच्छेद १४

विविध

मूल्य अभिवृद्धि कर ऐन, २०५२ ले मूल्य अभिवृद्धि कर सम्बन्धी सम्पूर्ण व्यवस्था यसै ऐनको माध्यमबाट मात्र हुने मनसाय राखेको छ । मूल्य अभिवृद्धि कर सम्बन्धी ऐन नियममा भएका विविध व्यवस्थाहरुलाई उपरोक्तानुसार परिच्छेद १ देखि १३ सम्मका विभिन्न परिच्छेदहरुमा समावेश गरिएको छ । उपरोक्त परिच्छेदको समावेश नभएका विशेष व्यवस्थाहरुलाई यस परिच्छेदमा प्रस्तुत गरिएको छ । कर प्रशासन गर्न आवश्यक पर्ने प्रशासनिक व्यवस्थापन, विशेषज्ञको सेवा लिने, विभागको अधिकारलाई व्यवस्थित गर्ने लगायतका पक्षहरु यस परिच्छेदमा समावेश गरिएको छ । निर्देशिकाको यस परिच्छेदको उद्देश्य ऐन कार्यान्वयनमा सघाउ पुऱ्याउने यस्ता विविध पक्षलाई व्याख्या गर्नु रहेको छ ।

१४.१ स्थानीय प्रशासन तथा प्रहरीले सहयोग गर्नुपर्ने :

कर बक्यौता असूली लगायत ऐन कार्यान्वयनको क्रममा स्थानीय प्रशासन तथा प्रहरीको सहयोग आवश्यक भएमा कर अधिकृतले माग गरी सहयोग लिनसक्ने कानूनी व्यवस्था समेत ऐनको दफा २३क मा उल्लेख गरिएको छ र यस्तो सहयोग गर्नु स्थानीय प्रशासन तथा प्रहरीका कर्तव्य हुने उल्लेख गरिएको छ ।

२३क. स्थानीय प्रशासन तथा प्रहरीले सहयोग गर्नुपर्ने : यो ऐन कार्यान्वयन गर्ने सिलसिलामा कर अधिकृतले स्थानीय प्रशासन तथा प्रहरीको सहयोग मागेमा त्यस्तो सहयोग गर्नु स्थानीय प्रशासन तथा प्रहरीको कर्तव्य हुनेछ ।

१४.२ अदालतलाई भए सरहको अधिकार हुने

ऐनको दफा ३१ मा विभागलाई अदालतलाई भए सरहको अधिकार हुने सम्बन्धमा निम्नानुसारको व्यवस्था रहेको छ :

३१. यस ऐनको प्रयोजनको लागि विभागलाई सम्बन्धित व्यक्तिलाई भिकाउने, बयान गराउने, प्रमाण बुझ्ने र लिखतहरु पेश गर्न लगाउने सम्बन्धमा प्रचलित कानून बमोजिम अदालतलाई भए सरहको अधिकार हुनेछ ।

कर निर्धारण गर्ने क्रममा आवश्यक कागजातका अलावा पनि अन्य प्रमाण जुटाउने प्रयोजनको लागि विभाग अर्थात कर अधिकृतलाई सम्बन्धित ब्यक्तिलाई भिकाउन, वयान लिन वा प्रमाण बुझ्न वा लिखित जवाफ पेश गर्न लगाउनको लागि प्रचलित कानून बमोजिम अदालतलाई भए सरहको अधिकार रहने व्यवस्था छ ।

१४.३ पूर्वादेश

कर सम्बन्धी कानूनका कतिपय विषयमा करदातालाई विभागको धारणा थाहा नुहन सक्छ र सो बारे द्विविधा हुन सक्छ । यसले करदातालाई भविष्यमा गर्नसक्ने कारोवारका विषयमा आंकलन गर्न समस्या हुनसक्छ । यदि यस्तो भएमा सोबारे जानकारी पाउने वा पूर्वादेश पाउन सक्ने व्यवस्था ऐनको दफा ३२क मा गरिएको छ । कुनै करदाताले आफ्नो सन्दर्भमा ऐनको कुनै व्यवस्था लागू हुने अवस्थाबारे कुनै द्विविधा भए विभाग समक्ष लिखित रुपमा निवेदन गरेमा सो बारे करदातालाई विभागको धारणा बारे लिखित सूचना दिनुपर्ने व्यवस्था छ ।

३२क.(१): कुनै व्यक्तिले यो ऐन लागू हुने अवस्थाबारे कुनै द्विविधा निराकरणका लागि विभाग समक्ष लिखित रुपमा निवेदन दिएमा विभागले सो ब्यक्तिलाई लिखित रुपमा सूचित गरी विभागको धारणा तोकिए बमोजिम पूर्वादेशद्वारा जारी गर्न सक्नेछ ।

(२) उपदफा (१) मा जुनसुकै कुरा लेखिएको भए तापनि यस ऐनको कार्यान्वयनका सम्बन्धमा देखापरेका कुनै द्विविधा सम्बन्धी विषय, अदालतमा विचाराधीन रहेको वा अदालतबाट निर्णय भइसकेको अवस्थामा त्यस्तो विषयमा विभागले उपदफा (१) बमोजिमको पूर्वादेश जारी गर्न सक्ने छैन ।

विभागबाट जारी पूर्वादेश सबै करदातालाई लागू हुने नभई त्यस्तो आदेश मांग गर्ने करदाताको हकमा मात्र लागू हुनेछ । कुनै करदाताले आफूले गरिसकेको कामको लागि पूर्वादेश मांग गर्न मिल्दैन । कुनै करदाताले भविष्यमा गर्ने कुनै व्यवसायिक कार्यका सन्दर्भमा मूल्य अभिवृद्धि कर ऐन तथा नियमावलीमा स्पष्ट व्यवस्था नभएको वा ऐन वा नियममा भएका एकभन्दा बढी व्यवस्थाहरुको कारणले निर्णय गर्न द्विविधा भएको अवस्था देखाई कानूनी स्पष्टताको लागि महानिर्देशक समक्ष पूर्वादेशको लागि निवेदन पेश गर्न सक्ने व्यवस्था रहेको छ । यसरी

कानूनको व्याख्या र परिपालना गर्न कुनै व्यक्तिलाई द्विविधा भएमा सो निराकरण गरी दिन महानिर्देशक समक्ष लिखित आग्रह गरेमा महानिर्देशकले लिखित रूपमा जानकारी गराएको आदेशलाई पूर्वादेश भनिन्छ । ऐनको दफा ३२क मा विभागले पूर्वादेश जारी गर्न सक्ने व्यवस्था गरको छ ।

दफा ३२क (१): कुनै व्यक्तिले यो ऐन लागू हुने अवस्था बारे कुनै द्विविधा निराकरणका लागि विभागसमक्ष लिखित रूपमा निवेदन दिएमा विभागले सो व्यक्तिलाई लिखित रूपमा सूचित गरी विभागको धारणा तोकिए बमोजिम पूर्वादेशद्वारा जारी गर्न सक्नेछ ।

(२): उपदफा (१) मा जुनसुकै कुरा लेखिएको भए तापनि यस ऐनको कार्यान्वयनका सम्बन्धमा देखापरेको कुनै द्विविधा सम्बन्धी विषय अदालतमा विचाराधीन रहेको वा अदालतबाट निर्णय भई सकेको अवस्थामा त्यस्तो विषयमा विभागले उपदफा (१) बमोजिमको पूर्वादेश जारी गर्न सक्ने छैन ।

१४.२.१ पूर्वादेश प्राप्त गर्न चाहने व्यक्तिको दायित्व:

- क. पूर्वादेश मांग गर्ने व्यक्तिले आफूलाई मूल्य अभिवृद्धि कर ऐनमा स्पष्ट नभएको विषय वा कुनै द्विविधा भए सो निराकरणका लागि विभागसमक्ष लिखित रूपमा निवेदन दिनुपर्दछ ।
- ख. निवेदनमा आफूलाई परेको द्विविधाको विषयमा पूर्ण र यथार्थ विवरण विभाग समक्ष प्रस्तुत गर्नुपर्दछ ।
- ग. विभागले कुनै अपुग विवरण माग गरेमा समयमै माग भएको विवरण विभागमा पेश गर्नुपर्दछ ।
- घ. आफूले गरेको कुनै कामबाट कर दायित्व सिर्जना भैसकेको वा कर दायित्वबाट हटिसकेको अवस्थामा पूर्वादेश मांग गर्नु हुँदैन ।
- ङ. आफूले गरिसकेको कुनै कार्य वा अदालतमा विचाराधीन रहेको वा अदालतबाट निर्णय भई सकेको विषयमा पूर्वादेश माग गर्नु हुँदैन ।

१४.२.२ विभागको दायित्व:

- क. पूर्वादेश माग गरिएको विषय अदालतमा विचाराधीन रहेको वा अदालतबाट निर्णय भई सकेको अवस्थामा त्यस्तो विषयमा विभागले पूर्वादेश जारी गर्नु हुदैन ।
- ख. पूर्वादेश जारी गर्नुअघि विभागले निवेदकलाई आफैं वा आफ्नो प्रतिनिधिमाफत कुनै विवरण पेश गर्ने मौका दिनुपर्दछ ।
- ग. निवेदन प्राप्त भएपछि विभागले सो विषयमा कुनै निर्णय गरेमा सोको लिखित रूपमा सम्बन्धित व्यक्तिलाई जानकारी दिनुपर्दछ ।
- घ. कुनै व्यक्तिले गरेको कुनै कामबाट कर दायित्व सिर्जना भइसकेको वा कर दायित्व हटिसकेको अवस्थामा त्यस्तो विषयमा पूर्वादेश जारी गर्नु हुदैन ।

१४.२.३ पूर्वादेशको कानूनी हैसियत:

- क. कुनै व्यक्तिलाई कुनै विषयमा पूर्वादेश जारी गरिएको भए सो पूर्वादेश वहाल रहेसम्म सो व्यक्तिको हकमा सो आदेश कार्यान्वयन गर्न विभाग बाध्य हुन्छ । तर जुन व्यक्तिलाई पूर्वादेश जारी गरिएको हो सो व्यक्तिबाहेक अन्य व्यक्तिको लागि सो पूर्वादेश बाध्यकारी हुदैन । जारी भएको पूर्वादेशमा कुनै व्यक्तिलाई चित्त नबुझेमा सो व्यक्तिले प्रशासकीय पुनरावलोकन लगायतका कानूनी उपचारको बाटो अबलम्बन गर्न पाउंछ ।
- ख. ऐनको कार्यान्वयनको सिलसिलामा जारी गरिएका सार्वजनिक परिपत्र र कुनै व्यक्तिलाई जारी गरिएको पूर्वादेश एक आपसमा बाभिएमा पूर्वादेश जारी गरिएको व्यक्तिको हकमा पूर्वादेशमा उल्लिखित कुरा नै लागु हुन्छ ।
- ग. पूर्वादेश जुन व्यक्तिलाई जुन सन्दर्भमा जारी गरिएको हो सोहि व्यक्ति र सोहि सन्दर्भमा मात्र लागु हुन्छ । व्यक्ति वा सन्दर्भ फरक भएको अवस्थामा पूर्वादेशद्वारा गरिएको व्यवस्था लागु हुदैन ।
- घ. ऐन वा नियमावलीको जुन दफा वा नियमको सन्दर्भमा पूर्वादेश जारी भएको हो, सो दफा वा नियम संशोधन वा खारेज भएमा साविकमा जारी गरिएको पूर्वादेश स्वतः खारेज भएको मानिन्छ ।

१४.४ अधिकार प्रत्यायोजन :

महानिर्देशक र कर अधिकृतलाई प्राप्त अधिकारमध्ये मातहत कर्मचारीहरूलाई अधिकार प्रत्यायोजन गर्नसक्ने सम्बन्धमा दफा ३४ मा देहाय अनुसार व्यवस्था गरिएको छ । यस अनुसार महानिर्देशकले गर्ने भनी स्पष्ट किटान भएको अधिकार, कर निर्धारण गर्ने र सजाय गर्ने अधिकार बाहेक यो ऐन बमोजिम प्राप्त अधिकारहरूमध्ये कुनै वा सबै अधिकार आफू मातहतका कर्मचारीहरूलाई सुम्पन सक्ने व्यवस्था छ ।

३४ अधिकार प्रत्यायोजन : (१) कर निर्धारण गर्ने र सजाय गर्ने अधिकार बाहेक कर अधिकृतले यो ऐन बमोजिम आफूलाई प्राप्त अधिकारहरूमध्ये कुनै वा सबै अधिकार आफू मातहतका कर्मचारीहरूलाई सुम्पन सक्नेछ ।

(२) यस ऐनमा महानिर्देशकले गर्ने भनी किटान भएको अधिकार प्रत्यायोजन हुन सक्ने छैन ।

१४.५ विशेषज्ञको सेवा लिन सक्ने

विभागले ऐनको प्रभावकारी कार्यान्वयनको लागि विशेषज्ञको सेवा लिन सक्ने सम्बन्धमा ऐनको दफा ३४क मा निम्नानुसारको व्यवस्था रहेको छ :

३४क. नेपाल सरकारले कर परीक्षण सम्बन्धी कार्यका लागि सम्बन्धित विशेषज्ञको सेवा लिन सक्नेछ र यस्ता विशेषज्ञका सम्बन्धमा समेत दफा ३७ मा उल्लिखित सरकारी गोप्यता सम्बन्धी व्यवस्था लागू हुनेछ ।

मूल्य अभिवृद्धि कर ऐनको प्रभावकारी कार्यान्वयनको लागि आवश्यक परेमा करका लेखा सम्बन्धि विज्ञको सेवा लिन सकिने व्यवस्था रहेको छ । यस क्रममा ब्यवसायिक विशेषज्ञता हासिल गरेका विज्ञहरू जस्तै, मुल्याङ्कन कर्ता (Valuator), इन्जिनियर, वकिल, चार्टर्ड एकाउण्टेण्ट्स, कुनै क्षेत्र विशेषको ज्ञाता जस्ता विज्ञहरूको सेवा आवश्यक परेको अवस्थामा नेपाल सरकारले यस्ता विशेषज्ञहरूको सेवा लिन सक्ने प्रावधान रहेको छ । यस्ता विशेषज्ञहरू नियुक्त गरी सेवा लिएको अवस्थामा ती व्यक्तिलाई समेत ऐनको दफा ३७ मा उल्लेखित सरकारी गोप्यता भने लागू हुनेछ ।

१४.६ कर अधिकृतको परिचय पत्र

ऐनको दफा ३५ मा कर अधिकृतको परिचय पत्रका सम्बन्धमा निम्नानुसारको व्यवस्था रहेको छ :

दफा ३५. प्रत्येक कर अधिकृतले तोकिए बमोजिमको परिचयपत्र आफ्नो साथमा राख्नुपर्नेछ र कर्तव्य पालनाको सिलसिलामा कसैले त्यस्तो परिचयपत्र हेर्न माग गरेमा देखाउनु पर्नेछ ।

विभागको कुनै कर अधिकृतले नियम ६० ले तोके बमोजिमको अनुसूची २१ को ढाँचाको परिचयपत्र साथमा राख्नुपर्दछ । कर्तव्य पालनाको सिलसिलामा सरोकार वालाले परिचयपत्र माग गरेमा देखाउनुपर्ने दायित्व सम्बन्धित कर अधिकृत र अन्य कर्मचारीको हुनेछ । नियम २८ मा परिचयपत्रका सम्बन्धमा निम्नानुसारको व्यवस्था रहेको छ :

६०. परिचयपत्रका ढाँचा : कर अधिकृतको परिचयपत्रको ढाँचा अनुसूची- २१ बमोजिम हुनेछ ।

उक्त ढाँचा निर्देशिकाको यसै परिच्छेदको अन्तमा संलग्न गरिएको छ ।

१४.७ गोपनीयता कायम राख्ने

कर प्रशासनको सिलसिलामा करसंग सम्बन्धित विभिन्न सूचना तथा कागजात प्राप्त हुनसक्छन् । कतिपय सूचना तथा कागजात करदाताको व्यक्तिगत कारोवारसंग सम्बन्धित हुने भएकाले संवेदनशील हुनसक्छ । यस्ता सूचना तथा कागजात निश्चित अवस्थामा बाहेक अन्य कुनै अवस्थामा प्रकट वा प्रकाशन गर्न नपाउने गरी करदाताको व्यक्तिगत सूचना सम्बन्धी गोप्यताको प्रत्याभूति गरेको छ । यस सम्बन्धमा ऐनको दफा ३७ मा निम्न व्यवस्था गरिएको छ ।

दफा ३७ गोपनीयता: कुनै व्यक्तिबाट प्राप्त हुन आएको करसंग सम्बन्धित कागजात वा अन्य सूचनाहरु देहायको अवस्थामा बाहेक अन्य कुनै अवस्थामा प्रकट गर्न वा प्रकाशन गर्न सकिने छैन ।

(क) नेपाल सरकारको राजस्व संरक्षण गर्ने सिलसिलामा रास्व संकलन गर्ने अधिकारीलाई जानकारी दिन,

(ख) करदाताको दायित्व प्रमाणित गर्ने सिलसिलामा राजस्वसँग सम्बन्धित कानून बमोजिम अदालतमा प्रमाणको रूपमा पेश गर्न,

(ग) राजस्व न्यायाधिकरण वा कुनै अदालतको कारवाहीको सिलसिलामा रहेको सार्वजनिक अभिलेखको अँगको रूपमा राख्न ।

१४.८ विभागीय कारवाही गरिने

विभागको अधिकृतलाई विभागीय कारवाही गरिने सम्बन्धमा ऐनको दफा १३३ मा निम्नानुसारको व्यवस्था रहेको छ :

दफा ३८. करको दायित्व बढ्ने वा घट्ने गरी कुनै कर निर्धारण बदनियतसाथ वा लापरवाहीबाट भएको भन्ने महानिर्देशकले ठहर गरेमा त्यसरी कर निर्धारण गर्ने कर अधिकृतलाई महानिर्देशकले निजको सेवा शर्त सम्बन्धी कानून बमोजिम विभागीय कारवाही चलाउने छ ।

१४.९ असल नियतले गरेको काम कारवाही प्रति जवाफदेही नहुने

असल नियतले गरेको काम कारवाही प्रति जवाफदेही नहुने सम्बन्धमा ऐनको दफा ३९ मा निम्नानुसारको व्यवस्था रहेको छ :

दफा ३९. यस ऐनमा अन्यत्र जुनसुकै कुरा लेखिएको भए तापनि कुनै कर अधिकृतले आफ्नो कर्तव्य पालन गर्दा असल नियत लिई गरेको काम कारवाही प्रति निज व्यक्तिगत रूपमा जवाफदेही हुने छैन ।

कर निर्धारण गर्ने क्रममा वा कर्तव्य पालना गर्ने सिलसिलामा असल नियत लिई गरेको कार्य प्रति निज व्यक्तिगत रूपमा जवाफदेही नहुने व्यवस्था छ । यस ऐनको अन्य दफा, जस्तै दफा ३८ मा जेसुकै कुरा लेखिएको भएतापनि यदि निजले असल नियत लिई कार्य सम्पादन गरेको छ भने निज व्यक्तिगत रूपमा जवाफदेही हुनु भने पढैन ।

१४.१० पुरस्कारको व्यवस्था

ऐनको दफा ४० मा पुरस्कारका सम्बन्धमा निम्नानुसारको व्यवस्था रहेको छ :

दफा ४०. (१) कुनै करदाताले आफ्नो करको दायित्व सम्पूर्ण वा केहि अंश छलेको वा छल्ल कोशिस गरेको प्रमाण सहितको सूचना दिने व्यक्तिलाई त्यस्तो सूचनाको आधारमा असुल उपर गरिएको करको रकममध्ये निजले पेश गरेको प्रमाणबाट निर्धारण भए जतिको कर रकमको बीस प्रतिशत बराबरको रकम महानिर्देशकको निर्णयले पुरस्कार दिन सकिनेछ ।

(२) उपदफा (१) बमोजिम सूचना दिने व्यक्ति एकभन्दा बढी भएमा त्यस्ता व्यक्तिहरु बीच पुरस्कारको बाँडफाँड महानिर्देशकले निर्धारण गरे बमोजिम हुनेछ ।

कुनै करदाताले तिर्ने करको दायित्व सम्पूर्ण वा केहि अंश छलेको वा छल्ल कोशिस गरेको प्रमाण सहितको सूचना दिने व्यक्तिलाई निजले दिएको सूचना वा प्रमाणका आधारमा कर अधिकृतद्वारा कर निर्धारण गरी असुल उपर भएको कर रकमको २० प्रतिशत रकम महानिर्देशकले निर्णय गरी पुरस्कार स्वरुप प्रदान गर्न सकिने ब्यबस्था छ । यस ब्यबस्था प्रष्ट पार्ने उदाहरण तल प्रस्तुत गरिएको छ ।

उदाहरण: १४.१

हार्डवेयर सम्बन्धी कारोवार गर्ने राम एण्ड कम्पनीले २०६६ को श्रावण महिनाको विवरण आन्तरिक राजस्व कार्यालय, लहानमा बुझाएका रहेछन् । उक्त कम्पनीले पेस गरेको मूल्य अभिवृद्धि कर विवरणमा हार्डवेयर विक्री वापत रु. ७,००,००० उल्लेख गरी सो को १३ प्रतिशतले हुने रु. ९१,००० कर उल्लेख गरेका रहेछन् । निजले एक ठेक्का कम्पनिलाई ६,००,००० बराबरको हार्डवेयर गैर कर विजकबाट आपूर्ति गरी ७८,००० कर असूल गरेको रहेछ । उक्त कारोवारमा निज कम्पनिले कर विवरणमा समावेश नगरी उक्त गैर कर विजकको नक्कल प्रति संलग्न राखी कर छलेको लिखित जानकारी हरिदासले विभागका महानिर्देशकलाई गराएका रहेछन् । सोही अनुसार कार्यालयबाट छानविन गर्दा निजले उल्लेख गरे अनुसार रु. ६,००,००० विक्री लुकाएको प्रमाणित हुन आयो । सो अनुसार कार्यालयबाट निजलाई प्रमाणका आधारमा १३ प्रतिशतका दरले हुन आउने कर रकम रु. ७८,००० र ऐनको दफा २९ को खण्ड (ख) अनुसार शत प्रतिशत जरिवाना रु. ७८,०००, दफा १९ बमोजिमको थप दस्तुर रु. ७,८०० र दफा २६ अनुसार ब्याज

रु. १०,२०० गरी जम्मा रु. १ लाख ७४ हजार कर निर्धारण गरी असुल उपर गरेका रहेछन् । यस अवस्थामा हरिदासलाई असुल भएको कर रकम रु. १ लाख ७४ हजारको २० प्रतिशतका दरले हुने रकम रु. ३४,६०० पुरस्कार बापत महानिर्देशकले निर्णय गरी दिन सक्नेछ ।

१४.११ नियम बनाउने अधिकार

ऐनको दफा ४१ मा नियम बनाउने अधिकारका सम्बन्धमा निम्नानुसारको व्यवस्था रहेको छ
दफा ४१.: यस ऐनको उद्देश्य कार्यान्वयन गर्न नेपाल सरकारले आवश्यक नियमहरू बनाउन सक्नेछ ।

नेपाल सरकारले ऐन कार्यान्वयन गर्ने क्रममा आवश्यक नियमावली बनाई जारी गर्न सक्ने व्यवस्था छ । सोही अनुसार मूल्य अभिवृद्धि कर नियमावली, २०५२ बनाई मिति २०५३।१।२।११ मा जारी गरेको छ ।

१४.१२ निर्देशिका बनाई जारी गर्न सक्ने

नियमावलीको नियम ६१ मा निर्देशिका बनाई जारी गर्न सक्ने अधिकारका सम्बन्धमा निम्नानुसारको व्यवस्था रहेको छ :

नियम ६१. ऐन तथा यो नियमावली कार्यान्वयन गर्न नेपाल सरकार, अर्थ मन्त्रालयले आवश्यक निर्देशिका बनाई जारी गर्न सक्नेछ ।

ऐनको दफा ४१ अनुसार जारी गरिएको मूल्य अभिवृद्धि कर नियमावली, २०५३ को अधिनमा रही ऐन तथा नियमावलीसंग नबाकिने गरी आवश्यक निर्देशिका बनाई जारी गर्न सक्दछ । यहि व्यवस्था अनुसारसमय समयमा निर्देशिका बनाई जारी गरी आएको छ । जारी गरेको निर्देशिका ऐन तथा नियमावलीसंग बाकिएको हदसम्म स्वतः निस्कृय हुनेछ । यस निर्देशिकासंग बाकिएका कुनै विभागीय परिपत्र भएमा सो समेत निस्कृय हुनेछन् । यस

निर्देशिकामा गरिएका व्याख्या र उदाहरणहरूले परिपत्रको जस्तो मान्यता पाउनेछन् । यसको पालना गर्नु सबै करदाताको कर्तव्य र कार्यान्वयन गर्ने दायित्व विभागको हुनेछ ।

१४.१३ निशुल्क सहयोग र सूचना

कर प्रयोजनका लागि अपनाउनुपर्ने प्रक्रियाहरूको जानकारी र करदाता शिक्षा सम्बन्धी प्रकाशनहरू विभागले करदातालाई निशुल्क उपलब्ध गराउनु पर्ने व्यवस्था नियमावलीको नियम ५८ मा देहाय अनुसार गरेको छ ।

नियम ५८. नेपाल सरकारले देहायका सहयोग तथा सूचना निशुल्क प्रदान गर्नेछः

(क) कर प्रयोजनका लागि अपनाउनुपर्ने प्रक्रियाहरूको जानकारी,

(ख) करदाता शिक्षा सम्बन्धी प्रकाशनहरू ।

१४.१४ कर सहयोगी राख्न सक्ने:

करदाताले कर सम्बन्धमा आवश्यक जानकारी तथा सहयोग लिन कर सहयोग राख्न पाउने सम्बन्धमा नियमावलीको नियम ५८क मा निम्न व्यवस्था गरिएको छ ।

नियम ५८क. कर सहयोगी राख्न सक्ने (१) करदाताले कर सम्बन्धमा आवश्यक जानकारी तथा सहयोग लिन कर सहयोगी राख्न सक्नेछ ।

(२) उपनियम (१) बमोजिमको कर सहयोगीको लागि आवश्यक पर्ने योग्यता, निजको स्तर लगायत अन्य व्यवस्था विभागले तोके बमोजिम हुनेछ ।

१४.१५ बहस पैरवी सम्बन्धी व्यवस्था

कर अधिकृतले गरेको मूल्य अभिवृद्धि कर सम्बन्धी कुनै मुद्दाको बहस पैरवी सरकारी वकिलबाट हुने व्यवस्था नियमावलीको नियम ५९ ले देहाय अनुसार गरेको छ ।

नियम ५९. मूल्य अभिवृद्धि कर सम्बन्धी बहस पैरवी: कर सम्बन्धी कुनै मुद्दाको बहस पैरवी गर्नुपर्ने भए सरकारी वकिलबाट हुनेछ ।

१४.१६ अनुसूचीमा थपघट तथा हेरफेर

ऐनको दफा ४२ मा अनुसूचीमा थपघट तथा हेरफेर गर्ने सम्बन्धमा निम्नानुसारको व्यवस्था रहेको छ :

दफा ४४. नेपाल सरकारले नेपाल राजपत्रमा सूचना प्रकाशन गरी अनुसूचीमा आवश्यक थपघट तथा हेरफेर गर्न सक्नेछ ।

नेपाल सरकारले नेपाल राजपत्रमा सूचना प्रकाशित गरी अनुसूचिहरुमा आवश्यक थपघट वा हेरफेर गर्न सक्दछन् । तर राजपत्रमा सूचना प्रकाशित नगरी अन्य अनुसूचिहरुमा समेत हेरफेर वा थपघट भने गर्न सकिदैन ।

त्यसैगरी नियमावलीको नियम ६२ मा देहायको व्यवस्था गरेको छ ।

नियम ६२. नेपाल सरकारले नेपाल राजपत्रमा सूचना प्रकाशन गरी अनुसूचीहरुमा आवश्यक थपघट तथा हेरफेर गर्न सक्नेछ ।

ऐनमा जस्तै नियमावलीमा उल्लेखित अनुसूचीहरुमा समेत राजपत्रमा सूचना प्रकाशन गरी आवश्यक थपघट तथा हेरफेर गर्न सक्ने व्यवस्था छ ।

१४.१७ खारेजी र वचाउ

यो निर्देशिका जारी भएपछि साविकमा जारी भएका कार्य संचालन निर्देशिकाहरुमा गरिएका व्यवस्थाहरु यस निर्देशिकासंग वाभिएको हदसम्म स्वतः निष्कृय र अमान्य हुनेछन् भने यस निर्देशिकासंग नवाभिएको हदसम्मका व्यवस्थाहरु यथावत रुपमा लागू हुनेछन् ।